

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**MEMLÛK SULTANLIĞI'NIN BİZANS İMPARATORLUĞU VE
KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI İLE DİPLOMATİK VE TİCARÎ
İLİŞKİLERİ: DOĞU AKDENİZ TİCARETİ VE
TÜCCARLARINA YENİ BİR YAKLAŞIM (1260-1291)**

Ahmet USTA

2502110024

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Ebru ALTAN

İSTANBUL – 2020

ÖZ

MEMLÛK SULTANLIĞI'NIN BİZANS İMPARATORLUĞU VE KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI İLE DİPLOMATİK VE TİCARİ İLİŞKİLERİ: DOĞU AKDENİZ TİCARETİ VE TÜCCARLARINA YENİ BİR YAKLAŞIM (1260-1291)

AHMET USTA

Bu tez, XIII. yüzyılın ikinci yarısında kurulan Memlûk Sultanlığı'nın Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile yürüttüğü karşılıklı diplomatik ve ticarî ilişkiler üzerinden Doğu Akdeniz ticaret tarihine yeni bir pencere açılması amacıyla hazırlanmıştır. Bu bağlamda Bahrî Memlûkler'in 1260-1291 tarihleri arasında yürüttüğü diplomatik ve siyasî süreç, ticarî ilişkiler merkezinde değerlendirilmiştir. Ayrıca Mısır limanlarına gerçekleştirilen köle, kereste ve demir ticareti ile bu ticarî faaliyetlerde rol alan tüccarlar incelenmiştir. Ardından bahsi geçen tüccarların kimlikleri ile onlar için yapılan tanımlar üzerine bir tartışma açılmıştır. Çalışmada, özellikle Memlûk topraklarından hareketle devletlerarası ticaret gerçekleştiren tüccarların kimlikleri üzerinde durularak, modern literatürde hâkim, *Müslüman tüccarlar* ifadesinin yeniden değerlendirilmesi gerekliliği, eksik yanları da belirtilerek ortaya konulmuştur. Daha sonra döneme dair İslâm, Latin, Grek, Ermeni ve Süryânî kaynakları Paul Licour'un üçlü mimesis savı merkeze alınarak yeniden değerlendirilmiş ve bahsi geçen tanımlamanın yerine daha kapsayıcı bir şekilde *Memlûk tüccarları* ifadesinin kullanılmasının uygun olacağı örneklerle izah edilmiştir.

Bu çalışmada ayrıca tüccarların çeşitli ticarî yasaklamalar, ambargolar ve korsanlık faaliyetlerine karşı aldığı önlemlerden de bahsedilerek Memlûkler'in bölgedeki ticarî faaliyetlerin bir parçası olmak adına verdiği teşvikler ele alınmıştır. Diğer yandan tüccarların, yasaklar devam ederken bir yöntem olarak başvurdukları çeşitli hileler de tezde incelenmiş, mevcut belgeler üzerinden bahsi geçen zaman

diliminde taşınan ürünlerin cinsi, miktarı, fiyatı ve ticarete hileye başvuran tüccarlar da çalışmaya dâhil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Ticaret ve Diplomasi, Memlûk Sultanlığı, Bizans, Kilikya Ermeni Krallığı, Memlûk Tüccarları, Müslüman Tüccarlar

ABSTRACT

DIPLOMATIC AND COMMERCIAL RELATIONS OF THE MAMLUK SULTANATE WITH THE BYZANTINE EMPIRE AND THE KINGDOM OF CILICIAN ARMENIA: A NEW APPROACH FOR THE EASTERN MEDITERRANEAN TRADE AND THE TRADERS (1260-1291)

AHMET USTA

This thesis addresses a new perspective in the Eastern Mediterranean trade by way of the diplomatic and commercial relations of the Mamlûk Sultanate with the Byzantine Empire and the Kingdom of Cilician Armenia in the second half of the 13th century. In this context, diplomatic and political procedure run by the Bahrî Mamlûks between the dates 1260-1291 was evaluated by focusing on the commercial relations. Moreover, slave, timber and iron trades conducted in the region towards the harbours of Egypt was studied with the merchants who had involved in these trading activities. The thesis opens a discussion about identities of these merchants by revisiting definitions stated by modern scholars. By paying special attention to the identities of the merchants who conducted interstate trading in Mamluk lands, this study proposes the necessity of re-evaluating the *Muslim merchants*, a poorly defined term dominating the modern literature. Later on, contemporary Islamic, Latin, Byzantine, Armenian and Assyrian sources are analyzed in the light of Paul Licoeur's threefold mimesis theory, and then, instead of the aforementioned term, the *Mamluk merchants* will be taken into consideration with the relevant evidences.

This study also investigates the incentives the Mamluks gave in order to become a part of the trading activities in the region by demonstrating various precautions against prohibitions, embargoes and piracy. The study also demonstrates the deceptive tricks and other fraudulent methods of the merchants who intended to

circumvent such prohibitions, and the trading goods, their varieties, quantities, price and the merchants who used these tricks were presented in the contemporary documents in aforementioned time period.

Keywords: Eastern Mediterranean, Trade and Diplomacy, Mamluk Sultanate, Byzantium, the Kingdom of Cilician Armenia, Mamluk Merchants, Muslim Merchants

ÖNSÖZ

Doğu Akdeniz bölgesinin önemli güçlerinden biri olan Memlûk Sultanlığı'nın, XIII. yüzyılın ikinci yarısında bölgenin hem iktisadî hem de siyasî açıdan diğer güçleri; Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile diplomatik ve ticarî ilişkilerinin incelendiği bu çalışma, bölgede gerçekleşen ticarete ve bu ticaret ile iştigal eden tüccarlara yeni bir pencere açılması zaruriyetinden ortaya çıkmıştır.

Ortaçağ Akdeniz'inde sürdürülen ticaret, modern literatürde genel olarak taşınan ürünler üzerinden kendisine yer bulmuş, bu ticarete faaliyet gösteren tüccarlardan Avrupalılar dışında kalanlara, gereken ilgi ve önem verilmemiştir. Yapılan tanımlamalarda İtalyan şehir devletlerinin tüccarları (Cenovalı, Venedikli, Pisalı, Amalfili vd.) başı çekerken, Katalan ve Montpellierli tüccarlar onları izlemiştir. Daha sonra Eliyahu Ashtor ve Goitein'in literatürdeki çalışmaları ile bölgedeki Avrupalı hegemonyası bir nebze zayıflamış, ticarî faaliyetlerde Avrupalıların yanına Yahudi tüccarlar da dâhil edilmiştir. Akdeniz ticareti ve tüccarlarının çeşitliliği sonraki dönem araştırmalarına da konu olmuş, başta Laiou, çalışmalarıyla XIII. yüzyıldan sonra Bizanslı tüccarların bölge ticaretinden bir anda kaybolmadığını, faaliyetlerinin devam ettiğini göstermiştir. Akdeniz ve doğusunda tüccar grupları böyle şekillendirilirken bölgede faaliyet gösteren tüccarlardan belki de en dikkat çeken İslâm devletlerinin tüccarlarıdır. Literatürde Memlûkler dönemi de dâhil, bu grubu oluşturan tüccarlardan, birkaç istisna dışında, çok genel bir ifade ile *Müslüman tüccarlar* olarak bahsedildiği görülmektedir. Bununla birlikte bölgede XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hâkim olan Memlûk Sultanlığı sadece bir topluma ya da dinî inanca sahip bir topluluğa hükmetmemiş, otoritesi altında çeşitli inançlara mensup insanlara da yaşama ve çalışma imkânı sunmuştur. Bu bağlamda düşünülecek olursa, *Müslüman tüccarlar* olarak ifade edilen tüccarlar üzerine bir tartışma açılması, çalışmaya konu olan dönemde Akdeniz ve özellikle de doğusunda ticarî faaliyet gösteren tüccarlar ve faaliyetlerinin yeni bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerekmektedir. Burada bahsi geçen grup içine Memlûk reayası gayri Müslimlerin yanı sıra bölgede Memlûk Sultanlığı'nın sahip olduğu imtiyazlardan yararlanarak, her türlü yasak ve ambargoya rağmen, Mısır limanları ile faaliyetlerini devam ettirenler de dâhil edilmelidir. Bu yeni

tanımlamanın ise tek bir kaynak üzerinden yapılması mümkün değildir. Bu durum da İslâm kaynaklarının yanı sıra çalışmaya konu olan döneme ait Memlûk Sultanlığı ile ilişkiler hakkında bilgiler sunan Latin, Bizans ve Ermeni kaynaklarını kullanmayı gerektirmiştir. Böylece ticaretin devletlerarası ilişkilerdeki rolü ve tüccarların kullandıkları devlet imtiyazları üzerinden yeni bir tanımlamaya gidilerek *Memlûk tüccarları* ifadesi bu çalışma ile ortaya konulmuştur.

Lisans döneminden itibaren Akdeniz ve özellikle doğusunda gerçekleşen ticaret her daim çalışmalarımın merkezinde oldu. Özellikle yüksek lisans döneminde bölgeye ve ticarete dair okuduklarım kendimi tahmin ettiğimden daha karmaşık ve kapsamlı bir bölge tarihiyle ilişkilendirmemi sağladı. Ticarî ilişkiler bağlamında köle ticaretini konu alan araştırmalarım ise ilgimi daha sonra Doğu Akdeniz’de kölemen bir devlet olarak şekillenecek Memlûk Sultanlığı’nın bölgedeki ticarî faaliyetlerini araştırmaya yönlendirdi. Doktora eğitimim sırasında istifade ettiğim hocalarım ise özellikle bölgedeki ilişkiler bağlamında çalışmalar yapılmasına olan ihtiyacı görmemi sağladılar. Bu durum da araştırmamın merkezine İslâm-Bizans ilişkileri bağlamında Memlûkler’in Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ve ticarî ilişkilerini yerleştirmeme vesile oldu. Ancak ticarî ilişkilerin çok yönlü ve çok merkezli gelişmesi, tedariki sağlanarak ticareti yapılan ürünlerin çeşitliliği, bölgenin doğusunda ticarî faaliyetlere sağladığı imkânlar ile ön plana çıkan Kilikya Ermeni Krallığı’nı da konuya dâhil etme zarureti doğurdu.

Memlûkler’in Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile yürüttüğü ticarî ilişkileri ve ticarî faaliyetlerin devamlılığını merkeze alan diplomatik girişimler üzerinden Doğu Akdeniz ticareti ve tüccarlarını değerlendirme amacını taşıyan bu çalışma, giriş ve sonuç kısımlarının dışında üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş’te araştırmada kullanılan döneme ait birincil kaynaklar ve müellifleri hakkında bilgiler sunulmuştur. Bu bağlamda İslâm, Latin, Bizans, Ermeni ve Süryânî kaynakları anlatılarak daha sonra sırasıyla çalışmada hangi ölçüde ve ne şekilde istifade edildiğinden bahsedilmiştir. Ardından konuya dair araştırma eserleri incelenmiş, bu alanda yapılan çalışmalar, literatüre katkıları ve eksik kalan yanları tartışmaya açılmıştır. Daha sonra çalışmanın sınırları çizilerek, bu çalışma ile hangi boşluğun doldurulacağı, kapsam ve amaçlar sıralanmıştır. Araştırmada istifade edilen yöntemden de yine bu kısımda

bahsedilerek kaynaklar ve modern literatüre dair eserler ilgili kuram üzerinden değerlendirilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü kavramsal bir tartışma oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda Doğu Akdeniz olarak tanımlanan coğrafyanın sınırları çizilerek özellikle XIII. yüzyılda bölgede ticarete dair gelişmeler anlatılmıştır. Ayrıca çalışmayı kapsayan döneme kadar İslâm devletlerinin Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ilişkilerinden bahsedilerek jüri için konunun bir arka planı oluşturulmaya çalışılmıştır. Memlûk Sultanlığı'nın da değerlendirildiği bölümde özellikle devletin ticaret merkezleri ve topraklarında ticarî faaliyet gösteren tüccar grupları tanıtılarak bölgedeki hareketlilik ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise araştırmanın bir ayağını oluşturan diplomatik ilişkilere odaklanılmaktadır. Memlûk, Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı'nın ticarî faaliyetlerinin anlaşılması adına, bazen aralarındaki siyasî mücadelenin, bazen de bölgesel gereklilik ve çıkarlarının etkisiyle imzaladıkları antlaşmalar burada incelenmiştir. Antlaşma metinlerinde yer alan ticarî faaliyetlere ayrı bir pencere açılarak, ticaret ve tüccarların önemi vurgulanmıştır. Bu bölümde ayrıca siyasetin bir parçası olarak ticarete olumsuz etkileri bulunan ambargolar ve korsanlık faaliyetleri de konuya dâhil edilmiştir.

Araştırmanın üçüncü bölümünde ise Memlûkler'in Bizans ve Ermeni Krallığı ile ilişkileri üzerinden Doğu Akdeniz ticaretinde rol alan tüccarlar ve faaliyetleri hakkında bilgi verilmesi hedeflenmiş, bu bağlamda her iki devletin de Memlûkler ile ticarî ilişkilerine ayrı ayrı yer verilmiştir. Daha sonra ticareti engelleyen faktörler belirtilerek dönemin tüccarlarının bu engelleri ve ambargoları aşmak için yürüttüğü faaliyetler *Belgelerde Taşınan Ürünlerin Gizlenmesi* ve *Belgelerde Sevkiyatın Nereye Yapıldığının Gizlenmesi* alt başlıkları ile sunulmuştur. Ticaretin yazılı kaynaklarının yanı sıra diğer somut kaynakları olan sikkeler ve gemi enkazları da bu bölümde incelenerek mezkûr devletler arasındaki ticarî faaliyetlerin devamlılığı irdelenmiş, bu ticarî faaliyetlerde yeri olan Memlûk tüccarlarına dikkat çekilmiştir.

Çalışmanın sonunda ek olarak, kullanılan noter belgeleri bir tablo halinde sunulmuş, ayrıca ticarî ilişkilerde bahsi geçen sikkeler ve ticareti yapılan ürünlerden

bazılarının fotoğraf ve çizimlerine yer verilmiştir. Çalışmada miladî takvim esas alınmakla birlikte, zorunlu durumlarda hicrî tarihler de kullanılmış ve miladî karşılığı için Türk Tarih Kurumu'nun Tarih Çevirme Kılavuzundan yararlanılmıştır.

Bu tezin hazırlanması ve tamamlanması sürecinde birçok kişi ve kurumun yardımını, teşvikini, maddî ve manevî desteğini gördüm. Onlara bu değerli yardımları ve yol gösteren tavsiyeleri için ayrı ayrı şükran ve minnetlerimi sunmak istiyorum.

Tez konusunu belirlememin ardından, muhtemelen o zamanlar nasıl zorlu bir sürece girdiğimin farkında değildim. Ancak arkamda durarak ileri görüşlülükleri ile beni her aşamada destekleyen, umutsuzluğa düştüğüm zamanlarda cesaretlendiren, verdikleri tavsiyeler ile tezimin içeriğinin oluşmasına katkı sağlayan, çeşitli zaman aralıklarında ilgili bölümleri okuyarak değerlendirmelerini paylaşan başta tez danışmanım Prof. Dr. Ebru Altan'a, kıymetli hocalarım Prof. Dr. Casim Avcı, Dr. Öğr. Üyesi Murat Öztürk ve Dr. Öğr. Üyesi Özlem Çaykent'e sonsuz şükranlarımı sunarım. Araştırmalarım süresince sorularımı usanmadan cevaplayan, bazı birincil kaynaklara ulaşmamda kalpleri kadar büyük imkânlarını hizmetime sunan Dr. Öğr. Üyesi Luca Zavagno, Dr. Nicholas Coureas, Doç. Dr. Michael J.K. Walsh, Prof. Dr. Mohamed Tahar Mansouri ve sevgili dostum Arş. Gör. Kaan Üçsu'ya ayrıca teşekkür ederim.

İstanbul Üniversitesi'nde eğitime başladığım günden itibaren derslerinden ve ilmî sohbetlerinden istifade ettiğim değerli hocalarım Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın ve Prof. Dr. Muharrem Kesik'e müteşekkirim. Üniversitemiz Latin Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde derslerine misafir öğrenci olarak girmeme imkân tanıyan, dil seviyemi sayelerinde geliştirme fırsatı bulduğum, içinden çıkamadığım bazı Latince belgelerde de zaman zaman bilgisine ve metinlerdeki tecrübesine başvurduğum, kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ekin Öyken'e ayrıca minnettarım.

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde göreve başladığım 2015 yılından itibaren kendilerinden akademik çalışma ve disiplin anlamında çok şey öğrenme fırsatı yakaladığım kıymetli hocalarım Prof. Dr. Fahmeddin Başar ve Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'a, ayrıca çalışmalarım sırasında ilgi ve teşviklerini gördüğüm Tarih Bölümü hocalarına; oda ve mesai arkadaşım olması hasebiyle beni dinleme sabrını gösteren, tez içeriğim ile ilgili değerlendirmelerini paylaşan, sıkılmadan tezimin bazı

bölümlerini de okuyan sevgili arkadaşım Arş. Gör. Ömer Faruk Köse'ye; klasik metinlere dair sorularımı yanıtlayan Dr. Öğr. Üyesi Sami Arslan'a, yine tezimin serüvenini dinleme sabrını gösteren, desteklerini esirgemeyen sevgili arkadaşlarım Arş. Gör. Ahmet Göksu, Arş. Gör. İbrahim Gökşin Başer ve Arş. Gör. Erol Fırtın'a müteşekkirim. Üniversitemiz Tarih Bölümü öğrencilerinden, Almanca bir takım araştırma eserlerinin ilgili bölümlerini benim için tercüme etme zahmetini gösteren, Halime İleri'ye ayrıca teşekkür ederim.

Bu tezin hazırlanması süresince kullandığım kaynakların temininin yanı sıra sunduğu uygun araştırma ortamı ile çokça istifade ettiğim kişi ve kurumları da anmak istiyorum. İlk olarak Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'ne (İSAM), başta Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Tuncay Başoğlu olmak üzere idareci ve çalışanlarına, Araştırmacı Yetiştirme Projesi'nde (AYP) bursiyer olarak yer aldığım süre zarfında şahsıma tanınan imkânlar için minnettarım.

Ürdün'deki dil eğitimim sırasında tanıştığım, elindeki Memlûkler'e dair kişisel arşivini benimle paylaşma lütfunu gösteren değerli hocam Amer Melhem'e, dil eğitimi ve kurs olanaklarından fazlası ile istifade etmeme imkân tanıyan Qasid Dil Enstitüsü'ne, hocalarına ve tüm çalışanlarına, Ürdün Üniversitesi Kütüphanesi'ne ve çalışanlarına, Ürdün'de kaldığım süre boyunca desteklerini gördüğüm sevgili dostlarım Zeyd Taban, Abdullah Çakır, Mehmet Akif Karaöz, Habibullah Çınar ve Sadık Seymen'e teşekkür ederim. Ayrıca çeşitli vesileler ile İtalya'da bulunduğum dönemlerde bu çalışma için kataloglarından ve kaynaklarından istifade ettiğim, güler yüzlü ve yardımsever çalışanlarını her daim hatırlayacağım, Marciana Ulusal Kütüphanesi'ne (Biblioteca Nazionale Marciana), Ca'Foscari Üniversitesi Kütüphanesi'ne (BAUM-BEC) ve Padua Üniversitesi Kütüphanesi'ne müteşekkirim. Her daim ihtiyacım olan kitapların ivedilikle tedarikini sağlayarak bu çalışmaya önemli katkı sağlayan, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Kütüphanesi'ne ve özverili çalışanlarına da ayrıca teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Tezimin son döneminde zaman zaman görüşlerine başvurduğum Doç. Dr. Koray Durak'a da ayrıca müteşekkirim.

Doktora eğitimimin belirli bir süresinde verdiği burs ile desteğini gördüğüm Türkiye Milli Kültür Vakfı'na (TMKV), aynı şekilde farklı bir zaman diliminde desteğini esirgemeyen Türkp petrol Vakfı ve çalışanlarına da teşekkür ederim.

Son olarak eğitim hayatımın her aşamasında yanımda olan, aldığım kararlarda beni her zaman destekleyen sevgili annem Nilgöl Temür'e; evde, seyahatte, alışverişte, hatta fakülteye ziyaretime geldiği zaman dilimlerinde dahi bu çalışmanın hemen hemen bütün sürecini dinleme sabrını gösteren, zaman zaman Fransızca'dan tercümeler yapmak suretiyle çeşitli kaynakları kullanmamda desteğine başvurduğum, kendisini hayatımın olduğu kadar bu çalışmanın da ortağı olarak adlandırdığım kıymetli eşim Nada Ezz'e; lisansüstü eğitim hayatımın her döneminde aile sıcaklığını hissettiren biricik kardeşim Elif Oğuzkan ve eşi Sezgin Oğuzkan'a teşekkür ederim. Ayrıca varlıklarını her daim hissettiğim hocam Gülseren Turgut'a, Kıbrıs'tan özlem ile andığım ablam Ayşe Emren Aygün, Meryem Yorgancıoğlu ile değerli büyüğüm Cemal Uluçay'a, kardeşlerim Hayri Temür, Alparslan Öztürk ve Dr. Ömer Fatih Parlak'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ahmet USTA

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

	<i>Sayfa</i>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞ DOĞU AKDENİZ TİCARETİNİN KAVŞAK NOKTALARI VE MEMLÛK SULTANLIĞI

1.1. XIII. Yüzyılda Doğu Akdeniz'in Genel Durumu: Ticarete Yön Veren Siyasî Gelişmeler.....	40
1.2. Mısır'da Memlûk Hâkimiyetine Kadar İslâm Devletlerinin Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile İlişkileri.....	53
1.3. Memlûk Ülkesinde Ticaret Merkezleri, Şehirler ve Limanlar.....	65
1.3.1. Mısır'daki Önemli Ticaret Merkezleri ve Limanlar.....	66
1.3.1.1. İskenderiye.....	66
1.3.1.2. Dimyat.....	69
1.3.1.3. Kahire.....	70
1.4. Memlûk Ülkesinde Tüccar Grupları.....	72
1.4.1. İtalyan Şehir Devletleri ve Tüccarları.....	73
1.4.2. Bizanslı Tüccarlar.....	79
1.4.3. Memlûk Tüccarları ve Kârimîler.....	82
1.5. Kilikya Ermeni Krallığı ve Bizans İmparatorluğu'ndan Memlûk İdaresindeki Mısır'a Gerçekleştirilen Ticaret.....	88
1.5.1. Kilikya Ermeni Krallığı'nın Memlûkler için Önemi.....	88
1.5.2. Bizans İmparatorluğu'nun Ticarî Açıdan Memlûkler için Önemi.....	92

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ'DE TİCARET-SİYASET İLİŞKİSİ

2.1. Ticareti Etkileyen Devletlerarası İlişkiler ve Antlaşmalar.....	96
2.1.1. Memlûkler'in İlk Dönem Diplomatik İlişkilerine Genel Bakış.....	97
2.1.2. Memlûkler'in Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile Diplomatik İlişkileri (1260-1291).....	101
2.1.2.1. Bizans ile Diplomatik İlişkiler.....	103
2.1.2.2. Kilikya Ermeni Krallığı ile Diplomatik İlişkiler.....	115
2.2. Siyasetin Bir Parçası Olarak Ambargolar ve Doğu Akdeniz'de Korsanlık Faaliyetleri	121
2.2.1. Ambargolar Süreci ve Ticarî Yasaklamalar.....	122
2.2.2. Doğu Akdeniz'de Korsanlık Faaliyetleri ve Korsanlar.....	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMLÛKLER'İN BİZANS İMPARATORLUĞU VE KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI İLE KARŞILIKLI TİCARETİ: DOĞU AKDENİZ TÛCCARLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1260-1291)

3.1. Memlûk-Bizans Ticarî İlişkileri ve Tüccarlar.....	137
3.2. Kilikya Ermeni Krallığı ile Ticarî İlişkiler ve Tüccarlar.....	149
3.3. Ticareti Engelleyen Faktörler ve Engellerin Aşılması Üzerine.....	160
3.3.1. Ticaretin Devamlılığı için Alınan Tedbirler.....	160
3.3.1.1. Belgelerde Taşınan Ürünlerin Gizlenmesi.....	161
3.3.1.2. Belgelerde Sevkiyatın Nereye Yapıldığının Gizlenmesi...	166
3.4. Memlûkler'in Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile Ticaretine Dair Farklı Örnekler: Gemi Enkazları ve Sikkeler.....	172
3.5. Olumsuzluklar ile Mücadele: Memlûk Sultanlığının Ticareti Canlı Tutmak için Aldığı Tedbir ve Verdiği Teşvikler.....	174
SONUÇ.....	179
BİBLİYOGRAFYA.....	183

EKLER.....	212
ÖZGEÇMİŞ.....	225

KISALTMALAR LİSTESİ

A.e.	: Aynı Eser
ANMED	: Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri Bülteni
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CSFS	: Collana Storica di Fonti e Studi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EI²	: Encyclopaedia of Islam, Second Edition
EKEE	: Επετηρίς Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών
FdP	: Federico di Piazzalunga
G.S.	: Gemi Sahibi
K.	: Kaptan
M.D.	: Memlûk Dinarı
NDB	: Neue Deutsche Biographie
No./no.	: Belge Numarası
PdB	: Pietro di Bargone
ö.	: Ölüm Tarihi
t.y.	: Basım Tarihi Yok
y.y.	: Basım Yeri Yok
Thk.	: Tahkik Eden
TSA	: Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve Diğerleri
Y.E.D.	: Yeni Ermeni Daremi/Dirhemi – Yeni Tram

GİRİŞ

Kaynaklar

İslâm Kaynakları

Çalışmada kullanılan İslâm kaynakları arasında yaratılıştan müelliflerin eserlerini tamamladığı zaman dilimine kadar gelişen olayları kronolojik sıra gözeterek anlatan umumi tarihler, sadece belirli bir hükümdarın dönemini veya bir devletin tarihini anlatmak üzere hazırlanan kronikler, biyografi eserleri ve şehir tarihleri yer almaktadır. Özellikle Memlûk sultanları Baybars ve Kalavun'un biyografilerinin yanı sıra dönemlerinde gelişen olayları anlatan bu eserler, devletin siyasî tarihi, askerî harekâtları, diplomatik girişimleri, elçi kabullerinin yanı sıra genel ticarî faaliyetleri ve tüccarları hakkında naklettikleri bilgilerle araştırmaya büyük fayda sağlamıştır. Aşağıda müelliflerinin vefat tarihleri dikkate alınarak oluşturulan sıraya göre çalışmada kullanılan İslâm kaynaklarına yer verilmiştir.

İlk kaynak İzzeddin İbn Şeddâd'ın (ö. 684/1285) *Târîhu'l-Meliki'z-Zâhir* başlığıyla kaleme aldığı eseridir. Sultan Baybars dönemini ele almaktadır. Sultanın saltanatı sırasında gerçekleşen askerî harekâtlar, siyasî ve içtimaî konuların yanında bölge devletleri ile yürüttüğü mücadelelere de eserde yer verilmiştir. Eserin yalnızca ikinci cildi günümüze ulaşmıştır. Çalışmada M. Şerefettin Yaltkaya tarafından yapılan tercümesi kullanılmıştır.¹

İbn Abüzzâhir'in (ö. 692/1293) *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir* ve *Teşrifü'l-eyyâm ve'l-usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr* başlıklı eserleri ise araştırmada kullanılan kaynaklar arasında oluşturuldukları dönem ve müellifinin saraydaki görevleri sebebiyle ön plana çıkmaktadır. Sultan Baybars ve Kalavun döneminde sarayda üstlendiği Sâhibu Dîvânî'l-İnşâ ve sonrasında Kâtibü's-Sır'lık görevleri İbn Abüzzâhir'in devletlerarası birçok resmi yazışmada etkin rol almasını, böylece evrakları bizzat kendisinin kaydetmesini sağlamıştır. Dahası bu görevler sayesinde

¹ İbn Şeddâd, **Baybars Tarihi:Al-Melik-Al-Zahir (Baybars) Hakkındaki Tarih'in İkinci Cildi**, Çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara, TTK, 2000. Müellif ve eseri hakkında bkz.: Casim Avcı, "İbn Şeddâd, İzzeddin", **DİA**, C.XX, 1999, s. 374-375.

diğer devletlerden gelen mektuplara da rahatlıkla ulaşabilmıştır. Bu iki eser, devletin kuruluş döneminin önemli olaylarını anlatan kaynaklar olmalarının ötesinde devletlerarası ilişkiler bağlamında; özellikle diplomatik süreçler, elçi ziyaretleri, yapılan antlaşmalar hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Ayrıca müellifin zaman zaman Memlûkler'in bölge devletleri ile gerçekleştirdiği antlaşmaların tam metinlerini de eserlerine aldığı görülmektedir. Böylece Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile yürütülen diplomatik süreç ve yapılan antlaşmalar hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Araştırmada *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*'in Abdülazîz el-Huveytir tarafından tenkitli neşri yapılan nüshasının yanı sıra Fatima Sadeque'nin neşrettiği British Museum'da bulunan eksik nüshası karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır. *Teşrifü'l-eyyâm* başlıklı eser için ise Murâd Kâmil'in tahkikini yaptığı nüsha dikkate alınmıştır. Murâd Kamil, Sultan Kalavun dönemine ait eksikleri İbnü'l-Furât'ın tarihinden yararlanarak esere dâhil etmiştir.²

İbnü'l-Fuvâtî (ö. 723/1323) ise *el-Havâdisü'l-câmi'a ve't-tecâribü'n-nâfi'a fî'l-mi'eti's-sâbi'a* adlı eserinde Baybars döneminde gelişen siyasî ve diplomatik ilişkileri anlatmaktadır. Eserden özellikle Kilikya Ermeni Krallığı ile mücadele ve sonrasında yaşanan devletlerarası ilişkiler bağlamında yararlanılmıştır.

Bir diğer İslâm kaynağı, Baybars el-Mansûrî'nin (ö. 725/1325) *Zübdetü'l-fikre fî târihi'l-hicre* başlıklı eseridir. Yıllara göre düzenlenmiş bir umumi tarih olmasına rağmen günümüze birçok cildi ulaşmamıştır. Eser özellikle Baybars ve Kalavun dönemlerinde müellifin şahsi gözlemlerine dayanan olayların anlatımı ile zenginlik kazanmakta, çalışmaya konu olan zaman dilimindeki siyasî ve diplomatik hayat hakkında bilgiler sunmaktadır. Müellifin *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fî'd-devleti't-Türkiyye* isimli eseri ise 647-711/1249-1311 tarihlerini kapsayan bir Memlûk Sultanlığı tarihidir. Müellifin Sultan Kalavun'a ithaf ettiği eserde şahıslardan öte olayların

² İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, Thk. Abdülazîz Havaytir, Riyad, 1986; İbn Abdüzzâhir, *Teşrifü'l-eyyâm ve'l-'usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr*, Thk. Murad Kamil, Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, 1961. Müellif ve eserleri hakkında bkz.: Asri Çubukçu, "İbn Abdüzzâhir", *DİA*, C.XIX, 1999, s. 289-290.

merkeze alındığı görülmektedir.³ Bu eserden de sultanlığın ilgili dönemdeki siyasî ve diplomatik ilişkileri bağlamında istifade edilmiştir.

Safedî'nin (ö. 764/1363) *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr* isimli eseri ise biyografi türündedir. Eserde devlet adamları, edipler, ilim adamları ve dönemin diğer önemli şahsiyetlerinin biyografileri bulunmaktadır. Ayrıca Memlûk Sultanlığı'nda faaliyetleri bulunan tüccarların da biyografik bilgilerini ihtiva etmektedir. Eserden özellikle Memlûk tüccarları bağlamında devletin ihtiyaçları için köle ticareti yapan tacirler hususunda yararlanılmıştır.⁴

İbnü'l-Furât'ın (ö. 807/1405), *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk* başlığıyla, umumi tarih olarak kaleme aldığı eserinin ilgili bölümleri, Memlûk Sultanlığı'nın bölgedeki Haçlılar ve diğer güçlere karşı yürüttüğü mücadeleleri konu edinmektedir. Ayrıca eserde bölgenin içtimaî ve kültürel hayatı hakkında bilgilere de yer verilmiştir. Olayları kronolojik sırayı esas alarak anlatan müellifin, özellikle çalışmamızın kapsadığı dönemde Memlûkler'in Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile yürüttüğü diplomatik ilişkiler; elçi ziyaretleri, bu bağlamda alınan kararlar ve yaşanan süreçler hakkında sunduğu bilgileri dönemin diğer kaynaklarından alındığı anlaşılmaktadır. Özellikle Sultan Kalavun'un ilişkilerinin anlatıldığı kısımlarında, müellifin ikili diplomatik ilişkiler bağlamında, antlaşma metinlerinin tamamına yer verdiği görülmektedir. Yaşadığı dönem ve belgelerin içeriği incelendiğinde aktardığı bilgiler için İbn Abüzzâhir'in eserlerinden istifade ettiği görülmektedir. Bu kaynaktan İbn Abüzzâhir'in eserleri başta olmak üzere diğer kaynaklar arasında karşılıklı okumalar yapmak ve antlaşma metinlerini karşılaştırmak suretiyle yararlanılmıştır. Ayrıca eserin Eyyûbî, Memlûk ve Haçlılar'ı konu alan kısımlarının orijinal metin ile beraber verildiği İngilizce çevirisinden de faydalanılmıştır.⁵

³ Baybars el-Mansûrî, *Zübdetü'l-fikre fî târîhi'l-hicre*, Thk. Donald S. Richards, Beyrut, Das Arabische Buch, 1998; Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fi'd-devleti't-Türkiyye*, Thk. Abdülhamid Salih Hamdân, Kahire, ed-Dârü'l-Mısriyyetü'l-Lübnâniyye, 1987. Müellif ve eserleri hakkında bkz.: Asri Çubukçu, "Baybars", *DİA*, C.V, s. 220-221.

⁴ Safedî, *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr*, Thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed vd., C.I-V, Dimaşk, Dârü'l-Fikr, 1998.

⁵ İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk*, Thk. Kostantin Züreyk, C.VII, Beyrut, Beyrut Amerikan Üniversitesi, t.y.; İbn al-Furat, *Tarikh al-duwal wa'l-muluk: Ayyubids, Mamlukes and Crusaders*, C.I, Çev. U and M.C. Lyons and J.S.C. Riley-Smith, Cambridge, W. Heffer and Sons, 1971.

İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) *Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-haber fî eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âsarahüm min zevi's-Sultâni'l-Ekber* adıyla yazdığı eseri bir dünya tarihi olması hasebiyle umumi tarih kaynakları arasında zikredilmektedir. Müellifin eserinin üçüncü cildinde memlûk sistemi, memlûklerin kökenleri ve Memlûk Devleti hakkında verdiği bilgilerden bu çalışmada istifade edilmiştir.⁶

Kalkaşendî'nin (ö. 821/1418) *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ* başlığıyla tamamladığı eseri giriş ve sonuç kısımlarının dışında on bölümden oluşmaktadır. Müellif eserinin merkezine İslâm bürokrasisini almıştır. Kalkaşendî'nin hayatının bir bölümünde Dîvânü'l-İnşâ'da görev yapması kitabında yer alan, özellikle Memlûk Sultanlığı ve devlet sistemine dair bilgileri değerli kılmaktadır.⁷ Ancak eseri çalışmayı konu alan zaman dilimi açısından değerlendirildiğinde; Memlûk sultanları Baybars ve Kalavun'un komşu devletler ile gerçekleştirdiği diplomatik süreç ve antlaşmaları, yaşadığı dönem itibari ile kendinden önceki müelliflerden, özellikle de antlaşma metinleri bağlamında, İbnü'l-Furât'ın yaptığı gibi, İbn Abüzzâhir'den, aldığı düşünülmektedir. Bu sebeple verdiği bilgiler İbn Abüzzâhir ve İbnü'l-Furât'ın eserleri ile mukayese edilerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

Makrîzî'nin (ö. 845/1442) *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* ismini taşıyan eseri Mısır'ı merkeze alarak buraya hâkim devletlerden Eyyûbîler ve sonrasında Memlûkler'in tarihini sunmaktadır. Sultanlara göre bir anlatımın hâkim olduğu eserde Baybars ve Kalavun'un hükümdarlıklarında siyasî hayat, mücadeleler ve şehir hayatı sunulmaktadır.⁸ Aynı müellif tarafından kaleme alınan *el-Mevâiz ve'l-itibâr fî zikri'l-hitat ve'l-âsâr* adını taşıyan eser *el-Hıtatü'l-Makrîziyye* veya *el-Hıtat* olarak da bilinmektedir. Bir şehir tarihi olarak şekillenen eserde Fustat, Kahire ve

⁶ İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn: Kitâbü'l-İber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-haber fî eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men asarahum min zevi's-Sultani'l-Ekber*, C.III, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2011.

⁷ Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî", *DİA*, C.XXIV, s.1263-264.

⁸ Makrîzî, *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*, C.I-VII, Thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut, Darü'l-kütübü'l-ilmiye, 1997.

İskenderiye'nin topografyalarının yanı sıra Memlûk döneminde bu şehirlerin yapısı, iş kolları ve köle tacirleri hakkında bilgiler yer almaktadır.⁹

İbn Tağrıberdî'nin (ö. 874/1470) *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire* isimli kitabı Mısır'ı konu alan önemli eserlerden biridir. Eserden özellikle Memlûkler'in Mısır liman ve şehirlerine yönelik saldırılardan korunma faaliyetleri hususunda istifade edilmiştir. Ayrıca müellif, Sultan Baybars dönemindeki savunma sistemleri, gemiler, limanlar ve şehirleri tehdit eden vakalar hakkında bilgiler sunmaktadır.¹⁰

Latin Kaynakları

Çalışmaya konu olan dönemle ilgili Latin kaynakları arasında Memlûklerle doğrudan ilişkileri bulunan devletlerin limanlarında görev yapmış Cenovalı noterlerin kaydettiği belgeler önemli yer tutmaktadır. Bu kayıtların dışında bölgedeki din adamlarının yazdığı şikâyet mektupları ile Latin kilisesinin aldığı çeşitli konsil ve kilise meclisi kararları da bulunmaktadır.

XIII. yüzyılda Akdeniz kıyılarından Ege adalarına, oradan da Karadeniz'in önemli liman şehirlerine kadar bölge devletlerinden imtiyazlar elde eden İtalyan şehir devletlerinin ticarî eğilimleri, vatandaşlarının bu bölgelere yerleşmesinin önünü açmıştır. Cenovalı, Venedikli ve Pisalı tüccarların başını çektiği gruplar bu bölgelerin hem hammadde hem de pazar imkânlarından yararlanmak maksadıyla önemli adımlar atmış, bu durum ise ticarî hacimlerini daha da arttırmıştır. Böylece ticaretin devlet adına kaydedilmesi gerekliliğinin yanı sıra bahsi geçen dönemde ticaret güvenliğinin sağlanmasını, yasalar ile vatandaşlarının haklarının korunmasını ve belirli bir hadisenin kayıt altına alınmasını önceleyen İtalyan noter sistemi bölge şehirlerine ulaşmıştır.¹¹

⁹ Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-itibâr fî zikri'l-hitat ve'l-âsâr*, Thk. Eymen Fuâd Seyyid, C.III, Londra, El-Furkân, 2013. Müellif ve eserleri hakkında bkz.: s. 13-14; F. Rosenthal, "Al-Makrizi", *EF*², C.VI, Leiden, Brill, 1991, s. 193-194; Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *DİA*, C.XXVII, s. 448-449.

¹⁰ İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire*, Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, C.VII, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

¹¹ Brenda M. Bolton, "A Matter of Great Confusion: King Richard I and Syria's Vetus de Monte", *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500: Aspects of Cross-Cultural*

Aynı yüzyılın ikinci yarısında Kilikya Ermeni Krallığı'nın önemli ticaret merkezi Ayas'ta (Laiazzo – modern Yumurtalık)¹² Cenova devleti adına noter olarak görev yapan Federico di Piazzalunga (Federicus de Platea Longa, 1274) ve Pietro di Bargone (Petrus de Bargone, 1277, 1279) ile Altın Orda Devleti'nin sınırları içindeki Kefe'de aynı görevi üstlenen Lamberto di Sambuceto'nun (Lambertus de Sambuceto, 1289-1290) kaleme aldığı belgeler, günümüze ulaşmalarının yanı sıra Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ilişkiler bağlamında Mısır limanları ile doğrudan ticaretle ilgili bilgiler ihtiva etmeleri sebebiyle o dönem Karadeniz ve Doğu Akdeniz bölgesinde tutulan diğer noter belgelerinden farklılık göstermektedir.¹³

Kefe limanında Cenova devleti adına resmî noterlik görevi yürüten Lamberto di Sambuceto, 1289-1290 tarihleri arasında, şehirde yapılan günlük ticaretin yanı sıra şehirdeki mülkiyet, Cenova toplumuna uygulanan kanunlar ve vatandaşların haklarının da yer aldığı 900 üzerinde belge düzenlemiştir.¹⁴ Kayıtları detaylı incelendiğinde belgelerden yalnızca ikisinin Mısır limanları ile doğrudan ticaret hakkında bilgi verdiği saptanmıştır. Ayrıca bahsi geçen dönem için Suriye'nin konu

Communication, Ed. Alexander D. Beihammer, Maria G. Parani, Christopher D. Schabel, Leiden, Brill, 2008, s. 171; Ahmet Usta, **Slavery in Fourteenth Century Famagusta: The Evidence of the Genoese and Venetian Notarial Acts**, Saarbrücken, Lambert, 2012, s. 58.

¹² Ayas'ın şehrinin coğrafi konumu, özellikleri, bölge devletleri ile ilişkiler bağlamında şehrin tarihi hakkında bkz.: H. Hellenkemper, F. Hild, "Aigaiai", **Tabula Imperii Byzantini: Kilikien und Isaurien**, Ed. Herbert Hunger, C.5, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990, s. 160-164.

¹³ Cenova kolonisi Pera'da 1280'li yıllarda noterlik yapmış Gabriele di Predono, Simone de Albario ve Castellino di Portovenere'nin belgeleri başta olmak üzere Leonardo Marcello'nun 1278-1281 yılları arasında Kandiye'de kaleme aldığı belgeler ve Lamberto di Sambuceto'nun 1296-1300 tarihleri arasında Mağusa limanında tuttuğu kayıtlar bahsi geçen dönem için incelenmiş diğer noter belgeleridir. Sadece Sambuceto'nun kayıtları arasında yer alan 25 Şubat 1300 tarihli bir belgede Mağusa limanından hareket ederek Suriye limanlarını ziyaret edecek bir gemi hakkında bilgiye rastlanmıştır. Ancak çalışmanın konusunun 1291 tarihiyle sınırlı olması sebebiyle bu belgenin kullanılması tercih edilmemiştir. Bahsi geçen dönem ile ilgili noter belgeleri için bkz.: Leonardo Marcello, **Notaio in Candia, (1278-1281)**, Ed. Mario Chiaudano, Antonino Lombardo, Venezia, Il Comitato, 1960; **Actes des Notaires Génois de Pera et de Caffa de la fin du Treizieme Siecle (1281-1290)**, Ed. G. I. Bratianu, Bucarest, Cultura Nationala, 1927, s. 17, 21, 73-173 (Bundan sonra Bratianu, **Pera et Caffa 1281-1290** olarak kısaltılarak anılacaktır); Vitalien Laurent, "G. I. Bratianu, Actes des Notaires Génois de Pera et de Caffa de la fin du XIIIe Siècle (1281-1290)", **Revue des Études Byzantines**, 153, 1929, s. 104-105; **Notai Genovesi in Oltremare: Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (11 Ottobre 1296 – 23 Giugno 1299)**, Ed. Michel Balard, Genoa, 1983; "Actes passés a Famagouste, de 1299 a 1301, par devant le notaire génois Lamberto di Sambuceto", **Archives de l'Orient Latin**, Ed. Cornelio Desimoni, Genes, 1883, no. 74.

¹⁴ Michel Balard, "Gênes Et La Mer Noire (XIII E -XV E Siècles)", **Revue Historique**, 270/1, 1983, s. 35; Laurent, "G. I. Bratianu, Actes des Notaires", s. 105.

edildiği az sayıda belgeye de rastlanmaktadır.¹⁵ Deniz yolu ile Karadeniz'den başlayarak Bizans karasularından Doğu Akdeniz'e ilerleyen tüccarların, Memlûk limanlarına gerçekleştirdiği ticaretlerinin anlatıldığı bu belgeler, Memlûkler ile gerçekleştirilen ticarete Bizans'ın yeri ve önemini göstermesi bakımından örnek teşkil etmektedir.

Bahsi geçen dönemde Kilikya Ermeni Krallığı'nın Mısır limanları ile ilişkilerinde ise, 1270'lerde Ayas şehrinde görev yapan Federico di Piazzalunga ve Pietro di Bargone'nin belgeleri ön plana çıkmaktadır.¹⁶ 1274 yılı içerisinde toplam 125

¹⁵ XIII. yüzyılın ikinci yarısında Ege ve Karadeniz boyunca görev yapmış Cenovalı ve Venedikli noterlerin belgeleri değerlendirildiğinde günümüze ulaşmış noter belgelerinin Mısır ve diğer Memlûk limanları ile ticarete sessiz kaldığına şahit olunmuştur. Sambuceto'da Memlûk toprakları ile ticaretin örneğini oluşturan az sayıdaki belge aslında bahsedilen dönemde bu bölgeler ile ticaret yapan tüccarların veya toplumların Sambuceto yerine o dönem şehirde görev yapan diğer noterleri tercih etmiş olabileceği ihtimalini de düşündürmektedir. Bu hususta Nicholas Coureas'ın aynı dönemlerde (1296-1307) Mağusa limanını konu alan noter belgelerini inceleyerek ulaştığı sonuç ilham verici olmuştur. Coureas'a göre 1296 yılından itibaren Mağusa'da resmi olarak göreve başlayan Lamberto di Sambuceto'nun Kefe'de geçirdiği dönem ve orada kurduğu ilişkiler adadan Karadeniz istikametine ticaret yapmak isteyen, Kefede ikamet eden Cenovalı tüccar veya ticaretle uğraşan ailelerin eğer daha önce bir memnuniyet oluştu ise Sambuceto'yu tercih etmelerinde etken olmuştur. Nicholas Coureas, "Commercial Relations between Cyprus and the Genoese Colonies of Pera and Caffa, 1297-1458", **EKEE**, 30, Nicosia, 2004, s. 153. Aynı şekilde bir değerlendirme yapmak gerekirse çalışmamızı konu alan dönem için de özellikle Mısır limanları ve Memlûk toprakları ile ticaret yapan tüccarların da işlemlerini yaptırdığı farklı noterler olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu durum da aslında neden az sayıda ticarî belgeye ulaşıldığı sorusuna cevap olmaktadır. Ayrıca bahsi geçen dönemde şehirde farklı toplumlara ait noterlerin de bulunduğu bilgisine yukarıda isimleri geçen noter belgelerinde bazen ticaret yapan taraf, bazen de yapılan bir anlaşma ya da oluşturulan bir belgede şahit olarak kayıt edilmeleri suretiyle ulaşılmıştır. Manuel de Alba, Manuel de Albara, Guillielmus Ardoinus, Johaninus Bernardi, Guillielmus Bocacius, Deodatus Bonacursus, Sestinus Cadinus, Georgius de Camulio, Obertus Canata, Daniel de Curia, Jachinus de Marrixio, Anthonius Navonis, Bernabas de Porta, Guillielmus Rubeus, Johannes de Salario, Guirardus de Sancto Donato, Augustinus de Sancto Matheo ve Conradus Stephanonis burada tespit edilebilenlerden bazılarıdır. Ancak kayıtları hususunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bahsi edilen noterler ve adlarının geçtiği belgeler için bkz.: **Gênes et l'Outre-Mer, Tome I: Les actes de Caffa du notaire Lamberto di Sambuceto 1289-1290**, Ed. M. Balard, Paris, , Mouton & Co., 1973, no. 8, 46, 63, 64, 78, 91, 104, 113, 116, 122, 130, 136, 139, 142, 157, 159, 166, 168, 169, 179, 190, 197, 200, 201, 207, 227, 228, 229, 235, 246, 248, 250, 259, 265, 270, 272, 279, 284, 287, 297, 298, 312, 323, 324, 327, 352, 436, 447, 455, 496, 541, 556, 560, 565, 566, 590, 608, 609, 614, 621, 637, 642, 647, 665, 671, 674, 681, 691, 695, 712, 713, 716, 768, 790, 812, 852, 845, 866, 893, 895 (Bundan sonra Balard, **Caffa 1289-1290** olarak kısaltılarak anılacaktır); Bratianu, **Pera et Caffa 1281-1290**, no. 182, 189, 242, 243, 251, 258, 276, 296, 301, 333, 339, 348, 452, 448.

¹⁶ **Notai genovesi in Oltremare: Atti rogati a Laiazzo da Federico di Piazzalunga (1274) e Pietro di Bargone (1277, 1279)**, Ed. Laura Balletto, Collana storica di fonti e studi, diretta da Geo Pistarino [CSFS 53], Genova, 1989; Cornelio Desimoni, "Actes passés en 1271, 1274 et 1279 à L'Aïas (Petite Arménie) et à Beyrouth par-devant des notaires gênois", **Archives de Orient Latin**, Tome I, 1881. Bahsi geçen noterlerin belgeleri ilk olarak 1881 tarihinde Cornelio Desimoni tarafından yayına hazırlanmıştır. 1989 yılında ise Laura Balletto tarafından bu belgeler tekrar incelenmiş, daha önceki baskıda yer almayan belgeler ve detaylar da eklenerek tekrar yayınlanmıştır. Bu çalışmada her iki nüsha karşılaştırma yapılarak beraber kullanılmıştır. Ayrıca bu noterler bundan sonra FdP ve PdB olarak kısaltılarak alıntılanacaktır.

belge hazırladığı anlaşılan Platea Longa'nın 116 belgesinin Ayas'ta kaleme alındığı görülmüş,¹⁷ bunlardan 26 tanesinin Mısır ve önemli limanları; İskenderiye ve Dimyat ile ilişkilerden bahsettiği saptanmıştır. Aynı şehirde görev yapmış Bargone'nin ise 1277 ve 1279 tarihlerinde kayıt ettiği toplam 139 belgenin ise yalnızca üç tanesinin Mısır limanları ile doğrudan ticareti işaret ettiği, birkaç tanesinin de Suriye ile karşılıklı ticaretten bahsettiği anlaşılmıştır.¹⁸ Ayrıca Bargone'nin kayıtları incelediğinde Platea Longa'da da yer alan, Memlûkler'e satışı yasaklı, kereste ve demirin sevkiyatını gösteren çok sayıda belgenin bulunduğu görülmüştür. Ancak Bargone'nin belgelerinde ilginç bir şekilde bahsi geçen ürünlerin sevkiyatının yapıldığı merkezlerden bahsedilmemiş, belgelerin bu hususta zaman zaman sessiz kalmasının tercih edildiği sonucuna varılmıştır.

Ticarî ilişkiler, tüccarlar, destinasyonlar, ticareti yapılan ürünler ile ödenen meblağlar hususunda detaylı bilgiler sunan noter belgeleri, ticarî ilişkiler bakımından önemli bilgilere ulaşmayı sağlamaktadır. Genel olarak değerlendirildiklerinde ise hazırlandıkları şehirlerin halkı, şehirlerde yaşayan diğer toplumlar, meslekler grupları, toplumların refah seviyeleri, sahip oldukları mal ve mülkler, kullanılan para birimleri ile şehrin mimarî özelliklerine ulaşılmasına imkân tanıyarak sosyal ve ekonomik yapıyı aydınlatmaktadır.¹⁹ Ancak özellikle bu çalışmanın kapsadığı dönem dikkate alındığında, günümüze ulaşan Kefe ve Ayas limanlarında tutulan belgelerin kısıtlı bir zaman dilimini kapsaması, hatta bazı aylar ile ilgili belgelere ulaşılamaması mevzu edilen bölgelerde gerçekleştirilen ticaretin tam anlamıyla takip edilmesini güçleştirmekte, belgeler üzerinden kesin sonuçlar çıkararak istatistikler oluşturmayı zorlaştırmaktadır.²⁰

¹⁷ Bu belgelerden noterin Ayas'ın ardından Sivas (Savasto), Fatsa (Vatiza) ve Sudak (Soldaia) şehirlerine de giderek buralarda da aynı yıl içinde belge düzenlediği anlaşılmıştır. Ayrıca üzerinde tarih ve yer bilgisi yer almayan bir belgesi daha bulunmaktadır. **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117.

¹⁸ Suriye'nin yer aldığı toplam dört belge bulunmaktadır. Ancak bunlardan iki tanesinde Suriye ile Mısır'ın Dimyat limanı beraber zikredilmektedir. **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 20, 35, 87, 88, 133.

¹⁹ Usta, **Slavery in Fourteenth Century**, s. 59.

²⁰ Piazzalunga'nın kayıtları incelendiğinde 1274 senesinin ilk beş buçuk ayı için Ayas'ta belge kaydettiği görülmektedir. Bununla birlikte aynı yılın kalan süresinde Ayas şehri hususunda sessiz kaldığı anlaşılmaktadır. Bargone'nin ise 1277 tarihine ait belgelerinin sadece yılın son beş ayını kapsadığı, 1279 tarihindeki belgelerinin ise Şubat ile Nisan ayları arasında Ayas şehrinde tutulduğu,

Noter belgelerinin ardından değerlendirilen diğer kaynak türünü kilise meclislerinde alınan kararlar ile kilise yasakları oluşturmaktadır. Bunlardan ilki 1251 yılına ait Kıbrıs Krallığı'nın başkenti Lefkoşa'da düzenlenen toplantıya ait bir kilise yasasıdır. Bu yasa Latin Kilisesi kararlarının yer aldığı *Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio* başlıklı eserde J. D. Mansi tarafından neşredilmiştir. Diğer kaynak ise Kıbrıs Latin Kilisesi'nin tam tarihi belirtilmeyen bir meclis kararıdır. 1283 tarihinde gerçekleştiği düşünülen bu sinodda alınan kararlar ise *Acta Alexandri P.P. IV (1254-1261)* adıyla Haluscynskyj ve Wojnar'ın neşrettiği eser içinde on beşinci madde altında yayımlanmıştır. Bu karar daha sonra *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus 1196-1373*, başlığı ile Christopher Schabel tarafından yeniden neşredilen eserin içinde de yer almaktadır.²¹ Araştırma sırasında her iki kaynaktan karşılaştırmaları yapılmak suretiyle istifade edilmiştir.

Bu bölümdeki son kaynak Gulielmus Adae adındaki Dominiken rahibin *De Modo Serracenos Extirpandi* başlığı ile kaleme aldığı şikâyet mektubudur. Bu mektup *Recueil des Historiens des Croisades: Documents Armeniens (RHC)* başlıklı külliyyatın içinde yer almaktadır. 1317 senesinde Kardinal Raymond de Farges'e yazıldığı düşünülen mektupta Gulielmus, XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyıl başlarındaki bölgeye has gözlemlerini anlatmaktadır. Özellikle Memlûkler ile Doğu Akdeniz'in Hristiyan devletleri arasındaki ilişkilerden bahseden müellifin ayrıca yürütülen ticarî faaliyetlere ve bu faaliyetlerde rol alan tüccarlara da uzun bir bahis açtığı görülmektedir. Böylece Memlûkler'e çalışan tüccarlar, taşıdıkları ürünler ve bu ticarî faaliyetlerde faal olan gemilerin özellikleri hakkında bilgiler edinilmektedir. Müellifin

Beyrut'taki görevinin ardından da aynı senenin son beş ayında tekrar Ayas'ta belge kayıt ettiği görülmektedir. **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 1-108, s. 3-149; **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 1-60, 61-120, 124-139, s. 205-359, 364-380; Catherine Otten-Froux, "L'Aïas dans le Dernier Tiers du XIIIe Siècle d'Après les Notaires Génois", *Asian and African Studies*, 22, 1988, s. 150.

²¹ **Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio**, Ed. J. D. Mansi, C.XXVI, Venezia, 1784; **Acta Alexandri P.P. IV (1254-1261)**, Ed. Theodosius T. Haluscynskyj, Meletius M. Wojnar, C.IV, Typis Pontificiae Universitatis Gregorianae, 1966; **The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus 1196-1373**, Çev. Christopher Schabel, Nicosia, Cyprus Research Centre, 2001.

daha önce Mısır'a yapmış olduğu ziyareti, İlhanlı ve Kilikya Ermeni Krallığı topraklarında bulunması döneme ait anlatımlarını değeri kılmaktadır.²²

Bizans Kaynakları

Bizans kaynakları bağlamında bir kronik ile bir gezi notları ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki Georges Pachymeres'in (ö. 1310) *Syngrafikai Historiai* başlığıyla 1261 yılından itibaren İstanbul'daki gözlemlerini anlattığı eseridir. Pachymeres, Bizans imparatorları VIII. Mikhail (1259-1282) ve II. Andronikos'un (1282-1328), 1260-1308 tarihlerini kapsayan dönemleri için zengin bilgiler sunmaktadır. Müellifin bu eseri Albert Failler'in editörlüğünde *Relations Historique* başlığı ile yayımlanmıştır. Eserde orijinal metin Vitalien Laurent'in yaptığı Fransızca tercümesi ile birlikte verilmektedir.²³ Müellifin eserinin ilgili bölümlerinden özellikle 1261 yılından itibaren Memlûk Sultanlığı'nın İstanbul merkezli Bizans İmparatorluğu ile gerçekleştirdiği diplomatik ilişkiler bağlamında yararlanılmıştır. Pachymeres, İstanbul'da Memlûk elçilerinin kabulü, gerçekleşen seremoniler, hediyeleşmeler ve yapılan antlaşmalar hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu sebeple döneme ait yukarıda adı anılan İslâm kaynaklarının vermediği bilgilere ulaşılmasının yanı sıra bu kaynaklarının ticarete dair verdiği bilgilerin teyidi hususunda müellifin eserinden istifade edilmiştir.

Bu alanda ikinci kaynağı bir devlet ve ilim adamı olan Theodorus Metochites'in (ö. 1332) İskenderiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretindeki gözlemleri oluşturmaktadır. Müellifin Aziz Mikhail'in ölümü ve sonrasında İskenderiye'de yaşananları konu alan, *De S. Michaele: Martyre Alexandriae* başlıklı anlatımı, *Acta*

²² Gulielmus Adae, "De Modo Sarracenos Extirpandi", **Recueil des Historiens des Croisades: Documents Armeniens (RHC)**, C.II, Paris, 1906; L. De Mas Latrie, "L'Officium Robarie ou L'Office de la Piraterie a Gênes au Moyen Age", **Bibliothèque De l'École Des Chartes**, 53, 1892. Gulielmus Adae hakkında bilgi için bkz.: Steven A. Epstein, **Purity Lost: Transgressing Boundaries in the Eastern Mediterranean 1000-1400**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2006, s. 162-166; J. Richard, "Adam, Guillaume", **Encyclopædia Iranica**, Ed. Ehsan Yarshater, C.I/4, London, Routledge, 1985, s. 447-448.

²³ Georges Pachymeres, **Relations Historique**, Ed. A. Failler, Çev. Vitalien Laurent, C.I, Paris, 1984. Müellif ve eserleri hakkında bkz.: Alice-Mary Talbot, "Pachymeres, George", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, Ed. Alexander P. Kazhdan, C.III, New York, Oxford University Press, 1991, s. 1550; Levent Kayapınar, "Pachymeres, Georgios", **DİA**, C.XXXIV, s. 139-140.

Sanctorum Novembris adıyla yayımlanan eserin dördüncü cildinde verilmiştir.²⁴ Metochites'in İskenderiye gözlemlerinin hâkim olduğu ilgili bölümde şehri ziyaret eden Bizans elçileri, tüccarları ve gemileri hakkında verdiği bilgiler ikili ilişkiler bağlamında değerlendirilerek çalışmaya dâhil edilmiştir.

Ermeni ve Süryânî Kaynakları

Bir din adamı olmasının yanı sıra Kral II. Leon'un (1270-1289) sekreterlik görevini de yürüten Raboun Vahram'ın yazdığı Ermeni kroniğinden söz etmek gerekmektedir. Eser ve yazarı hakkında pek bilgi bulunmasa da Leon'un hükümdarlığı döneminde yazıldığı düşünülmektedir. *The Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia, during the Time of the Crusades* başlığı ile 1831'de İngilizceye çevrilen eserde bazı tarihsel hatalar bulunduğu fark edilmiştir.²⁵ Ancak özellikle Kilikya Ermeni Krallığı'na dair verdiği bilgiler bağlamında, Vahram'ın dönemin tanıklarından biri olması eserini değerli kılmaktadır. Kilikya Ermeni Krallığı'nın tarihi yanında bölge ve burada hüküm süren devletler hakkında bilgiler sunulan kronik, Ermeni Krallığı ile Memlûk Sultanlığı arasında yaşanan mücadele ve ilişkiler bağlamında çalışmaya katkı sağlamıştır.

Gregory Ebu'l-Ferec ve Barhabreus isimleri ile de anılan Süryânî tarihçi İbnü'l-İbrî'nin (ö. 1286) vefatından hemen önce kaleme aldığı eserlerden ikisi araştırma açısından kaynak teşkil etmektedir. Bunlardan ilki *Makhtebhanuth Zabhne* adı ile bilinen umumi tarihidir. Eserinde müellif Hz. Âdem'den miladî 1286 yılına kadar gelişen olayları anlatmaktadır. Özellikle diğer İslâm devletlerinin yanı sıra çağdaşı Memlûk Sultanlığı hakkında verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Bu bağlamda Memlûkler'in bölge devletlerinden Kilikya Ermeni Krallığı ile yürüttüğü askerî mücadele, siyasî girişimler, diplomatik süreç ve ticarete dair bilgilere

²⁴ Theodorus Metochites, "De S. Michael: Martyre Alexandriae", *Acta Sanctorum Novembris*, C.IV, Ed. Hippolyto Delehaye, Paulo Peeters, Bruxellis, Apud Socios Bollandianos, 1925. Müellif hakkında bkz.: Alice-Mary Talbot, "Metochites, Theodore," *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C.II, s. 1357-1358.

²⁵ Vahram, *The Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia, during the Time of the Crusades*, Çev. Charles F. Neumann, London, The Oriental Translation Fund, 1831.

ulaşılabilmektedir. Eserin İngilizce ve Türkçe tercümeleri bulunmaktadır.²⁶ Müellifin bir diğer eseri *Târîhu Muhtasari'd-düvel* başlığı ile kaleme alınmıştır. Bu çalışması *Maktebhanuth Zabhn*e'nin kapsam açısından biraz daha daraltılmış Arapça çevirisidir.²⁷

Araştırma Eserleri

Doğu Akdeniz'in önemli siyâsî yapılanmaları arasında yer alan Memlûk Sultanlığı'nın bölgenin diğer önemli iki devleti Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile yürüttüğü ilişkiler bağlamında Doğu Akdeniz ticareti ve tüccarlarını anlatan müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca bu devletler arasındaki ticarî ve diplomatik faaliyetler çok az sayıda araştırmaya doğrudan veya Akdeniz ticareti bağlamında, dolaylı olarak konu olmuştur. Bu çalışmalar arasında kitap ve makalelerin yanı sıra tamamlanmış lisansüstü tezler de bulunmaktadır.

Memlûk Sultanlığı'nın yürüttüğü diplomatik ilişkiler bağlamında hazırlanan çalışmalardan biri Doris Behrens-Abouseif'in *Practising Diplomacy in the Mamlûk Sultanate* başlığı ile kaleme aldığı araştırmadır. Abouseif bu araştırmanın merkezinde sultanlığın devletlerarası ilişkilerini bölge devletleri ile yürüttüğü hediyeleşme faaliyetleri ve bu hediyelerin diplomasideki yeri ve anlamları üzerinden incelemektedir. Ayrıca hediye geleneğinde gönderilen eşyaların temin yollarından da bahsederek diploması ile ticaret arasındaki ilişkiye farklı bir bakış açısı getirmektedir. Memlûkler'in diplomatik faaliyetlerini incelerken İslâm geleneğindeki hediyeleşme usulü ile ilişkilerinden de bahseden yazar, böylece Memlûk Sultanlığı'nın yürüttüğü diplomatik faaliyetlerin tarihi arka planını da sunmaktadır.²⁸ Frédéric Bauden ile Malika Dekkiche'nin editörlüğünde hazırlanan *Mamluk Cairo, A Crossroads for Embassies on Diplomacy and Diplomatics* adlı kitap ise Memlûk Sultanlığı'nın XIII.

²⁶ Bar Hebraeus, *The Chronography of Gregory Abu'l Faraj the Son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus, Being the First Part of His Political History of the World*, Çev. E. A. Wallis Budge, London, Oxford University Press, 1932; Gregory Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.I-II, Ankara, TTK, 1999/1950. Müellif ve eserleri hakkında bkz.: Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, C.XXI, s. 92-94.

²⁷ İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-düvel*, Thk. Antuvan Sâlihânî el-Yesûî, Beyrut, 1890.

²⁸ Doris Behrens-Abouseif, *Practising Diplomacy in the Mamluk Sultanate: Gifts and Material Culture in the Medieval Islamic World*, London, I.B. Tauris, 2014.

yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar yürüttüğü diplomatik ilişkileri ve elçi kabullerinin yer aldığı makalelerden oluşmaktadır. Bu makalelerde sultanlığın Karadeniz’den Akdeniz’in en doğusuna, Afrika’dan, Hindistan’a kadar geniş bir coğrafyada Müslüman ve gayri Müslim devletler ile yürüttüğü diplomatik ilişkileri anlatılmaktadır. Kitapta “Careers in Diplomacy among Mamluks and Mongols 658–741/1260–1341” ve “The Golden Horde and the Mamluks: The Birth of a Diplomatic Set-Up (660-5/1261-7)” başlıkları ile sunulan, Altın Orda ve İlhanlılarla ilişkilerin incelendiği makalelerde; Memlûkler’in Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerinin de bağlama dâhil edildiği görülmektedir. Ancak çalışmaların bahsi geçen devletler ile yürütülen diplomatik ilişkilere odaklanması sebebiyle Bizans ile ilişkilere yönelik anlatımın Karadeniz’e girilirken Bizans sarayının da ziyaret edilmesi bilgisi ile sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.²⁹

Memlûk Sultanlığı’nın Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ilişkilerine ilk yer veren araştırmacı Marius Canard’dır. Bu hususta “Un Traité Entre Byzance et l’Egypte au XIIIe Siècle et les Relations Diplomatiques de Michel VIII Paléologue avec les Sultans Mamlûks Baibars et Qalâ’un” ve “Le Traité de 1281 entre Michel Paléologue et le Sultan Qalâ’un” başlıkları ile iki makale kaleme alan Canard, döneme ait İslâm kaynakları üzerinden Memlûk-Bizans diplomatik ilişkilerini değerlendirmektedir. Sultan Baybars dönemi ile başlattığı bu ilişkileri Kalavun dönemini de dâhil ederek sunmaktadır. İki devlet arasında yürütülen bu faaliyetleri siyâsî ve stratejik açıdan değerlendiren araştırmacı, Bizans’ın bölgede düşmanlarının tesirini azaltmak, oluşabilecek ittifakları önlemek amacıyla ilişkileri sürdürdüğünü, Memlûkler’in ise ihtiyaç duyduğu ürünlerin Karadeniz’den sağlanmasının önünde oluşabilecek muhtemel engellerin kaldırılması adına bu ilişkilere devam ettiğini anlatmaktadır. İkili ilişkiler bağlamında Memlûkler’in gönderdiği elçiler hakkında bilgilerin de verildiği her iki çalışmada, ayrıca Kalavun döneminde kayıt altına alınan antlaşmaların

²⁹ Anne F. Broadbridge, “Careers in Diplomacy among Mamluks and Mongols 658–741/1260–1341”, **Mamluk Cairo, a Crossroads for Embassies: Studies on Diplomacy and Diplomatics**, Ed. Frederic Bauden, Malika Dekkiche, Leiden, Brill, 2019, s. 263-301; Marie Favereau, “The Golden Horde and the Mamluks: The Birth of a Diplomatic Set-Up (660-5/1261-7)”, **Mamluk Cairo, a Crossroads for Embassies: Studies on Diplomacy and Diplomatics**, Ed. Frederic Bauden, Malika Dekkiche, Leiden, Brill, 2019, s. 302-326.

Fransızca tercümeleri de sunulmuştur.³⁰ Bu alanda hazırlanmış bir diğer çalışma ise Franz Dölger'in "Der Vertrag Sultans Qalā'ün von Ägypten mit dem Kaiser Michael VIII. Palaiologos (1281)" adını taşıyan makalesidir. Dölger, Canard'ın yaptığı gibi bir siyasî zemin üzerinden Sultan Kalavun ile İmparator VIII. Mikhail Palaiologos arasındaki diplomatik süreci ve imzalanan antlaşmaları konu edinmektedir. Aslına bakılırsa, 1281 tarihli antlaşmanın merkeze alındığı çalışmada Dölger, Canard tarafından Fransızcaya tercüme edilen antlaşma metinlerinin yanı sıra imparatorluğun 1111-1324 tarihleri arasında İtalyan şehir devletleri ile imzaladığı antlaşmalardan da yararlanarak imparatorun sultana gönderdiği mektubun muhtemel Grekçesini oluşturma gayretini göstermiştir. Makalesinde antlaşmaların merkezine siyasî ilişkileri yerleştiren Dölger, tüccarlar ile ilgili maddeleri sadece Mısırlı ve İtalyan tüccarlar arasında ayrıcalıklar üzerinden bir karşılaştırma yapmak için kullanmış, daha sonra da bölge ticaretinde İtalyanların ön planda olduğunu vurgulamıştır.³¹

Andrew Ehrenkreutz'un "Strategic Implications of the Slave Trade between Genoa and Mamluk Egypt in the Second Half of the Thirteenth Century" başlıklı makalesi bahsi geçen devletlerin belirli bir ürün üzerinden ticarî ve diplomatik ilişkilerini konu alan çalışmalardan biridir. Ehrenkreutz, Cenova ve Cenovalı tüccarları köle ticaretinin merkezine yerleştirmektedir. Memlûkler'in önemli ihtiyaçları arasında yer alan kölelerin tedariki hususunda sultanlığın gerçekleştirdiği diplomatik girişimleri de anlatır. Bu bağlamda sultanlığın Bizans ve Cenova ile yaptığı antlaşmalara yer veren yazar, diplomatik faaliyetler ile bölge ticareti arasında bir bağlantı kurmaktadır. Doğu Akdeniz'de Haçlı devletleri, İlhanlılar ve Ermeni Krallığı ile yaşanan mücadeleye de yer verilen eserde, mücadeleler sebebiyle Memlûkler'in alternatif ticaret yollarına yöneldiği, bu durumun da Cenova'ya olan ihtiyacını artırdığı ayrıca vurgulanmaktadır. Ehrenkreutz'un Cenova'nın Memlûkler için Karadeniz'den gerçekleştirdiği köle ticaretini ve buna etki eden faktörleri anlatmasına rağmen, ticaret hususunda gerekli örneklendirmeyi yapamadığı görülmektedir. Bu hususta sadece bir

³⁰ Marius Canard, "Un Traité Entre Byzance et l'Egypte au XIIIe Siècle et les Relations Diplomatiques de Michel VIII Paléologue avec les Sultans Mamlûks Baibars et Qalā'ün", **Byzance et les Musulmans du Proche Orient**, 4, London, Variorum, 1973, s. 197-224; Marius Canard, "Le Traité de 1281 entre Michel Paléologue et le Sultan Qalā'un", **Byzantion**, 10/2, 1935, s. 669-680.

³¹ Franz Dölger, "Der Vertrag Sultans Qalā'ün von Ägypten mit dem Kaiser Michael VIII. Palaiologos (1281)", **Serta Monacensia Franz Babinger**, Leiden, Brill, 1952, s. 60-79.

dipnotunda Kefe’de görev yapan ve bu çalışmanın da kaynakları arasında kullanılan noterin kayıtlarında yer alan köle ticaretine dair belge numaralarını vermekle yetinmiştir. Ancak bu belgeler incelendiğinde büyük çoğunluğunun Kefe’de yapılan yerel köle ticareti ile alakalı olduğu görülmektedir. Buradaki ticaret örnekleri üzerinden İskenderiye ya da Dimyat’a yapılan ticareti ilişkilendiremiyor olması çalışmada eksikliğe yol açmıştır.³² Reuven Amitai, “Diplomacy and Slave Trade in the Eastern Mediterranean: A Re-Examination of the Mamluk-Byzantine-Genoese Triangle in the late Thirteenth Century in the Light of the Existing Early Correspondence” adlı çalışmasında Memlûkler’in Bizans ve Cenovalılar ile yürüttüğü diplomatik ilişkilerin köle ticareti ile ilişkisine dikkat çekmektedir. Ayrıca konunun daha da iyi anlaşılması adına Altın Orda Devleti’nin de ilişkilere dâhil edilme gerekliliğini anlatmaktadır. Çalışmanın genelinden Amitai’nin bu devletlerin yürüttüğü diplomatik ilişkiler süreci üzerinden Karadeniz’den yapılan köle ticaretini ortaya koyma gayretinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Bizans ile yürütülen karşılıklı diplomatik ilişkiler ve antlaşmaları bir tablo halinde çalışmaya dâhil etmesi konuyu daha anlaşılır kılmıştır. Bunların yanı sıra, Ehrenkreutz’un araştırmasını değerlendirirken bahsi geçen noter belgelerine Amitai’nin de dikkat çektiği görülmektedir. O da Kefe’de tutulan ve genç kölelerin ticaretini anlatan mezkûr kayıtların Mısır ile doğrudan bağlantı hakkında bilgi vermediği görüşündedir.³³ Oysaki belgeler üzerinde detaylı okumalar yapıldığında ve adı geçen tüccarlar farklı belge türlerinde de araştırıldığında var olan ticaretin örnekleri ortaya çıkacaktır. Karadeniz’den Akdeniz’in doğusuna yapılan köle ticaretini merkezine alan bir diğer çalışma Hannah Barker’in Columbia Üniversitesinde tamamladığı *Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500* başlıklı tezidir. Barker, kölelik sistemini, kölelerin kullanım alanlarını, köle edinme yöntemlerini paylaştığı araştırmasında Karadeniz’den Cenova, Venedik ve Memlûk yönetimindeki Mısır’a gerçekleştirilen köle ticaretini ve bu ticarete faaliyet gösteren tüccarları anlatmaktadır.

³² Andrew Ehrenkreutz, “Strategic Implications of the Slave Trade between Genoa and Mamluk Egypt in the Second Half of the Thirteenth Century”, **The Islamic Middle East 700-1900**, Ed. A.L. Udovitch, The Darwin Press, 1981.

³³ Reuven Amitai, “Diplomacy and Slave Trade in the Eastern Mediterranean: A Re-Examination of the Mamluk-Byzantine-Genoese Triangle in the late Thirteenth Century in the Light of the Existing Early Correspondence”, **Oriente Moderno Nuova Serie**, 88/2, 2008.

Ayrıca köle ticaretinin Memlûk askerî sistemi üzerine etkilerinden de bahseden araştırmacı, böylece köle ticareti ile Haçlılar'a karşı mücadele arasında ilişki kurmaktadır. Barker'in Karadeniz'den Akdeniz'e gerçekleştirilen köle ticaretini tüccar grupları üzerinden anlatıyor olması çalışmasını oldukça önemli bir yere koymaktadır. Bahsi geçen ticarete faaliyet gösteren tüccarları değerlendirirken mevcut İslâm kaynaklarını esas alarak "Memlûk tüccarları" ifadesini kullanmıştır.³⁴ Ancak Barker'in bu ifadeye coğrafya üzerinden bir tanımlama yaparak, başka bir ifade ile Memlûk topraklarını merkeze alarak, ulaştığı anlaşılmaktadır. Burada Memlûk tüccarları ifadesinin verdiği mana biraz daha geniş düşünölmeli, Memlûk Sultanlığı'nın sahip olduğu imtiyazlardan yararlanan tüccarları kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Barker'in yaptığına benzer bir yaklaşımla bölge ve coğrafya üzerinden tüccarların değerlendirildiğı birkaç çalışma daha bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazılarında kaynaklarda geçen ifadeler, aynı şekilde Memlûk tüccarları, Mısır tüccarları veya Mısırlı tüccarlar olarak işlenmiştir.³⁵

Memlûk Sultanlığı ile Kilikya Ermeni Krallığı'nın yürüttüğü ilişkilere dair araştırmalar sınırlı sayıdadır. Bu çalışmalardan ilki Richard J. Scott'ın *Mamlûk-Armenian Relations during the Bahrî Period: To the Fall of Sis (1250-1375)* başlığı

³⁴ Hannah Barker, "Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500", **Columbia Üniversitesi**, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2014; Hannah Barker, **That Most Precious Merchandise: The Mediterranean Trade in Black Sea Slaves, 1260-1500**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2019. Modern literatürde Akdeniz ve özellikle doğusunda faaliyet gösteren İslâm devletlerinin tüccarlarından bahsedilirken çok genel bir algı oluşturularak "Müslöman tüccarlar" ifadesinin kullanımının tercih edildiğı görölmektedir. Bu hususta bkz.: Fernand Braudel, **The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II**, Çev. Richard Ollard, London, BCA, 1992; Peregrine Horden, Nicholas Purcell, **The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History**, Oxford, Blackwell, 2000. Kullanılan kaynaklar dönem, coğrafya, siyasî iktidarlar ve toplum yapısı birlikte düşünöldüğünde özellikle Memlûk otoritesi altında faaliyet gösterenler için Müslöman tüccar ifadesinin yerine Memlûk tüccarları algısının oluşturularak bu ifadenin kullanımının daha uygun olacağı düşünölmektedir.

³⁵ Bu konuda bkz.: Altan Çetin, "Memlûkler Döneminde Mısır-Anadolu İktisadî Münasebetleri", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998, s. 95-104; Altan Çetin, "XIII-XV. Yüzyıllarda Yakın Doğu'nun Sosyo-Ekonomik Hayatında Tüccarlar", **Türkler**, C.V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 450-454; Ehrenkreutz, "Strategic Implications" s. 335-345; Dölger, "Der Vertrag Sultans Qalâ'un", s. 60-79. Bu yaklaşımın dışında IX. ve X. yüzyıllarda Yakın Doğu'daki İslâm devletlerinin Bizans ile Kilikya bölgesindeki ilişkilerinin ve bölgedeki insan hareketliliğinin anlatıldığı bir çalışmada aralarında tüccarların da yer aldığı reaya için coğrafya üzerinden bir tanımlamaya giderek Yakın Doğulu/Yakın Doğu kökenli terimlerinin tercih edildiğı görölmektedir. Bu hususta bkz.: Koray Durak, "Traffic across the Cilician Frontier: Movement of People between Byzantium and the Islamic Near East in the Early Middle Ages", **Byzantium and the Arab World, Encounter of Civilizations**, Ed. A. Kralidis, Thessalonica, Aristotle University of Thessaloniki, 2013, s. 141-154.

ile McGill Üniversitesinde hazırladığı yüksek lisans tezidir. Scott, bu çalışmada Sultan Baybars ve Kalavun dönemlerinin yanı sıra 1375 yılında başkent Sis'in fethine giden süreçte yaşanan siyasî gelişmeleri; askerî harekâtlar, mücadeleler, diplomatik girişimler ve antlaşmaları esas alarak anlatmaktadır. Kilikya Ermeni Krallığı'nın askerî ve siyasî alanda önemine dikkat çekilen çalışmada, müdahale sebebi olarak Ermeniler'in bölgede Memlûkler'e karşı oluşan ittifaklarda yer alması gösterilmektedir. Ayrıca ilişkilerin ticarî açıdan önemine eldeki antlaşma metinleri üzerinden yaklaşılmaktadır. Bu durum da çalışmanın tüccarlar ve ticaretin seyri hakkındaki değerlendirmelerini eksik bırakmaktadır.³⁶ Angus Donal Stewart'ın St. Andrews Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezine dayanan *The Armenian Kingdom and the Mamluks: War and Diplomacy during the Reigns of Het'um II (1289-1307)* başlıklı kitabında ise Kral II. Hetum döneminin siyasî olaylarına, o dönem bölgede Memlûkler'e karşı yürütülen mücadeleye, kurulan ittifaklara odaklanılmıştır. Çalışmanın özellikle tarihi arka planını vermek amacıyla oluşturulan birinci bölümü çalışmamızın kapsadığı dönem açısından değerlendirilebilir. Burada Ermeni Krallığı dışında, bölge devletlerini tek tek tarihi süreçleri ile anlatan yazar, daha sonra Memlûkler ile mücadele ve sonrasında yürütülen diplomatik ilişkileri Sultan Baybars'tan başlatarak anlatmıştır. Çalışmasını genel olarak bir siyasî ve askerî tarih niteliğinde şekillendiren Stewart'ın döneme ait İslâm ve Ermeni kaynaklarından istifade ettiği anlaşılmaktadır.³⁷ Bu çalışmanın dışında Fatma Akkuş Yiğit'in Ermeni Krallığı ile Memlûkler'in ilişkilerini konu alan "Memlûk-Ermeni Münâsebetleri" ve "Memlûk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler" başlıklı iki makalesi bulunmaktadır. Her iki makalenin siyasî ilişkiler ve askerî mücadeleyi merkeze alıp olayları kronolojik sıraya göre derleyerek anlatıyor olması devletler arasındaki münasebeti görmeye yardımcı olmaktadır. Verilen bilgiler İslâm kroniklerinden alınarak sunulmuş, bazı bilgilerin teyidi hususunda Ermeni Krallığı'nı ilgilendiren kaynakların İslâm kaynakları ile kullanıldığı fark edilmiştir. Her iki çalışmanın merkezine kroniklerin alınmış olması bu devletlerin ilişkilerinin siyasî ve askerî mücadelelerin dışına

³⁶ Richard J. Scott, "Mamlûk-Armenian Relations during the Bahrî Period: To the Fall of Sis (1250-1375)", **McGill Üniversitesi**, Yayımlanmamış Master Tezi, Montreal, 1981.

³⁷ Angus Donal Stewart, **The Armenian Kingdom and the Mamluks: War and Diplomacy during the Reigns of Het'um II (1289-1307)**, Leiden, Brill, 2001.

çıkamamasına neden olmaktadır. Bu durumun ise makalelerde ticarî faaliyetlerin anlatıldığı bölümleri zayıf bıraktığı görülmektedir.³⁸ Sultan Baybars'ın Ermeni Krallığı ile yürüttüğü siyasî ilişkileri ve bölgede gerçekleştirdiği askerî mücadeleleri Abdülkerim Durmaz'ın hazırladığı *Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars ve Kilikya Ermenileri* başlıklı yüksek lisans tezine de konu olmuştur.³⁹

Doğu Akdeniz'de faaliyet gösteren devletlerin Kilikya Ermeni Krallığı ile ticarî ilişkilerinin anlatıldığı birkaç çalışma arasından David Jacoby'nin "The Supply of War Materials to Egypt in the Crusader Period" ve "The Economy of the Armenian Kingdom of Cilicia: Some Neglected and Overlooked Aspects" başlıklı makaleleri ön plana çıkmaktadır. Jacoby, bu çalışmalarında savaş aletleri yapımında kullanılması sebebiyle zaman zaman papalığın ya da Avrupa devletlerinin yasaklamaları ile Memlûkler'e satışına izin verilmeyen ürünlerin çeşitlerine ve ticaretine değinmektedir. Bu bağlamda her iki çalışma da bölgede gerçekleşen ticaretin devamlılığını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Araştırmalarında ticarî faaliyetlerin Latin kaynakları üzerinden okunduğuna değinen yazar, sadece bu kaynakları kullanmanın araştırmacıları daha çok Ermeni Krallığı'nın Avrupa devletleri ile yürüttüğü ticarî faaliyetler hususunda çalışmalar ortaya koymaya sevk ettiğini dile getirerek kaynak çeşitliliğinin gerekliliğine işaret etmektedir. Her iki makalede de Ayas şehrinin önemi üzerine durulmaktadır. Bu bağlamda eseri Doğu Akdeniz ticaretinde Kilikya Ermeni Krallığı'nın ve Ayas'ın rolünü çalışacak araştırmacılar için elzem ifade eder. Bunların yanı sıra her iki çalışma krallığın Memlûk Sultanlığı ile ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde, ticaretin devamlılığı vurgusunu uyandırmak amacıyla ilgili döneme ait az sayıda ticarî belgeden yararlanılmış olması, karşılaştırmalı okumalar yerine belgedeki bilgilerin daha yüzeysel sunulması gibi sebeplerle genel sonuçlara varılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Böylece çalışmalarda taşınan ürünler ve kısmen miktarları hakkında bilgiler verilmesine rağmen, bu ticareti gerçekleştiren kişi ve

³⁸ Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Ermeni Münâsebetleri", **Akademik Bakış**, 8/16, 2015, s. 171-206; Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler", **TSA**, 16/3, 2012, s. 11-20. Yiğit'in doktora tezinde de iki devlet arasındaki ilişkilerin anlatıldığı görülmektedir. Fatma Akkuş Yiğit, "Memlûkler Döneminde Çukurova," **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.

³⁹ Abdülkerim Durmaz, "Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars ve Kilikya Ermenileri", **Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2013.

tüccarların kimliği, Mısır limanları ile ilişkileri, sevkiyatı yapılan ürünlerin limanlara getiriliş süreçleri, malların taşındığı gemiler ile gidiş-dönüş rotaları hakkında bilgilerin değerlendirmeye dâhil edilmediği görülmektedir.

Bölgenin ticarî faaliyetlerinin Memlûk Sultanlığı özelinde değerlendirildiği bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan biri Bahattin Keleş'in *Bahrî Memlûkler'de İktisadî ve Ticarî Hayat (1250-1382)* başlıklı doktora tezidir. Daha sonra aynı başlık ile kitaplaştırılan bu tez ile ilişkili "Memlûklerde Ticaret" başlığını taşıyan bir de makale hazırlanmıştır. Keleş çalışmasında Memlûk Sultanlığı'nın ilk döneminde gerçekleştirilen toprak sistemine, sanayi faaliyetlerine, idari yapıya ve toplumu oluşturan unsurlara dair bilgiler sunmaktadır. Ayrıca ticaret başlığı altında anlatılan yollar, limanlar, bunların yanı sıra ticareti yapılan ürünlerin fiyat ve ücretlendirilmesine yönelik verilen bilgiler Mısır ve çevresinin iktisadî hareketliliğini anlamayı kolaylaştırarak araştırmasını önemli kılmaktadır. Bu değerlendirmelerin yanında çalışması ticaret ve bu bağlamdaki ilişkiler üzerinden ele alındığında ise merkeze İtalyan şehir devletlerinin yanı sıra diğer bölge devletlerinin de dâhil edildiği görülecektir. Ancak dış ticaret ve ilişkiler anlamında önemli yere sahip Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile yürütülen diplomatik ve ticarî ilişkilere yer verilmemiş olması Karadeniz'den gerçekleşen ticareti ve ticaret sürecini anlamayı, özellikle de bu ticarete faaliyet gösteren tüccarların kavranmasını zorlaştırmaktadır.⁴⁰ Ticaret hususunda hazırlanan bir diğer araştırma Abdullah Mesut Ağır'ın *Memlûklarda Ticaret* başlıklı eseridir. Bahrî ve Burcî Memlûkler dönemlerini kapsayan geniş çalışmada ticaretin siyasî, sosyal ve ekonomik yönlerine yer verilmiştir. Ayrıca yerel ve devletlerarası ticaret bahislerinin de incelendiği eserde, Keleş'in çalışmasında olduğu gibi, Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ilişkilere yer verilmediği görülmektedir. Bunların yanı sıra eserde konu bütünlüğü ve çeşitliliği bağlamında Memlûk dönemine ait İslâm kaynakları kullanılmış olması eseri zenginleştirmektedir. Ancak özellikle Doğu Akdeniz ticaretiyle ilgili bölümde devletin Latin tüccarlarla olan ticarî faaliyetleri ve diplomatik girişimlerinden bahsedilirken,

⁴⁰ Bahattin Keleş, "Bahrî Memlûkler'de İktisadî ve Ticarî Hayat 1250-1382", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Kayseri, 1998; Bahattin Keleş, **Bahrî Memlûkler: İktisadî ve Ticarî Hayat (1250-1382)**, İstanbul, Siyer, 2018; Bahattin Keleş, "Memlûklerde Ticaret", **Türkler**, C.V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

dönemin diğer kaynakları kullanılmadan sadece İngilizce literatürden yararlanılmış olması bu noktada Ağır'ın çalışmasının yalnızca araştırmacıların mevcut görüşlerini iletmesini sağlamaktadır.⁴¹

Çalışmaya konu olan devletlerin ilişkileri bağlamında, Memlûk sultanları hakkında hazırlanan biyografi ve monografi eserleri de ayrıca önemlidir. Örneğin Peter Thorau'nun *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century* başlığı ile Holt tarafından İngilizceye tercüme edilen çalışması, Sultan Baybars'ın biyografisi olarak şekillenmiştir. İçeriğinde sultanın kökeni ve gençliği hakkında bilgiler sunan yazar, bölgenin ve Eyyûbî Devleti'nin, siyasî alanda, Baybars'ın kimliği üzerine etkilerini de anlatmaktadır. Eserde Baybars'ın sultan olduktan sonra bölge devletleri ile yürüttüğü mücadele ve başarılarına da ayrıca yer verilmektedir. Bu bağlamda diplomasi alt başlığı altında, Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki devletler ile yürütülen ikili devletlerarası ilişkiler ve elçi kabullerinden bahsedilmiş, ayrıca Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile devam eden ilişkiler sürecinde devletin siyasî çıkarları ve askerî ihtiyaçlarının etkili olduğu üzerine durulmuştur.⁴² Baybars hakkında hazırlanan bir diğer biyografi Abdul-aziz Khowaiter'in kaleme aldığı *Baibars the First: His Endeavours and Achievements* adlı eserdir. Baybars'ın hayatının yanı sıra oluşturduğu devlet sisteminin de incelendiği eserde, sultanın siyasî mücadelelerine ve başarılarına ayrı bir bölüm tahsis edildiği görülmektedir. Diplomatik ilişkiler bağlamında Bizans ile yürütülen diplomatik ilişkilere siyasî gayeler üzerinden bir değerlendirme getiren yazarın, devletlerin ortak düşman algısının ilişkilerde belirleyici olduğunu savunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eserde Ermeni Krallığı ile yürütülen diplomatik ilişkilere ve antlaşmalara değinilmediği, onlarla yapılan askerî mücadeleleri anlatmak ile yetinildiği görülmektedir.⁴³ Bu alanda oluşturulmuş bir diğer çalışma Linda S. Northrup, *From Slave to Sultan: The Career of Al-Mansur Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)* başlığıyla sunduğu

⁴¹ Abdullah Mesut Ağır, **Memlûklarda Ticaret**, Konya, Çizgi, 2015.

⁴² Peter Thorau, **The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century**, Çev. P. M. Holt, New York, Longman, 1992.

⁴³ Abdul-aziz Khowaiter, **Baibars the First: His Endeavours and Achievements**, London, The Great Mountain Press, 1978.

monografidir. Sultan Kalavun'un hayatının ve saltanatının merkeze alındığı çalışmada, sultanın kurduğu devlet yapısı, kurumlar, bölgelere göre oluşturulan bürokratik yapı da anlatılmaktadır. Ayrıca ekonomi alanında yapılan düzenlemeler; tarım ürünleri ve çeşitleri ile bunların vergilendirilmesi özelinde anlatılmıştır. Devletlerarası ticarî faaliyetlere de bir bölüm ayrılan çalışmada köle ticareti bağlamında Bizans ve Ermeni Krallığı ile yürütülen diplomatik ilişkilere genel hatları ile değinildiği görülmüştür. İlişkilerde Memlûk tüccarları ifadesini kullanan yazar bu tüccarların devletlerarası ticarete faaliyetleri olabileceği hususuna dikkat çekmekte, öte yandan Kârimîleri de bu grup içinde değerlendirmektedir. Eser, bu bağlamda sadece bir sultan monografisi olmanın ötesinde belirli bir dönem için Memlûk devletinin sistemi, yapısı, birimleri, iktisadî ve tarımsal faaliyetleri hakkında bilgiler sunmaktadır.⁴⁴ Bu eserlerin dışında sultan biyografisi bağlamında Süleyman Özbek *el-Melikü'z-Zâhir Rükne'd-din Baybars el-Bundukdârî (?-1277): Hayatı ve Faaliyetleri* adıyla Ankara Üniversitesi'nde, Selim Hilmi Özkan ise *el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi: Hayatı ve Faaliyetleri (678-689/ 1280-1290)* başlığı ile Süleyman Demirel Üniversitesi'nde birer yüksek lisans tezi hazırlamışlardır. Bu tezlerde sultanların kökeni, hayatları, saltanatları, askerî mücadeleleri ve başarıları hakkında bilgi verilmektedir.⁴⁵

Kapsam ve Amaç

Bu çalışma ile Akdeniz'in doğusunda, Mısır merkezli kurulan Memlûk Sultanlığı'nın, bölgede Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile deniz aşırı ticareti ve bu ticareti devam ettirmek için giriştiği diplomatik ilişkileri incelenecektir. Bu bağlamda bahsi geçen devletlerarasında ticarî faaliyetler yürüten tüccarlar irdelenecektir. Bunların kimler olduğu kaynaklardan okunarak, günümüz literatüründe oluşturulan tanımlamanın dışında, nasıl tanımlanmaları gerektiği kullandıkları

⁴⁴ Linda S. Northrup, **From Slave to Sultan: The Career of Al-Mansur Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)**, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1998.

⁴⁵ Süleyman Özbek, "el-Melikü'z-Zâhir Rükne'd-din Baybars el-Bundukdârî (?-1277): Hayatı ve Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988; Selim Hilmi Özkan, "el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi: Hayatı ve Faaliyetleri (678-689/ 1280-1290)", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1999.

imtiyazlar üzerinden yeniden değerlendirilecektir. Ayrıca bu tüccarların çeşitli yasaklamalara rağmen ticarî faaliyetlerini sürdürmek için aldıkları önlemler ve geliştirdikleri yollar anlatılacaktır.

Doğu Akdeniz ticaretinde Memlûklerle karşılıklı ticaretin yanı sıra, yürüttüğü devletlerarası ilişkilerle kontrolü altındaki boğazlardan sultanlığın ihtiyacı olan ürünler ile tüccarların geçişine izin vermesi Bizans İmparatorluğu'nu, çalışmanın bir tarafına koymaktadır. Bölgenin önemli ticaret merkezlerinden biri olan Ayas limanına sahip Kilikya Ermeni Krallığı ise özellikle yasaklı ürünlerin Memlûk limanlarına taşınmasında oynadığı rol sebebiyle konunun diğer tarafını oluşturmaktadır.

Bahsi geçen bu devletlerle Memlûk Sultanlığı arasında cereyan eden ticarî faaliyetlerin tamamının incelenmesi bu araştırmanın sınırlarını aşacağı için hem tematik hem de dönemsel bir daraltma yapılması uygun görülmüştür. Bu bağlamda tüccarlar, faaliyetleri ve ticaret yöntemlerinin takip edilmesi için çeşitli örnekler sunan, Avrupalı devletler ve papalık tarafından Memlûkler'e satışı yasaklanan köle, kereste ve demir ticaretinin çalışmanın merkezine alınması tercih edilmiştir. Araştırmanın dönem sınırlandırmasında ise yaşanan siyasî mücadelelerin ticaret ile ilişkisinin dikkate alınması öncelenmiştir. Böylece bölgede Memlûk, Bizans, Ermeni Krallığı, Haçlı devletleri ve Moğollar için sınırların ve idarecilerin değişerek Doğu Akdeniz'in yeniden şekillendiği 1260-1291 tarih aralığının incelenmesi kararlaştırılmıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere ticarî ve diplomatik ilişkiler bağlamında Bizans ve Ermeni Krallığı'nın çalışmaya dâhil edilmesinde Memlûk idaresindeki Mısır limanlarına bahsi geçen ürünlerin tedarikinde katkıları etkili olmuştur. Ayrıca gerek doğrudan bu devletlerin limanlarında tutulan kayıtlar, gerekse ticaretin güvence altına alınması adına Memlûklerin bu devletler ile yürüttüğü diplomatik girişimlere dair belgeler, ticaretin izlenmesine imkân tanımakta, hazırlanacak bir çalışma için gerekli kaynak çeşitliliğini ve zenginliğini sunmaktadır. Bu kaynaklar ticareti yapılan ürünler ve miktarlarının yanı sıra bu faaliyetleri gerçekleştiren tüccarlar hakkında da bilgi sahibi olunmasına imkân tanımaktadır. Bu minvalde değerlendirildiğinde, Doğu Akdeniz'de İtalyan şehir devletlerinin tüccarlarının dışında kalan grupların daha anlaşılır ve açık şekilde ele alınması adına, Memlûk ülkesinde faaliyet gösteren, ancak

özellikle günümüz tarihçilerinin Müslüman tüccarlar olarak genel bir ifade ile ele aldığı gruba açıklık getirilmesi gerekliliği bu çalışma ile tartışmaya açılacaktır. Böylece araştırılan döneme ait mevcut ticarî belgeler, devletlerarası antlaşma metinleri ile papalık çağrıları farklı bir okuma ile birlikte değerlendirilecektir. Dönemin kaynaklarında kullanılan ifadeler öznel bir kimlik oluşturulması gayreti ile daha kapsayıcı bir terim, Memlûk tüccarları, üzerinden yeniden düşünülerek bu çalışmada ele alınacaktır. Ayrıca ticarî faaliyetlerde imtiyazlar ve kişisel çıkarların kimlikler üzerindeki etkisi gösterilecek, Doğu Akdeniz ticaretinin çeşitliliği örnekleri ile ortaya konulacaktır. Bu örneklendirmeye bahsi geçen dönemde Bizans ve Ermeni Krallığı'nın tüccarları da dâhil edilecektir. Bütün bunların yanında XIII. yüzyılın ikinci yarısında yeni kurulmuş bir devlet olan Memlûk Sultanlığı'nın Doğu Akdeniz ticaretine olan etkileri, bu ticarete var olma çabaları ile bu bölgeden ihtiyaçların karşılanmasının önündeki engellerin kaldırılması adına bölgede faaliyet gösteren tüccarların attığı adımlar ve aldığı önlemler bu çalışma ile görülebilecektir.

Yöntem

Paul Ricoeur, her anlatının “eylemde bulunulan ve yaşanılan zamanla olan bağlantı, olay örgüleştirmenin kendine özgü zamanıyla olan bağlantı ve okuma zamanıyla olan bağlantı”⁴⁶ olmak üzere üç mimesis bağlantısı bulunduğundan bahsetmektedir. Buna göre bir eylemin metinleşme sürecinin öncesi, olayın kişi tarafından idraki ile tasarlanış süreci ilk mimesisi ifade ederken, eylemlerin aynı kişi tarafından bir araya getirilerek zihninde anlamlı bir olaylar örgüsü haline getirildikten sonra metinleştirilmesi ikinci mimesisi oluşturmaktadır. Üçüncü mimesis ise hazır hale gelen metnin alımlanması, yani bir başkası tarafından okunduktan sonra metnin o kişinin dünyası ile kesişme noktasıdır.⁴⁷

Memlûk, Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ilişkileri üzerinden Doğu Akdeniz'deki ticarete yeni bir bakış açısı getirmesi amaçlanan bu çalışmada, bahsi geçen dönemde var olan ticarete dair eylemlerin yeniden değerlendirilerek daha açık

⁴⁶ Paul Ricoeur, **Zaman ve Anlatı I: Zaman, Olayörgüsü, Üçlü Mimesis**, Çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 9.

⁴⁷ Ricoeur, **Zaman ve Anlatı I**, s. 9-10, 108-139.

ifadeler ile sunulması amacıyla Ricoeur'un bu üçlü mimesis savına benzer şekilde bir kurgulama yapılmıştır. Bu bağlamda Doğu Akdeniz ticaretinde belirli bir döneme ait kaynakların sunduğu bilgiler ile olayın zuhur ettiği dönem ve şartlar ilişkilendirilerek eylemler ile kaynaklardaki anlatım sorgulanmıştır. Daha sonra eylemlerin kurgulanarak birincil kaynakta müellif tarafından nasıl kaydedildiği üzerine durulmuştur. Örneğin Latin kaynakları özelinde, anlatımda kullanılan terim ve ifadelerin tüccarları tanımlama, mevcut ticareti yasaklama ve bazı durumlarda gizleme gibi faaliyetler için kullanımı eylem ile terim arasında ilişki kurularak ifade edilmiştir. İslâm kaynaklarında yer alan ticaret ve tüccarlar ile ilgili ifadeler ise döneme ait Latin, Grek, Ermeni ve Süryânî kaynakları ile de karşılaştırılarak değerlendirilmiş, böylece eylemin ve bu eylemde faaliyet gösterenlerin tanımlanması sağlanmıştır. Çalışmaya konu olan ilişkilerin günümüz literatürüne geçişi ve özellikle Doğu Akdeniz ticareti bağlamında değerlendirilmeleri hususunda ise çağdaş müelliflerin oluşturduğu orijinal kaynakların araştırmacılar tarafından nasıl okunduğu, değerlendirmelerindeki arka planın da etkileri ortaya konularak gösterilmiştir. Çalışmanın konuya yeni bir boyut kazandırması adına, konuyla ilgili daha önce çeşitli araştırmalara da temel teşkil etmiş birincil kaynaklara tekrar dönülerek *üçlü mimesis* anlayışı üzerinden eylem ile kaynakların ilişkilendirilmesi sağlanmıştır. Burada eylemin müellif tarafından kurgulaması da hesaba katılmıştır. Daha sonra bu kaynaklar karşılaştırmalı okunarak çalışmanın kapsadığı dönemde ticaret ve tüccarlar farklı bir açıdan gösterilmeye gayret sarf edilmiştir.

Doğu Akdeniz Ticaret Tarihine Dair Modern Anlayışın Oluşmasında Belirleyici Yaklaşımlar

Sadece karalar arasında uzanan durgun bir denize ev sahipliği yapmaktan öte yaşayan bir kültüre ve sadık bir hafızaya sahip olan Doğu Akdeniz bölgesi, yaşanan mücadelelerin yanı sıra gerçekleştirilen ticarî faaliyetler ile de araştırmacıların dikkatini çekmiş, onlara geniş bir çalışma alanı sunmuştur. Böylece XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bölgedeki adaların ve kıyı şeridinde hâkim olan devletlerin ticarî ilişkileri, buna bağlı olarak da taşıdıkları ürünler konu edilmeye başlanmıştır. Bu bölümde Doğu Akdeniz ticaret tarihine dair modern anlayışın oluşmasında önemli

katkıları bulunan, ayrıca birinci el kaynakları kullanarak ulaştığı sonuçlar sebebiyle birçok araştırmacı tarafından çalışmasına günümüzde dâhi sıklıkla atıf yapılan Wilhelm Heyd (ö. 1906); Akdeniz'in doğusuna odaklanmasının yanı sıra muhtemelen dönemindeki Yahudi karşıtlığına tepki olarak Avrupalı tüccarların yanında Yahudilerin de bölge ticaretinde yer aldığını kanıtları ile ortaya koyan Eliyahu Ashtor (ö. 1984); Müslüman tüccarlar olarak tanımladığı grubu genel olarak İslâm kaynakları merkezli inceleyerek bu alanda ilk örneklerden birini oluşturan Subhi Yanni Labib (ö. 1987) ve son olarak farklı dönemlerde Bizans ile Mısır arasındaki ticarî ilişkilere dikkat çekerek bu alanın zayıf noktalarına temas eden David Jacoby (ö. 2018) ile bu alanda hazırladıkları eserleri hakkında bir incelemeye yer verilecektir. Bu incelemenin odak noktasında Doğu Akdeniz ticareti yer aldığı halde, özellikle Bahri Memlûk dönemini kapsayan bölge ticareti çerçevesinde oluşturulmuş mevcut argüman; İtalyan şehir devletleri Cenova ve Venedik'in ticarî faaliyetlerdeki üstünlükleri ve tek elden bu ticareti nasıl yürüttükleri üzerine durulacaktır. Ayrıca sözü edilen tarihçilerin Doğu Akdeniz'in diğer ticarî figürlerinden birini tanımlamak için kullandıkları Müslüman tüccarlar ifadesine, bu ticareti gerçekleştiren tüccarların kimliğine ve ticarî faaliyetlerine dair yaklaşımlarına eserleri üzerinden yapılacak değerlendirmelerle ulaşılmaya çalışılacaktır. Bunların yanı sıra bahsi geçen araştırmacıların ticaret tarihi üzerine yaklaşımları, kullandıkları kaynaklar ve genel olarak bu yaklaşımlarına etki eden ekoller ile sahip oldukları arka planın çalışmalarına olan yansımaları üzerine durulacaktır. Hatta bu hususta zaman zaman ortaya konan eleştiriler ile yeni çalışmaların seyri hususundaki temenniler belirtilecek, bu çalışmanın alandaki yeri ve katkıları anlatılacaktır.

Üç semavi dine ev sahipliği yapan Doğu Akdeniz bölgesi, zaman zaman bu dinler etrafında kurulan devletlerin çeşitli mücadelelerine, siyasî çekişmelerine, savaşlarına, diplomatik girişimlerine ve belki de üzerinde daha az durulan yönüyle ticarî ilişkilerine ev sahipliği yapmıştır. Haçlı Seferleri ve sonrasında kurulan Haçlı devletleri ile Latin yerleşimleri, özellikle Batı'nın Doğu ile ilişkilerinin ve köklerinin araştırıldığı XIX. yüzyıl Avrupa'sında araştırmacıların dikkatlerini cezbetmiştir. O dönem Almanya ve Fransa'nın başını çektiği araştırmalar bölgede yaşamış Latin unsurların varlıkları ve köklerinin incelenmesini, Ortaçağda Doğu ile ilişkilerin ve

Doğu'daki etnik Batı üstünlüğünün gösterilmesini amaçlamıştır.⁴⁸ Bu bağlamda Akdeniz'in doğusunda gerçekleştirilen ticaret konusunda muhtemelen en dikkat çekici eser, günümüzde şaşırtıcı bir şekilde birçok çalışmaya kaynaklık eden, Alman tarihçi ve kütüphaneci Wilhelm Heyd'in iki ciltlik *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age* başlığı ile Almancadan Fransızcaya tercüme edilen çalışmasıdır.⁴⁹ Heyd'in bu çalışmada bölgedeki ticaretin tarihiyle ilgili yaklaşımı ve değerlendirmeleri, aldığı eğitim ve bahsi geçen dönemdeki popüler, kaynağa dayalı modern tarih yazımıyla ilişkilidir.

1823 tarihinde Württemberg'de doğan Heyd, teoloji ile başladığı eğitime tarih alanında devam etme kararı almış, bu alandaki ilk çalışmasını 1851 yılında Germen kabilelerinin Batı Roma halkı ile ilişkileri ve etkileşimi üzerine yazmıştır. Daha sonra İtalya'ya bir yolculuk yaparak buradaki birçok kilise, galeri, kütüphane ve arşivi ziyaret etmiş ve dönemin şartlarına göre hatırı sayılır ölçüde kaynak toplamıştır.⁵⁰ Çalışmalarını ortaçağda İtalyan şehir devletlerinin ticaretlerine yönlendiren Heyd, bu bahiste şehir devletlerinden Cenova ve Venedik'in tarihteki başarılarının gereği kadar vurgulanmadığını belirterek bu devletlerin denizasırlı varlıkları hususundaki boşluğun doldurulması için ilk adımı 1854 tarihinde atmıştır. "Untersuchungen über die Verfassungsgeschichte Genuas bis zur Einführung des Podestats um das Jahr 1200" başlığıyla yayımladığı çalışmasında o zamana kadar Almanya'da Cenova tarihi üzerine müstakil bir eser bulunmadığını belirtmiş, ardından

⁴⁸ Rivka Feldhay, "The Humanities through the Lens of Migration: Richard Koebner's Transition from Germany to Jerusalem", *Naharaim*, 11 (1-2), 2017, s. 16; Michael Ann Holly, **Past Looking: Historical Imagination and the Rhetoric of the Image**, U.S.A., Cornell University Press, 1996, s. 57; Michael Harsgor, "Total History: The Annales School", *Journal of Contemporary History*, 13/1, 1978, s. 1.

⁴⁹ Heyd'in asıl başlığı **Geschichte Des Levantehandels Im Mittelalter** olan bu eseri, Furcy Raynaud tarafından 1885-1886 tarihlerinde Fransızcaya çevrilmiştir. Günümüzde tarihçilerin sık sık atıf yapmak suretiyle yararlandığı nüsha bu çeviridir. Ayrıca bu eserin ilk cildi Enver Ziya Karal tarafından Fransızca nüshasından Türkçeye **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi** başlığı ile çevrilmek suretiyle Türkiye'deki araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Türk Tarih Kurumu tarafından 2000 yılında ikinci baskısı da yapılan çeviri metinde yazım yanlışları sebebiyle redaksiyona ihtiyaç duyulması kitabın Fransızca nüshasına da başvurmayı zorunlu kılmıştır. Bu sebeple çalışmamızda Fransızca çeviri metin ile Türkçe metnin karşılaştırmalı olarak kullanılması tercih edilmiştir.

⁵⁰ W. Lang, "Heyd, Wilhelm", **Biographisches Jahrbuch und Deutscher Nekrolog**, Ed. Anton Bettelheim, C.XI, Berlin, Druck und Verlag Von Georg Reimer, 1908, s. 42.

da Cenova'nın devlet düzenine nasıl geçtiğini ve yapılanmasını hangi aşamalar ile oluşturduğunu anlatmıştır.⁵¹

Tarihçi olmasının yanı sıra iyi de bir kütüphaneci olması, döneminde birçok belge ve kataloğa erişimini kolaylaştıracaktır. Bu durum yukarıda da bahsi geçen başyapıtı *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*'in hazırlamasını kolaylaştırdığı gibi eserde kendinden önceki tarihçilere oranla daha fazla kaynak ve bilgi sunmasına imkân tanıyacaktır. Eseri için şehir devletlerinin kayıtlarının yanı sıra Haçlı Seferleri kronikleri, Batılı seyyahların tuttuğu notlar, nümizmatik örnekler, bilinen bazı noter belgeleri ile yine Batılı tüccarların hazırladığı belgeleri kullanan Heyd, yöntem olarak yukarıda belirtilen dönemin asıl kaynaklarından, yani belgelerden, olduğu gibi yararlanmayı gaye edindiğini anlatmaktadır.⁵² Heyd'in tarihin gerçek gücü ve öneminin geniş bir bölgenin seçilerek çok sayıda kaynağın kullanılmasıyla ortaya çıkacağı yönündeki yaklaşımdan da etkilendiği anlaşılmaktadır.⁵³ Bu sebeple Doğu Akdeniz ticaretini değerlendirirken geniş bir coğrafyayı ele alarak uzun bir dönemde incelemiştir. Bunu yaparken de çok fazla kaynağa başvurmuştur. Eserin çağdaşlarına göre günümüzde dahi önemli bir çalışma olarak kabul edilmesinin sebebi aslında burada yatmaktadır. Avrupa merkezli kaynakların itina ile kullanıldığı eserde o dönem Batı dillerine çevirisi yapılmış az sayıda Arapça çalışmaya da yer verilmiştir.⁵⁴

Yakın-Doğu Ticaret Tarihi olarak Türkçeleştirilen eserin önsözünde Heyd, İtalyanların merkezde olacağını "onlar [İtalyanlar] Doğu'da her zaman üstün bir rol oynamışlardır" ifadesi ile açıklamaktadır.⁵⁵ Ayrıca Doğu'daki diğer tüccar toplumların

⁵¹ Wilhelm Heyd, "Untersuchungen über die Verfassungsgeschichte Genuas bis zur Einführung des Podestats um das Jahr 1200", *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft / Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 10/1, 1854, s. 4-5; W. Lang, "'Heyd, Wilhelm'", s. 42-43.

⁵² Wilhelm Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara, TTK, 2000, s. XIV; Wilhelm Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, Çev. Furcy Raynaud, C.I, Leipzig, 1885, s. XII; Wilhelm Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, Çev. Furcy Raynaud, C.II, Leipzig, 1886, s. 8, 83; W. Lang, "Heyd, Wilhelm," s. 43-44; Wilhelm Hoffmann, "Heyd, Wilhelm", *NDB*, C.IX, Berlin, Duncker&Humblot, 1972, s. 63-64.

⁵³ W. Lang, "Heyd, Wilhelm," s. 44.

⁵⁴ Charles Issawi, "Economic History of the Middle East to 1914", *Middle East Studies Association Bulletin*, 2/2, 1968, s. 1.

⁵⁵ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. XIV.

varlığına da işaret ettikten sonra⁵⁶ çalışmanın asıl amacının Roma-Germen toplumunun Akdeniz'in doğusundaki ticarî varlığını göstermek olarak ifade etmektedir.⁵⁷ Alman toplumu ve sisteminin Roma İmparatorluğu'nun bir parçası, hatta kendisi olduğu düşüncesi Heyd'in önceki çalışmalarında olduğu gibi bu eserin de mahiyetini oluşturmaktadır. Belgelerin anlattığına göre ortaçağ Akdeniz'inde ve özellikle de bölgenin doğusunda gerçekleşen ticarete İtalyan şehir devletlerinin üstünlüğünün bulunması onu şehir devletlerine odaklanmaya, bu devletlerin Akdeniz'in doğusundaki ticarî ilişkileri ile burada kurdukları kolonilerini anlatmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda Cenova, Venedik ve Pisalılar'ın bölgenin doğusunda gerçekleştirilen ticarete hâkim olduklarını ve tekel oluşturdıklarını aktarmaktadır. Ayrıca İtalyanların yanında diğer Avrupalı tüccar gruplarının varlığından da bahseden Heyd, genel olarak bu tüccarların ticarî bağlantıları ile ticaret yaptıkları devletlere odaklanmakta, onlara bölgede bir ticaret rotası dahi çizmektedir.⁵⁸ Fakat daha genel bir çerçevede değerlendirildiğinde buradaki asıl amacı Roma-Germen dünyasının Akdeniz'in doğusu ile ticarî ilişkilerini incelemek ve bu hususu vurgulamaktır.

Çalıştığı dönem için taşınan ürünler hakkında bilgilerin oldukça sığ olduğunu kabul eden Heyd, Mısır ve Bilâdüşşâm bölgesinden Avrupa'ya taşınan ürünlerin yanı sıra bu ürünlerin Avrupa'da dağıtımından da genel hatlarıyla bahsetmektedir. Daha sonra Avrupa'nın da Bilâdüşşâm ve Mısır'a ihraç ettiği ürünleri anlatmaktadır.⁵⁹ Ancak Heyd, Akdeniz ve Karadeniz ticaretinde yer alan İtalyanlar ve diğer Avrupalı tüccarlar dışında kalan, özellikle İslâm devletlerinin otoritesi altındaki gruplardan ticarî ve siyasî rolleri bağlamında bahsetmemektedir. Bu tüccarlara sınıf/grup ya da birey olarak eğilmeyen Heyd'in onların durumlarını, görevlerini ve taşıdıkları ürünlerin önemini çalışmasına dâhil etmediği görülmektedir. Ancak çalışmasının ilerleyen bölümlerinde Müslüman tüccarlar olarak bir ifade kullandığı dikkat çekmektedir. Buradaki ifadede anlattığı tüccarların Doğu'nun ürünlerinin Batı'ya taşınmasında rollerinin olmadığını belirten Heyd, onların Akdeniz'de Hristiyanların

⁵⁶ Bu bölümde kast edilen tüccar ulusların İtalyanların dışında kalan ve Doğu Akdeniz'de ticarî ilişkiler yürüten diğer Avrupalı tüccarlar olduğu düşünülmektedir.

⁵⁷ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. XIV-XV.

⁵⁸ Heyd, **Histoire du Commerce**, C.I, s. 56, 319-320; Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 63, 353-354.

⁵⁹ A.e., s. XV.

hâkimiyetindeki limanlar yerine İslâm devletlerinin yer aldığı İspanya, Sicilya ve Afrika kıyıları arasında ticaret yaptıklarını bu sebeple de toplumlararası ticarete yer almadıklarını iddia etmektedir. Müslümanların rolünden Avrupalıların çıkarları ve kazanımları boyutunda bahsedilen eserde Müslümanların Akdeniz yerine Kızıldeniz’de yer aldıkları, Hindistan’dan deniz yoluyla Hintli tüccarlar tarafından getirilen baharat ve bölgeye özgü ürünleri İskenderiye ve Dimyat’ta bekleyen Avrupalı tüccarlara ulaştırdıkları anlatılmıştır.⁶⁰ Ancak bu hususta da Müslüman tüccarlar olarak tanımlanan grup hakkında bilgi vermekten uzak durulduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.⁶¹ Memlûk dönemi ile ilgili olarak ise Memlûkler’in savaş ve siyaseti ön planda tutan bir politika izleyerek, ticareti ikinci plana attıklarına değinmektedir.⁶² Ayrıca içinde ticarî hükümler de geçen antlaşmaları kastederek, burada Müslümanlar nezdinde yapılmaya çalışılanın muhtemel Hıristiyan bloğunu ve ittifaklarını kırmak olarak yorumlamaktadır. Ticaret ile ilgili önemli bir merkez olan Dimyat örneğini veren Heyd, şehrin taşınmasını ve limanının daraltılmasını ticarete vurulan bir darbe olarak değerlendirmektedir.⁶³ Ancak gözden kaçırdığı husus, bunun askerî ve iktisadî bir hamle olarak güvenlik amacıyla yapıldığıdır.⁶⁴ Heyd, bölge ticaretinin ve ticarî faaliyetlerin Avrupa merkezli olduğunu vurgulamak niyetiyle hareket ettiğinden konuyu farklı yorumlamakta, bu ticarete Müslümanları veya İslâm devletinin altında ticaret gerçekleştirenleri bir aktör olarak değerlendirmemektedir.

Bilindiği üzere tarih, farklı bakış açıları üzerinden yazılabilmektedir. Bu bakış açıları ise zaman zaman çeşitli akımlar, düşünce veya duyguların tesirinde olabilmektedir. Genel olarak Heyd’in eserindeki yaklaşım incelendiğinde döneminin popüler modern tarih yazımını kullanarak yazdığını söylemek yanlış olmasa gerekir.⁶⁵

⁶⁰ Heyd, **Histoire du Commerce**, C.I, s. 50, 378-381, 383-384; Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 56-57; 422-425, 427-429.

⁶¹ Burada Heyd’in konuyla alakalı bahsi geçen döneme ait Arapça kaynakları kullanamaması nedeniyle detaylı bilgi verememiş olabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

⁶² Memlûkler’in siyasi faaliyetlerin bir parçası olarak yürüttüğü diplomatik ilişkilerde ticaretin ön plana alındığı döneme ait antlaşma metinlerinden öğrenilmektedir. Böylece sultanlık bölge ticaretine girme çabalarını bahsi geçen antlaşmalar, sağladığı imtiyazlar üzerinden ortaya koymaktadır. Antlaşmalar ve ticaret ile ilgili içeriklerine çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde detaylı yer verilmiştir.

⁶³ Heyd, **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, s. 475-478; Heyd, **Histoire du Commerce**, C.I, s. 424-426.

⁶⁴ Yapılan bu hamle ve Dimyat limanının daraltılması konusu çalışmamızın birinci bölümünde Dimyat alt başlığı altında anlatılmıştır.

⁶⁵ Eserinde izlediği yol, kaynaklarını değerlendirme biçimi, bunun yanında Ranke’nin öğrencisi Heinrich von Sybel’in çıkardığı Historische Zeitschrift dergisindeki yazıları bu hususta önemli ipuçları

Ayrıca döneminin tarihçilerinden farklı olarak siyasî olaylar ve savaşlar üzerinden tarihçilik yapmak yerine, o dönem erişebildiği çeşitli kaynakları da kullanarak Doğu Akdeniz’de Avrupalıların ticarî faaliyetlerine yönelmesi, çalışmalarında sunduğu geniş ve kaynağa dayalı bilgiler, Akdeniz ticaretini farklı yönler ve dönemlerde çalışan bazı araştırmacılar için eserini günümüzde dahi popüler ve değerli kılmaktadır.

Ortaçağ Doğu Akdeniz bölgesini ve bu bölgede gerçekleştirilen ticareti konu alan çalışmalar Heyd’in ardından ilgi görmüş, bu hususta XX. yüzyılda bahsi geçen konuda çeşitli araştırmalar yapılarak yayımlanmıştır. Bu çalışmalardan biri Eliyahu Ashtor’un kaleme aldığı *Levant Trade in the Later Middle Ages* başlıklı eserdir. 1914 yılında Viyana’da doğan Ashtor, lise eğitimini tamamladıktan sonra bir yandan Israelitisch-Theologische Lehranstalt’ta dinî eğitim almış, diğer taraftan da Viyana Üniversitesi’nde tarih öğrenimi görmüştür. Aynı üniversitede 1936 senesinde *Baibars al-Mansuri und Ibn al-Furat als Geschichtsquellen für die erste Periode der Bahrimamluken* başlığıyla, Sultan Baybars ve Bahri Memlûkler’i konu alan bir doktora tezi hazırlamıştır. Dönemin tanınmış bilim insanlarından Samuel Krauss’un derslerine katılması Yahudi tarihi üzerine düşünmesine imkân sağlayacaktır.⁶⁶

Döneminde yükselmekte olan Yahudi karşıtlığı sebebiyle 1938 yılında Filistin’e iltica eden ve burada bir süre kütüphanecilik yapan Ashtor, Hebrew Üniversitesi’nde⁶⁷ Memlûk yönetimi altında Mısır ve Suriye Yahudilerini konu alan

sunmaktadır. E. Sreedharan, **A Textbook of Historiography: 500 BC to AD 2000**, New Delhi, Orient Longman, 2004, s. 184; Wilhelm Heyd’in *Historische Zeitschrift*’de yayımlanan çalışmaları için bkz.: Wilhelm Heyd, “Das Haus der deutschen Kaufleute in Venedig”, **Historische Zeitschrift**, 32/2, 1874, s. 193-220; Wilhelm Heyd, “Geschichte des Königreichs Jerusalem (1100-1291) by Reinhold Röhrich”, **Historische Zeitschrift**, 82/3, 1899, s. 493-496; Wilhelm Heyd, “Die überseeischen Unternehmungen der Welser und ihre Gesellschafter by Konrad Häbler”, **Historische Zeitschrift**, 93/3, 1904, s. 479-481.

⁶⁶ Miriam Frenkel, “Eliyahu Ashtor – A Forgotten Pioneer Researcher of Jewish History under the Mamluks”, **Muslim-Jewish Relations in the Middle Islamic Period: Jews in the Ayyubid and Mamluk Sultanates (1171-1517)**, Ed. Paulina Lewicka, Gottingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2017, s. 63; Benjamin Z. Kedar, “In Memoriam Eliyahu Ashtor, 1914-1984”, **Asian and African Studies**, 19, The Institute of Middle Eastern Studies, 1985, s. 119.

⁶⁷ Özellikle II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş devam ederken Filistin’e Avrupa’nın çeşitli bölgelerinden göç eden Yahudilerin oluşturduğu bir akademi olan bu üniversitede görev alan araştırmacıların, muhtemelen yetiştikleri Alman ekolüne karşı tavır olarak, Annales ekolüne yaklaşıtlıklarını, böylece devletler veya bireyler üzerinden siyasî tarih yazmak yerine bölgede varlıklarının ispat edilmesi amacıyla bölgede yaşamış Yahudi toplumlarının sosyal, kültürel ve ekonomik tarihlerini anlatmayı tercih ettiklerini söyleyebiliriz. O dönem Hebrew Üniversitesi’nin önemli isimleri arasında doktorasını aynı üniversitede tamamlayan ve Haçlı Seferleri alanında özellikle Richard Koebner’in entelektüel etkisinde kalarak çalışmalarında bunu hissettiren Joshua Prawer (1917-

yeni bir doktora tezi hazırlamıştır. Araştırması Yahudi toplumu üzerine odaklanmasına rağmen İslâm devleti hakkında verdiği bilgiler dikkat çekici olmuştur. Daha sonra Ortadoğu'nun önemli kütüphanelerini gezerek topladığı kaynaklar üzerinden *The History of the Jews* başlıklı bir eser kaleme almıştır.⁶⁸ Özellikle o dönem Avrupa'da Yahudilere karşı gösterilen tavrın Yahudi çalışmalarını tetiklediği görülmüş, bir tepki olarak Ashtor'un da çalışmalarında Yahudilerin tarihine odaklanılarak; o dönem Avrupa toplumunun bir parçası olan Yahudilerin de Akdeniz'in doğusundaki ticarete Avrupalılar ile yer aldığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Ashtor'un en önemli çalışmalarından biri olan ve yukarıda bahsi geçen *Levant Trade in the Later Middle Ages*'te de bu arka plan fark edilebilmektedir. Eserde konu ile alakalı tek bir kaynak yerine döneme ait, mevzu bahis olan bölgedeki devlet veya toplumların farklı dillerdeki çeşitli belgeleri de incelenmekte ve daha sonra bir değerlendirme yapma çabasına girilmektedir. Çalışmasını ortaçağda Doğu Akdeniz ekonomi ve ticaret tarihi üzerine yoğunlaştıran Ashtor, Yahudi toplumu merkezli öznel yaklaşımlarını da hissettirmektedir.⁶⁹ Akdeniz'de ve özellikle de doğusunda dengelerin tamamen değiştiği 1291 yılında Akkâ'nın Memlûkler tarafından fethi ile başlayan eser, bölgedeki ticarî değişimleri XVI. yüzyıl başlarına kadar anlatmaktadır. Eserinin geneli incelendiğinde Akkâ'nın fethinin ardından özellikle "Müslüman Yakın Doğu"⁷⁰ olarak tanımladığı bölgede gerçekleşen uzun süreli ticaret anlatılmaktadır.

1990) ile *A Mediterranean Society* isimli çalışması ile Geniza belgeleri üzerinden Akdeniz'deki Yahudi tüccarları ve toplumunu ticarî, ekonomik, kültürel ve sosyal yönlerden anlatan Shelomo Dov Goitein'de (1900-1985) yer almaktadır. Abraham L. Udovitch, "Shelomo Dov Goitein 1900-1985", **Middle East Studies Association Bulletin**, 19/2, 1985, s. 306-309; Gary Dickson, "What are the Crusades?", **The Crusader World**, Ed. Adrian J. Boas, London, Routledge, 2016, s. 694; Benjamin Z. Kedar, "Joshua Prawer (1917-1990), Historian of the Crusading Kingdom of Jerusalem", **Mediterranean Historical Review**, 5/2, 1990, s. 107-116.

⁶⁸ Yaacov Lev, "Eliyahu Ashtor (1914-1984) and the History of the Mamluk Sultanate", **Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras**, Ed. U. Vermeulen, J. Van Steenberghe, C.VII, Paris, Uitgeverij Peeters, 2013, s. 470; Kedar, "In Memoriam", s. 119. Ashtor Yahudiler üzerine odaklanan bir diğer çalışmasında Akdeniz'in batısında, Endülüs Emevî Devleti yönetimi altındaki Yahudileri incelemiştir. Bu eser 1960 ve 1966 yıllarında iki cilt olarak yayımlanmış, ardından da İngilizceye tercüme edilmiştir. Bilgi için bkz.: Eliyahu Ashtor, **The Jews of Moslem Spain**, Çev. A. Klein, J. Machlovitz Klein, C.I-II, Philadelphia, 1973-1984.

⁶⁹ Yahudi tüccarlar ve Akdeniz ticaretindeki rolleri için bkz.: Eliyahu Ashtor, **Levant Trade in the Later Middle Ages**, Princeton, Princeton University Press, 1983, s. 33, 51, 355, 504-505.

⁷⁰ Ashtor, bu tanımlamasını siyasi zemini dikkate alarak yapmaktadır. Bu sebeple de bölgede yer alan Müslüman toplumun hayatına, ticaretine, kültürüne yeterince değinmemiştir. Müslüman tüccarlardan genel olarak bahsedilen yerlerde ise onları baharat tüccarı olarak tanımlamakta ve Doğu'nun ürünlerinin Batılı tüccarlara satılmasındaki rolleri üzerinden kendilerini anmaktadır.

Kaynaklarının çeşitliliği sebebiyle ticareti sade, yalın bir olgu olmaktan çıkararak adeta canlı bir nesneye çeviren Ashtor, bahsi geçen zaman dilimi içerisindeki ticarî mücadeleleri, siyasî ittifakları ve antlaşmaları, yasaklara rağmen devam eden faaliyetleri, Mısır ile ticaret yapan devlet, toplum veya bireysel tüccarları, Doğu'dan Batı'ya, Batı'dan da Doğu'ya karşılıklı ticareti, ürünlerin miktar ve fiyatlarını, ticarete etki eden çeşitli vergiler ile imtiyazları başta XIV. yüzyıldan itibaren hem bölgede hem de güney Avrupa ve Memlûk idaresi altındaki liman şehirleri ile ticaret merkezlerinde tutulan noter belgeleri (Venedik, Cenova, Palermo, Mesina, Ankona, Barselona, Girit, Kıbrıs, Tana, Beyrut, İskenderiye ve Şam), Güney Avrupa ülkelerinin resmi belgeleri ve yazışmaları (Venedik Senatosunun kayıtları, Misti, Senato Mar ve Secreta⁷¹), bireysel veya kurumsal ticaret yapan tüccarların mektupları, ticarî amaçla bölgede bulunan görevlilerin raporları ve ticaret ile ilgili notlarını (Zibaldone da Canal, La Pratica Dellla Mercatura) kullanarak anlatmıştır. Aynı zamanda dönemin İslâm kaynakları bağlamında çeşitli Arapça kroniklerden de yararlanmıştır. Bu durum da eserinin içeriğini zenginleştirdiği gibi Heyd'in bıraktığı yerden yeni bir ticaret haritası çizmesini sağlamıştır. Böylece kullandığı kaynaklar ile ticareti Avrupalı Hristiyanların hegemonyası savından kurtarmıştır.⁷²

Çalışmada Heyd'in eserini de değerlendiren Ashtor, genel olarak Heyd'in dönemi dikkate alındığında, çalışmasının önemine dikkat çekmektedir. Ancak Heyd'in Akdeniz ticaretinde ön plana çıkan şehirlerin arşivlerini yeterince kullanamamasını bir eksiklik olarak değerlendirmiştir. Kendisinin ise bölgedeki İtalyan kolonilerinin kayıtları dâhil bahsi geçen arşivleri de kullandığını, ayrıca dönemine ait İslâm kaynaklarından da istifade ettiğini belirtmektedir.⁷³ Ayrıca çalışmasının sadece Batı'nın Batı'daki ticaretine değil, Müslüman Yakındoğu olarak nitelendirdiği bölgede, Doğu ile karşılıklı ticaretine de (burada kastedilen Batılı tüccarlar tarafından Batı'dan Doğu'ya-Doğu'dan Batıya gerçekleştirilen ticarettir) değindiğini bildiren Ashtor, Batı toplumunun ve Müslümanların ihtiyaç duyduğu ürünleri ve bunların miktarlarını, fiyatlarını ve bu ürünlerin taşınma süreçlerini de oluşturduğu tablolar ile

⁷¹ Bu kayıtların içeriği ve özellikleri hakkında bkz.: Eliyahu Ashtor, **Levant Trade**, s. XII.

⁷² Çalışmada kullanılan kaynakların detaylı içeriği hakkında bkz.: A.e., s. XI-XXII.

⁷³ A.e., s. XI-XII.

detaylı anlatmaktadır. Bu durum Heyd'in eseri ile kıyaslandığında eserini oldukça farklı bir konuma yerleştirmektedir. Ancak her iki çalışma da hem kapsadıkları dönem aralığı, hem de odaklandıkları bölge ve kullandıkları kaynaklar açısından incelendiğinde; Heyd'in eseri için, döneminin Batı'da hâkim Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki algısının ötesine geçemediğini söyleyebiliriz. Ashtor'un çalışması için ise, bahsi geçen ticaretin İtalyanlar (Avrupalılar) üzerinden, mevzu edilen liman ve şehirlerin kullanılmasıyla yapıldığı sonucuna ulaşmamıza sebep olduğunu belirtebiliriz. Bu çalışmada da Akdeniz ticaretinde bir şekilde kendisine yer bulan küçük veya büyük ölçekli Müslüman tüccarlardan bahsedilmesine rağmen bunların sınıf /grup veya birey olarak ticarî ve siyasî rollerinin anlatımı zayıf kalmıştır. Çalışmanın avantajlı yönü olarak nitelendirilebilecek Arapça kaynakların kullanılmasının da Müslümanlar ile Avrupa devletlerinin Doğu Akdeniz ticaretini devam ettirme çabaları ve bu bağlamda yaptıkları antlaşmalardan bahsetmek, bazen de Batılı kaynakta geçen bilginin doğrulanması amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.

Ortaçağ Mısır'ını merkeze alması ile yukarıda değinilen çalışmalardan ayrılan, ancak bölgedeki siyasî ve ticarî ilişkiler hakkında bilgiler sunması sebebiyle Doğu Akdeniz ticareti hususunda önemli bir araştırma olarak zikredilebilecek Subhi Y. Labib'in *Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171–1517)* başlıklı çalışması oldukça dikkat çekicidir. Eser 1961 yılında Hamburg Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezine dayanmaktadır. Bu çalışmasını tamamlamadan önce bir burs ile Paris'te bir süre kalmış olması, Annales ekolüne sahip bazı araştırmacılar ile tanışmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Bu sebeple de çalışması sade bir siyasî tarih, kişi ya da devlet tarihi yazımının ötesinde bir bölgenin ticarî tarihini ve ilişkilerini içermektedir. Bir dönem İskenderiye Üniversitesi'nin katalogları ile ilgilenmiş olması dönemin İslâm kaynakları üzerine hâkimiyetini arttırmıştır.⁷⁴ Bu durum eserin tamamı incelendiğinde kendisini fazlasıyla hissettirmektedir. Geneli itibari ile eserin Arapça ya da Batılı dillere tercüme ve şerhleri yapılmış, döneme ait

⁷⁴ Youssef Farag, "Labib, Subhi Yanni", **The Coptic Encyclopedia**, Ed. Aziz Surya Atiya, C.V, New York, Macmillan, 1991, s. 1423; Bertold Spuler, "Subhi Yanni Labib (1924-1987)", **Der Islam: Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients**, 65, 1988, s. 1-2; "Subhi Yanni Labib," **Kiel Directory of Scholars**, Christian Albrechts University, Kiel, (Çevrimiçi) <https://cau.gelehrtenverzeichnis.de/person/94eca160-ccde-a6a8-f4ab-51f8c16ddddd?lang=en>, 10.10.2019.

diplomatik yazışmalar, ticarî vesikalar, nümizmatik kaynaklar, coğrafya kitapları, seyahatnameler, kronikler, tarih kitapları ve biyografiler üzerinden hazırlandığını, birinci el kaynak düzeyinde Batılı kaynakların eserde yeterince yer almadığını gözlemlemek mümkündür.⁷⁵ Hatta bu durum Eliyahu Ashtor'un da aralarında bulunduğu bazı tarihçiler tarafından da dile getirilmekte,⁷⁶ belki de eser üzerine haklı bir eleştiri ortaya konulmaktadır. Ancak bu hâl, çalışmanın önüne geçmemelidir. Çünkü ortaya konan eser genel olarak Haçlı Seferleri öncesinden başlamak suretiyle XVI. yüzyıla kadar Mısır'daki ticaretin kontrolü ve organizasyonu hususuna İslâm kaynakları üzerinden verdiği bilgiler ile bölge ticareti tarihinin değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Mısır'ın Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndaki ticaret merkezleri ile ticarî ilişkilerinin yanı sıra bölgedeki devletlere karşı uyguladığı politikalar ve diplomatik ilişkilerinin de anlatıldığı eserde bu bölgede baharat ticaretiyle meşgul olan Kârimîler hakkında da önemli bilgiler sunulmuştur. Ancak Akdeniz'deki ticaret siyâsî strateji ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre Memlûkler'in bölgede barışın tesis edilmesi, korsanlık faaliyetleri ve Haçlı girişimlerinin önlenmesi, stratejik önemi bulunan ürünlerden kereste, demir ve bazı metallerin tedarikinin aksamaması amacıyla bu bölgedeki ticarete ihtimam gösterdiği üzerinde durulmuştur.⁷⁷

Labib'in çalışmasında kullanılan İslâm kaynakları değerlendirildiğinde tek başına ticareti ve detaylarını vermek hususunda, özellikle Doğu Akdeniz ticaretinde etkin tüccarlar da dikkate alındığında, yetersiz kaldıkları görülmektedir. Akdeniz ve doğusu gibi çok devletli ve kültürlü bir bölgenin ticarî tarihini çalışmak muhakkak kaynak çeşitliliğini gerektirmektedir. Bazen edinilen bir bilginin teyit edilmesi gerekmekte, bazen de verilen bir bilginin detayları farklı bir bölgede tutulan farklı dildeki kaynaklardan edinilmektedir. Bu sebeple de her ne kadar bahsi geçen

⁷⁵ Subhi Y. Labib, *Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171–1517)*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GmbH, 1965, s. 500-529.

⁷⁶ Georg Christ, *Trading Conflicts: Venetian Merchants and Mamluk Officials in Late Medieval*, Leiden, Brill, 2012, s. 3; Lev, "Eliyahu Ashtor", s. 474; Ira M. Lapidus, "Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171-1517)", Subhi Y. Labib", *Speculum: A Journal of Medieval Studies*, 42/2, The University of Chicago Press, 1967; Eliyahu Ashtor, *Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages*, London, Variorum Reprints, 1978.

⁷⁷ Labib, *Handelsgeschichte*, s. 22-121; R. Naura, "Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171-1517)", Subhi Y. Labib", *Revue Historique*, 237/2, 1967, s. 439; Lapidus, "Handelsgeschichte," s. 384-385; Walter J. Fischel, "Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171-1517)", Subhi Y. Labib", *The American Historical Review*, 72/ 4, 1967, s. 1371.

çalışmanın merkezinde Mısır yer alsa da ticarî tarihi sebebiyle Doğu Akdeniz'den ayrı düşünülemez. Bu durum da özellikle bu bölgede gerçekleştirilen, bazen istikameti Mısır'ın liman şehirleri, bazen de Suriye'nin ticaret merkezleri olan ticaretin Latin kaynakları üzerinden de okunmasını gerekli kılmaktadır. Hatta ekonomi ve ticaret tarihi çalışmalarında Latin kaynakları olmadan yaşanacak zorluğa daha önce de dikkat çekilmiştir.⁷⁸ Bu bağlamda Doğu Akdeniz ticaretine ilişkin, bahsi geçen döneme ait İslâm kaynakları ile Latin kaynakları arasında yer alan çeşitli noter kayıtları, Müslümanlara yönelik ticarî ambargolar ya da yasaklamaların yer aldığı papalık bildirileri ve konsil kararlarının da karşılaştırılarak incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu durum aslında hem İslâm hem de Latin kaynaklarının beraber kullanılması zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Aslına bakılırsa bu yaklaşım daha önce de dile getirilmiş, bu alanda çeşitli temenniler David Jacoby tarafından çeşitli çalışmalarda ortaya konulmuştur.

Bir Bizantinist olan ancak Doğu Akdeniz ticareti, sosyal ve kültürel ilişkileri üzerine araştırmaları ile de tanınan David Jacoby, bazı çalışmalarında bölgenin tarihçiler tarafından nasıl çalışılması gerektiğine dair değerlendirmelerde bulunurken fark ettiği eksikliklerden de bahsetmektedir. 1928 yılında Antwerp'te doğan Jacoby, II. Dünya Savaşı ve devamında gerçekleşen gelişmelerden dolayı önce İsviçre'ye, oradan da Kıbrıs üzerinden Filistin'e iltica etmek durumunda kalmıştır. 1949 yılında Hebrew Üniversitesi'nde tarih eğitimine başlamış, Joshua Prawer'ın de desteği ile Bizantinist olmaya karar vermiştir. Aslında Bizans çalışmaları o dönem, bir Haçlı Seferleri tarihçisi olan Prawer'ın üniversitede oluşturmak istediği bir birimdir. Bu amaçla Jacoby Paris'e giderek burada doktora eğitimine başlamıştır. 1958 yılında dönemin ünlü Bizantinistlerinden Paul Lemerle'ün danışmanlığında, Sorbonne Üniversitesi'nde, *La démographie de la Paysannerie dans l'empire Byzantin Tardif* başlığıyla, geç Bizans dönemi köylülük yaşamı ve demografisinin işlendiği bir tez hazırlamıştır. Daha sonra Hebrew Üniversitesi'ne dönerek burada çalışmalarına devam etmiştir.⁷⁹ Jacoby'nin akademik hayatında ve çalışmalarında Lemerle ve

⁷⁸ Lev, "Eliyahu Ashtor, s. 474.

⁷⁹ Michel Balard, "David Jacoby, un passeur entre Orient et Occident", **Crusading and Trading between West and East: Studies in honour of David Jacoby**, Ed. Sophia Menache, Benjamin Z.

Prawer'ın etkileri hissedilebilmektedir. Özellikle Annales yaklaşımını bir yazım ve değerlendirme biçimi olarak kullanan Lemerle'den⁸⁰ aldıkları çalışmalarının ortaçağ Doğu Akdeniz'i merkezinde Bizans başta olmak üzere, kurulan Haçlı devletleri ve bölgede hâkim İslâm devletlerinin karşılıklı ticarî ilişkilerine ve kültürel etkileşimlerine odaklanmasını sağlamıştır. Ayrıca ticarete önemli rolü olan adalar, liman şehirleri ve bu bölgede ticaret yapan İtalyan tüccarlar yine çalışmalarının sıklıkla konusu olmuştur. Ortaya koyduğu eserlerinde toplumları, sınıfları, zanaatkârları; kısacası insanı işleyen Jacoby, aynı zamanda ticarî ürünler üzerinden ekonomik, ticarî ve kültürel ilişkilere değinerek değerlendirmeler yapmakta, böylece Annales'in izlerini çalışmalarında hissettirmektedir.

Commercial Exchange Across the Mediterranean: Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy ismini taşıyan, derleme çalışmaları ve makalelerinden oluşan eserinde, X. yüzyıldan XIII. yüzyıl başlarına, 1204'te İstanbul'da Latin hâkimiyeti kurulmasına kadar Bizans'ın Mısır ile ticaretini "Byzantine Trade with Egypt from the Mid-Tenth Century to the Fourth Crusade" başlığıyla anlatan Jacoby, yukarıda bahsedilen Heyd ve Ashtor'un yaklaşımlarının ötesinde Bizans'ın bölge ile ticaretine bir pencere açmaktadır. Böylelikle Doğu Akdeniz ticaretine İtalyan şehir devletlerinin dışında, üzerinde çok durulmamış Bizans'ı ve tüccarlarını da dâhil etmektedir. Ayrıca bu ticarete dahil olan İtalyan şehir devletlerinin entegrasyon süreçlerini ve bu ticaretin gelişmesine olan katkılarını anlatmaktadır. İtalyan şehir devletlerinden Venedik, Cenova ve Amalfi'ye ait ticarî belgeler ile kararnameleri, bunların yanı sıra Bizans'ın lonca sistemi ve ticareti hakkında bilgi veren kaynaklarını, Doğu kaynakları olarak ise başta İbn Havkal (ö. IV./X. yüzyıl), Makdisi (ö. IV./X. yüzyıl) ve Mesûdî (ö. 345/956) olmak üzere Müslüman coğrafyacı ve tarihçilerin Batı dillerine tercüme edilmiş çalışmaları ile Müslüman ve Yahudi seyyahların notlarını çalışmasına kaynak olarak kullanmıştır. Ayrıca *Latin, Greeks and Muslims: Encounters in the Eastern*

Kedar, Oxon, Routledge, 2019, s. viii; Michel Balard, "David Jacoby (1928-2018)", **Comite Français des Etudes Byzantines**, <http://www.cfeb.org/david-jacoby-1928-2018>, 15 Mart 2019,

⁸⁰ Paul Lemerle'ün Annales dergisinde ortaçağ Doğu Akdeniz'i ve Bizans İmparatorluğu'nu konu alan çeşitli çalışmaları yayınlanmıştır. Bahsi geçen eserler için bkz.: Paul Lemerle, "Les études d'histoire de Byzance et du Moyen Age Oriental", **Annales. Histoire, Sciences Sociales**, 10/4, 1955, s. 543-546; Paul Lemerle, "Sur le Moyen Age Oriental", **Annales. Histoire, Sciences Sociales**, 12/4, 1957, s. 639-641.

Mediterranean, 10th-15th Centuries kitabının içinde yer alan “Byzantine Traders in Mamluk Egypt” başlıklı bölümde Bizanslı tüccarların Memlûk toprakları ile olan ilişkilerinin detay verilmeden, genel hatları ile anlatılmasını bir eksiklik olarak değerlendiren Jacoby, bu durumu iki sebebe bağlamaktadır. İlki döneme ait bilinen kaynakların konuyla alakalı sessiz kalışıdır. Bir başka ifade ile çalışmalarda perspektifin Batı ile yapılan ticarete odaklanması sebebiyle kullanılan kaynakların da o yönde olması, Doğu ile yapılan ticaret hakkında yeterli bilgi sunamamasıdır. Diğer ise Bizanslı tüccarların Akdeniz’de uzun mesafeli deniz yolculuklarına karşı olduklarına dair önyargıdır.⁸¹ Jacoby, bu çalışmasında bazı antlaşma metnlerinin yanı sıra çeşitli limanlara ait noter belgelerini, döneme ait hem Batı hem de Doğu kroniklerini, elçi kabulleri ve seremoniler ile ilgili kaynakları, Doğulu ve Batılı seyyahların özellikle ticaret rotalarını içeren notlarını kullanarak XV. yüzyıl başlarına kadar Memlûk ülkesi ile yapılan ticareti ve bu amaçla olan girişimleri bazı örnekler üzerinden anlatmakta, aslında yukarıda bahsedilen genel anlatımı detaylandırmaktadır.⁸² Burada üzerine durulması gereken önemli noktalardan biri kaynakların yetersizliğidir. Özellikle bölgenin Batı ile yapılan ticaretine yönelik kaynaklar ile kıyaslandığında maalesef Bizans ile yapılan ya da Bizans’ın Memlûk limanları ile yaptığı ticaretin yer aldığı kaynaklar oldukça azdır. Bu durumun sebebi olarak özellikle Doğu Akdeniz bölgesinin bahsi geçen dönemlerde ve sonrasında savaşlar sebebiyle maruz kaldığı tahribat gösterilebileceği gibi, bölgede hâkim olan devletlerin bir öncekinin kayıtlarını saklayamaması ve özellikle de Batı’dakine benzer bir arşiv sisteminin maalesef Doğu’da sağlanamaması ileri sürülebilir. Üzerine düşünülmesi gereken diğer nokta ise mevcut kaynakların tekrar okunması ve değerlendirilmesi gerekliliğidir.

Çalışmalarında tek bir kaynak, başka bir ifade ile tek bir perspektif yerine ulaşabildiği çeşitli kaynakları kullanmayı tercih eden Jacoby, Doğu Akdeniz tarihçiliği hususunda bölgenin araştırmacılar tarafından nasıl çalışılması gerektiğine dair değerlendirmelerde bulunmuş ve eksiklikleri dile getirmiştir. Jacoby, Müslüman

⁸¹ David Jacoby, “Byzantine Traders in Mamluk Egypt”, **Latin, Greeks and Muslims: Encounters in the Eastern Mediterranean, 10th-15th Centuries**, XI, England, Ashgate, 2009, s. 249.

⁸² A.e., s. 249-267.

tarihçilerin ilginç bir şekilde Bizans ile yapılan ticareti dikkate almadıklarını, Batılı tarihçilerin yaklaşımını benimseyerek ticareti Doğu ile Batı arasında gerçekleşen çift kutuplu bir olgu olmaktan öteye götüremediklerini belirtmiştir. Ona göre ticaret üç noktada incelenmeli, bölge ticaretine Bizans faktörü de katılmalıdır.⁸³ Bu oldukça doğru bir tespittir. Özellikle Karadeniz üzerinden yapılan ticarete Bizans faktörünü görmezden gelmek, ayrıca Bizans yönetimindeki adalar ve limanlardan Müslümanların ihtiyaç duyduğu ürünlerin tedarikinin sağlandığını yeterince anlatamamak önemli bir eksiklik. Jacoby, bu eksikliği 1204 yılına kadar olan süreç için gidermeye çalışmış ve bu probleme işaret etmiştir. Jacoby'nin üzerine durduğu diğer husus bölge ticareti ve bu ticarete önemli yeri olan Ayas üzerine bir değerlendirmede yer almıştır. Burada ticaretin özellikle Batı kaynakları kullanılarak Batı merkezli olarak değerlendirilmesini eleştiren Jacoby, Batı kaynaklarındaki önyargının, yaygın Batı merkezli anlayış ile birleşmesinin ardından bölgede yer alan şehir ve limanların Batı'ya Doğu'nun ürünlerini taşımada bir tedarikçi olmaktan öte yeri olmadığı düşüncesini de tenkit etmektedir.⁸⁴ Haklı olarak kaynakların tekrar ele alınmasının ihmal edilmiş veya gözden kaçırılmış bilgilere ulaşmada önemli olabileceğini dile getiren Jacoby, çalışmamız için de ilham verici olmuştur. Bu bağlamda hem genel Batı merkezli yaklaşıma hizmet eden Batı kaynaklarının, hem de Doğu'nun, Bizans ve İslâm kaynaklarının beraber kullanımıyla XIII. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz'deki ticaretin mevcut iki yönlü geliştiği, İtalyanlar ve diğer Avrupalılar dışındaki unsurların yeterince bahsedilmediği yazımın yerine, diğer unsurlar; Bizanslı tüccarlar, Ermeni tüccarlar ve Memlûk tüccarlarının durumu, ticarî ve diplomatik ilişkilerdeki rollerinin bir çalışmayla ortaya konulması önem arz etmektedir. Böylelikle Doğu Akdeniz ticareti, sadece Batılı tüccarlar üzerinden değil, kaynakların el verdiği ölçüde bahsi geçen tüccar gruplarını da kapsayacak şekilde anlatılacak, 1260-1291 yıllarını kapsayan dönemde Akdeniz'in doğusundaki ticaretin renkliliği delilleri ile ortaya konulacaktır.

⁸³ David Jacoby, "Byzantine Trade with Egypt from the Mid-Tenth Century to the Fourth Crusade", **Commercial Exchange Across the Mediterranean: Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy**, I, Great Britain, Ashgate, 2005, s. 27.

⁸⁴ David Jacoby, "The Economy of the Armenian Kingdom of Cilicia: Some Neglected and Overlooked Aspects", **La Méditerranée des Arméniens XIIe - XVe siècle**, Ed. Claude Mutafian, Paris, Geuther, 2014, s. 261.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORTAÇAĞ DOĞU AKDENİZ TİCARETİNİN

KAVŞAK NOKTALARI VE MEMLÛK SULTANLIĞI

XIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen ticaret ile bu ticarete etki eden diplomatik ilişkilerin konu alınacağı bu çalışmada ticarî hareketliliğin yoğun olarak yaşandığı Akdeniz'in doğusuna odaklanılacaktır. Doğu Akdeniz başlığı altında Mısır'dan Bilâdüşşâm sahillerine, Anadolu'nun güneyi ile batısı boyunca uzanan liman şehirlerine, bu hat boyundaki adalara ve Bizans hâkimiyetindeki İstanbul'a kadar geniş bir coğrafya ele alınarak tüm bu bölgeye kıyısı olan devletlerin bahsi geçen dönemdeki mücadelelerinden ticarete yön vermeleri sebebiyle bahsedilecektir.¹ Çalışmanın sınırlarının ticaret pratiğine sahip devletler üzerinden belirlenecek olması bölgede ticarî faaliyetler yürüten İtalyan şehir devletlerinin de bölge devletleri arasında incelenmesine imkân tanıyacaktır. Böylece Doğu Akdeniz'deki ilişkileri bağlamında Memlûk Sultanlığı'nın bölgenin önemli Hristiyan devletleri; Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile münasebeti konu alınırken İtalyan şehir devletlerinden Cenova, Pisa ve Venedik ile tüccarlarının bu ilişkilerde oynadığı rollerden de bahsedilecektir.

Doğu Akdeniz gibi geniş bir coğrafyaya bakmak şüphesiz bölgenin sosyo-politik alt yapısını incelemeyi gerektirmektedir. Bu sebeple XIII. yüzyılda bölgenin panoramasının burada faaliyet gösteren devletler üzerinden verilmesi faydalı olacaktır. Bu amaçla Eyyûbîler'in ardından Mısır'da otorite tesis eden Memlûk Sultanlığı'nın kuruluşunun yanı sıra, IV. Haçlı Seferi sonrasında Bizans İmparatorluğu'nun geçirdiği siyasî ve askerî süreç anlatılacaktır. Ardından imparatorluğun İstanbul merkezli olarak yeniden inşasından bahsedilecektir. Daha sonra Kilikya Ermeni Krallığı'nın kuruluşu ile Müslümanlara karşı Moğollar ile kurdukları ittifaklar da konu edilecektir. Ayrıca Moğollar'a karşı Memlûk Sultanlığının gerçekleştirdiği mücadele ve sonrasında bir müttefik olarak Altın Orda Devleti'nin ortaya çıkışı anlatılacaktır. Diplomatik ilişkiler

¹ Bu çalışmada anlatılacak Doğu Akdeniz bölgesi ile Karadeniz ticaret yolunu gösteren harita için bkz.: Ek 1.

bağlamında ise sultanlığın bölgenin Hristiyan devletlerinden Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerinin anlaşılması adına, Müslümanların Bizans ile ilişkilerinin tarihsel süreci, özellikle Mısır merkezli devletler merkeze alınarak açıklanacaktır. Çalışmaya konu olan tarafların ticarî ilişkileri bağlamında ise Uzakdoğu ve Doğu Akdeniz coğrafyasının ürünlerinin ticaretinin yapıldığı büyük pazarlar olmaları sebebiyle Mısır liman ve şehirlerinden bazılarına değinilerek çeşitli devletlere mensup, bölge ticaretinde etkin tüccar gruplarından bahsedilecektir.

1.1. XIII. Yüzyılda Doğu Akdeniz'in Genel Durumu: Ticarete Yön Veren Siyasî Gelişmeler

Bahrî Memlûkler'in, Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ticarî ve diplomatik ilişkilerine değinmeden önce XIII. yüzyılın ilk yarısında Doğu Akdeniz'de varlık gösteren dönemin önemli güçleri ve siyasî dengelerinden bahsetmek gerekir.² Burada ilk sırayı Eyyûbîler almaktadır. Sultan Selâhaddîn'in (1171-1193) ardından Mısır ve Suriye'de hâkimiyetini devam ettiren Eyyûbî devleti, bu geniş coğrafyada hanedan mensupları tarafından yönetilen emîrlıklar kurmuştur.³ Selâhaddîn'in kardeşi el-Melikü'l-Âdil (1200-1218) Mısır'da yönetimi devraldıktan sonra kuzeye yönelmiş, güney Suriye dâhil otoritesini tesis etmiştir. Ardından oğullarını yönetime dâhil ederek onlara Suriye bölgesinde emîrlıklar tahsis etmiştir. Böylelikle oğulları vasıtasıyla devletin önemli bölgelerini kontrolüne almıştır.⁴ Bu dönemde Mısır'ın stratejik ve ekonomik öneminin Haçlılar ve bölgedeki Latinler tarafından fark edilmesi el-Adil'i Mısır'ın savunulmasını önceleyen bir politika

² Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden ve aşağıdaki bölümlerde detaylı olarak ele alınacak olan Memlûk Sultanlığı'nın Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ilişkilerine bu bölümde yer verilmeyecektir. Ancak bahsi geçen dönemde bölgenin diğer önemli güçleri Moğollar, Latin ve İtalyan şehir devletlerinden söz edilirken mevcut koşulların daha iyi anlaşılması adına bu devletlerin Memlûkler ile ilişkilerine kısmen, konunun önemli hatları vurgulanmak suretiyle temas edilecektir.

³ P. M. Holt, *The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517*, New York, Longman, 1989, s. 60; Selâhaddîn-i Eyyûbî, Akdeniz'in doğusundaki halkı bir devlet altında birleştirmiş ve bölgedeki Latin devletlerinin gücünü kırmıştır. Mısır, onun yönetiminde Doğu Akdeniz'de Haçlılar'a karşı koyan siyasî bir birim, bir güç haline gelmiştir. Ivan Hrbek, "Egypt, Nubia and the Eastern Desert", *The Cambridge History of Africa: From c. 1050 to c. 1600*, Ed. Roland Oliver, C.III, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, s. 31.

⁴ A.e., s. 32-33; Holt, *The Age of the Crusades*, s. 60-61; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler", *DİA*, C.XII, 1995, s. 21-22.

izlemeye itmiştir. Bu bağlamda Mısır üzerine yapılan bazı Haçlı girişimlerini⁵ engelleyen sultan, bölgeye hem silah hem de Haçlı ordularının deniz yoluyla taşınmasında etkin İtalyan şehir devletleriyle antlaşmalar yapmıştır. Onlara çeşitli imtiyazlar ve vergi muafiyetleri vererek hem Mısır'ın güvenliğini sağlamaya çalışmış, hem de ticareti canlı tutmayı amaçlamıştır. Onun bu politikaları halefi el-Melikü'l-Kâmil (1218-1238) tarafından da devam ettirilmiştir.⁶

Sultan el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb (1240-1249) döneminde ise daha önceden Mısır merkezli İslâm devletlerinin de kullandığı memlûklerin, askerî amaçla kullanımına dayalı sistem daha da geliştirilerek Kıpçak ülkesi ve Kafkaslardan getirilen, çoğunluğu Türk kökenli⁷ kölelerden müteşekkil birlikler oluşturulmuştur.⁸ Sultanın 1249'daki vefatının ardından da devlete ve sultanın eşi Şecerüddür'e aynı sadakat ile hizmet eden bu askerler, Haçlılar'a karşı mücadeleyi sürdürmüştür. 1250 tarihinde Mansûre'de cereyan eden savaşta büyük bir zafer kazanılmasında önemli rol oynayarak aralarında Kral Louis'in de bulunduğu Haçlı askerlerinin esir alınmasını sağlamışlardır.⁹ Fakat bu zaferin ardından babası el-Melikü's-Salih'in yerine tahta geçen Tûrânşah (1249) devlete sadakatle hizmet eden memlûklerin gücünü kırmak istemiş, bu sebeple de onları devlet makamlarından uzaklaştırıp yerlelerine kendi adamlarını yerleştirmeye, liderlerini görevlerinden azletmeye başlamıştır. Bu duruma karşı çıkan memlûkler, nüfuzlu bir memlûk komutan olan Baybars el-Bundukdârî'nin

⁵ 1204'de İstanbul (Konstantinopolis) için yıkımla sonuçlanan IV. Haçlı Seferi ordularının küçük bir kolu Bilâdüşşâm ve Mısır'a ulaşmış, ancak bu girişim başarısız kalmıştır. David Nicolle, **The Fourth Crusade 1202–04: The Betrayal of Byzantium**, Oxford, Osprey Publishing, 2011, s.81-82.

⁶ Hrbek, "Egypt, Nubia and the Eastern Desert", s. 33, 35-36; Holt, **The Age of the Crusades**, s. 62.

⁷ İslâm kaynaklarında Türk ifadesinin Avrasya steplerinden gelenler için kullanılan oldukça genel bir terim olduğu belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: David Ayalon, "The European-Asiatic Steppe: A Major Reservoir of Power for the Islamic World", **The Mamluk Military Society**, VIII, London, Variorum Reprints, 1979, s. 47-48; Çoğunluğu Türkmen, Ermeni, Çerkez, Rum gibi unsurlardan oluşan, Kırım Yarımadası, Kafkasya, Kıpçak ülkeleri, Anadolu, Türkistan ve Maverâünnehir bölgelerinden getirilen kölelerin üstün meziyetlerinden dolayı Türk olarak adlandırılması yaygın bir anlayıştı. İsmail Yiğit, **Memlûkler 648-923/1250-1517**, İstanbul, Kayıhan, 2008, s. 14. Ayrıca İbn Haldûn, o dönem Türk ifadesinin genel bir kavram olduğuna işaret eden eserinde Türk olarak adlandırılan memlûklerin çeşitli etnik kökenlerinden bahsetmektedir. bkz.: İbn Haldûn, **Târîhu İbn Haldûn**, C.III, s. 2161.

⁸ İsmail Yiğit, "Memlûkler", **DİA**, C.XXIX, 2004, s. 90; Kazım Yaşar Koprman, "Mısır Memlûkleri", **Türkler**, C.V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 100; Cengiz Tomar, "Memlûk Devleti'nde Askerî Kölelik Sistemi 1250-1517", **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006, s. 16-17.

⁹ P. M. Holt, "The Inauguration of the Mamluk Sultanate 1249-1260", **The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517**, London, Longman, 1986, s. 82; Koprman, "Mısır Memlûkleri", s. 100-101.

etrafında toplanarak sultanı bir suikast ile öldürmüşlerdir.¹⁰ Ardından yaşanan siyâsî boşluk ve gerilimler çağdaş müelliflerin Türk Devleti (الدولة التركية) olarak adlandırdığı,¹¹ Memlûk Sultanlığı'nın kurulmasını sağlamıştır. Mısır merkezli tesis edilen devlet, sultanlarının geldiği topluma nisbet edilerek Bahrî ve Burcî (Çerkez) olarak iki dönemde incelenmektedir. Bunlardan Bahrî Memlûk Sultanlığı,¹² varlığını 1382 yılına kadar devam ettirmiştir. Ardından Çerkez kökenli memlûklerin yönetimi üstlenmesiyle, 1517 yılında Osmanlıların Mısır seferine kadar devam edecek, Burcî Memlûkler dönemi başlayacaktır.¹³

XIII. yüzyılın ilk yarısında İslâm topraklarında durum bu şekilde cereyan ederken kuzeyde, Bizans topraklarında, daha farklı bir hava hâkimdi. Amaçlarına ulaşamayan III. Haçlı Seferi (1189-1192)'nin ardından başlayan yeni sefer hazırlıkları, 1204 yılında Bizans İmparatorluğu için büyük bir yıkıma dönüşecektir. Rotası Mısır sahilleri iken değiştirilerek Bizans başkentine yönelen bu sefer ile İstanbul (Konstantinopolis) ve çevresi Latinler tarafından işgal edilerek yağmalanmıştır.¹⁴ Bu

¹⁰ Yiğit, "Memlûkler", s.90; Şeşen, "Eyyûbîler", s. 23.

¹¹ Bahrî Memlûkler döneminin önemli emîr, fakih ve tarihçisi Rükneddîn Baybars el-Mansûrî'nin (ö. 725/1325) 710/1310 tarihinde tamamladığı Bahrî Memlûk tarihini konu alan eserinin adı et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fi'd-devleti't-Türkiyye'dir.

¹² Kıpçak stepleri ve çevre bölgelerden getirtilen ve Eyyûbî hükümdarı el-Melikü's-Salih tarafından Nil'deki Ravza Adası'na yerleştirilen memlûklerine "el-bahriyye" adı verilmiştir. Eyyûbî Devleti'nin sona erişiyse memlûk emîrlerin sultan olarak tahta geçtiği devlet, Bahrî Memlûk Sultanlığı olarak anılmıştır. David Ayalon, "al-Bahriyya", EI², C.I, Leiden, Brill, 1986, s. 944; Tomar, "Memlûk Devleti'nde", s. 16-17.

¹³ Bahrî ve Burcî olarak ayrılan bu iki yönetimin saltanat tarihlerinin tarihçiler arasında ihtilaflı olduğu anlaşılmaktadır. Bunun sebebi olarak son Bahri hükümdarı Zeyneddin II. Haccî'nin ilk saltanatının bittiği 1382 senesinde tahta Burcîlerin ilk hükümdarı Berkuk ez-Zâhir'in çıkmasıdır. Yaklaşık yedi yıl hüküm sürdükten sonra tahtan indirilmiş ve Zeyneddin II. Haccî yeniden sultan olmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiş 1390 senesinde Berkuk ez-Zâhir tahtı geri almıştır. 1382-1389/90 tarihleri arasında saltanatın Burcî ve Bahrîlerin arasında gidip gelmesinden dolayı tarihçilerden bazıları Burcî döneminin başlangıcını 1382, bazıları da 1389 olarak almaktadır. Zeyneddin II. Haccî'nin ikinci saltanatının çok kısa süreli olması ve ardından Burcî Berkuk'un tekrar yönetimi devralması sebebiyle bu çalışmada tarihsel ayırım yapılırken Bahri Memlûk döneminin sonu, Burcîlerin başlangıcı olarak 1382 tarihi tercih edilmiştir. Çeşitli araştırma eserlerinde görülebilecek farklı tarihler bu sebeptendir. Farklı tarihler ve değerlendirmeler için bkz.: Linda S. Northrup, "The Bahri Mamluk Sultanate, 1250-1390", **The Cambridge History of Egypt: Islamic Egypt, 640-1517**, Ed. Carl F. Petry, C.I, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 242-289; Robert Irwin, **The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250-1382**, Carbondale, Southern Illinois University Press, 1986.

¹⁴ Önceleri Mısır üzerine planlanan bu sefer ile Eyyûbî Devleti'nin ekonomi ve ticaret merkezlerinden İskenderiye'nin zapt edilmesi amaçlanmıştır. David Abulafia, **Büyük Deniz**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Alfa, 2012, s. 374; Bahsi geçen dönemde Mısır üzerine gerçekleştirilecek bir Haçlı seferinin Venedik'in ticarî çıkarlarına zarar vereceği düşüncesi hâkimdir. Bu sebeple doğuda, Müslümanların kontrolündeki pazarları ve elde ettiği imtiyazları kaybetmek istemeyen Venedik, seferin rotasının

olayı takiben İstanbul'da elli yedi yıl (1204-1261) sürecek olan Latin hâkimiyeti kurulurken imparatorluğun diğer bölgelerinde Balkanlar ve Epiros'ta da Latin devletleri tesis edilmiştir.¹⁵ IV. Haçlı Seferi'nden en büyük kazancı sağlayan Venedik, ticarî açıdan önemli bütün liman ve adalara sahip olarak Akdeniz'in doğusunda dikkat çekici bir yapılanma oluşturmuştur.¹⁶ Böylelikle bölge ticaretinde tekel oluşturarak kısa sürede otorite haline gelmiştir. Bununla birlikte sefere katılan şövalyelerin tamamı İstanbul rotasını takip etmemiştir. Birkaç küçük grup Doğu Akdeniz'e; Bilâdüşşâm ve Mısır'a yönelmiş, ancak önemli başarılar elde edememişlerdir.¹⁷ İstanbul'un Latinler tarafından işgali büyük yankı uyandırmıştır. İslâm dünyasının işgal ve yağmadan haberdar olduğu, gelişmeleri yakından takip ettiği çağdaş müelliflerin eserlerinden anlaşılmaktadır.¹⁸ IV. Haçlı Seferi önemli bir kırılma noktası olmuş, Karadeniz, Ege ve Doğu Akdeniz ticaretinde kati bir Venedik hâkimiyetinin oluşmasına imkân tanımıştır.

İstanbul'a çevrilmesinde etkin rol oynamıştır. John Julius Norwich, **Bizans**, Çev. Selen Hırçın Riegel, C.III, İstanbul, Kabcacı, 2013, s. 162; Işın Demirkent, "Haçlılar", **DİA**, C.XIV, 1996, s. 538.

¹⁵ Kurulan bu Latin Krallıkları; İstanbul Latin İmparatorluğu, Baudouin de Flandre'in (ö. 1206) ilk imparator olarak taç giydiği bu devlet 57 yıl varlığını sürdürmüştür. Bir diğer Latin devleti Selanik Krallığı'dır. Boniface de Montferrand (ö. 1207) tarafından kurulmuş, ancak onun kısa süre sonra ölümü ve ardından gelişen olaylar devlet topraklarının 1224 yılında tekrar Bizans hâkimiyetine girmesine sebep olmuştur. Mora Yarımadası'nda kurulan Akhaia Prensliği, XV. yüzyılın ilk yarısına kadar varlığını sürdürmüştür. Atina Dukalığı ise Atina ve Thiva merkezli kurulmuş olup 1450'deki Osmanlı fethine kadar bölgede hüküm sürmüştür. IV. Haçlı Seferi ve sonrasında kurulan bu Latin devletleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Stephen W. Reinert, "Fragmentation (1204-1453)", **The Oxford History of Byzantium**, Ed. Cyril Mango, New York, Oxford University Press, 2002, s. 248-283; Ebru Altan, "Dördüncü Haçlı Seferi'nden Sonra Anadolu", **Tarih Dergisi**, Sayı 42, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2012, s. 66; Jonathan Phillips, **The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople**, New York, Penguin, 2004; **The Crusades: An Encyclopedia**, Ed. Alan V. Murray, C.I-IV, California, Abc-Clio, 2006.

¹⁶ İstanbul'un önemli bir kısmına sahip olan Venedik, Eğriboz Adası (Negroponte), Girit ve Rodos'un da aralarında bulunduğu Ege adalarında, Çanakkale, Tekirdağ, Modon. Koron, Draç, Ragusa gibi limanlarda ve Edirne'de egemen oldu. Işın Demirkent, "Bizans", **DİA**, C.VI, 1992, s. 239; Işın Demirkent, "Haçlılar", **DİA**, C.XIV, s. 539; Abulafia, **Büyük Deniz**, s. 374-375.

¹⁷ Doğu Akdeniz ve Bilâdüşşâm'a yönelen Haçlı kolu ve etkileri hakkında geniş bilgi için bkz.: Nicolle, **The Fourth Crusade**, s. 78-82.

¹⁸ İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), Yâkût el-Hamevî (ö. 626/1229) ve İbn Vâsıl (ö. 697/1298) eserlerinde bu süreçten bahseden müelliflerden bazılarıdır. Durumun önemine atıfların yapıldığı bu çalışmalarda imparatorluk başkentinin İznik'e taşınması, kurulan Bizans devletleri ile İstanbul'un tekrar Bizans hâkimiyetine giriş süreci hakkında bilgiler sunulmaktadır. Nadia Maria El-Cheikh, "Byzantium through the Islamic Prism from the Twelfth to the Thirteenth Century", **The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World**, Washington, Dumbarton Oaks, 2001, s. 61-62.

1204 yılında parçalanmış Bizans İmparatorluğu'nun uzantısı olarak, İznik'te ve Epiros bölgesinde iki ayrı devlet kurulmuştur.¹⁹ Eski İmparator III. Aleksios'un damadı Theodoros Laskaris'in İznik'te kurduğu devlet²⁰ kısa zamanda büyük bir gelişme gösterip Anadolu'da sınırlarını genişlettiği gibi İstanbul Latin İmparatorluğu'nu tehdit etmeye başlamıştır. İstanbul Latin Devleti, ticarete Venedikliler'in en büyük rakibi Cenovalılar'ın desteklediği Bizans devletlerinin yanı sıra, Balkanların önemli gücü, Bulgar Çarlığı ile de mücadele etmekteydi. İstanbul'u Latinlerden geri almak için girişimlerde bulunan, ancak başarılı olamayan Bizanslılar, 1241 yılında Bulgar Çarı II. Ivan Asen'in (1218-1241) ölümüyle Latin İmparatorluğu ile sınır oluşturan Bulgar topraklarını alacak, böylece Latin devletini doğu ve batıdan kuşatma fırsatı yakalayacaktır.²¹

XIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde İznik Bizans İmparatorluğu, İstanbul'un geri alınması için uygun şartları oluşturmuştu. III. Ioannes Dukas Vatatzes (1222-1254)'in ölümünün ardından tahta çıkan II. Theodoros Laskaris (1254-1258) kısa süreli hükümdar olmuş, ancak onun erken vefatı Palaiologosların yönetimde söz sahibi olmasını sağlamıştı. II. Theodoros'un oğlu IV. Ioannes Laskaris'in küçük yaşta tahta çıkmış olması dönemin önemli komutanlarından Mikhail Palaiologos'un kendisine vekâlet etmesinin yolunu açmıştır. Bu sayede otoritesini daha da güçlendiren Mikhail, Ioannes'in yanında müşterek imparatorluğunu ilan etmiştir. Bir yandan yönetimi eline alırken diğer taraftan da İstanbul'un geri alınması için gayret göstermiştir. Nitekim Cenovalılar'ın da desteğini alarak, general Aleksios

¹⁹ Bu olaylarla doğrudan ilişkili olmasa da yine aynı yıllarda Doğu Karadeniz'de Trabzon merkezli bir Rum devleti daha kurulmuştur. Demirkent, "Bizans", s. 239.

²⁰ İznik Bizans İmparatorluğu'nu 1204-1261 yılları arasında doğrudan veya dolaylı olarak yönetmiş olan Laskaris Hanedanı sırasıyla tahta I. Theodore Laskaris (1204-1222), III. Ioannes Doukas Vatatzes (1222-1254), II. Theodoros Laskaris (1254-1258) ve IV. Ioannes Laskaris (1258-1261) geçmiştir. Ancak IV. Ioannes küçük yaşta imparator olduğundan VIII. Mikhail Palaiologos'un himayesini getirmiştir. IV. Ioannes adına devlet işlerini yürüten Mikhail, 1261 yılında İstanbul'un geri alınmasında etkili olmuştur. IV. Ioannes Laskaris'i tahtan indirip kendini tek imparator ilan etmiştir. Böylelikle tekrar İstanbul merkezli tesis edilen ve Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılındaki fethine kadar devam edecek Bizans İmparatorluğu'nda Palaiologoslar dönemi başlamıştır. Detaylı bilgi için bkz.: Michael J. Angold, "John IV Laskaris", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C.II, s.1048-1049; Alice-Mary Talbot, "Michael VIII Palaiologos", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C.II, s. 1367; Altan, "Dördüncü Haçlı Seferi'nden Sonra Anadolu", s. 66; İsmail Koçuk, "İznik Bizans Devleti Tarihi. Kuruluş Devri (1204-1214)", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

²¹ Charles M. Brand, Anthony Cutler, "Latin Empire", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C.II, s. 1184-1185.

Strategopoulos'un yardımlarıyla, Temmuz 1261'de amacına ulaşmış ve İstanbul'u Latin işgalinden kurtarmıştır. Ardından tek imparator olarak kendisine Patrik Arsenios tarafından taç giydirilmiştir. Böylelikle tekrar İstanbul merkezli bir Bizans İmparatorluğu inşa edilmiş ve devletin yıkılışına kadar iktidarı elinde bulunduracak olan Palaiologos Hanedanı kurulmuştur.²² Artık boğazların kontrolünü elinde bulunduracak olan bu devlet, Karadeniz ticaretinde etkin, önemli bir geçiş noktasında yer alması sebebiyle hem İtalyan şehir devletleri hem de Memlûkler için önem arz edecektir.

İmparator Mikhail Palaiologos'un İstanbul'da otoritesini tesis ettiği bu dönemde Anadolu'da Kilikya Ermeni Krallığı, hem coğrafi konumu, hem de kurduğu siyasî ilişkiler ve ticarî bağlar ile dikkatleri çekmektedir. XI. yüzyılın ilk yarısında Bizans'ın Armenia topraklarını ilhakı ve aynı yüzyılın ikinci yarısında Selçukluların Anadolu'da ilerleyişi karşısında Ermeniler'in çoğu topraklarını terk ederek Anadolu'nun güneyine, Kilikya bölgesi ile Suriye'nin kuzeyine yerleşmiş ve bahsi geçen devletlerin himayelerinde küçük yönetim alanları oluşturmaya başlamıştır. Bu Ermeniler arasında iki aile öne çıkmaktadır; Rupenliler ve Hetumlular.²³ Bölgede yönetimi ele alan ve otoritelerini güçlendirmeye çalışan bu aileler, XIII. yüzyıl başına kadar rekabet içinde olmuştur.

Bizans İmparatorluğu'na doğuda komşu olan Kilikya'daki Ermeniler, Kilikya dağlarından Fırat'a kadar uzanan bölgede yerleşmişti. Burada yaşayan Ermeniler'in I. Haçlı Seferi (1096-1099) sırasında Müslümanlara karşı Haçlılar'ın yanında yer almaları ve Haçlılar'a her türlü kolaylığı sağlamaları Latinler nezdinde itibarlarının artmasında etkili olmuştur. Sefere katılan Avrupalıları din kardeşi olarak gören Ermeniler, Bizans ile mücadelelerinde onlarla işbirliği yapmaktan da geri

²² Reinert, "Fragmentation (1204-1453)", s. 254,255; Norwich, **Bizans**, C.III, s.186-193.

²³ XI. yüzyılda gerçekleşen göçe iştirak eden soylu ailelerden Rupenler Kilikya Geçidi (modern Gülek Boğazı)'nin doğusuna, Hetumlular ise batısına yerleşmiştir. Ardından Büyük Ermenistan'da hâkimiyet sahibi olmuş Bagrat Hanedanı soyundan geldikleri iddiasında olan Rupen ailesinin izlediği yayılcı politika, hâkimiyet alanını Toros Dağları'ndan güneye, Akdeniz'de Kilikya bölgesinin ticaret limanlarına kadar genişletmelerine olanak tanımıştır. Bu durum iki aileyi bölgede ekonomik ve siyasî üstünlük kurma yoluna itmiş ve karşı karşıya getirmiştir. Jacob G. Ghazarian, **The Armenian Kingdom in Cilicia during the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins 1080-1393**, Oxon, RoutledgeCurzon, 2000, s. 43; Razmik Panossian, **The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars**, London, Hurts & Company, 2006, s. 61, 63.

durmamıştır.²⁴ Bölgede Rupen Hanedanı'nın lideri II. Leon (Levon) (1198/1199-1219)'un otoritesi altında 1185'den itibaren birleşmeye başlamışlardır. Nitekim 1198/1199 yılında Leon, Kutsal Roma İmparatoru VI. Heinrich ve Papa III. Caelestinus'un gönderdiği elçilerin de yer aldığı bir törenle taç giymiştir. Böylelikle Anadolu'nun güneyinde, Sis şehri başkent olmak üzere Kilikya Ermeni Krallığı ya da Küçük Ermenistan adıyla bilinen devlet kurulmuştur.²⁵ Kral Leon, hükümdarlığı döneminde bölgedeki güçler, yani Selçuklular ve Bizans ile mücadele içinde olmuştur. Ayrıca Kudüs ve Kıbrıs hükümdarlarının yanı sıra çatışma içinde olduğu, İznik Bizans İmparatoru ile de evlilikler yoluyla bağlar oluşturmuştur. Bütün bunların yanı sıra Hospitalier, Teutonik şövalyeleri ve İtalyan ticaret komünleriyle önemli ilişkiler kurmuştur.²⁶ Rupenlerin yönetimi 1219 yılında Kral I. Leon'un ölümüyle sonlanmıştır. Ardından yaşanan iç karışıklık ve taht mücadeleleri Leon'un kızı Zabel'in taç giymesiyle nihayete kavuşmuştur. Bu dönem saltanat vekili görevini yürüten Konstantinos Lampron'un gayretleri ise oğlu Hetum'un Zabel ile evlenmesini sağlamıştır. Oluşturulan bu evlilik bağıyla Kilikya Ermeni Krallığı'nda yönetim ileride Memlûk Sultanlığı'nın çağdaşı olacak Hetum Hanedanı'na geçmiştir.²⁷

Kilikya Ermeni Krallığı, XIII. yüzyılda bölgede oldukça çetin mücadeleler yaşamıştır. I. Hetum (1226-1269), yönetimi ele aldıktan sonra Anadolu Selçukluları'nın otoritesini tanımak zorunda kalmış, sultanın himayesinde saltanatını devam ettirmiştir. Bahsi geçen yüzyılın ilk yarısının sonlarında bölgede baş gösteren Moğol tehdidinin farkına varan Hetum, dış siyaseti devletin çıkarları doğrultusunda kullanmaya gayret etmiştir. Bu bağlamda Moğollar'a yaklaşıp komşusu Müslümanlara karşı, daha sonra Moğollar'ın bir kolu olarak varlık sürdürecektir olan İlhanlılar'ın yanında yer almıştır. Selçuklularla Moğollar'ın karşı karşıya geldiği ve Moğol galibiyetiyle sonuçlanan 1243'teki Köse Dağı Savaşı'nın ardından Selçuklu

²⁴ Çağdaş Ermeni Tarihçi Urfalı Mateos'un anlattığına göre Papa Gregorius hiçbir toplumun Haçlılar'a yiyecek, insan gücü, at ve savaş malzemeleri veren Ermeniler kadar yardımcı olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Urfa'da bir Haçlı devleti kurulmasında, Antakya'nın kuşatılması ve zaptında önemli rol oynamışlardır. M. Chahin, **The Kingdom of Armenia: A History**, Oxon, RoutledgeCurzon, 2001, s. 244; Ermeniler ve Haçlılar arasındaki ilişkiler için bkz.: Ghazarian, **The Armenian Kingdom**, 2000.

²⁵ Panossian, **The Armenians**, s. 63; Ghazarian, **The Armenian Kingdom**, s. 53; Mehmet Ersan, **Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2007, s. 155-156.

²⁶ Stewart, **The Armenian Kingdom and the Mamluks**, s. 34.

²⁷ A.e.; Chahin, **The Kingdom of Armenia**, s. 249.

Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev'in annesi ve eşinin de aralarında yer aldığı bazı aile fertlerini Moğollar'a teslim etmiştir.²⁸ Ayrıca önce Hetum'un kardeşi Constable Smpad (1247-1250) Moğol hükümdarı Güyük Han'ı (1246-1248), ardından da bizzat kendisi, Güyük'ün ardılı, Mengü Han'ı (1251-1259) başkent Karakurum'da ziyaret etmiştir. Böylece krallığının tanınması ve güvenliğinin sağlanması hususlarında antlaşmalar yapmıştır.²⁹ Bu hamlelerinin ileride krallığı için tehdit oluşturacak Memlûkler'e karşı güvence oluşturma çabası olduğu görülecektir.

Bahsi geçen yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz'de hüküm süren bir devlet olan Memlûk Sultanlığı'nın bu çalışmaya konu olan ticarî ve diplomatik ilişkilerinin sadece Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile sınırlı tutulamayacağı malumdur. Özellikle bu ilişkilere doğrudan ya da dolaylı olarak etki edecek önemli siyasî ve askerî oluşumlardan Moğol İmparatorluğu'nu (daha sonra İlhanlılar ve Altın Orda) ve bölgenin önemli ticarî yapılanmasını; İtalyan şehir devletlerini ve tüccar gruplarını da XIII. yüzyıldaki faaliyetleri ile anlatmak gerekecektir.

XIII. yüzyılın başlarında Orta Asya'daki Moğol kabilelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan Moğol İmparatorluğu, kısa sürede Cengiz Han³⁰ (1206-1227) idaresinde güçlenecek, Asya'nın batısına; Bilâdüşşâm'a ve Avrupa'ya yönelecektir. Hâkimiyet alanını genişleten Moğollar, önce Hârizmşahları mağlup etmiş; Irak ve İran'ın da içinde bulunduğu coğrafyada otorite sağlamıştır. Cengiz Han'ın torunlarından Batu Han (1227-1256) öncülüğündeki Moğollar 1230 yılından itibaren Karadeniz'in kuzeyinden Doğu ve Orta Avrupa'ya ilerlemeye devam etmiş, 1241 yılında Polonya, Macaristan ve Alman ittifakını mağlubiyete uğratmıştır. Aynı dönemde Anadolu'nun doğu ve güneydoğusu ile Suriye bölgesine yönelen Moğollar, bu coğrafyada Anadolu Selçukluları ile karşı karşıya gelmiştir. Selçukluları daha önce

²⁸ Ersan, **Selçuklular Zamanında**, s. 186-187; Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 34-35; Ali Sevim, "Keyhusrev II", **DİA**, C.XXV, 2002, s. 350; Thorau, **The Lion of Egypt**, s. 59-60.

²⁹ Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 35; Ersan, **Selçuklular Zamanında**, s. 192.

³⁰ Moğol hükümdarı Timuçin'e 1206 yılında gerçekleştirilen kurultaydan sonra verilen "cihan hükümdarı, göklerin oğlu, güçlü, mükemmel savaşçı" anlamlarına gelen unvandır. Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", **DİA**, C.VII, 1993, s. 368.

bahsi geçen 1243 tarihli Köseadağ Savaşı'nda mağlup ettikten sonra yollarına devam etmişlerdir.³¹

Sınırlarını Asya'dan Orta Avrupa'ya kadar genişleten böylesine büyük bir devletin artık tek bir merkezden idaresi zor duruma gelmiştir. Bu sebeple Batu Han, Kuzey Kafkaslar, Karadeniz'in kuzeyindeki stepler ve Doğu Avrupa'yı kapsayan topraklar üzerinde merkezi Saray şehri olan Altın Orda devletini tesis etmiştir. Batu Han'ın ölümünün ardından daha önce İslâm'ı kabul eden kardeşi Berke (1256-1266) tahta geçmiş, böylelikle Altın Orda Devleti'nde İslâmiyet'in yayılması hız kazanmıştır.³² Cengiz Han'ın bir diğer torunu Mengü (Möngke, 1251-1259), Moğol Hanı olduktan sonra kardeşlerinden Kubilay'ı (1260-1294) Çin'e, İlhan³³ unvanı taşıyan Hülâgû'yu (1256-1265) ise batıya; İran ve Bilâdüşşâm üzerine göndermiştir. Hülâgu komutasında yönünü Bağdat'a çeviren Moğollar, 1258'de şehre girerek büyük bir vahşetle yağmalamıştır. Şehirdeki Müslüman halkı katletmekte beis görmeyen Hülâgû, Abbâsî Halifesi Müsta'sım-Billâh'ı (1242-1258) ve oğullarını önce hapsedmiş, daha sonra da öldürmüştür.³⁴ Bu dönemde Moğol istilasından kaçan ve Abbâsî ailesinden olduğu iddia edilen biri beraberindekilerle Memlûkler'e sığınmıştır. Bu kişi Sultan Baybars tarafından Kahire'de himaye edilmiş, ardından Müstansır-Billâh (ö. 1261) ismiyle halifeliği ilan edilmiştir. Böylece Abbâsî hilâfeti, Memlûk Sultanlığı'nın himayesinde Mısır'da devam ettirilmiştir. Bu durum Memlûk

³¹ Reuven Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks: The Mamluk – Ilkhanid War, 1260-1281**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 8-9; Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 39.

³² Rene Grousset, **Stepler İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur**, Çev. Halil İnalcık, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011; Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı", **DİA**, C.II, 1989, s. 539; Mustafa Kafalı, "Batu Han", **DİA**, C.V, 1992, s. 208-209; Enver Konukçu, "Berke Han", **DİA**, C.V, s. 506.

³³ Amitai-Preiss, Hülâgû Han'dan bahsederken Moğol Han'ı Mengü tarafından kardeşi Hülâgû'ya hizmetinde olan, tâbî olan han anlamlarına gelen "ilhan" unvanının verildiği iddiasına değinir. Ardından bu unvanın Mengü tarafından verildiğine dair bir kanıt olmadığını belirten Amitai-Preiss, muhtemelen Hülâgû'nun bu unvanı kendisinin seçtiğinden bahseder. İlhan unvanı hususunda farklı görüşler için bkz.: Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks**, s. 13, 14. Sonraları bu unvan, modern dönem tarihçilerine Hülâgû Han'ın otoritesi altındaki Moğollar'ı tanımlamalarında uygun isim olmuştur. **A.e.**, s. 14.

³⁴ Joseph de Somogyi, "A Qasida on the Destruction of Baghdad by the Mongols", **Muslims, Mongols and Crusaders: An Anthology of Articles Published in the Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Ed. G. R. Hawting, Oxon, RoutledgeCurzon, 2005, s. 1; Stewart, **The Armenian Kingdom and the Mamluks**, s. 39; Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks**, s. 16; Abdülkadir Yuvalı, "Hülâgû", **DİA**, C.XVIII, 1998, s. 473-474; Muhammed Said Güler, "Moğol İstîlâsı ve Aynicâlût Savaşı", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 68-72.

sultanlarının siyasî iktidarları için manevi zemin oluşturmalarına fırsat sunmuş, aynı zamanda da onları hilâfetin hâmisî yapmıştır.³⁵ Moğol soyundan gelen iki devletten biri olan İlhanlılar, Memlûkler için büyük bir düşman iken, Kafkas stepleri üzerinde hâkimiyet kuran Altın Orda Devleti, ilerleyen dönemlerde Memlûk Sultanlığı'nın köle ihtiyacını karşılamada önemli bir kaynak ve müttefik olacaktır.³⁶

Bağdat'ın ele geçirilmesinin ardından Suriye'ye yönelen İlhanlılar, 1260 yılında Kilikya Ermeni Krallığı ve Antakya'daki Latinlerin desteğiyle, Halep ve Dımaşk'ı almıştır.³⁷ Ardından genişlemeyi Bilâdüşşâm sahilleri üzerinden Mısır'a yönelten Moğollar'ın, Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kurma çabasında olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bölgede siyasî ve içtimai alanda önemli güç haline gelmeye başlayan rakibi Memlûk Sultanlığı'na da son vermeyi amaçlamaktadır. Nitekim bu iki büyük devlet, bölgenin kaderini etkileyecek 1260 tarihli Aynicâlût Savaşı'nda karşı karşıya gelecektir. Memlûkler'in galibiyetiyle sonuçlanan bu savaş, tarihe Moğol devletinin ilk yenilgisi olarak geçecektir. Böylelikle İslâm otoritesinin bölgeye tekrar hâkim olmasının yolu açılırken Moğollar'a Kuzey Afrika, Mağrib oradan da İspanya'ya geçerek istila edebilecekleri Batı Avrupa yolu kapanacaktır.³⁸

Moğol tehdidinin atlatılmasının ardından Memlûk Sultanlığı bölgedeki Haçlılar'la mücadeleye girişmiştir. I. Haçlı Seferi'nin ardından kurulan Haçlı devletleri³⁹ uzun yıllar bölgedeki İslâm devletleri; Selçuklular, Zengîler, ve Eyyûbîler tarafından yıpratılmış, Haçlılar'a karşı önemli başarılar kazanılmıştır.⁴⁰ Ancak Haçlılar'ın Bilâdüşşâm'dan çıkarılmaları Memlûkler döneminde gerçekleşecektir. Sultanlık, sırasıyla Antakya Prinkepsliği (1268) ve Trablus Kontluğu'na (1289) son

³⁵ İsmail Yiğit, "Müstansır-Billâh (Ahmed b. Muhammed)", *DİA*, C.XXXII, 2006, s. 119; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsiler", *DİA*, C.I, 1988, s. 38; Yiğit, "Memlûkler", s. 90-91.

³⁶ Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks*, s. 2.

³⁷ Stewart, *The Armenian Kingdom*, s. 39.

³⁸ Abdülkerim Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, C.IV, 1991, s. 276; Güler, "Moğol İstîlâsı ve Aynicâlût Savaşı", s. 199.

³⁹ Seferin ardından Urfa Haçlı Kontluğu (1098- 1144), Antakya Prinkepsliği (1098-1268), Kudüs Krallığı (1099-1291) ve Trablus Kontluğu (1109-1289) kurulmuştur. Demirkent, "Haçlılar", s. 525-546.

⁴⁰ Bu başarılardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz; 1144 yılında Musul ve Halep Atabeyi İmâdüddin Zengî tarafından Urfa'nın Haçlılar'dan geri alınması, II. Haçlı Seferi (1147-1149)'ne katılan Haçlılar'ın Selçuklular tarafından mağlup edilmesi, 1187 senesinde Selâhaddîn Eyyûbî'nin Kudüs'ü fethi, III. Haçlı Seferi'ne katılan Aslan Yürekli Richard ve Haçlı ordularının yine Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından başarısızlığa uğratılması. Haçlılar'a ve kurulan Haçlı devletlerine karşı Müslümanların kazandığı başarılar için bkz.: *A.e.* 525-546.

verecek, ardından Akkâ üzerine yönelerek (1291) buradaki Haçlılar'ı da ortadan kaldıracaktır. Böylece Bilâdüşşâm bölgesindeki Latin hâkimiyeti tamamen sonlandırılacaktır.⁴¹

1095 yılında başlayan, 1098'den itibaren Doğu Akdeniz'de Latin yerleşimlerinin oluşmasında etkili olan Haçlı Seferleri, bölgenin siyasî yapısının yanı sıra sosyo-kültürel ve iktisadi yapısını da etkilemiştir. Bu seferler ile Avrupa'nın Doğu Akdeniz limanlarına hâkimiyeti sağlanmış, Doğu'nun ürünlerine ulaşması kolaylaşmıştır. Ayrıca bölgedeki İslâm devletleriyle doğrudan ticaret yapma yolu açılmıştır. Bu ticaretin en önemli aktörü XII. yüzyıldan itibaren İtalyan şehir devletleri olmuştur. Amalfi, Pisa, Venedik ve Cenova'nın başını çektiği bu devletlere mensup tüccarlar, Doğu Akdeniz'de elde ettikleri imtiyazlar ile bölge devletlerinin limanlarında rahatça ticarî faaliyetlerini sürdürmüştür.⁴²

Özellikle Venedik ve Cenova, kısa bir süre için de Amalfi⁴³ ve Pisa⁴⁴ bölgedeki siyasî dengeleri yakından takip etmiş, ticarî yapılanmalarını buna göre şekillendirmiştir. Bu şehir devletleri XI. ve XII. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'ndan tüccarlar ve ticaret gemileri için mali ve ticarî imtiyazlar ile vergi indirimleri elde etmiştir.⁴⁵ Bu devletler genel olarak XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren

⁴¹ Memlûk Sultanlığı Bilâdüşşâm'daki bahsi geçen Haçlı devletleriyle sadece mücadele ve çatışma içinde olmamıştır. Bu devletlerle diplomatik ilişkiler kurularak elçiler ve mektuplar gönderilmiş, ticarî, dinî ve sosyal hayata dair anlaşmalar yapılmıştır. Diplomatik ilişkiler için bkz.: P. M. Holt, **Early Mamluk Diplomacy (1260-1290): Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers**, Leiden, Brill, 1995; Behrens-Abouseif, **Practising Diplomacy, in the Mamluk Sultanate: Gifts and Material Culture in the Medieval Islamic World**, London, I.B. Tauris, 2014.

⁴² Bahsi geçen şehir devletleri, Bizans İmparatorluğu, Haçlı Devletleri, Moğollar ve İslâm Devletleriyle anlaşmalar yaparak çeşitli imtiyazlar elde etmişler, böylece bölgede ticaret potansiyellerini arttırarak ticaretin sürekliliğini sağlamışlardır. İtalyan şehir devletlerinin Bizans İmparatorluğu, Memlûk Sultanlığı ve Kilikya Ermeni Krallığı ile olan ilişkileri (anlaşmalar ve imtiyazlar) çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde detaylarıyla ele alınacaktır.

⁴³ Amalfililerin Bizans ile ilk deniz ticaretini gerçekleştiren İtalyan şehir devleti olduğu söylenebilir. 944 yılında İstanbul'da ticaret için yer aldıkları bilinmekte, hatta daha öncesinde de buraya ticaret için geldikleri tahmin edilmektedir. Bazı Amalfililerin 1053 tarihinden önce Bizans başkentine yerleştiği de görülmektedir. Amalfililerin İstanbul'daki imtiyazlı ticarî varlığı 1203 yılına (IV. Haçlı Seferi öncesine) kadar devam etmiştir; Jacoby, "Byzantine Trade", s. 47, 48.

⁴⁴ 1203 yılına kadar Bizans limanlarında ve Akdeniz'de varlığını sürdüren Pisa, 1204 yılında gerçekleşen IV. Haçlı Seferi'nin ardından oluşturulan yapılanmada ve daha sonra Paleologoslar döneminde kendine ve tüccarlarına yer bulamamış, bu sebeple de XIII. yüzyıl bölge ticaretinde Venedik ve Cenova'nın gerisine düşmüştür. David Jacoby, "Pisan Presence and Trade in Later Byzantium", **Koinotation Doron. Das spätere Byzanz zwischen Machtlosigkeit und kultureller Blüte**, 2016, s. 47.

⁴⁵ İlk olarak başkent İstanbul'da yerleşim alanı elde eden Venedik, 1084 yılından itibaren imparatorluğun önemli bir bölümünde serbest ticaret hakkına sahip olmuştur. 1111 yılında Pisa,

Karadeniz, Ege ve Akdeniz üzerinde ticarî faaliyetlerini arttırmıştır. İmparatorluk bu devletler ile iyi ilişkiler içinde olmasına rağmen, zaman zaman aralarındaki ticarî ve siyasî rekabetten yararlanmaktan, birine karşı diğerini desteklemekten geri durmamıştır.⁴⁶

Mısır merkezli İslâm devletleri ile İtalyan şehir devletlerinin ilişkilerini iki yönlü incelemek mümkündür. İlki doğrudan gerçekleştirdikleri ticarî ilişkilerdir. Sırası ile Fâtımîler, Eyyûbîler ve Memlûkler ile devam ettirilen bu ilişkiler sayesinde devletlerin ihtiyaç duydukları ürünler taşınmıştır. Diğerisi ise Bizans İmparatorluğu ile İslâm devletleri arasında aracı konumunda olarak, bu devletlerin ticaretini yönetmek suretiyle gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir. İslâm dünyası ile ticarî ilişkilerini de benzer imtiyazlar üzerine şekillendiren İtalyan şehir devletleri, XI. ve XII. yüzyıldan itibaren Akdeniz'in Müslümanların kontrolünde olan bölgelerinde funduk⁴⁷

Venedik'in imtiyazlarına benzer imtiyazlar elde etmesine rağmen altın ve gümüş ithalatı dışında diğer ürünler için %4 oranında vergi ödeyecektir. Bu dönemde İstanbul'da yerleşim alanına sahip olmayan Cenova ise 1155 yılına kadar ticaretine %10 vergi ödeyerek devam etmiştir. Ancak İmparator Manuel Komnenos'un (1143-1180) İtalya siyaseti için destek arayışları içine girmesi Cenovalılar'a imtiyazlar vermesinin yolunu açacaktır. İstanbul'da ve diğer Bizans şehirlerinde yerleşimler oluşturma hakkına sahip olacak bu devlet, vergi indirimi de kazanarak vergi oranını %4'e düşürmüştür. J. K. Fotheringham, "Genoa and the Fourth Crusade", **The English Historical Review**, 25/97, 1910, s. 26. İmparatorluğun kısmi yasaklamalarına rağmen Karadeniz'e, oradan da Azak Denizi'ne açılma fırsatı elde eden Cenova 1192 yılından itibaren imtiyazlarını genişletmiştir. Elde ettiği imtiyazlar sayesinde - Karadeniz ve Azak Denizi'ne açılma fırsatı yakalayan Cenova'ya 1169 yılında, İmparator I. Manuel Komnenos tarafından özellikle Azak Denizi hususunda kısıtlamalar getirilmiştir. Ancak bu durum hem Cenova hem de dönemin önemli ticaret şehir devletlerinden Venedik'in Karadeniz'e açılmasına engel olmamıştır. Özellikle 1261 yılında Bizans'ın İstanbul'u geri almasının ardından Karadeniz'deki ticaretlerini yoğunlaştırmış, önceki imtiyazlarına yenileri eklenmiştir. İtalyan şehir devletlerine verilen imtiyazlar ve ticarî faaliyetleri için bkz.: David Jacoby, "Byzantium, the Italian Maritime Powers and the Black Sea before 1204", **Byzantinische Zeitschrift**, 100, 2008, s.677-682.

⁴⁶ 1171 yılında İmparator Manuel binlerce Venedikliyi hapsederken Venedik'in rakiplerinden Pisa ve Cenova'nın imtiyazlarını arttırmıştır. Donald M. Nicol, **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel ilişkiler Üzerine**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2000, s. 99.

⁴⁷ Ortaçağ İslâm dünyasında tüccarların, seyyahların ve yabancıların konaklayabildiği, tüccarların mallarını depolayabildikleri, ticaretlerini gerçekleştirdikleri mekânlar olarak ortaya çıkan yapı geç ortaçağ döneminde yabancı, özellikle Avrupadan gelen tüccarlar ve malları için tahsis edilmiştir. Müslümanların kontrolündeki liman ve şehirlere gelen Hristiyan tüccarlara yaşayacak yer temin edilerek konaklamaları, ticaretlerinin düzene sokulması ve yerli halk ve tüccarlardan ayrı tutulmaları amaçlanmıştır. Böylelikle hem bu yabancı tüccarların hem de yerli halkın güvenliği sağlanmış, bir anlamda diğer toplumlara Müslüman otoritenin gözetimi altında özerklik tanınmıştır. Olivia R. Constable, **Housing the Stranger in the Mediterranean World: Lodging Trade, and Travel, in late Antiquity and the Middle Ages**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 8, 9, 41; David Jacoby, "Western Merchants, Pilgrims, and Travelers in Alexandria in the Time of Philippe de Mézières (ca. 1327-1405)", **Philippe de Mézières and His Age: Piety and Politics in the Fourteenth Century**, Leiden, Brill, 2012, s. 406. Ancak bu yapının ortaçağ İslâm devletlerinde fakirlere, sufilere ve dinî vecibelerini yerine getirmek için seyahat edenlere kalacak yer ve konaklama imkânı sağlayan ribat ile

(**fondacos/funduk**) adı ile tüccarlarının konaklayabileceği, mallarını depolayabileceği ve güvenliklerini sağlayabileceği ticaret mekânlarına sahip olacaktır.⁴⁸ Burada, funduklardan sorumlu, oradaki günlük hadiseler ve adli işlerle ilgilenen ve ülkelerinin temsilcisi olarak karşılıklı ilişkileri düzenleyen konsül unvanlı yetkililer bulundurma hakkını da elde etmişlerdir. Bu konsüller şehir devletleri tarafından tayin edilebildiği gibi, funduk içinde yer alan tüccarlar tarafından da seçilebilmekteydi.⁴⁹

XIII. yüzyılda bahsi geçen İtalyan şehir devletlerinden Venedik ve Cenova'nın Karadeniz ve Doğu Akdeniz ticaretinde üstünlük kurma girişimlerine şahit olacağız. IV. Haçlı Seferi'nin ardından Marmara ve Ege'de kurulan Latin krallıkları Venedik'in bölge ticaretine hâkim olmasının yolunu açarken, 1261 tarihinde İstanbul'un Bizanslılar tarafından geri alınması Venedik'in rakibi Cenova'nın bu ticarete yükselmesinin önünü açacaktır. Tam da bu anlamda bu çalışma Doğu Akdeniz'de devletlerin, iktidarların, hesapların, sınırların ve haritaların değiştiği XIII. yüzyılın ikinci yarısını (1260-1291) kapsayacak olup, bölgede İslâm hâkimiyetini sağlamaya çalışan Memlûk Sultanlığı'nın Anadolu'daki iki önemli Hristiyan devlet; Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile diplomatik ve ticarî ilişkilerini inceleyecektir. Konunun ticaret boyutunun bulunması dönemin iki ticaret gücü Cenova ve Venedik ile tüccarlarını da dolaylı olarak konuya dâhil etme durumunu ortaya çıkarmaktadır. Bahsi geçen devletler arasındaki aracı konumları ve bu devletlerin ticaretinde oynadıkları roller, Cenova ve Venedik'i Bizans, Kilikya Ermeni Krallığı ve Memlûk limanları ile ticaret şehirlerinde etkin konuma getirmiştir. Ayrıca bahsi geçen dönemde ortaya konan noter belgeleri Memlûk şehirleri ile Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı'nın liman kentleri arasındaki ticareti doğrudan, bazen de dolaylı olarak göstermesi açısından önemli ve dikkat çekicidir.

karıştırılmaması gerekir. Ribatlar genellikle vakıfların hayır amaçlı kurduğu ve işlettiği yapılardır. Tüccarların buralarda konaklamasına izin verilmezdi. Constable, **Housing the Stranger**, s. 62.

⁴⁸ 1153 yılında İskenderiye'de, ardından 1154'te Kahire'de funduk sahibi olan Pisa, 1173 yılında Mısır'da bazı serbest hareket haklarına sahip olmuştur. Ardından 1172'de Venedik, 1156 yılında Mısır ile yapılan ve şartları bilinmeyen antlaşmayı saymazsak , 1192-1200 yılları arasında Cenova, Mısır'da funduk edinen başlıca İtalyan şehir devletleridir. Jacoby, "Byzantine Trade", s. 55-56, 61-62, 64.

⁴⁹ Constable, **Housing the Stranger**, s. 133.

1.2. Mısır'da Memlûk Hâkimiyetine Kadar İslâm Devletlerinin Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile İlişkileri

Ticaret ürünlerinin yanı sıra kültürlerin ve inançların Doğu ile Batı arasında karşılıklı taşındığı bir alan olan Akdeniz, eski çağlardan itibaren üstlendiği, ticaretin kavşak noktası olma görevini ortaçağda da devam ettirmiştir. Arapların önemli güç haline gelmeye başladığı VII. yüzyıla kadar Bizans hâkimiyetinde olan bu sular, Müslümanların denizcilik ve deniz ticaretine yönelmesiyle İslâm-Bizans siyasetine, devletlerarası ilişkilerine ve ticaretine sahne olmuştur.⁵⁰ Mısır'ın fethinin ardından bölgenin Hristiyan tersanecilerini ve denizcilerini istihdam eden Müslümanlar, Akdeniz'de Bizans ile rekabet edebilecek güce ulaşınca kadar onların tecrübelerinden yararlanmış, büyük savaş ve ticaret gemileri inşa ettirmiştir.⁵¹

Avrupa'da tarımın öncelikli meşgale olması sebebiyle Rumların yanı sıra önceleri Emevî ardından da Fâtımî tüccarlarının görüldüğü Akdeniz ticaretinde, sadece Cenovaya özgü, Bizans ve Bilâdüşşâm'ın ürünleri değil, aynı zamanda Çin, Hint Okyanusu bölgesi ve Arap Yarımadası'ndan çeşitli mallar da taşınmıştır.⁵² İslâmiyet'in yükselişi bölgedeki Bizanslılar'ın ticaretini tamamen olumsuz etkilememiş, aksine bu devlete yeni bir ticaret ortağı, doğunun pazarlarına ve ürünlerine ulaşmak için bir aracı kazandırmıştır. Böylelikle ürünlerin doğrudan ya da Mısır ve Suriye pazarları üzerinden dolaylı olarak Bizans topraklarına taşınması

⁵⁰ Ortaçağ Müslümanlarının Akdeniz'deki devletlerarası ilişkiler ve ticarete önem kazanmalarını ilk dönem İslâm devletlerinin Bizans İmparatorluğu'na karşı denizlerde gerçekleştirdiği seferler ve deniz savaşlarıyla ilişkilendirmek mümkündür. Tüm bu harekâtlar Müslümanların Akdeniz'de yerleşmelerine ve otorite oluşturmalarına imkân tanımıştır. Böylelikle Akdeniz'i daha iyi tanıyan ve denizcilik tecrübesi edinen Müslümanlar, zamanla Akdeniz ticaretinde varlık göstermeye başlamışlardır. Bu anlamda ticarî faaliyetlerini Bizans topraklarında deniz yoluyla da gerçekleştirme imkânı bulmuşlardır. İlk dönem İslâm Devletlerinin Bizans İmparatorluğu ile siyasî ilişkileri ve deniz seferleri için bkz.: Hassan S. Khalilieh, **Admirary and Maritime Laws in the Mediterranean Sea**, Leiden, Brill, 2006; ayrıca diplomatik ilişkiler için bkz.: Casim Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, Ankara, TTK, 2016.

⁵¹ John J. Norwich, **The Middle Sea**, London, Vintage, 2007, s. 76; ayrıca İslâm devletinin kendi sistemini oturtuncaya kadar, Akdeniz'in doğusunda, özellikle Suriye ve Mısır'da, Bizans devlet geleneği, mali kurumları ve mimarisini örnek aldığı ve kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirerek değiştirdiği hususunda bkz.: Constable, **Housing the Stranger**, s. 40-67.

⁵² David Jacoby, "Byzantine Trade", s. 32. Bu dönemin önemli ticaret ürünleri arasında baharatlar, gıda ve tekstil ürünleri ile papirüsler gelmektedir. Subhi Labib, "Egyptian Commercial Policy in the Middle Ages", **Studies in the Economic History of the Middle East**, Ed. M. A. Cook, London, Oxford University Press, 1970, s. 63.

sağlanmıştır. Söz konusu durum, bu çalışmanın da bir bölümünü oluşturacak olan İslâm-Bizans ticareti ve bu amaçla gerçekleştirilecek diplomatik ilişkilerde etkili olacaktır.

Hız. Peygamberin dine davet mektupları ile başlayan İslâm-Bizans ilişkileri, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in başkent İstanbul'u fethi ile yeni bir evreye girecektir.⁵³ Yaklaşık dokuz yüzyıl kadar devam eden süreçte ilişkilerin İslâm dünyasını temsil eden tarafını Arabistan, Bilâdüşşâm, Irak, Mısır, Anadolu ve Endülüs gibi bölgelerde kurulan devletler üstlenmiştir. Bu devletlerin kurdukları ilişkileri burada detayları ile anlatmak mümkün olamayacağı için Memlûkler'e kadar İslâm-Bizans ilişkilerinin tarihsel sürecinin şekillenışı Mısır merkezli devletler; Fâtımîler ve Eyyûbîler üzerinden anlatılacaktır. Ancak, ilişkilerin başlangıcı ile geçirdiği tarihsel sürecin genel hatlarıyla anlaşılması adına Doğu Akdeniz'de İslâm-Bizans ilişkilerine kronolojik olarak değinmekte fayda görülmektedir. Fakat Kilikya'daki Ermeni Baronluğu'nun⁵⁴ (1080-1198) XII. yüzyıl sonlarında krallık haline gelmesi sebebiyle Memlûkler öncesi İslâm devletleriyle ilişkileri burada sadece Eyyûbîler üzerinden anlatılacaktır.

İslâm-Bizans ilişkilerinin mahiyetini dinî, siyasî, askerî, kültürel ve ticarî ilişkiler bağlamında değerlendirmek mümkündür. Hız. Peygamber'in Mekke müşrikleri ile imzaladığı Hudeybiye Antlaşması'ndan (6/628) sonra Bizans İmparatoru Herakleios'a (610-641) Dihye b. Halîfe el-Kelbî aracılığı ile gönderdiği İslâm'a davet mektubunun⁵⁵ İslâm-Bizans ilişkilerinde ilk diplomatik faaliyet olması bakımından önemli yeri bulunmaktadır.⁵⁶ Bunu takiben Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de ilişkiler, İslâm fetihleri ekseninde, daha çok askerî ve siyasî alanda olmuştur. Bu dönemde Yermük Savaşı (12 Receb 15/20 Ağustos 636)'nın ardından Suriye ve Kudüs

⁵³ İstanbul'un fethinin ardından Bizans'ın bir süre daha Balkanlar'da devam ettiğine dair bilgiler için bkz.: Ihor Sevcenko, "Byzantium and the Eastern Slavs After 1453", **Harvard Ukrainian Studies**, 2/1, 1978, s. 5-25.

⁵⁴ Baronluk dönemi hakkında geniş bilgi için bkz.: Mehlika Aktok Kaşgarlı, **Kilikya Tabi Ermeni Baronluğu Tarihi**, Ankara, 1990.

⁵⁵ Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 51.

⁵⁶ Hız. Peygamber'in gönderdiği İslâm'a davet mektubu ile ilgili çeşitli görüş ve değerlendirmeler için bkz.: A.e., s. 54-56.

bölgesi Müslümanların kontrolüne girmiş, ardından da Mısır fethedilmiştir.⁵⁷ Yine bu dönemde gerçekleştirilen bir takım diplomatik ilişkiler söz konusudur.⁵⁸

Hulefâ-yi Râşidîn döneminin ardından Muâviye b. Ebî Süfyan'ın halifeliği üstlenmesi ile yönetimi ele alan Emevîler (661-750), Bizans İmparatorluğu ile siyasi ilişkileri ve askerî mücadeleyi devam ettirmiştir. Bu dönemde Rodos Adası fethedilmiş, Kıbrıs Adası'nın da bir bölümü alınarak Bizans ile adanın yönetimi ve vergilerinin paylaşılması hususunda kondominyum (**condominium**)⁵⁹ oluşturulmuştur.⁶⁰ Bizans başkenti İstanbul'u üç defa kuşatan Müslümanlar,⁶¹ diplomatik girişimlerden de geri durmamıştır. Emevî Halifesi Muâviye b. Ebî Süfyan'ın başarısız İstanbul kuşatmasının (674-678) ardından barış girişimi imparator nezdinde olumlu karşılanmış, iki devlet arasında otuz yıl süreli bir anlaşma yapılmıştır.⁶²

Akdeniz'in doğusunda, Bilâdüşşâm bölgesini merkez edinen Emevîler, Bizans'ın şehir altyapısı ve sistemini kullanmaya devam etmiştir. Hatta Bizans döneminde Suriye ve Mısır'da etkin rol almış yöneticilerle ilişkileri sürdürmüşlerdir. Yapı projeleri ve vergi reformlarının yanı sıra VIII. yüzyıl başlarında sikkelerde değişikliğe gidilerek bir takım iktisadi ve idari yenilikler de yapılmıştır.⁶³ Bu dönem

⁵⁷ A.e., s. 61.

⁵⁸ A.e., s. 62-67.

⁵⁹ Bizans yönetimi altındaki Kıbrıs Adası'nda tahminen ilk Arap akınlarının ardından başlayan (649/653), adanın hem Bizans, hem de Emevîlerin yöneticileri tarafından idare edildiği, gelirlerin ve vergilerin toplanarak iki taraf arasında bölüşüldüğü yönetim şeklidir. Bu uygulama Kıbrıs'taki İslâm otoritesinin sonlandırılarak adanın tamamında Bizans'ın tekrar hâkimiyet kurduğu 953 yılına kadar devam etmiştir. Bu zaman zarfında şehir yaşamında düşüşün olduğu, yönetimde istikrarın sağlanamadığı ve ekonomik sıkıntıların yaşandığı ifade edilmektedir. Luca Zavagno, "Two Hegemonies, one Island: Cyprus as a 'Middle Ground' between the Byzantines and Arabs (650-850 A.D.)", **Reti Medievali Rivista**, 14, 2, Firenze University Press, 2013, s. 2-3, 20.

⁶⁰ Hamilton A.R. Gibb, "Arab-Byzantine Relations under the Umayyad Caliphate", **Dumbarton Oaks Papers**, 12, 1958, s. 222.

⁶¹ Müslümanların İstanbul kuşatmaları için bkz. İsmail Yiğit, "Emevîler Zamanında Gerçekleşen İstanbul Seferleri", **II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı: 30-31 Mayıs, 1 Haziran 1997**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997; İbrahim Sarıçam, "Arapların İstanbul Kuşatmaları", **550. Yılında Fetih ve İstanbul - The Conquest and Istanbul in 550th Anniversary**, Ankara, TTK, 2007. Casim Avcı, "Müslüman Araplar Tarafından Bizans Başkenti İstanbul'a Düzenlenen Askeri Seferler", **Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları**, Ed. Murat Arslan, Turhan Kaçar, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2017.

⁶² Anlaşmanın detayları ve Emevî sarayından Bizans elçisine verilen hediyeler hakkında bkz.: Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 71-72.

⁶³ Constable, **Housing the Stranger**, s. 40.

İslâm-Bizans ilişkileri değerlendirildiğinde İslâm devletinin girişimlerde bulunmak suretiyle aktif rol aldığı, Bizans'ın ise mevcut durumu değerlendirdiği ve tepkisel davrandığı söylenebilir.⁶⁴ Örneğin Abdülmelik b. Mervân'ın hilâfetinden (685-705) önce iç karışıkları destekleyen ve hilâfet mücadelesini körükleyen Bizans, Kuzey Afrika'da çıkan problemleri kullanmaktan geri durmamıştır. Bölgedeki Berberiler ile anlaşarak Emevî otoritesini zayıflatmaya çalışmıştır. Hatta bu bölgede önemli başarılar da elde etmiştir. Ancak Abdülmelik b. Mervân'ın yerinde siyaseti Mısır'da hâkimiyetin tekrar kurulmasında etkili olmuştur.⁶⁵ Bizans'ın tepkisel siyasetini askerî mücadelenin dışında kültürel anlamda işbirliği ve yardımlaşma ile de sürdürdüğü görülmektedir. Bu dönemde halifenin imparatorun Medine ve Şam'daki bazı mescitlerin onarımı için yardım talebinde bulunduğu, bunun üzerine de imparatorun maddi kaynak, malzeme ve iş gücü sağlayarak bu talebe cevap verdiği anlatılmaktadır.⁶⁶ Bunların yanı sıra Emevîler döneminde Bizans imparatorları ile çeşitli hediyelerin karşılıklı olarak gönderildiği de rivayet edilmektedir.⁶⁷

Emevîler'i yıkarak iktidara gelen Abbâsîler döneminde de çeşitli ilişkiler gerçekleşmiştir. Ebû Ca'fer el-Mansur (754-775) dönemiyle birlikte ilişkilerde bir hareketlilik yaşandığı görülmektedir. Karşılıklı elçilerin gönderilmesi suretiyle arz ve taleplerin dile getirildiği bu dönemde, yine karşılıklı hediyeleşmeler de yapılmıştır. Bizans elçilerini diplomatik sınırlar içinde ağırlayan halifenin bazı hususlarda elçilerin görüşlerini aldığı ve İslâm dünyasının yeni başkenti Bağdat'ı görmelerine ehemmiyet verdiği bildirilmektedir. Yine karşılıklı gönderilen elçiler aracılığı ile Yunan bilimine ait önemli eserlerin yanı sıra Mısır'a dair bazı kitapların hediye olarak gönderildiği de malumdur.⁶⁸ Abbâsîler döneminde imparatorluk ile ilişkilerin önemli bir ayağını da askerî seferler ve dine davet mektupları oluşturmaktadır. Ayrıca başta esir değişimi, fidye anlaşmaları olmak üzere çeşitli anlaşmalar da yapılmıştır.⁶⁹ Müslümanlar ile Bizanslılar'ın ticareti hususunda X. yüzyıl müellifleri Muhammed b. Yûsuf el-Kindî

⁶⁴ Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 69-70.

⁶⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", **DİA**, C.I, 1988, s. 269.

⁶⁶ Gibb, "Arab-Byzantine Relations", s. 225.

⁶⁷ Bu süreç hakkında bkz.: Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 73-74.

⁶⁸ A.e., s. 88-91.

⁶⁹ Abbâsîler döneminde gerçekleştirilen askerî seferler, esir takasları ve Bizans'la kurulan ilişkiler için bkz.: A.e., s. 92-102.

(ö. 350/961), İbn Zûlâk (ö. 387/997), İbn Havkal (IV./X. yüzyıl) ve Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) eserlerinde gemilerin izlediği rotalar, muhtemel durak noktaları ile destinasyonlarının bilgileri yer almaktadır. Ayrıca bahsi geçen dönemde hem Bizans'ın hem de İslâm devletinin tüccarları ve elçileri için tahsis edilen özel konaklama alanları olan funduk ve mitatonlar⁷⁰ hakkında da bilgi verilmektedir.⁷¹ XIII. yüzyılın ikinci yarısında Moğollar tarafından Bağdat'taki Abbâsî hilâfetine son verilmesinin ardından hilâfet, Memlûk Sultanlığı'nın himayesinde dinî ve içtimai açıdan varlığını Mısır'da devam ettirecektir. Bu bağlamda Abbâsîlerin tarihi süreçte Bizans ile ilişkilerini bilmek Memlûkler'in Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerini anlamaya katkı sağlayacaktır.

Bizans İmparatorluğu'nun İslâm dünyası ile ilişkileri sadece Sünni devletler üzerinden devam etmemiştir. X. yüzyıl başlarından itibaren Mısır ve Suriye'de hâkimiyet kuran Şii Fâtımîler ile bölgede yeni bir sürece geçilmiştir. Böylece hem karada hem de denizde savaşan imparatorluk, bu devletle diplomatik görüşmeler ve yazışmalar gerçekleştirmiştir. Ayrıca iki devlet arasında karşılıklı ticarî faaliyetler de yürütülmüştür.⁷² Bu bağlamda Bizans-Fâtımî ilişkilerine siyasî, diplomatik, ticarî ve kültürel ilişkiler üzerinden temas etmekte fayda olacaktır.

Akdeniz'de hâkimiyet çabasında olan her iki devlet bahsi geçen dönemde gerçekleşen deniz savaşları ile karşı karşıya gelmiştir.⁷³ Fâtımî baskınlarına ve taarruzuna karşı tedbir alma gereği duyan imparatorluk, çeşitli anlaşmalar ile vergi ödemeyi kabul etmiştir. Böylelikle dış politikada Fâtımîler ile barış ortamı

⁷⁰ Funduk ile benzer fonksiyonları ve şekil özellikleri bulunan mitaton, Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki şehir ve ticaret merkezlerinde içinde Müslüman tüccarların dinî vecibelerini yerine getirebilmeleri için bir cami de bulunan, konaklama ve mallarını depolama alanlarıdır. Constable, **Housing the Stranger**, s. 147-150.

⁷¹ Jacoby, "Byzantine Trade", s. 31-35. Ayrıca Bizans topraklarını, özellikle İstanbul'u, ziyaret eden Müslüman tüccarlar hakkında bkz.: Stephen W. Reinert, "Muslim Presence in Constantinople", **Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire**, Ed. Helene Ahrweiler ve Angeliki E. Laiou, Washington, Dumbarton Oaks, 1998, s. 125-150; G. D. Anderson, "Islamic Spaces and Diplomacy in Constantinople", **Medieval Encounters**, 15, Brill, 2009, s. 86-113.

⁷² **Diplomacy in the Early Islamic World: A Tenth-Century Treatise on Arab-Byzantine Relations**, Çev. Maria Vaiou, London, I.B. Tauris, 2015, s. 209.

⁷³ Örneğin 311/923-4 senesinde Fâtımîler Bizans toprağı olan Sicilya'ya sefer düzenlemiş, 315/927-8 senesinde ise bir deniz savaşında Bizans donanması ile karşı karşıya gelmiştir. Bizans ile Fâtımî devletinin deniz mücadelesi için bkz.: Yaacov Lev, "A Mediterranean Encounter: The Fatimids and Europe, Tenth to Twelfth Centuries", **Shipping, Trade and Crusade in the Medieval Mediterranean**, Ed. Ruthy Gertwagen ve Elizabeth Jeffreys, England, Ashgate, 2012, s. 131-155.

oluşturulmuştur.⁷⁴ Tam bir denge siyasetinin sürdüğü bu dönemde Bizans, Fâtımîler'in güçlenmesini tehdit olarak gördüğü zamanlarda Selçuklular ve Hamdânîler gibi diğer Müslüman devletler ile ilişkilerini iyi tutmuştur. Fâtımîler ise Bizans'a karşı bölgedeki İslâm devletleri ile ittifak kurmaktan geri durmamıştır.⁷⁵ Ayrıca bahsi geçen dönemde aralarındaki mücadelenin bir sonucu olarak Bizans'ın, denizcileri, tüccarları ya da tüccar kılığındaki casusları karşı taraf aleyhine istihbarat toplamak için kullandığı da bildirilmektedir.⁷⁶

XI. yüzyılda batıda Normanlara karşı İtalya'nın güneyindeki topraklarını kaybeden imparatorluk diğer taraftan Asya'dan Anadolu'ya akınlar düzenleyen Selçuklular ile de çatışmaktaydı. İçinde bulunduğu bu durum imparatorluğu Fâtımîler ile tekrar ittifak kurmaya yönlendirmiş, bu sebeple 391/1001 ve 405/1014-1015 tarihlerinde Bizans elçileri Kahire'yi ziyaret etmiştir. Muhtemelen aralarındaki mevcut mücadelenin sonlandırılması ve iyi ilişkiler temennilerinin iletilmesini içeren bu ziyaretlerin ardından halifenin de imparatora hediyeler ile cevap verdiği belirtilmektedir. Bu yüzyılda imparatorluğun durumunu değerlendiren Fâtımî Halifesi ez-Zâhir Lii'zâzidînellâh (411/1021) yeni bir anlaşma ile Kutsal Kabir Kilisesi'nin (**The Holy Sepulchre**) onarımı ve yeniden dekorasyonu hususunda Bizans imparatoruna izin verilmesi karşılığında İstanbul'da yer alan caminin onarımında benzer haklara sahip olmuştur. Ardından da İstanbul'da hutbenin kendi adına okutulmasını sağlamıştır.⁷⁷ Ardılı Müstansır-Billâh (487/1094) döneminde de iyi

⁷⁴ A.e., s. 134; X. yüzyıl sonlarında Bizans ile diplomatik ilişkilerin bir örneği olarak Fâtımî halifesi Azîz-Billâh (976-996), Bizans'ın elinde bulunan Müslüman esirlerin iadesi, ihtiyaç duyulan ürünlerin tedarikinin sağlanması ve İstanbul'daki camide, Cuma namazlarında adının zikredilmesi şartlarını içeren bir anlaşma yapmıştır. Yaacov Lev, **State and Society in Fatimid Egypt**, Leiden, Brill, 1991, s. 23-24; Hasan İbrahim Hasan, "Fâtımî-Bizans İlişkileri", **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, Çev. İsmail Yiğit v. dğr., C.III-IV, İstanbul, Kayıhan, 1985, s. 161-162.

⁷⁵ Lev, "A Mediterranean Encounter", s. 134. XI. yüzyılda Fâtımîler'i zayıflatmaya çalışan Selçuklular Bizans ile Mısır'a buğday gönderilmesinin durdurulmasını esas alan bir anlaşma yapmıştır. Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", **DİA**, C.XII, 1995, s. 231; Lev, **State and Society**, s. 24-25.

⁷⁶ İstihbarat sağlamak amacıyla Nikephoros Phokas (963-969) gerginlik ve askerî mücadele dönemlerinde Müslümanların kontrolündeki topraklara tüccarlar göndererek bilgi alma girişiminde bulunmuştur. Ayrıca X. yüzyıl Arap coğrafyacı İbn Havkal, Müslümanların hâkim olduğu limanlarda Bizans gemilerine ve tüccarlarına izin verilmesi suretiyle onların gizlice bilgi toplama faaliyetlerine göz yumulduğundan duyduğu endişeyi dile getirmiştir. David Jacoby, "Diplomacy, Trade, Shipping and Espionage between Byzantium and Egypt in the Twelfth Century", **Latins, Greeks and Muslims: Encounters in the Eastern Mediterranean 10th-15th Centuries**, II, England, Ashgate, 2009, s. 83-84.

⁷⁷ Lev, **State and Society**, s. 40.

ilişkiler devam ettirilmiş, Kahire-İstanbul arasında karşılıklı olarak değerli hediyeler taşıyan elçilik heyetleri gönderilmiştir. Böylece hediye gönderen taraf gücünü ve cömertliğini karşı tarafa sunmuştur. Aralarındaki antlaşmaların devam ettiği bu yüzyılda Akdeniz, ticarî anlamda bu iki devletin kontrolü altında olmuştur.⁷⁸ İki devlet arasındaki ticarî ilişkilerin mevcut siyasî durum ve anlaşmazlıklardan pek etkilenmediği, ticaretin her iki devletin tüccarları tarafından devam ettirildiğine dair deliller kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin; X. yüzyıla ait bir Geniza belgesinde eski Kahire’de bir Rum pazarının olduğuna değinilmektedir.⁷⁹ Ayrıca aynı dönemde İstanbul’da Müslüman tüccarların bulunduğu ve şehri düzenli ziyaret ettikleri belirtilmektedir. Bu durum imparator VI. Leon (886-912) ve I. Romanos Lakapenos (920-944)’un Mısır ve Suriye yöneticileri ile yaptığı anlaşmalarda da yer almakta, Müslüman tüccarlara Mısır’daki Bizanslı tüccarların funduklarına benzer bir mitaton tahsis edildiğinden bahsedilmektedir.⁸⁰

Fâtımîler döneminde Rum tüccarlar tarafından Anadolu’dan Mısır’a taşınarak ticareti yapılan ürünler arasında tütün, ilaç ve parfüm yapımında kullanılan sığıla reçinesi, peynir, Rus keteni,⁸¹ ilaç yapımında kullanılan çeşitli bitkiler ile kereste yer almaktadır.⁸² Kerestenin Müslümanlar için özellikle tersanelerde gemi yapımında kullanılan oldukça önemli bir ürün olduğunu düşündüğümüzde X. yüzyılın sonlarında İbn Havkal’ın İskenderun Körfezi’nden Mısır’a kereste ticaretinden bahsetmesi şaşırtıcı değildir. Bu dönemde keresteler doğrudan Anadolu sahillerinden ya da İstanbul’dan hareket eden gemiler ile Fustat’ın kuzeyinde yer alan, Fâtımîler’in gemi inşası için kullandığı, tersanelere taşınmaktaydı.⁸³ Bu ticaret Bizanslılar ve

⁷⁸ K. E. F. Thomson, “Relations between the Fatimid and Byzantine Empires during the Reign of the Caliph al-Mustansir bi’llah, 1036–1094/427–487”, *Byzantine and Modern Greek Studies*, 32:1, 2008, s. 54.

⁷⁹ Burada bahsi geçen pazarın muhtemelen bir çeşit funduk olduğu, İstanbul’dan ya da imparatorluğun çeşitli şehirlerinden gelen Rum tüccarların hem ikametlerini gerçekleştirdikleri hem de yerel otoritenin kontrolü altında ticaretlerini yaptıkları belirtilmektedir. Jacoby, “Byzantine Trade”, s. 34.

⁸⁰ *A.e.*, s. 35.

⁸¹ Bizanslı tüccarların muhtemelen İstanbul üzerinden Mısır’a taşıdığı, Karadeniz’den Mısır’a ticarî aracılıklarını gösteren bir ürün olması sebebiyle ticarî ürünler arasında Rus keteninden de bahsetmekte fayda vardır. *A.e.*, s. 45-46.

⁸² *A.e.*, s. 35, 45-46.

⁸³ *A.e.*, s. 35-36; İskenderun körfezi sadece Fâtımî dönemi Mısır için değil, burada kurulacak Memlûk Sultanlığı için de oldukça önemli bir ithalat merkezi olacaktır. Özellikle körfezde yer alan Ayas limanından Mısır ve Memlûk yönetimindeki liman şehirlerine yapılan kereste ve diğer ürünlerin ticareti ilerleyen bölümlerde detayları ile bahsedilecektir.

Müslümanlar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Ancak XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtalyan şehir devletlerinin bu ticarete, iki devletin ürünlerini ve tüccarlarını taşımak suretiyle, dâhil olduklarını göreceğiz.⁸⁴

İtalyan şehir devletlerinin sahneye çıkışı, Doğu Akdeniz ticaretinin farklı bir çehreye bürünmesine sebebiyet vermiştir. XI. yüzyılın sonunda başlayan Haçlı Seferleri'nin ardından Bilâdüşşâm ve Güney Anadolu'da kurulan Haçlı devletleri, İtalyan şehir devletlerinin Doğu Akdeniz ticaretindeki gücünü arttıracaktır.⁸⁵ Böylelikle bölgede taşımacılık ve ticaret önemli ölçüde Amalfili, Pisalı, Venedikli ve Cenovalı tüccarlar tarafından yürütölmeye başlanacaktır.⁸⁶ Müslümanların yanı sıra Bizanslılarla da ticaret ilişkilerini geliştiren bu devletler, zamanla imtiyazlar elde edecek; konsöl açacak, mal depolayacakları ambarlar, kendi toplumları ve tüccarlarının hem konaklayabileceği hem de dinî vecibelerini yerine getirebilecekleri funduk ve emboloslara sahip olacaklardır.⁸⁷

Bizans ile Fâtımî devleti arasındaki ilişkiler her zaman iki devletin doğrudan ilişkileri olarak şekillenmemiştir. Aleyhte durumlarda imparatorluk üçüncü bir devleti çıkarları doğrultusunda kullanmaktan geri durmamıştır. Örneğin bölgenin önemli

⁸⁴ A.e., s. 46-47; Jacoby, "Diplomacy, Trade, Shipping", s. 84-85.

⁸⁵ Haçlı Seferleriyle Akdeniz'in doğusunda görölmeye başlanan şehir devletlerinden Cenovalı, I. seferde Antakya kuşatması esnasında Latinlere erzak tedarikinde bulunmuş, ayrıca Kudüs kuşatması sırasında da hücum kuleleri ve merdivenleri yapılması için malzeme taşımıştır. Ehrenkreutz, "Strategic Implications", s. 339.

⁸⁶ Jacoby, "Byzantine Trade", s. 25; Angeliki E. Laiou, "Byzantine Trade with Christian and Muslims and the Crusades", **The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World**, Ed. Angeliki E. Laiou, Roy Parviz Mottahedeh, Washington, Dumbarton Oaks, 2001, s. 160; Haçlı Seferleri ve Doğu Akdeniz ticaretinin yeniden şekillenmesine etkileri hakkında geniş bilgi için bkz.: Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Döneminde Doğu Akdeniz'de Deniz Hâkimiyeti", **Haçlı Seferleri Tarihi**, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 2012, s. 221-247.

⁸⁷ Paul Magdalino, **Ortaçağda İstanbul**, Çev. Barış Cezar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012, s. 132-138; Constable, **Housing the Stranger**, s. 112-113. Bahsi geçen şehir devletlerinden Pisa 1153'den önce, Venedik 1172 senesinde, Cenovalı ise 1192-1200 yılları arasında Mısır'da funduk sahibi olacaklardır. Ancak İstanbul'da, Mısır'dakine oranla daha erken ticaret imkânına sahip olan bu devletler, Müslümanların kullandığı konaklama ve ticaret alanı, mitaton, yerine Avrupalılara tahsis edilen embolos adında, içinde özel konutların, dükkânların, depoların ve diğer faaliyet alanlarının da yer aldığı mekânlar elde etmişlerdir. Venedikliler 1082 yılında, Cenovalılar 1155 senesinde bu hakka sahip olurken, o dönem Cenovalılar'ın en büyük rakibi olan Pisalıların her ne kadar bu hakka ne zaman sahip olduğu tam olarak bilinmese de Cenovalılar'dan daha önce elde ettikleri belirtilmektedir. A.e., s. 152-153; Jacoby, "Byzantine Trade", s. 55-56. Böylelikle bu devletler, Bizans İmparatorluğu ile Mısır merkezli İslâm devletleri arasında ticaretlerini gelecekte daha rahat ve kolay yapma fırsatına erişeceklerdir.

ticarî güçlerinden Venedik, bu iki devlet arasındaki ilişkilerde rol almıştır.⁸⁸ Venedikliler'in Fâtımî limanlarına taşıdığı, özellikle Müslümanların gemi yapımı başta olmak üzere denizcilik faaliyetleri ve çeşitli silahlar için kullandığı kerestenin ticaretine son verilmesi için Bizans İmparatoru Ioannes Çimiskes'in Venedik dojunu (**doge**) uyardığı ve açıkça Venedik gemilerini batırmakla tehdit ettiği bilinmektedir. Bunun üzerine Venedik yönetimi bir karar ile Müslümanlara savaş aletleri veya gemi yapımında kullanılmak üzere kereste taşınmasına ambargo getirmiştir.⁸⁹

İtalyan şehir devletlerinin Akdeniz ticaretine girişi Bizans ile Müslümanlar arasındaki ticaretin aniden kesildiği algısını uyandırmamalıdır. İstanbul için ürün tedarikine devam eden Bizanslı tüccarlar imparatorluk sınırlarının dışında da ticaretlerini sürdürmüşlerdir. Hatta Bizans'ın ihraç ettiği ürünler arasında yer alan değerli madeni eşyalar, ipek, köle ve kereste Arap edebiyatında kendine yer bulmuştur.⁹⁰ XII. yüzyılda ise İstanbul dünyanın bütün ülkelerinden tüccarların ziyaret ettiği büyük bir iş ve alışveriş merkezi olarak tanımlanmaktadır. Ticaretin teşviki ve güvenliği için çeşitli devletler ile antlaşmalar yapan ve imtiyazlar veren imparatorluk, Mısır ile de yakınlaşmaktan geri durmamıştır.⁹¹

XII. yüzyılın ikinci yarısı hem Mısır hem de Anadolu'nun güneyi için güç değişimine sahne olacaktır. Bu dönem Fâtımî devletinin yaşadığı iç karışıklıkları değerlendiren Suriye hükümdarı Nûreddin Mahmud Zengî, kumandanı Şîrkûh ve onun yeğeni Selâhaddîn Eyyûbî'nin kumandasındaki bir orduyu Mısır'a göndermiştir. Şîrkûh 8 Ocak 1169'da Kahire'ye hâkim olduktan iki ay sonra ölünce onun yerine Fâtımî veziri olan Selâhaddîn idareyi ele alarak özellikle Şii tebaayı görevden

⁸⁸ İtalyan şehir devletlerinden Mısır ile Bizans arasında ticaret yapan ilk devlet, 944 yılında, Amalfi olmuştur. XII. yüzyıldan itibaren bu ticarete Cenovalılar da katılmıştır. Amalfi'nin bir önemi de X. yüzyılda Tunus'ta hâkim Fatımlerin Mısır'ı fethi sırasında onlara denizde sağladıkları yardımdır. XII. yüzyıldan itibaren Amalfi'nin yanı sıra bu yardımlarda özellikle Mısır'a kereste tedariki hususunda Cenovalı'yı da göreceğiz. **A.e.**, s. 47.

⁸⁹ S. M. Stern, "An Original Document from the Fatimid Chancery Concerning Italian Merchants", **Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi della Vida**, 2, Roma, Instituto per L'Oriente, 1956, s. 537-538.

⁹⁰ Angeliki E. Laiou, Cecile Morrisson, **The Byzantine Economy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s. 84; X. yüzyıl İslâm-Bizans ticarî ilişkileri ile bu ilişkilerin mahiyeti hususunda çağdaş müelliflerin değerlendirmeleri için bkz.: Jacoby, "Byzantine Trade", s. 31-34.

⁹¹ Tudelalı Benjamin, Ratisbonlu Petachia, **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, Çev. Nuh Aslantaş, İstanbul, Kaknüs, 2001, s. 41; Joseph De Somogyi, **A Short History of Oriental Trade**, Germany, Georg Olms, 1968, s. 40.

uzaklaştırmıştır. 1171 yılından itibaren artık Mısır'da hutbe Abbâsî halifesinin adı ile okunmaya başlanmıştır. Nûreddin Mahmud'un ölümünün (1174) ardından iktidar mücadelesini kazanan Selâhaddîn-i Eyyûbî (1171-1193), 1183 yılında Haleb'e de hâkim olarak Mısır ve Suriye'yi kendi otoritesi altında birleştirmiştir.⁹² Doğu Akdeniz'deki bu siyasî değişiklik hiç şüphesiz bölgede daha önce Fâtımîler ile ticarî ve diplomatik faaliyetler yürüten Bizanslılar başta olmak üzere İtalyan şehir devletleri ve Haçlı devletlerini de etkileyecektir. Ayrıca bahsi edilen dönemde Anadolu'nun güneyinde Sis şehri ve çevresinde kurulan Kilikya Ermeni Krallığı bölge ticaretinde önemli bir merkez haline gelecek, kısa sürede bölge Müslümanları ile yapılan ticarete İtalyan tüccarların kullandığı bir liman olarak aktif rol alacaktır.

Bahsi geçen dönemde Bizans İmparatorluğu'nu Komnenos Hanedanı yönetmektedir. Bu bağlamda Eyyûbî-Bizans ilişkilerinin Komnenoslar ile başlayıp daha sonra Angeloslar ile devam ettiğini söylemek mümkündür. Ancak 1204 yılındaki Latin işgali, Eyyûbî-Bizans ilişkilerinde farklı bir döneme kapı aralayacaktır. Bundan böyle Laskarislerin rol alacağı ilişkilerde Bizans'ın önemi, eski başkent ve Karadeniz ticaretinde etkin bir boğaza sahip olan İstanbul'un Latinlerin kontrolüne geçmesi sebebiyle azalacaktır. Bu bağlamda gerçekleşen siyasî, diplomatik ve ticarî ilişkiler 1204 öncesi ve sonrası olarak değerlendirilmelidir.

İslâm-Bizans ilişkilerinin genel özelliklerinden elçilik heyetleri ile karşılıklı mektuplaşmalar ve hediyeleşmeler, Eyyûbî sultanı ile Bizans imparatorları arasında da yaşanmıştır.⁹³ Bu dönem İslâm-Bizans ilişkilerini siyasî ve ticarî olarak iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki, gerçekleştirilen Haçlı Seferleri'nin açtığı tahribattan oldukça zarar gören her iki devletin ortak düşman, Haçlı devletleri ve Avrupalılardan kurtulma, böylece bölgelerinde otoritelerini güçlendirme adına ittifak

⁹² Şeşen, "Eyyûbîler", s. 20; C. Cahen, "Ayyubids", *EIF*, C.I, Leiden, Brill, 1986, s. 797; Ebru Altan "Haçlılara Karşı Mücadelenin Önde Gelen Liderlerinden Nûreddin Mahmud b. Zengî (1146-1174)", **Prof. Dr. Abdülkadir Donuk Armağanı**, İstanbul, 2017, s. 225-244.

⁹³ Eyyûbî Sultanı Selâhaddîn-i Eyyûbî (1171-1193) ile Bizans İmparatoru I. Andronikos Komnenos (1183-1185) ve II. Isaakios Angelos (1185-1195) arasında yazışmalar olduğu, iki devlet arasındaki ticaretin ve bu ticarete yer alan tüccarların durumunun da mevzu bahis edildiği çeşitli antlaşmaların yapıldığı, elçi heyetlerinin gönderildiği ve bu heyetlerde tüccarların da yer aldığı bilinmektedir. Eyyûbî Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkiler için bkz.: Charles M. Brand, "The Byzantines and Saladin", 1185-1192: Opponents of the Third Crusade", *Speculum*, 37/2, 1962, s. 167-181; Laiou, "Byzantine Trade", s. 157-196.

kurma girişimleridir. İkincisi ise Müslüman tüccarlara imtiyazlar verilerek Bizans ülkesinde ticarete teşvik edilmeleri, Bizanslı tüccarların da Müslümanların kontrolünde bulunan liman ve pazarlarda ticaret yapmasının kolaylaştırılmasıdır.

Eyyûbîler ile Bizans arasındaki siyasî ve diplomatik ilişkiler İmparator Manuel Komnenos'un (1143-1180) hükümdarlığında başlamıştır. 1170'lerde elçi heyetlerinin Mısır'dan Venedik, Pisa ve Cenova'ya ait gemilerle İstanbul'a götürüldüğü ve sultanın mektubunu imparatora ulaştırdıkları bildirilmektedir.⁹⁴ III. Haçlı Seferi (1189-1192)'nin arefesinde imparatorluk bölgede kurulan Haçlı devletleri ve Latin yerleşimlerinden duyduğu rahatsızlık sebebiyle Sultan Selâhaddîn ile iyi ilişkiler kurmaya yönelmiştir. İmparator Andronikos Komnenos (1183-1185) ile devam eden yakınlaşma ve anlaşma ortamı,⁹⁵ II. Isaakios Angelos (1185-1195) döneminde de ortak düşman, Haçlılar'a karşı sürdürülmüştür.⁹⁶ Sultan, zaman zaman Bizans'ın desteğini bölgedeki Haçlılar'a karşı kullanmış ve başarılar elde etmiştir.⁹⁷ Hatta Isaakios Angelos ile sürdürülen ortamın Kudüs'ün fethini kolaylaştırdığı, kısa süre sonra da Akkâ'nın alınmasına imkân sağladığı ifade edilmektedir.⁹⁸ Ayrıca Isaakios ile Selâhaddîn arasındaki ittifakın bir neticesi olarak fethedilen bölgelerdeki Latin kiliselerinde artık Ortodoks ritüeline göre ibadet edilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁹

Sultan ile imparator İslâm-Bizans ilişkilerinin genel mahiyeti içinde yer alan karşılıklı hediyeleşme protokolünü de sergilemiştir.¹⁰⁰ Bu dönem imparator tarafından

⁹⁴ İtalyan şehir devletleri elçi heyetlerini taşıyarak iki hükümdara da iyi niyetlerini göstermekte, böylelikle çeşitli imtiyazlar elde etmeyi ummaktadırlar. Jacoby, "Diplomacy, Trade, Shipping", s. 90-92.

⁹⁵ Haziran 1185'te İmparator Andronikos, Sultan Selâhaddîn'e bir heyet göndererek eski dostluklarının devam etmesini ve bir ittifak oluşturmayı teklif etmiştir. Anlaşma halinde Filistin alınarak iki devlet arasında paylaşılacak, Askalan dışındaki diğer sahil şehirleri ile Kudüs Bizans'ın olacaktı. Anadolu'da başarılar elde edilmesi durumunda ise Antakya ve Kilikya'daki topraklar yine imparatorluğa bırakılacaktı. Bizans da Suriye bölgesindeki Latinlere karşı Selâhaddîn'e destek sağlamayı taahhüt ediyordu. Selâhaddîn'in bu teklife verdiği cevap bilinmemektedir. Zaten Selâhaddîn'in yanıtı İstanbul'a ulaşmadan Andronikos tahtan indirilmiştir. Brand, "The Byzantines and Saladin", s. 168.

⁹⁶ A.e., s. 167. İmparator ve sultan arasında başlayan diplomatik süreç ve karşılıklı elçi ziyaretleri için bkz.: Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa'nın Haçlı Seferi (1189-1190)", *Tarih Dergisi*, 68/2, İstanbul, 2018, s.17-18.

⁹⁷ Bizans'ın Selâhaddîn-i Eyyûbî'ye karşı siyasî ve askerî desteği için bkz.: Brand, "The Byzantines and Saladin", s. 167-181.

⁹⁸ İyi ilişkilerin göstergesi olarak Akkâ'nın fethinden sonra Isaakios'ın kardeşi Aleksios Angelos'un esaretine son verilmiş ve İstanbul'a gönderilmiştir. A.e., s. 169-170.

⁹⁹ A.e., s. 170, 172; Jacoby, "Diplomacy, Trade, Shipping", s. 96.

¹⁰⁰ Selâhaddîn, zaferlerin ardından aralarında bir fil, Türk eyeri ve yayları, balsam, Bizanslı savaş esirleri, Türk atları ve çeşitli baharatların bulunduğu hediyeler ile bir heyeti İstanbul'a göndermiştir.

gönderilen, üç kişilik heyette Constantius adında bir Arapça tercümanı da bulunmaktadır. Anlatıldığı üzere bu heyet sultana altın bir taç ile imparatorlardan bir bildiri taşımaktadır.¹⁰¹ İstanbul'daki Müslüman tüccarların durumuyla da yakından ilgilenen sultan, Bizans hükümdarının izni ile orada yeni bir cami inşasına niyetlenmiştir. Şehre bir elçi ile yeni bir minberin yanı sıra aralarında müezzinlerin de bulunduğu bir heyet göndererek hutbenin Abbâsî halifesi adına okutulmasını sağlamıştır.¹⁰² İmparator ve sultan arasında yürütülen devletlerarası iyi ilişkiler böylece devam etmiş, Akdeniz bu dönemde karşılıklı elçi ve heyetlerin trafiğine sahne olmuştur.¹⁰³

Özellikle ticarî alanda Eyyûbî-Bizans ilişkileri, Sultan Selâhaddin'den sonra el-Melikü'l-Âdil ve ardılı el-Melikü'l-Kâmil'in ikili ticaret antlaşmaları ile devam ettirilmiştir.¹⁰⁴ Ancak IV. Haçlı Seferi sadece Bizans İmparatorluğu için değil, İstanbul'daki Müslümanlar ve onların yaşadığı bölge için de bir yıkım olmuştur. Buradaki Müslümanların malları ve mescitleri Latinler tarafından yağmalanarak ateşe verilmiştir.¹⁰⁵ Bizans'ın başkent İstanbul'dan İznik'e taşınmasının ardından, Laskarisler döneminde, Eyyûbî-Bizans ilişkileri 1204 öncesi kadar hareketli

İmparator bu hediyeleri ve haberi memnuniyetle karşılamış, aynı şekilde aralarında çeşitli savaş aletleri (zırh, mızrak, kılıç), ipekli kumaşlar ve elbiselerin yer aldığı hediyeleri hazırlatmıştır. Brand, "The Byzantines and Saladin", s. 170-171. İmparatorluğun gönderdiği objelerin metal ağırlıklı olması ve çoğunlukla savaşlarda kullanılan aletleri içermesi o dönem için Mısır ve çevresinde İslâm devletinin gereksinimleri hakkında bilgi de vermektedir.

¹⁰¹ A.e., s. 171. Bizans elçilerine eşlik eden bu tercüman gibi devletlerarası ilişkilerde yetenekli tercümanların kullanılması farklı diller konuşan, bu diller üzerinden yazışmalarda bulunan devletler için bir gereksinim olarak düşünülmektedir. Ancak bu tercümanlar ve onların aldıkları eğitim, sarayla ilişkileri düşünülmesi ve değerlendirilmesi gereken bir husustur. Bu çalışmanın sınırları böyle bir araştırmaya izin vermemektedir. Ancak İslâm-Bizans ilişkileri içinde tercümanlar ve tercümanlık görevini üstlenenlerin durumu ve rolü ayrıca ele alınıp üzerinde durulması gereken bir konudur.

¹⁰² Sultanın daha önce gönderdiği minbere Cenovalılar tarafından el konulmuş, Eyyûbî-Bizans yakınlaşmasının bir delili olarak Sûr şehrine götürülmüştü. Bu sebeple İmparator ikinci bir minber ile dinî görevlilerin gönderilmesi hususunda teşvik edici olmuştur. Brand, "The Byzantines and Saladin", s. 172, 174; Jacoby, "Diplomacy, Trade, Shipping", s. 96; Reinert, "Muslim Presence", s. 141.

¹⁰³ 1192 yılında, III. Haçlı Seferi devam ederken Mısır'dan İstanbul'a Bizans hükümdarının elçilerini, Sultan Selâhaddin'in heyetini ve imparator için hediyelerini taşıyan, içinde ayrıca Rum ve Suriyeli tüccarların da bulunduğu bir Venedik gemisi, Rodos Adası yakınlarında Pisa ve Cenova gemileri tarafından yağmalanmıştır. Laiou, "Byzantine Trade", s. 157; Bahsi geçen örnek aslında İslâm-Bizans ticarî ve diplomatik ilişkilerinde İtalyan Şehri devletlerinin rolü açısından önemlidir. Çünkü bu devletlere ait gemiler ile Akdeniz'de elçi heyetlerinin yanı sıra farklı dinlere mensup tüccarlar da taşınmaktaydı. Yağmalanan bu gemi bu duruma iyi bir örnektir. Bu bağlamda bu ve benzeri örneklerinin araştırılması İslâm-Bizans ilişkileri kapsamında ilerleyen dönemde Memlûk-Bizans ilişkilerinin kapsamı açısından bilgi verecektir.

¹⁰⁴ Şeşen, "Eyyûbîler", s. 29.

¹⁰⁵ Reinert, "Muslim Presence", s. 143.

olamamıştır. 1204'ten İstanbul'un tekrar Bizans hâkimiyetine girdiği 1261 yılına kadar geçen sürede Mısır ile ticarette Bizans İmparatorluğu'nun yerini başta Venedik olmak üzere diğer şehir devletleri alacaktır.¹⁰⁶ Bu durum Bizans ve İslâm devletlerinin doğrudan ticaretini zayıflatmış olsa da İtalyan şehir devletleri aracılığıyla yapılan ticaret, imparatorluk başkentinin feth edildiği XV. yüzyıla kadar devam edecektir.

Anadolu'nun güneyinde kurulan Kilikya Ermeni Krallığı'nın İslâm devletleri ile ilişkisi Anadolu Selçukluları ve Eyyûbîler dönemine rastlamaktadır. Bulunduğu coğrafyanın imkânlarını değerlendiren krallık, Bizans-Eyyûbî ikili ilişkilerinin geliştiği XII. yüzyılın sonunda bu devletlere karşı kurulan Haçlı ittifaklarına katılarak kendini göstermiştir.¹⁰⁷ Rumlara ve Müslümanlara karşı Avrupa devletleri ve Papalık ile ittifakı amaçlayan krallık, toprak bütünlüğünün korunmasını ve meşruiyetini sağlamayı hedeflemiştir. Bu bağlamda bölgedeki Haçlı devletlerine ve III. Haçlı Seferi sırasında Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'nın ordusuna lojistik destek vermiştir.¹⁰⁸ Papalığın Kudüs'ün fethinden sonra Eyyûbîler'e karşı taleplerini dikkate almış, özellikle bu devlete karşı yürütülen harekâtlar için Haçlılar'a mali destek ve askerî yardımda da bulunmuştur.¹⁰⁹ Eyyûbîler'in Doğu Akdeniz'deki fetih hareketlerinden rahatsız olduğu anlaşılan krallık, Müslümanlar ile anlaşma yapan Hristiyan liderlere bir takım cezalar uygulamaktan da geri durmamıştır. Genel olarak siyasî ve askerî alanda bölgede kurulan ittifaklara ortak olmak sureti ile dolaylı olarak Eyyûbîler ile karşı karşıya geldikleri ve ilişki kurdukları anlaşılmaktadır.

1.3. Memlûk Ülkesinde Ticaret Merkezleri, Şehirler ve Limanlar

XIII. yüzyıl Doğu Akdeniz'inde Latin devletleri Mısır merkezli Müslümanların tehdidi altındaydı. Bu sebeple Mısır'ın alınmasını bir gereklilik olarak

¹⁰⁶ Jacoby, "Byzantine Trade", s. 74.

¹⁰⁷ Kilikya Ermeni Krallığı orduları Akkâ kuşatmasında ve Kıbrıs'ın Aslan Yürekli Richard tarafından alınmasında yardım sağlamıştır. Sirarpie Der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia", **A History of Crusades: The Later Crusades, 1189-1311**, Ed. Robert Lee Wolff ve Harry W. Hazard, XVIII, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1969, s. 646.

¹⁰⁸ John Armenia, **Armenian Cilicia: Dawn, Splendor and Twilight of a Christian Kingdom during the Crusades**, Create Space Independent Publishing Platform, 2010, s. 67.

¹⁰⁹ Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia", s. 644, 645.

gören Haçlılar, buraya iki sefer (1218, 1249) düzenlemişti.¹¹⁰ Latinlerin Doğu Akdeniz algısında önemli role sahip olan Mısır, Haçlı Seferleri'nin taşıdığı anlam ve amaca da etki edecektir.¹¹¹ Mısır'ın ticarî ve coğrafi önemi, başta İskenderiye, Dimyat, Kahire ve Fustat olmak üzere şehirlerinin zenginliği, Avrupalı ticaret komünleri tarafından da bilinmekteydi.¹¹² Bu sebeple düzenlenen seferlerin başarıyla sonuçlanacağını düşünen ve bunu fırsata dönüştürmek isteyen devletler, bu seferlere lojistik ve mali destekte de bulunmuştu.¹¹³ XIII. yüzyılın ikinci yarısında, Mısır'ın yanı sıra Memlûklerin kontrolü altındaki Suriye-Filistin bölgesinde Şam, Halep ve Trablus-Şam gibi önemli şehirler yer almaktaydı. Ancak bu kısımda çalışmanın sınırları dikkate alınarak Mısır bölgesinde yer alan, yukarıda bahsi geçen önemli ticaret merkezleri ve limanlar hakkında bilgi verilecek, ardından da bu merkezlerin ticarî durumu, bölgedeki tüccarlar ve tüccar grupları anlatılacaktır.

1.3.1. Mısır'daki Önemli Ticaret Merkezleri ve Limanlar

1.3.1.1. İskenderiye

Mısır'ın kuzey sahillerinde uzanan iki önemli liman şehriden biri olan İskenderiye, Nil deltasının batı ucunda yer almakta olup Memlûkler döneminde de

¹¹⁰ David Ayalon, "Egypt as a Dominant Factor in Syria and Palestine during the Islamic Period", **Outsiders in the Lands of Islam: Mamluks, Mongols and Eunuchs**, II, London, Variorum Reprints, 1988, s. 31, 32.

¹¹¹ Bu seferlerin ilkinde (V. Haçlı Seferi, 1219-1221), Dimyat Haçlılar tarafından kuşatıldığında Sultan el-Kâmil Mısır'ı terk etmeleri karşılığında Kudüs'ü onlara vermeyi teklif ettiyse de bütün Mısır'a hâkim olmayı planlayan Haçlılar bu teklifi kabul etmemişlerdir. Bunu takiben Haçlılar Kasım 1219'da Dimyat'ı ele geçirdilerse de daha sonra mağlup olarak Mısır'ı terk etmek zorunda kalmışlardır (8 Eylül 1221). Bu sefer ve yaklaşık otuz yıl sonra gerçekleşecek VII. Haçlı Seferi'nde (1248-1252) yine Mısır'ın hedef alınması artık seferlerin dinî duygu ve motivasyondan çok maddi çıkar ve kolonyal yayılcılığın etkisinde olduğunu kanıtlar niteliktedir. Shelomo D. Goitein, **A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza**, C.I, Berkeley, University of California Press, 1999, s. 37.

¹¹² Mısır'ın alınması Kızıldeniz ticaretini de kontrol altına almalarını sağlayacaktı. Böylelikle İtalyan şehir devletlerinin tüccarları giremedikleri Mısır şehirlerine de girebilecek, hatta Kızıldeniz'den Hint Okyanusu'na açılan ticarete de söz sahibi olabileceklerdi.

¹¹³ Cenova, Mısır üzerine gerçekleştirilen 1218-1219 ve 1249-1250 yıllarındaki Haçlı Seferlerine katılmış, Dimyat kuşatmasında da yer almıştır. 1250 yılında Haçlılar'ın Kahire'yi ele geçirme girişimi başarısızlıkla sonuçlanınca Cenova temsilcileri, diğer İtalyan şehir devletlerinin tüccarları ile Dimyat'ın Müslümanlara geri verilmesine şiddetle karşı çıkmışlardır. Ehrenkreutz, "Strategic Implications", s. 340.

Akdeniz’de önemli ticaret merkezlerinden biri olmayı sürdürmüştür.¹¹⁴ Özellikle Avrupalılar için bölge ticaretinde önemli bir ticaret merkezi (**emporium**) olan şehirde, başta İtalyan şehir devletleri Amalfi, Ankona, Pisa, Cenova ve Venedik ile Kastilya, Katalonya, Marsilya, Montpeliyer ve Narbonne’nin tüccarlarını ve vatandaşlarını görmek mümkündür. XIII. yüzyılda Eyyûbiler ve ardılları Memlûkler ile çeşitli antlaşmalar yapan bu devletler, İslâm topraklarında tüccarları için elde ettikleri imtiyazların yanı sıra İskenderiye şehrinde konsül ve funduk’a da sahip olmuş, böylece Akdeniz boyunca diplomatik ve ticarî ilişkilerini sürdürme fırsatını yakalamışlardır.¹¹⁵ Bu dönemde İskenderiye’de ticaretle ilgilenen grubun içinde sadece yabancı tüccarlar değil, yerli tüccarlar,¹¹⁶ sarraflar, denizciler, simsarlar, tercümanlar ve açık arttırma işiyle uğraşanlar da yer almaktadır. Bu meslek erbabları şehirde yüksek gelir elde ediyor ve bu oranda vergi ödüyordu.¹¹⁷ XIII. ve XIV. yüzyıllarda Venedikli, Pisalı ve Cenovalı tüccarların Papalığın yasaklarına rağmen Memlûkler’in, silah ve gemi yapımında kullanılmak üzere, kereste ihtiyacını karşıladıkları bilinmektedir.¹¹⁸ Bu ticarete özellikle Mısır’ın kuzeyindeki liman şehirleri İskenderiye ve Dimyat kullanılmıştır. İskenderiye, İstanbul ile doğrudan ticaret yapabilen önemli bir limandır. Gemiler, kuzey yönüne İstanbul’a, giderken genellikle güçlü meltem rüzgârlarının etkin olduğu Mayıs – Eylül ayları arasında hareket etmekte, sadece belirli bir toplumun tüccarlarını değil, farklı etnik unsurları ve tüccarları da taşımaktaydı. Örneğin XII. yüzyılın sonlarında İskenderiye’den İstanbul’a hareket eden bir Venedik gemisinde Sultan Selâhaddîn’in Bizans İmparatoruna gönderdiği elçiler de bulunmaktaydı. Ayrıca XIII. yüzyılda

¹¹⁴ Eymen Fuâd Seyyid, “İskenderiye”, **DİA**, C.XXII, 2000, s. 574, 575; Mısır’ın kuzeyinde, Akdeniz’e açılan ikinci önemli liman şehri aşağıda detayları ile anlatılacak olan Dimyat’tır.

¹¹⁵ Constable, **Housing the Stranger**, s. 111-112, 115; Jacoby, “Western Merchants”, s. 405-406; İtalyan şehir devletlerinden Venedik, 1208-1254 tarihleri arasında Eyyûbiler ve ardından Memlûkler ile dört antlaşmaya vakıf olurken, Pisa 1208-1215 arasında iki antlaşma yapmış, Cenova ise 1290 tarihinde bir antlaşma gerçekleştirmiştir. Pierre Moukarzel, “Venetian Merchants in Thirteenth-Century Alexandria and the Sultans of Egypt: an Analysis of Treaties, Privileges and Intercultural Relations”, **Al-Masâq: Jurnal of the Medieval Mediterranean**, 28/2, Routledge, 2016, s. 187.

¹¹⁶ Burada çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu, Kızıldeniz ve ön Asya üzerinden baharat ve köle ticareti yapan Kârimî Tüccarları ile Akdeniz ticaretinde faaliyet gösteren devletin reayaları kastedilmektedir. Kârimîlerin Mısır’ın çeşitli şehirlerinin yanı sıra İskenderiye’de de bir fundukları bulunmaktadır. Kârimîlerin fundukları için bkz.: Walter J. Fischel, “The Spice Trade in Mamluk Egypt: A Contribution to the Economic History of Medieval Islam”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 1/2, 1958, s. 163.

¹¹⁷ Subhi Labib, “al-Iskandariyya”, **EI**², C.IV, Leiden, Brill, 1997, s. 134.

¹¹⁸ Constable, **Housing the Stranger**, s. 114-115.

İskenderiye’de Bizanslı tüccarların olduğu, burada ticaretlerini gerçekleştirerek Cenovalılar’a ait gemiler ile İstanbul’a taşındıklarından bahsedilmektedir.¹¹⁹ Eyyûbîler ve Memlûkler döneminde Hristiyan tüccarların İskenderiye başta olmak üzere Dimyat ve Reşid (Rosetta) gibi bölgenin diğer limanlarında da funduk sahibi olmalarına izin verilmiştir. Ancak bu tüccarların Akdeniz sınırlarındaki pazarların dışına çıkarak Mısır’ın iç bölgelerine ulaşmalarına izin verilmemiştir.¹²⁰ Böylece Latinlerin ticaretinin Akdeniz’deki limanlarla sınırlı kalması sağlanmış, bu tüccarların Kahire içlerinde ticaret yapmalarının önüne geçilmiştir.¹²¹ Bu durumun nedeni olarak Kızıldeniz yoluyla Mısır üzerinden gerçekleştirilen ticaretin devlet kontrolünde kalması ve tüccar gruplarının Mısır içlerinde gelişi güzel hareketinin önlenmesi ileri sürülebilir. İskenderiye sadece devlet merkezi Kahire’nin kuzeyinde, Akdeniz’e açılan bir liman değil, transit baharat ticaretinde de önemli bir merkez olmuştur. Latin devletlerin tüccar grupları doğunun baharatlarına, aromalarına ve tekstilde kullandıkları boyar maddelerine bu önemli pazardan ulaşabilmekteydi. Ticarî ve coğrafi öneminden dolayı Kahire ile yakın ilişkisi bulunmakta ve onun denetimi altındaydı.¹²² Kızıldeniz yoluyla Hindistan ve Çin’den getirilen ürünler Kahire’ye götürülüyor, oradan da Nil üzerinden İskenderiye’ye taşınıyordu.¹²³ Özellikle tedavide yaygın olarak kullanılan baharatlar ile Mısır şapına olan ihtiyaç, Avrupa’nın bu ürünlerin tedarikine verdiği önemi arttırmakta, bu durum da İskenderiye’yi ortaçağda Avrupalıların nazarında daha da önemli konuma getirmekteydi. Tüccarlar şehre gelirken Müslümanların ihtiyaç duyduğu, özellikle gemi yapımı ve askerî amaçlarla kullanılan kereste, katran ve köleleri taşımakta, şehirden ayrılırken de bahsi geçen Mısır şapının yanı sıra, Mısır’ın şeker ve pamuğunu gemilerine yüklemekteydi.¹²⁴

¹¹⁹ Jacoby, “Byzantine Traders in Mamluk Egypt”, s. 250; Jacoby, “Diplomacy, Trade, Shipping”, s. 85, 91, 101.

¹²⁰ Bu tüccarların iç bölgelerde sadece Kahire’de belli bir yere kadar ulaşmalarına izin verilmekteydi. Constable, **Housing the Stranger**, s. 118-119; Irwin, **The Middle East**, s. 73.

¹²¹ Labib, “Egyptian Commercial Policy”, s. 71.

¹²² Georg Christ, “The Venetian Consul and the Cosmopolitan Mercantile Community of Alexandria at the Beginning of the Ninth/Fifteenth Century”, **Al-Masaq**, 26/1, 2014, s. 66; Jacoby, “Western Merchants”, s. 403-404.

¹²³ Gaston Wiet, **Cairo: City of Art and Commerce**, Çev. Seymour Feiler, USA, Greenwood Press, 1983, s. 61.

¹²⁴ Jacoby, “Western Merchants”, s. 403-404.

1.3.1.2. Dimyat

Aşağı Mısır'da Nil'in doğu kolu üzerinde yer alan diğer önemli liman ve ticaret merkezi Dimyat, konumu ve Mısır için önemi sebebiyle kuşatmalara maruz kalmış, özellikle Haçlı Seferleri'nin devam ettiği XIII. yüzyılda, V. ve VII. Haçlı Seferleri sırasında, kısa süreli de olsa Latin işgalini yaşamıştır.¹²⁵ Venedikli bir devlet adamı ve coğrafyacı Marino Sanudo Torsello'nun belirttiğine göre şehrin denize doğru her milde su derinliği sadece 1 passus (1.75 metre) yükselmektedir. Oldukça sığ alanlara sahip olan Dimyat, bu durumunu zaman zaman işgallere karşı avantaja da çevirmektedir.¹²⁶ Eyyûbîler döneminde şehrin ve Mısır'ın güvenliğinin sağlanması için Sultan Selâhaddîn, Dimyat limanına zincir taktırmıştır. Ayrıca Dimyat başta olmak üzere Tinnis ve Süez'e surlar inşa ettirmiştir. Memlûkler döneminde ise Sultan Baybars Nil'in Dimyat'a açılan kısmına engeller koydurmak suretiyle gemilerin serbestçe iç bölgelere geçişini engelleme, böylelikle askerî ve iktisadi güvenliği sağlama gayreti göstermiştir.¹²⁷ Ortaçağ'da İslâm devletlerinin Haçlılar'a karşı bölgede bir çeşit savaş stratejisi olarak kullandığı liman ve şehirlerin düşman tarafından kullanımının önlenmesi için tahrip edilerek geri çekilimesi taktiğinden zaman zaman Dimyat da etkilenmiştir. Ancak Memlûkler'in Avrupa ile ticaretinde önemli merkezlerden biri olması sebebiyle geri alındıktan sonra onarılmış, özellikle Kahire'den Nil yoluyla taşınan ürünlerin Batı'dan gelen tüccarlara ulaştırılmasında ve pazarlanmasında İskenderiye ile önemli rol oynamıştır.¹²⁸ Memlûkler döneminde İskenderiye'de olduğu gibi Dimyat'ta da Avrupalı tüccarlar için funduklar tahsis

¹²⁵ Daha önceki dönemlerde Dimyat üzerine yapılan saldırılar, kuşatma ve işgaller için bkz.: E. Ashtor, **A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages**, Berkeley, University of California Press, 1976, s. 103.

¹²⁶ Örneğin 1249 senesinde Aziz Louis'in büyük nakliye gemisi derinliği 3 metreyi geçmeyen Dimyat'ın sığ kum sahilleri sebebiyle karaya yaklaşamamıştır. John Pryor, **Geography, Technology and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean 649-1571**, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, s. 22, 23.

¹²⁷ Atilla Çetin, "Dimyat", **DİA**, C.IX, 1994, s. 309; P. M. Holt, "Dimyât", **EI**² C.II, Brill, Leiden, 1991, s. 292; A. S. Ehrenkreutz, "The Place of Saladin in the Naval History of the Mediterranean Sea in the Middle Ages", **Journal of the American Oriental Society**, 75/2, 1955, s. 107.

¹²⁸ Kızıldeniz yoluyla Uzakdoğu ve Hindistan'dan getirilen ürünler, Kahire'ye, buradan da Nil yoluyla İskenderiye ve Dimyat'a taşınmaktaydı. Bu şehirlerdeki Avrupalı tüccarlar tarafından alınarak gemilere yüklenen mallar Avrupa'ya ve çeşitli Akdeniz limanlarına nakledilmekteydi. Ayalon, "Egypt as a Dominant Factor", s. 36; Wiet, **Cairo**, s. 61-62; Dimyat, Memlûkler döneminde onarılmış, ancak tekrar bir Haçlı kuşatması olabileceği ihtimali ile eski askerî tahkimatları yapılmamıştır. Holt, "Dimyât", s. 292.

edilerek konaklamaları ve mallarını depolamaları sağlanmıştır. Bu devletler arasında önde gelen Pisa ve Cenovalı bazı tüccarlar funduk hayatının dışına çıkarak kendilerine ait evlere sahip olmuş ve hatta Memlûk Sultanlığı için çeşitli görevlerde de bulunmuşlardır.¹²⁹ Şehir, muhtemelen Haçlı devletleri ile yakın coğrafi konumu nedeniyle Akkâ'dan yola çıkan Pisalı, Floransalı ve San Gimignano'lu tüccarların uğrak yeri olmuştur. Bu tüccarlar Dimyat'ı ve İskenderiye'yi ziyaretleri sırasında Pisa vatandaşı olduklarını iddia ederek Memlûk Sultanlığı'nın sunduğu imtiyazlardan da yararlanmıştır.¹³⁰ Ayrıca Anadolu'nun güneyindeki limanlardan hareket eden Cenova ve Venedik gemileri de şehre uğramakta ve Memlûkler'in ihtiyaç duyduğu kereste başta olmak üzere çeşitli ürünleri getirmekteydi.¹³¹ Bu bilgilerin yanı sıra Dimyat, Tinnis ile Aşağı Mısır'ın önemli keten ve tekstil üretim merkezlerinden biriydi.¹³² Şehirde pamuk üretimi de yapılmakta olup elde edilen ürünler işlenerek bunlardan beyaz kumaş ve çeşitli giysiler üretilmekteydi.¹³³

1.3.1.3. Kahire

X. yüzyıldan itibaren önce Fâtımîler'e, ardından Eyyûbîler'e devlet merkezliği yapan Kahire, bu görevini 1250 yılından itibaren Memlûk Sultanlığı için yerine getirecektir. 969-970 yılında Fâtımî Halifesi Muiz-Lidînillâh (953-975) döneminde Fustat şehrinin yakınında kurulan Kahire, zamanla Fustat'ın da bir bölümünü içine alacak şekilde genişlemiştir.¹³⁴ Eyyûbîler zamanında büyümeye devam eden şehre sur ve kule eklemeleri yapılmıştır. Ayrıca, önemli bir tersanesi de bulunan şehirde birçok gemi inşa edilerek Nil üzerinden Kûs şehrine nakledilmiştir.¹³⁵ Memlûkler döneminde

¹²⁹ 1285 tarihinde Pisalı tüccar Sigerio Malpilio, şehirde kendisine ait bir eve sahip olmuştur. XIV. yüzyıl başlarında da bazı Cenovalılar'ın Memlûk sarayı için çalıştığı bildirilmektedir. Constable, **Housing the Stranger**, s. 268-269.

¹³⁰ Ashtor, **Levant Trade**, s. 14-15.

¹³¹ David Jacoby, "The Supply of War Materials to Egypt in the Crusader Period", **Commercial Exchange Across the Mediterranean: Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy**, II, Ashgate, 2005, s. 120. Dimyat'ın Anadolu ile ticareti ve taşınan ürünler Killikya Ermeni Krallığı ile ilişkilerin anlatılacağı üçüncü bölümde detayları ile verilecektir.

¹³² Ashtor, **A Social and Economic History**, s. 95.

¹³³ Keleş, "Bahri Memlûkler'de İktisadi ve Ticari Hayat", s. 75, 76; bkz.: Bahattin Keleş, **Bahri Memlûkler: İktisadi ve Ticari Hayat (1250-1382)**, İstanbul, Siyer, 2018.

¹³⁴ J. Jomier, "al-Kahira", **EI²**, C.IV, Leiden, Brill, 1997, s. 424; Elinoar Bareket, **Fustat on the Nile: The Jewish Elite in Medieval Egypt**, Leiden, Brill, 1999, s. 1; Asri Çubukçu, "Muiz-Lidînillâh", **DİA**, C.XXXI, 2006, s. 97.

¹³⁵ Ayrıca Kûs'ta da gemiler yapılmakta, ardından da parçalara ayrılarak develer ile Kusayr şehrine taşınmaktaydı. Li Guo, **Commerce, Culture, and Community in a Red Sea Port in the Thirteenth**

Nil üzerindeki Bulak bölgesinde Sultan Baybars, Akdeniz ile Mısır'ın iç bölgeleri arasında ticareti kolaylaştıracak bir liman inşa ettirmiştir.¹³⁶ Memlûkler burada Sultan Selâhaddin döneminde yaptırılan ve Eyyûbî hanedanı mensuplarının yaşadığı kaleyi (**Kal'atül-cebel**) aynen korumuş ve kullanmıştır.¹³⁷ Üç devlet için önemli tarihe ve kültüre sahip olan Kahire,¹³⁸ Memlûkler döneminde siyasî, askerî, adlî ve Abbâsî hilâfetinin de devam ettirilmesiyle dînî bir merkez olmuştur. Ayrıca Kızıldeniz ve Akdeniz ticaretinin kavşak noktasında olması sebebiyle de iktisadi ve lojistik anlamda önem arz edecektir. Bu suretle Çin ve Güneydoğu Asya'dan Mısır'a uzanan deniz ticareti ve iletişim ağı; Arap Yarımadası'nın güneyindeki Aden limanları üzerinden Kızıldeniz'e erişmekte, buradan da Nubiya sahillerine ulaşmaktaydı. Burada karaya çıkarılan doğunun çeşitli ürünleri kervanlar ile Kûs şehrine taşınmakta, ardından da gemiler ile Nil üzerinden Kahire'ye getirilmekteydi.¹³⁹ Kahire'nin bir diğer Kızıldeniz ticaret bağlantısını, bir anlamda Kûs şehrine yakınlığı sebebiyle bu şehrin limanı olarak da adlandırabileceğimiz el-Kuseyr oluşturmaktaydı. El-Kuseyr limanında indirilen mallar kervanlardaki develere yüklenerek Kûs şehrine iletilmekte ve ardından yine Nil yolu kullanılarak, devletin ve bir anlamda da ticaretin merkezi, Kahire'ye taşınmaktaydı.¹⁴⁰ Ticaret merkezi Kahire'de çok sayıda dükkân ve pazar yeri mevcuttu. Her ürün için ayrı pazar yeri (سوق) bulunmaktaydı. “Demirciler çarşısı, boyacılar çarşısı, ekmekçiler çarşısı, av kuşları çarşısı, urgancılar çarşısı, hasırcılar çarşısı, taşçılar çarşısı, kürkçüler çarşısı, manifaturacılar çarşısı, halıcılar çarşısı, iplikçiler çarşısı, oduncular çarşısı, buğday pazarı, arpa pazarı, pirinç pazarı, meyve

Century: The Arabic Documents from Quseir, Leiden, Brill, 2004, s. 42; Bu suretle Kahire'den Kûs'a gönderilmek üzere yapılan gemilerin şehre ulaşmasının ardından parçalanarak Kızıldeniz'e taşınmış olabileceği ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Kahire'de Kızıldeniz için gemi inşasının varlığı üzerine durulması ve araştırılması gereken bir konudur. Ancak bu konu üzerine daha detaylı bir araştırma gerekmektedir.

¹³⁶ John P. Cooper, **The Medieval Nile: Route, Navigation, and Landscape in Islamic Egypt**, New York, The American University in Cairo Press, 2014, s. 192-193.

¹³⁷ Wiet, **Cairo**, s. 4; Hatta daha önce bahsedildiği üzere Memlûkler'de sultan olmanın önemli şartlarından biri Kahire'deki bu kaleye çıkmaktır.

¹³⁸ Şehrin kültürü, imar faaliyetleri ve ilmi hayatı için bkz.: Eymen Fuâd Seyyid, “Kahire: Kuruluşu ve Osmanlı Öncesi”, **DİA**, C.XXIV, 2001, s. 173-175.

¹³⁹ Northrup, “The Bahri Mamluk Sultanate”, s. 282.

¹⁴⁰ Guo, **Commerce, Culture, and Community**, s. 58; Fischel, “The Spice Trade”, s. 162; Kahire, sadece ticarî ürünlerde değil, yolcu taşımacılığında da önemli bir konumdaydı. Bu sebeple el-Kuseyr'den Kahire'ye ulaşan yol iki taraflı kullanılmaktaydı. Özellikle kutsal toprakları ziyaret etmek isteyen Müslümanlar Kahire'den yola çıkıyor, Nil boyunca seyahat ederek Kûs'a ulaşıyorlardı. Ardından kervanlarla el-Kuseyr'e geçiyorlardı. Li Guo, **Commerce, Culture, and Community**, s. 58-59.

çarşısı, karpuz çarşısı, bakliyat çarşısı, mercimek pazarı, peynir pazarı, sarraflar pazarı ve silah malzemesi satan çarşılar”¹⁴¹ bunlardan bazılarıydı. Ayrıca sebze pazarları olan darü’t-tüffah veya darü’l-fakihe’de Şam’dan getirilen sebze ve meyveler satılmaktaydı.¹⁴² Şehirde tüccarların konaklaması ve mallarını depolayabilmeleri için İskenderiye ve Dimyat şehirlerindeki benzer funduklar mevcuttu. Ancak bu mekânlar Hint Okyanusu ve Kızıldeniz ticaretinde önemli rolü olan Kârimî tüccarlarına aitti ve birçoğu da Kârimîler tarafından vakıf olarak kurulmuş, içine de bir cami inşa ettirilmişti.¹⁴³ Ticaretin dışında yün, ipek, pamuk, keten dokumacılığı ile maden işlemeciliği, halıcılık, camcılık ve dericilik şehirde gerçekleştirilen önemli el sanatları arasında yer almıştır. Sultan Baybars dönemi şehirdeki sanattan Venedik’in, etkilendiği ve İslâmî tarzın Venedik mozaiklerinde görülmeye başladığı da ifade edilmektedir.¹⁴⁴

1.4. Memlûk Ülkesinde Tüccar Grupları

Memlûk ülkesinde ve genel olarak Akdeniz’de ticarî ilişkiler yürüten tüccar grupları oldukça çeşitliydi. Bunlar arasında Cenovalılar, Venedikliler ve Pisalılar başta olmak üzere Ankona, Messina ve Amalfi’den tüccarların da aralarında olduğu İtalyan şehir devletleri önemli yer tutmaktaydı. Ayrıca Katalan, Fransız, Bizanslı ve Yahudi tüccarlar da bulunmaktaydı.¹⁴⁵ Ancak bu çalışmanın sınırları dikkate alındığında bahsi geçen tüccarlardan Memlûk ülkesi ile ticaretleri doğrultusunda bir grupta yapma gereği duyulmuş, ticarî hacimleri ve konu kapsamındaki rolleri dikkate alınarak iki kısımda incelenmeleri uygun görülmüştür.¹⁴⁶ Bu bağlamda çeşitli ticarî imtiyazlara sahip İtalyan şehir devletleri ilk sırada yer alacak, ikinci olarak Memlûk topraklarını ziyaret eden Bizanslı tüccarlar anlatılacaktır. Bu gruplandırmanın dışında ayrı bir başlık altında ise Hint ve Kızıldeniz ticaretini yürüterek Memlûk liman ve şehirlerine

¹⁴¹ Keleş, “Bahri Memlûkler’de İktisadi ve Ticarî Hayat”, s. 205.

¹⁴² Keleş, “Memlûklerde Ticaret”, s. 431.

¹⁴³ Fischel, “The Spice Trade”, s. 163.

¹⁴⁴ Maria P. Pedani, “Mamluk Lions and Venetian Lions 1260-1261”, *EJOS*, No: 21, 2004, s. 1; Cengiz Tomar, “Mısır”, *DİA*, C.XXIX, 2004, s. 576.

¹⁴⁵ David Abulafia, “The Levant Trade of the Minor Cities in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Strengths and Weaknesses”, *Asian and African Studies*, 22, 1988, s. 184, 196-197.

¹⁴⁶ Memlûk ülkesinde Katalan, Fransız, Aragonlu ve Yahudi tüccarların ticaret yaptığı bilinmektedir. Ancak çalışmanın sınırları bu tüccar gruplarını detayları ile anlatmaya imkân vermediği için burada daha önemli görülenler arasından bir gruplandırma yapılmıştır.

mal taşıyan Kârimî tüccarları ile Akdeniz'in doğusunda Memlûk ülkesi ile bölge limanları arasında karşılıklı ticarî faaliyetleri bulunan, kendilerinden çeşitli belgelerde söz edilen, Memlûk tüccarlarından bahsedilecektir.¹⁴⁷

1.4.1. İtalyan Şehir Devletleri ve Tüccarları

Ortaçağ Akdeniz'inde X. yüzyıl önemli gelişmelere sahne olmuştur. Fâtımî merkezinin Afrika sahilindeki Tunus'tan Mısır'ın iç bölgelerine taşınmasıyla Müslümanların elinde bulunan Akdeniz'deki güç, yavaşça kuzeydeki Hristiyanların eline geçmiş, zamanla Bizans'ın rolünün de azalmasıyla, başını Pisa, Ancona, Floransa, Cenova ve Venedik'in çektiği, İtalyan şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Ardından serbest ticaret yapılmaya başlanmış, bu durum da ticaretle uğraşan bir sınıfın ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁴⁸ Bölgede ticaret yapan bu sınıf, kısa zamanda Akdeniz ile Karadeniz boyunca uzanan limanları kapsayan geniş bir ticaret ağı oluşturmuştur.¹⁴⁹ Böylece XIII. yüzyılda ticarî ağları iyice genişleyen ve birer ticaret merkezi haline dönüşen şehir devletleri Memlûk pazarlarında boy göstermiştir. İslâm topraklarından, tüccarları aracılığıyla, çeşitli baharatlar,¹⁵⁰ kokulu ilaçlar, boya maddeleri, doğuya özgü ticarî mallar, kaliteli Memlûk tekstili ile doğunun tarım ürünlerini alıp, Avrupa'ya ve Bizans'a götürürken karşılığında da Avrupa ve Anadolu'dan Memlûkler'in ihtiyaç duyduğu kereste, köle, kumaş, hayvan derisi, kürk, inci, demir, bakır, yağ, sabun ve büyük miktarda altın ile gümüş getirmişlerdir.¹⁵¹

¹⁴⁷ Kârimî tüccarlarının Memlûk Sultanlığı öncesinde de bölgede ticarî ilişkileri bulunan bir grup olmaları, önceki İslâm devletlerine de aynı şekilde hizmet etmeleri ve kendilerini tanımlamak için "Kârimî" nisbesini kullanmaları sebebiyle burada doğrudan Memlûk tüccarları olarak tanımlanmaları tercih edilmemiş, bu tüccarların aşağıda ayrı bir grup olarak incelenmesi düşünülmüştür.

¹⁴⁸ Goitein, *A Mediterranean Society*, s. 29.

¹⁴⁹ Bireysel ticaret yapan tüccarların yanı sıra Spinola, Bardi, Doria ve Peruzzi gibi ticaret şirketlerinin de yer aldığı bu grup, özellikle papalık ambargolarının devam ettiği dönemlerde, Memlûkler'in ihtiyacı olan malları bölgedeki Hristiyan devletlerinin liman ve karasularından taşımıştır. Bölgede aktif şirketler ve tüccar grupları için bkz.: Stefan K. Stantchev, *Spiritual Rationality: Papal Embargo as Cultural Practice*, Oxford, Oxford University Press, 2014, s. 130, 196; Gino Luzzatto, *An Economic History of Italy: From The Fall of the Roman Empire to the Beginning of the 16th Century*, London, Routledge, 2006, s. 144. Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarındaki Pera ile Kilikya Ermeni Krallığı'nın topraklarında yer alan Ayas limanından Memlûk topraklarına taşınan ürünler ve bu ticarete aktif tüccarlar üçüncü bölümde anlatacak, ayrıca bu ticaretin güven içinde devam etmesi için yapılan diplomatik girişimlerden de bahsedilecektir.

¹⁵⁰ Tarçın, sarısabır (aloe vera), çin tarçını, kasn ve zencefil bu baharatlardan bazılarıdır. Jacoby, "The Economy", s. 265.

¹⁵¹ Maria P. Pedani, "Bahr-i Mamluk-Venetian Commercial Agreements", *Türkler*, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 298; Tarek Torky, "Centre of the Spice Trade Between East and West",

İtalyan şehir devletlerinin bahsi geçen ticarete öne çıkmaları ile Haçlı Seferleri arasında bağlantı kurmak mümkündür. İlk Haçlı seferinin başarısının ardından Akdeniz'in doğusunda kurulan Latin devletleri ve komşu İslâm devletleri ile gelişen ticaret potansiyeli şehir devletlerini Akdeniz için yeni gemiler tasarlamaya yöneltmiştir. Böylece daha büyük ve kullanışlı gemiler inşa edilerek ticaret ve taşımacılık geliştirilmiştir.¹⁵² Bu gemiler ile doğu ile batı arasında sürdürülen seferler için bahar mevsimini tercih eden şehir devletleri, Mart ayının son haftaları ya da Nisan başlarında, dört ila altı hafta sürecek yolculuklara başlamaktaydı. Geri dönüşler için gerekli hazırlıklar ise iki ila üç hafta sürebilmekte, bu sebeple de giden bir gemi Nisan sonu ya da Mayıs başında limandan ayrılabilmekteydi.¹⁵³ Dönüş seferleri için en geç Ekim sonuna kadar beklenebilir, bunun için de geminin gideceği yere Eylül'ün son haftası ulaşması gerekirdi. Ardından ivedilikle dönüş hazırlıkları yapılır ve gemi limandan ayrılırdı. Bu ticarete gemilerin takip ettiği ana rotalar; İskenderiye'den Sûr ya da Beyrut'a geçmek, oradan da kuzeye, Antakya'ya, sonra batı yönünde Likya (Lycia – modern Antalya'nın batı sahilleri) sahillerine ulaşmak şeklindeydi. Bunun dışında batıya; Kıbrıs Adası'nın güney sahillerine seyreden gemiler de mevcuttu. Bu iki rota takip edilerek Rodos, Karpathos ve daha sonra Girit Adası'nın güney sahillerine ulaşılyordu. Ardından da İyonya Denizi yönünde yollarına devam eden gemiler, buradaki adaları da geçmek suretiyle Sicilya'nın doğu sahillerine varıyordu. Daha sonra rotaları doğrultusunda kuzey yönünde çeşitli istikametlere yöneliyordu. Akdeniz'de uzun mesafeli ticaret rotası olarak adlandırabileceğimiz bu hareketlilik havanın açık, rüzgârların uygun ve yumuşak, denizin durgun olduğu, bahsi geçen Mart ile Ekim ayları arasında tercih edilmekteydi.¹⁵⁴ Bununla birlikte özellikle kısa mesafeli

Mamluk Art: The Splendour and Magic of the Sultans, Spain, Museum with No Frontiers, 2001, s. 196; Ehrenkreutz, "Strategic Implications", s. 336, 337; Moukarzel, "Venetian Merchants", s. 194.

¹⁵² Daha büyük gemilerin inşasında doğu ile batı arasında sürdürülen karşılıklı ticaretteki artışın yanı sıra kutsal topraklara hac vazifesi için gerçekleştirilen ziyaretlerde yaşanan artış da etkili olmuştur. Hatta bu gelişmeler, XVII. yüzyıla kadar denize egemen olacak tipik Akdeniz kadırgasının da son şeklini almasına yardımcı olacaktır. Ernie Bradford, **Akdeniz: Bir Denizin Portresi**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, İş Bankası, 2004, s. 272, 273-274.

¹⁵³ Pryor, **Geography, Technology and War**, s. 3, 4. Gerekli hazırlıkların yapılıp yüklenecek malların belirlendiğini, yüklendiğini ve demir alma öncesindeki son kontrollerin yapıldığını düşündüğümüzde, burada bahsedilen, iki ya da üç haftalık süre aslında aynı yüzyılda İstanbul'dan ya da Ayas (Laiazzo) limanından İskenderiye veya Dimyat'a ya da tam ters istikamette hareket eden gemilerin de benzer sürede hazırlanarak demir aldığını düşündürmektedir.

¹⁵⁴ A.e., s. 7, 12.

ticarî hareketliliklerde Akdeniz'in kuzeyinin sunduğu avantajlardan yararlanılmaktaydı. Buna göre kuzey sahillerinde bulunan birçok körfez ve ada fırtınalı havalarda sığınma imkânı tanıyor, deniz seviyesinde yaşanan değişimler ve derin kıyı suları kıyıya oldukça yakın olunmasına rağmen güneye oranla kürekli ve yelkenli gemiler için güvenli seyir imkânı sunuyordu.¹⁵⁵ Kuzeyin bu önemli artıları Cenova ve Venedik gemileri ile tüccarlarının XIII. ve XIV. yüzyıllarda neden Kilikya Ermeni Krallığı'nın bir limanı olan Ayas'ı¹⁵⁶ tercih ettiklerini açıklamaktadır.¹⁵⁷ Bununla birlikte Ege Adaları ve sahillerinin avantajını da kullanan bu devletler, hem İstanbul'a hem de çeşitli Karadeniz limanlarına rahatlıkla ulaşmış, çeşitli şehirler ve lokasyonlarda noterler bulundurmıştır.¹⁵⁸ Akdeniz'de dengelerin değiştiği bir dönemde bahsi geçen şehir devletleri arasından sıyrılmayı başaran Cenova ve Venedik¹⁵⁹ bir yandan bölge ticaretinde hâkimiyet sağlamaya çalışırken diğer yandan

¹⁵⁵ A.e., s. 12, 21.

¹⁵⁶ Ortaçağda Latinler tarafından Laiazzo olarak adlandırılan şehir, günümüzde Adana'nın Yumurtalık ilçesidir.

¹⁵⁷ Akdeniz'de Memlûkler ile Hristiyanlar arasındaki ticarete İtalyan şehir devletlerinin izledikleri rotaları uzun ve kısa mesafe olarak ikiye ayırarak değerlendirebiliriz. Peki, bu durum çalışmamızın önemli kaynakları noter belgelerinde de geçen Ayas limanı ve bu liman üzerinden Memlûk topraklarına yapılan ticareti hangi kategoriye koyacaktır? Yukarıda uzun mesafeli seferlerin yapıldığı dönemlerden bahsedilirken Mart-Ekim aylarının tercih edildiği belirtilmişti. Ancak bu seferler için tercih edilmeyen kış aylarında da Ayas-İskenderiye ve Dimyat arasında ticarî faaliyetlerin belgelerde yer alması bu seferlerin kısa mesafeli ticaret olarak değerlendirmesini olanaklı kılmaktadır. Hatta bu belgeler seferlerin yapıldığı dönemler ile birlikte incelenir ve değerlendirilirse, uzun mesafeli ve çok duraklı ticaretin yanı sıra müstakil seferlerin de yapıldığı, hatta Akdeniz'de ticaretin durmadığını, diğer dönemlere oranla azalarak da olsa kış mevsiminde kısa mesafe olarak devam ettiğini göstermektedir. Bu bilgilerden hareketle Cenovalı ve Venedikliler'in kış mevsiminde kısa mesafeli ticaret olarak, bahar ve yaz mevsimlerinde ise hem kısa hem de uzun mesafeli ticaretin bir parçası olarak Ayas limanını kullandıkları ihtimali ortaya çıkmaktadır. Kış mevsiminde İskenderiye ve Dimyat üzerine yapılan ticarî seferler için bkz.: **Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Laiazzo da Federico di Piazzalunga (1274) e Pietro di Bargone (1277, 1279)**, Ed. Laura Balletto, Collana storica di fonti e studi, diretta da Geo Pistarino, CSFS 53, Genova, 1989, FdP no. 11, 19, 21, 27, 28, 29, 32, 33.

¹⁵⁸ Bu bölgede yer alan Cenova ve Venedikli noterler ve tuttukları belgelerden bazıları için bkz.: Bratianu, **Pera et Caffa 1281-1290**; Balard, **Caffa 1289-1290**; Nicolo Beltrame, Domenico da Carignano, Oberto Grassi da Voltri **Notai Genovesi in Oltremare: Atti Rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)**, Ed. Giovanna Balbi, Silvana Raiteri, Genova, 1973; Pietro Pizolo, **Notaio in Candia (1300)**, Ed. S. Carbone, C.I, Venice, 1978; Leonardo Marcello, **Notaio in Candia (1278-1281)**, Ed. Mario Chiaudano, Antonino Lombardo, Venezia, 1960.

¹⁵⁹ Cenova ve Venedik üzerine eğilmemizin ve bu iki gücü diğer devletlerden ayırmamızın sebepleri; öncelikle başta Cenova olmak üzere her ikisinin de XIII. yüzyılda Memlûk Sultanlığı, Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ikili iyi ilişkiler kurması ve yaptıkları ikili antlaşmalardır. Ayrıca diğer şehir devletlerine oranla özellikle bahsi geçen devletlerin limanlarında gerçekleştirdikleri ticaretlerini takip edebileceğimiz noter belgelerini kaynak olarak sunmalarıdır. Bu belgeler özellikle Mısır'a yapılan ticaretle alakalı detaylar vermektedir.

da kendi aralarında çatışmaktaydı.¹⁶⁰ XIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul Latin İmparatorluğu başta olmak üzere Ege ve Akdeniz’de yer alan Latin devletleriyle ilişkileri Venedik’i Cenova’ya kıyasla bölgede daha fazla ticarî üstünlük ve imtiyaza kavuşturmuştur. Ayrıca Mısır başta olmak üzere Eyyûbîler yönetimindeki İslâm topraklarında elde ettikleri imtiyazlarını, aynı yüzyılın ikinci yarısında, Memlûk idaresinde de devam ettirmişlerdir.¹⁶¹ Benzer amaçlar ile hareket eden Cenova, Mısır’ın bölge ticareti için önemini oldukça iyi bildiğinden ve mevcut Eyyûbî yönetimindeki problemlerin de farkında olduğundan Mısır üzerine gerçekleştirilen VII. Haçlı Seferi’nde (1248-1252) yer almıştır. Ardından sefer sırasında kuşatılarak alınan Dimyat’ın Müslümanlara geri verilmesine şiddetle karşı çıkmıştır.¹⁶² Mısır ve Akdeniz’in doğu sahillerine olan ilgisini devam ettiren Cenova, otoritenin Eyyûbîler’den Memlûkler’e geçmesinin ardından Müslümanlar ile ilişkileri yenileme sürecine girmiş, Memlûk Sultanları ile çeşitli antlaşmalar yapmak suretiyle dostluk kurmuş ve ticarî imtiyazlar elde etmiştir. Sultan Baybars döneminde, 1263 yılında, gerçekleşen yakınlaşma Cenova’ya Kahire’de bir konsül bulundurmanın önünü açmış, yaklaşık iki yıl sonra ise bir elçi sultanı ziyaret etmiştir.¹⁶³ Dönemin bazı İslâm kaynaklarında Akkâ’nın fethi (1291) öncesinde Sultan Baybars’ın Sur Lordu Philippe de Montfort (ö. 1270) ve Cenova ile askerî işbirliği yaparak bir keşif seferine çıktığı da rivayet edilmiştir.¹⁶⁴ Sultan Kalavun döneminde Cenova ile ticarî dostluğun bazı istisnalara rağmen devam ettiği, hatta ortaya çıkan bir problemin Cenovalı bir elçinin girişimi ile çözüldüğü bildirilmektedir.¹⁶⁵ Diğer taraftan bu devletlerle yürütülen ikili

¹⁶⁰ Temelde Suriye’nin baharat ticaretini kontrol etmek ve Mısır ile gerçekleştirilen ticarete hâkim olmak amacıyla İki devlet arasında 1253 tarihinde beş yıl süreli bir savaş gerçekleşmiştir. Pedani, “Bahr-i Mamluk-Venetian Commercial Agreements”, s. 298.

¹⁶¹ Memlûk idaresindeki imtiyazları çerçevesinde İskenderiye’de funduk sahibi olan Venedik ile 1254 tarihinde bir antlaşma yapılmıştır. Buna göre funduk içinde bir fırın inşa edecek olan Venedik, aynı zamanda funduklarda kalan tüccar ve diğer Hristiyanlar için şarap temin edip satabilecektir. Ayrıca Venedikli tüccarların ve vatandaşların korunması amacıyla Cuma namazı sırasında fundukta kalmaları, sokağa çıkmamaları istenmiş, diğer günlerde ise bu kararın şehirdeki konsüle bırakılması kararlaştırılmıştır. Moukarzel, “Venetian Merchants”, s. 197.

¹⁶² Ehrenkreutz, “Strategic Implications”, s. 340.

¹⁶³ Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 28-29. Bu dönemde Memlûkler’in Doğu Akdeniz’de Haçlılar ile mücadelesi devam ederken Cenova, dindaşlarına rağmen, Memlûklerle anlaşma yoluna gitmekten ve ticarî ilişkiler kurmaktan geri durmamıştır. Thorau, **The Lion of Egypt**, s. 163.

¹⁶⁴ Baybars’ın Akkâ seferi ile ilgili farklı yorum ve değerlendirmeler için bkz.: A.e., s. 148.

¹⁶⁵ Trablus-Şam’ın Memlûkler tarafından fethinin (1289) ardından bölgede otoritesini kaybeden Cenovalı Benedict Zaccaria Akdeniz’in doğusunda korsanlık faaliyetlerine girişmiştir. İskenderiye açıklarında bir Müslüman gemisine el koymasının ardından Sultan Kalavun bu harekete karşılık ceza olarak İskenderiye’de şehri terk edemeyen Cenovalılar’ı yakalatmış ve hapse attırmıştır. Ayrıca

iyi ilişkilerin toplumsal hayatta da izlerini görmek mümkündür. Bu bağlamda İskenderiye’de ikamet eden tüccarlar için mevcut fundukların yanı sıra dinî görevlerini yerine getirebildikleri kiliseler bulunmakta, böylece tüccarlara dinî özgürlük tanınmaktadır.¹⁶⁶ Memlûkler dönemi, Cenovalılar ve Venedikliler başta olmak üzere Avrupalı tüccarların¹⁶⁷ ve hacıların kullanımındaki funduklar açısından ayrıca önemlidir. Özellikle XIV. ve XV. yüzyılda Avrupalıların kaldıkları bu mekânlar Eyyûbî dönemindeki durumun aksine¹⁶⁸ Memlûk yetkilileri tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. Diğer bir ifadeyle burada kalan tüccar ve hacıların yanlarında bir tercüman ya da rehber olmadan dışarıya çıkmalarına izin verilmemiştir. Bunun nedeni Avrupadan gelen tüccarların güvenliğinin gözetilmesinin yanında, o dönem gelen tüccar ya da hacı adaylarının casusluk faaliyetleri yürütebileceği endişesidir. Ayrıca funduklarda kontrol altında tutulan bu tüccarların faaliyetleri sınırlandırılmış ve Mısır içlerine girişleri engellenmiştir. Böylelikle bölgede ticaret yapan Memlûk tüccarları ve Kârimîlerin korunması amaçlanmıştır.¹⁶⁹ Bunların yanı sıra ticareti geliştirmek için özel çaba gösteren sultanlar Hindistan ile Avrupa arasında, Mısır üzerinden yapılan transit ticareti teşvik etmiş ve vergiler uygulayarak devlet için önemli kazanç oluşturmuştur.¹⁷⁰

Akdeniz’de önemli ticarî bağlantıları ile geniş bir coğrafyaya yayılan İtalyan şehir devletlerinin Memlûkler ile ilişkilerini sadece Mısır limanları ve şehirlerinde aktif tüccarları üzerinden değerlendirmek yeterli değildir. Ticareti bir bütün olarak düşündüğümüzde Akdeniz’den Karadeniz’e, Anadolu’nun iç bölgelerinden Orta Asya

İskenderiye limanını Cenovalı tüccarlara kapatmıştır. Bu durumdan etkilenen Cenova, Albertus Spinola isimli elçisini Memlûk Sultanlığı ile bir antlaşma yapmak için görevlendirmiş ve böylece eski imtiyazlar geri kazanılmıştır. Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 29, 141-143.

¹⁶⁶ Cenovalı tüccarların bahsi geçen dönemde İskenderiye’de Sancta Maria isimli bir kilisede bu amaçla toplandıkları bilinmektedir. John Benjamin Yousey-Hindes, “Living the Middle Life: Secular Priests and their Communities in Thirteenth –Century Genoa”, **Standford Üniversitesi Tarih Bölümü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, s. 177; Bu dönemde Venedikliler ise Sanctus Michael kilisesinde bir araya gelmektedir. Moukarzel, “Venetian Merchants”, s. 198.

¹⁶⁷ Bu tüccarlar arasında Pisalılar, Katalanlar, Palermolular, Ankonalılar, Napolililer, Marsilyalılar, Floransalılar ve Avignonlular bulunmaktadır. Constable, **Housing the Stranger**, s.268, 269, 270.

¹⁶⁸ Funduklar sadece tüccarların ikamet ettiği değil, aynı zamanda mallarını da depoladıkları alanlar olduğu için güvenliklerinin sağlanması, açılış ve kapanışlarının kontrol altında tutulması, gerekliliği bulunmaktaydı. Eyyûbîler döneminde bu kontroller **fonticarii** [**fonticario**] olarak bilinen şehir devletlerinin mensubu kişiler tarafından yürütülmekteydi. Böylece funduklar iç işlerinde bağımsız tavır sergilemekteydi. **A.e.**, s. 123-124.

¹⁶⁹ **A.e.**, s. 267 -268.

¹⁷⁰ Moukarzel, “Venetian Merchants”, s. 204.

steplerine uzanan rotada yer alan Bizans İmparatorluğu, Kilikya Ermeni Krallığı ve Kıbrıs Krallığı'nın Memlûk ülkesiyle yapılan ticarete önemleri oldukça fazladır. Bu sebeple bahsi geçen devletlerin topraklarında ticaret yapan İtalyan tüccarlar ve ticaret şirketleri ile ticaretlerini kolaylaştırmak için edindikleri imtiyazlardan bahsetmemiz yerinde olacaktır. Böylelikle Memlûk ülkesiyle yapılan ticareti etkileyen dinamikler daha iyi anlaşılacaktır.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında İznik Bizans İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kuran Cenova'nın İstanbul'un Latin işgalinden kurtulması için verdiği destek Bizans nazarında itibar görmüştür. İstanbul'da sağlanan hâkimiyetin ardından İmparator Mikhaıl Palaiologos ile bir antlaşma imzalanmış, böylelikle bölge ticaretinde aldığı imtiyazlar ile Venedik'in gücünün azalmasında etkili olmuştur.¹⁷¹ Pera'ya yerleştirilen Cenovalı tüccarlar gelecek iki yüz yıl boyunca burada iskân ettirilmiştir. Bu bağlamda Pera'yı bölge ticaretinde bir merkez olarak kullanacak olan Cenovalılar, burada bir embolos'un yanı sıra Sancta Michele isimli bir de kiliseye sahip olmuştur.¹⁷² Pera'daki iskânın yanı sıra imparatorluğun kontrolündeki boğazlar üzerinden Karadeniz ile ticarî bağlantıyı sağlayan Cenova, burada Altın Orda Devleti ile iyi ilişkiler kurmuş, 1260'larda Kırım Yarımadası'nın doğu sahillerindeki Kefe şehrine tüccarlarını yerleştirmeye başlamıştır. Burada tüccarları için bir konsül ile funduk/embolos benzeri bir ticaret antreposu elde etmiştir. Ayrıca burada yapılan ticaret için bir de noter görevlendirmiştir. Böylelikle tahıl ve özellikle Memlûk Sultanlığı'nın ihtiyacı olan kölelerin tedariki için ticaret gerçekleştirmiş ve bu ticarî faaliyetler kayıt altına alınmıştır.¹⁷³

Şehir devletlerinin Memlûk ülkesiyle ticarete kullandığı diğer önemli liman şehirleri arasında Kıbrıs Adası'nda yer alan Limasol ve Mağusa ile Anadolu'nun

¹⁷¹ Ehrenkreutz, "Strategic Implications", s. 340-41.

¹⁷² Yousey-Hindes, "Living the Middle Life", s. 170-171, 173. San Michele kilisesi 1280'lerde Cenovalılar'ın ibadetlerini özgürce yerine getirebildikleri bir yer olmasının yanı sıra Pera'daki diğer Cenova vatandaşlarıyla bir araya gelebildikleri bir yer olmuştur. Böylece bir araya gelen Cenovalılar şehirde yaşadıkları çeşitli sorunları çözmek için imkân da bulmuştur. A.e., s. 173.

¹⁷³ Grousset, **Stepler İmparatorluğu**, s. 402; Yousey-Hindes, "Living the Middle Life", s. 171, 174-175. Cenovalılar'ın gerçekleştirdiği köle ticareti bölgede zaman zaman huzursuzluk yaratmıştır. XIV. yüzyıl başlarında Toktay Han, steplerdeki savaş kabiliyeti yüksek gençlerin kaybedilmesine neden olduğu gerekçesiyle bu ticarete karşı çıkmış, bu ticarete uğraşanları yakalatmıştır. Grousset, **Stepler İmparatorluğu**, s. 402; Bahsedilen dönemde Kefe limanında görev yapan Cenovalı Noter Lamberto di Sambuceto'nun kayıtları için bkz.: Balard, **Caffa 1289-1290**, 1973.

güneyinde bulunan Ayas yer almaktadır.¹⁷⁴ Akdeniz'in doğusunda hüküm süren dönemin iki Hristiyan devleti; Kıbrıs Krallığı ve Kilikya Ermeni Krallığı'nın yönetimindeki bu şehirlerde çeşitli vergi indirimleri, mallarını depolayacakları ve kalabilecekleri funduklar ve vatandaşlarının dinî görevlerini yerine getirebileceği kiliselere sahip olan Cenova ve Venedik, buralarda konsül ile noter bulundurma hakkı da elde etmiştir.¹⁷⁵ Kurdukları ticarî yapılanma ile özellikle Memlûkler'in deniz aşırı ticaretinde önemli pay sahibi olmuşlardır.

Ticarî yapılanmasını böylece tamamlayan şehir devletleri bir yandan Karadeniz, İstanbul ve boğazlar üzerinden deniz yolunu kullanarak Akdeniz ile bağlantı kurmuş, bir taraftan da Anadolu'nun güneyinden Akdeniz'e dökülen nehirler vasıtasıyla¹⁷⁶ bölgeden taşınan ürünlerin Memlûk limanlarına ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca bölgedeki Hristiyan ve Müslüman devletlerden aldıkları imtiyazlar ile kendilerine izin verilen liman ve şehirlere rahatça giriş çıkış yapmış, hatta bazı tüccarlarının kalıcı olarak buralarda yerleşmesini sağlamıştır.

1.4.2. Bizanslı Tüccarlar

Memlûk ülkesiyle ticaret yapan diğer önemli grubu Bizanslı tüccarlar oluşturmaktadır. Haçlı Seferleri arefesinde Akdeniz ticaretine hâkim olan Bizanslılar, ticarî ağlarını Barselona ve Montpellier'den Doğu Akdeniz sahillerine kadar genişletmişti. Öyleki X. yüzyılda Kahire'nin Bizanslı tüccarlar tarafından sıklıkla ziyaret edildiği, tüccarların ve ürünlerinin Mısır'da oldukça rağbet gördüğünden söz edilmektedir. Hatta bu dönem burada bir funduklarının da olabileceğine işaret edilmektedir. Ancak XIII. yüzyıla gelindiğinde bölge ticaretinde İtalyan

¹⁷⁴ Peter Edbury, "Christians and Muslims in the Eastern Mediterranean", Ed. M. Jones, **The New Cambridge Medieval History**, Cambridge, 2000, s. 871; Ayas ve limanı aşağıda, Akdeniz ticaretinde etkin güçler başlıklı bölümde detaylı anlatılmıştır.

¹⁷⁵ Nicholas Coureas, "Western Merchants and the Ports of Cyprus up to 1291", **Cyprus and the Sea**, Ed. V. Karageorghis, D. Michaelides, Nicosia, 1995, s. 256-260; Başta Cenova olmak üzere Venedik ve Pisa'nın Kilikya Ermeni Krallığı ile yaptıkları çeşitli antlaşmalar bulunmaktadır. Bu antlaşmalar ve sağladıkları olanaklar için bkz.: Jacoby, "The Economy", s. 261-262; Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 113, 124. Ayrıca Ayas'dan Mısır'a gitmek üzere yüklenen gemilerin bazen Kıbrıs'a bir durak olarak uğradıklarından da bahsedilmektedir. A.e., s. 122.

¹⁷⁶ Bölgede Seyhan ve Ceyhan nehirleri üzerinden taşımacılık yapılmaktaydı. Jacoby, "The Economy", s. 262.

meslektaşlarına oranla daha az rol aldıkları saptanmıştır.¹⁷⁷ Mısır limanları ile ticarete Sakız Adası, Monemvasia, Rodos, Girit, Kıbrıs ile güney Anadolu'daki liman şehirlerini kullanan Bizanslı tüccarlar, buralardan uzun mesafe ticaretinde durak ya da mal ikmal merkezleri olarak yararlanmıştır. Böylece İskenderiye'ye Girit'ten peynir, Anadolu'dan tıbbi amaçlı çeşitli bitkiler ile kereste taşınmış, başta ipek olmak üzere Bizans üretimi çeşitli kumaşlar ile ahşap mobilyalar da İslâm topraklarına ihraç edilen ürünler arasında yer almıştır. İskenderiye dönüşünde ise Bizans topraklarına doğuya özgü çeşitli baharatların yanı sıra cam ürünleri ve çivit taşınmıştır.¹⁷⁸

İstanbul'dan İskenderiye yelken açan Bizanslı tüccarlar seyahatleri için Ege Denizi'nde güçlü meltem rüzgârlarının hâkim olduğu Mayıs-Eylül arasını tercih etmiştir. Geri dönüşler ise en geç Kasım ayı seçilmiştir.¹⁷⁹ Bizanslılar yolculuklarını sadece imparatorluğun ya da Bizanslı tüccarların gemileri ile değil, İtalyan şehir devletleri ve tüccarlarına ait gemiler ile de gerçekleştirmekteydi. Bu devletlerin Akdeniz'deki ticarî ağlarının genişliği, seyahat hacimleri ile papalık ambargolarının devam ettiği dönemlerde, zaman zaman Müslümanların kontrolündeki limanlar ile ticarete devam etmeleri Bizanslı tüccarları İtalyan gemilerine yönlendirmiştir.¹⁸⁰ Bu sebeple ticaret rotaları hususunda yukarıda İtalyan şehir devletlerinden bahsedilirken

¹⁷⁷ Jacoby, "Byzantine Trade", s. 25, 33-34; Laiou-Morrisson, **The Byzantine Economy**, s. 138; Bizanslı tüccarların Mısır ile ticareti hakkında dönemin kaynaklarında detaylı bilgiler bulunmamakta; belgelerde daha çok diplomatik ilişkiler, köle tedariki ve esir değişimleri yer almaktadır. Ayrıca ticarî faaliyetleri bölgede önemli ticarî yapılanma ve noter sistemine sahip İtalyan şehir devletlerine oranla daha az takip edilebilmektedir. Bunların yanı sıra bahsi geçen dönemde İtalyan şehir devletlerinin bölge devletlerinden aldıkları imtiyazlar neticesinde Bizans'ın ihtiyaç duyduğu birçok ürünü İstanbul'a getirdiği de bilinmektedir. Bu yüzden Bizanslı tüccarların Mısır ile ticarete daha az rol aldığı düşüncesi ileri sürülmüştür. Bu konu ile ilgili değerlendirmelere çalışmanın üçüncü bölümünde tekrar değinilerek kaynaklar üzerinden ilişkiler detaylı anlatılacaktır.

¹⁷⁸ A.e., s. 138-139; Jacoby, "Byzantine Traders in Mamluk Egypt", s. 253-254; Jacoby, "Byzantine Trade", s. 45.

¹⁷⁹ Jacoby, "Byzantine Traders in Mamluk Egypt", s. 262.

¹⁸⁰ A.e., s. 250-251; Angeliki E. Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System; Thirteenth-Fifteenth Centuries", **Dumbarton Oaks Papers**, 34/35, 1980/1981, s. 189. İtalyan şehir devletlerinin veya tüccarlarının gemilerini kullanmak oldukça yaygın bir olgu olarak ortaçağ Akdeniz'inde görünmekte, hem Bizanslılar hem de Müslümanlar tarafından tercih edilmektedir. Bu durum her iki tüccar grubunun bahsi geçen dönemde Akdeniz ticaretindeki rolünü görmeyi zorlaştırmasına rağmen Akdeniz'de Bizanslı ve Müslüman tüccarların ticareti bırakmadıklarının, aksine bu ticarete var olmaya devam ettiklerinin önemli delilidir. Bu ticareti belgeleyen kaynakların yetersizliği nedeniyle maalesef seyahatleri yeterince takip edilememektedir. Ancak Cenovalılar tarafından tutulan bazı noter belgeleri önemli ipuçları sunmaktadır. Bahsi geçen noter belgeleri ile ilgili bkz.: A.e.

anlatılan rotalar ve yolculuk dönemlerinin de Bizanslı tüccarların ticaretlerinde kullanıldığı öngörülmektedir.

1261'den sonra Karadeniz ile Akdeniz arasında kavşak noktası olma rolünü tekrar üstlenen imparatorluk, transit ticaretin önemli merkezi olan İstanbul ve boğazları kullanarak Mısır ile ticareti yeniden aktif hale getirmiştir.¹⁸¹ Hatta Bizans devlet adamı ve yazar Theodore Metochites (ö. 1332) XIII. yüzyıl sonları İskenderiye limanından bahsederken şehirde çok sayıda Bizanslı ve İtalyan tüccarın bulunduğunu anlatmaktadır.¹⁸² Bahsi geçen Bizanslı tüccarlar yapılan antlaşmalara da konu edilmiştir. Öyle ki üçüncü bölümde detayları verilecek, Bizans İmparatoru Mihail Palaiologos ile Sultan Kalavun arasındaki, 1281 tarihli antlaşmada Bizanslı tüccarların ticaretini yaptıkları mallar üzerinden vergi ödemek sureti ile Memlûk topraklarında ticaret yapabilecekleri bilgisi yer almaktadır. Ayrıca bu tüccarlara adil davranılacağı, güvenliklerinin sağlanacağı ve gerekli konaklama imkânlarının da sunulacağından bahsedilmektedir.¹⁸³ Buradan hareketle Memlûk döneminde İskenderiye'de Bizanslı tüccarlar ve malları için, diğer tüccar grupların sahip olduğu funduk ya da benzeri yapıların oluşturulduğu ve bunun sonraki dönemlerde de devam ettirildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda XIV. yüzyıl sonlarında dönemin Memlûk sultanı tarafından Bizanslı tüccarlar ve malları için küçük bir funduk tahsis edildiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Ayrıca XV. yüzyıl başlarında İskenderiye'yi ziyaret eden bir diplomatın seyahatnamesinde şehirde İstanbul'dan tüccarlara ait küçük bir pansiyondan bahsedilmesi,¹⁸⁴ Bizanslı tüccarların Memlûk toprakları ile ticaretlerinin farklı dönemlerde de devam ettiğini ortaya koymaktadır. İmparatorluk, kendi tüccarları ve vatandaşlarının haklarını koruma ve güvenliklerini sağlama görevi başta olmak üzere diplomatik ilişkilerde de etkin rol alması için, farklı coğrafyalarda konsuller görevlendirmiştir. Bu bağlamda Memlûk yönetimi altındaki İskenderiye'de

¹⁸¹ IV. Haçlı Seferi'nin ardından Bizans'ın İstanbul'u kaybederek İznik ve çevresine yerleşmesi imparatorluğun öneminin Mısır nezdinde azaldığını düşündürmektedir. Bu düşünce dönem kaynaklarının İslâm-Bizans ticarî ve diplomatik ilişkileri hususunda oldukça sessiz kalmasından ve ilişkilerin mevzu bahis edilmemesinden ileri sürülmektedir.

¹⁸² A.e., s. 193.

¹⁸³ Holt, **Early Mamluk Diplomacy (1260-1290)**, s. 123-124, 126.

¹⁸⁴ Jacoby, "Byzantine Traders in Mamluk Egypt", s. 264-265.

de bir Bizans konsülünün bulunduğu bahsedilmektedir.¹⁸⁵ Mısır ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ticarî ilişkilerin XIV. yüzyılda da devam ettiği doğrudan ticarî belgelerden olmasa da bahsi geçen döneme ait otobiyografiler ve kronikler üzerinden okunabilmektedir.¹⁸⁶

1.4.3. Memlûk Tüccarları ve Kârimîler

Ortaçağda Müslümanlar için ticaret vazgeçilmez bir unsurdur. Zamanla fetihler ve çeşitli antlaşmalar ile ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması yeni güzergâhların ortaya çıkmasına imkân tanımıştır. Böylece kuzeyde Akdeniz'den Baltık denizine, güneyde ise Kızıldeniz'den Hint okyanusuna açılan limanlar kullanılarak Uzakdoğu ile bağlantı kurulmuştur.¹⁸⁷ Subhi Labib'in ifadesiyle bu dönemin ticaretle uğraşan Müslümanlarını genel olarak et-Tâciru'l-Mukîm ve et-Tâciru's-Saffâr¹⁸⁸ olarak gruplandırmak mümkündür.¹⁸⁹ Ancak bu gruplandırma genel olarak uygulanabilir olmasına rağmen Akdeniz ticaretinin hareketliliği ve bölge ülkeler ile yürütülen deniz aşırı ticarî faaliyetler de göz önüne alındığında et-Tâciru's-Saffâr grubunu ticaret yaptıkları coğrafya ve seyahat güzergâhları üzerinden iki kısımda incelemek bu tüccarları ve ticarî faaliyetlerini anlamamızı kolaylaştıracaktır. Bu bağlamda ilk olarak doğu pazarlarına hâkim Hristiyan ve Yahudi tüccarların yerini alan Kârimîler'e (tâcir el-Kârimî ya da tüccâr el-Kârimî) değinilecektir.¹⁹⁰ Kârimîler hakkında mevcut ilk

¹⁸⁵ İskenderiye'de görev yapan konsülün aynı dönemde Cenova şehrinde görevlendirilenden farklı olarak Bizanslı olması David Jacoby tarafından İskenderiye'de Cenova'ya oranla daha fazla Bizanslı tüccar olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz.: A.e., s. 263.

¹⁸⁶ Jacoby, "Byzantine Traders in Mamluk Egypt", s. 255, 256.

¹⁸⁷ Subhi Y. Labib, "Capitalism in Medieval Islam", *The Journal of Economic History*, 29/1, 1969, s. 80.

¹⁸⁸ Labib'in bahsi geçen çalışması Mustafa Alican tarafından Türkçeye tercüme edilmiş, ancak çevirmenin ilgili sayfada et-Tâciru's-Saffâr yerine sehven et-Taciru's-Seffâh ifadesini kullanması ve ilgili kelimenin Arapça'da farklı bir anlam ifade etmesi sebebiyle tercüme metnin kullanılması tercih edilmemiştir. Bu yanlışlığın sonraki çalışmaları yanlış yönlendirdiği görülmektedir. İlgili örnek için bkz.: Zeynep Güngörmez, "XI-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de Ticaret", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014, s. 12.

¹⁸⁹ A.e., s. 84. Burada mukîm tüccarlar; bir bölgede yerleşmiş, muhtemel bir pazar yerinde kendine ait dükkânı bulunan, ticaret için yolculuklar yapmak zorunluluğu olmayan mahalli tüccarları işaret etmektedir. Saffârlar ise ticaretlerini farklı bölgeler ve devletlere yaptıkları deniz ve kara yolculukları ile gerçekleştiren, bir bölgeden aldıkları ticaret mallarını bir başka bölgeye ya da devlete götürerek oradaki araçlara ya da müşterilere satan tüccarlardır.

¹⁹⁰ Kârimî sözcüğünün ortaya çıkışı, kökeni ve etimolojisi ile ilgili çeşitli görüşler ile ilgili bkz.: Nihal Şahin Utku, *Çöl, Gemi ve Tacir: Kızıldeniz*, İstanbul, Klasik, 2012, s.286; Subhi Y. Labib, "Kârimî", *IE²*, C.IV, Brill, 1997, s. 640; Fischel, "The Spice Trade", s. 158; Altan Çetin, "Memlûkler Devrinde

bilgiler Fâtımî dönemini işaret etmektedir.¹⁹¹ Ardından Eyyûbîler'den aldıkları destek ile ticarî faaliyetlerini sürdüren bu grup, Memlûk döneminde ticarî hayatlarının zirvesine ulaşmıştır.¹⁹² Bu dönemde Mısır'ı ticarî faaliyetlerinin merkezi haline getiren Kârimîlerin Şam başta olmak üzere Suriye'nin çeşitli bölgeleri ile Yemen'de de varlıklarını sürdürdüğü bilinmektedir. Doğu Afrika, Hindistan ve Uzakdoğu'dan getirilen çeşitli baharatlar, buğday, un, pirinç, şeker, kereste, ipek, mücevherat ve köle gibi ürünler Aden'e ulaşmasından hemen sonra Kârimî gemileri ile Kızıldeniz'e, bölgenin önemli iki liman şehri Ayzab ve Kuseyr'e taşıyor, ardından Kârimîlerin organize ettiği kervanlar ile Kûs şehrine götürülüyordu. Buradan Nil Nehri'ne aktarılan mallar gemilere tekrar yüklenerek Kahire'ye sevk ediliyordu.¹⁹³ Daha sonra Kuzey Afrika'nın Akdeniz'e açılan liman şehirleri İskenderiye ve Dimyat'a taşınan ürünler buralardan Akdeniz ticaretine dâhil edilmek üzere, başta İtalyan şehir devletlerinin tüccarları olmak üzere, diğer Avrupa'dan gelen tüccarlara,¹⁹⁴ Bizanslılar'a ve diğer Müslümanlara satılıyordu.

XV. yüzyıla kadar baharat ticaretini tekelinde bulunduran Kârimîlerin¹⁹⁵ Aden, Zebid, Ta'iz, Mekke, Medine, Cidde, Ayzab, Kûs, Kahire ve İskenderiye gibi

Kârimî Tüccarları", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, 22/35, 2004, s. 75; Fatih Yahya Ayaz, **Memlûkler (1250-1517)**, İstanbul, İsam, 2015, s. 113. Mevcut yargının aksine Kârimîlerin tamamının Müslüman olmadığı ilgili görüş ve bu hususta açıklamalar için bkz.: Eliyahu Ashtor, "The Kârimî Merchants", **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, 1/2, 1956, s. 55; Fischel, "The Spice Trade", s. 166-167; Susan J. Staffa, **Conquest and Fusion: The Social Evolution of Cairo A.D. 642-1850**, Leiden, Brill, 1977, s. 170-171.

¹⁹¹ Fâtımîler'in korsanlara karşı Kârimî gemilerinin güvenliğini sağlamak için Kızıldeniz'de bir donanma oluşturduğu bilgisi kaynaklarda yer almaktadır. Ancak bu konu ile ilgili olarak bahsi geçen dönemde genel olarak baharat ticareti yapan gemilere Karim ya da Kârimî adı verildiğine dair görüşler bulunmaktadır. Maalesef dönemin kaynakları da Kârimîlerin ortaya çıkışı ve tarihi hakkında kesin bilgi sunmamakta ve sessiz kalmaktadır. Bahsi geçen görüşler için bkz.: Ashtor, "The Kârimî Merchants", s. 52; Labib, "Kârimî", s. 640.

¹⁹² Shelomo D. Goitein, "The Beginning of the Karim Merchants and the Character of Their Organization", **Studies in Islamic History and Institutions**, Leiden, Brill, 2010, s. 351, 352; Labib, "Kârimî", s. 640; Guo, **Commerce, Culture, and Community**, s. 64; Nihal Şahin Utku, "Orta Çağ'da Hint Okyanusu'nda Doğu-Batı Etkileşiminde Müslüman Tüccarların Rolü", **Doğu-Batı Medeniyetlerinin İnşasında Tarih, Kültür, Sanat, Felsefe ve Din**, Ed. Ertan Özensel, Muhiddin Okumuşlar, y.y., Timav, t.y., s. 314.

¹⁹³ Utku, **Çöl, Gemi ve Tacir**, s. 286-287; Labib, "Kârimî", s. 641; Goitein, "The Beginning of the Karim Merchants", s. 351; Ashtor, "The Kârimî Merchants", s. 55-56; Abdulaziz Abudahesh, "Commercial Activities in Ayyubid and Early Rasulid Yemen (569-694/1173-1295)", **University of Manchester Department of Middle Eastern Studies**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manchester, 2005, s. 120.

¹⁹⁴ Fischel, "The Spice Trade", s. 164.

¹⁹⁵ Memlûk Sultanı Barsbay'ın (1422-1438) 1428'den itibaren baharat ve şeker kamışı ithalatını ve ihracatını devlet kontrolüne alarak tekelleştirmesinin ardından önemleri ve güçleri azalan Kârimîler kısa

şehirlerde mallarını depoladıkları ve ticarî faaliyetlerini yürüttükleri funduklar bulunmaktaydı.¹⁹⁶ Kullanış açısından yukarıda İtalyan şehir devletlerinin tüccarlarını anlatırken bahsettiğimiz yapılara benzeyen bu funduklar, yapısal olarak farklılıklar arz edebilmekteydi. Örneğin içinde bir camisi bulunan yapıların yer aldığı şehirlerde Kârimîlerin kurduğu vakıflar medrese, çeşme, hamam, yetimhane, kütüphane ve hastane yaptırarak hizmete sunmuş, böylece Kârimîler ticarî faaliyetlerin yanında ilim ve hayır işleriyle de ilgilenmişlerdir.¹⁹⁷

Genel olarak geniş bir coğrafyada ticarî faaliyetlerini sürdüren, ancak bir aile şirketi olarak çalışan Kârimîler, zaman zaman aracılar kullanarak da ticaret yapabilmekteydi. Bu hususta bazı hür kişileri ya da kendi kölelerini ticarî faaliyetleri için görevlendiriyor, ilgili yerlere yönlendiriyorlardı.¹⁹⁸ Memlûk döneminde gerçekleştirdikleri ticaretten oldukça yüklü miktarda nakit kazanan Kârimîler, Memlûk sultanları başta olmak üzere dönemin bazı hükümdarlarına ve yöneticilerine borç veya kredi vermiş, ayrıca Kahire’de banka benzeri bir yapılanma da kurmuştu.¹⁹⁹ Hükümdarlar ve yöneticiler ile olan bu ilişkileri onlara ticaretin yanı sıra siyasî alanda da devletlere nüfuz etme fırsatı sunmuştur. Sık sık seyahat etmeleri ve kurdukları ilişkiler nedeni ile kimi zaman elçi olarak devletlerarası ilişkilerde de aktif rol almışlardır.²⁰⁰

Genel olarak Kârimî tüccarlarının ticarî faaliyetlerini incelediğimizde Akdeniz’de gerçekleşen ticarete fiili olarak yer almadıkları, ticaretlerini Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve zaman zaman da Bilâdüşşâm üzerinden Asya’ya açılmak suretiyle gerçekleştirdiklerini görmekteyiz. Bu bağlamda Akdeniz ticaretine girmeme nedenleri

zaman sonra devlet otoritesi altında çalışmaya başlamış, daha sonra da yok olmuştur. Fischel, “The Spice Trade”, s. 173.

¹⁹⁶ Utku, **Çöl, Gemi ve Tacir**, s. 287; Fischel, “The Spice Trade”, s. 163; Labib, “Capitalism”, s. 82.

¹⁹⁷ Ashtor, “The Kârimî Merchants”, s. 47, 50; Sato Tsugitaka, “Slave Traders and Kârimî Merchants during the Mamluk Period: A Comparative Study”, **Mamluk Studies Review**, 10, 2006, s. 152-155; Cüneyt Kanat, “Kârimî”, **DİA**, EK-II, İstanbul, 2016, s. 26-28; Fischel, “The Spice Trade”, s. 163.

¹⁹⁸ Kanat, “Kârimî”, s. 26-28; Ashtor, “The Kârimî Merchants”, s. 55-56; Labib, “Capitalism”, s. 83.

¹⁹⁹ Sahip oldukları banka benzeri yapılanma ve borç verdikleri yönetici ve sultanlar hakkında bkz.: Fischel, “The Spice Trade”, s. 169-171; Pius Malekandathil, “Winds of Change and Links of Continuity: A study on the Merchants Groups of Kerala and the Channels of their Trade, 1000-1800”, **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 50-2/3, 2007, s. 266; Staffa, **Conquest and Fusion**, s. 172-173; Çetin, “Memlûkler Devrinde”, s. 74, 76-77; Tsugitaka, “Slave Traders”, s. 152.

²⁰⁰ Abudahesh, “Commercial Activities”, s. 119; Labib, “Capitalism”, s. 84; Fischel, “The Spice Trade”, s. 171-172.

olarak Akdeniz'in farklı bir pazar sunması, çeşitli tehlikeler; fırtınalar, yağmacılık ve korsanlık faaliyetlerini barındırması ile lojistik anlamında daha fazla mürettebat ve Akdeniz'e uygun gemilere ihtiyaç duyulmasını ileri sürebiliriz. Ayrıca Akdeniz'e açılarak ticaret yapmaları durumunda gittikleri limanlarda mallarını satacakları alıcı ve aracılara ihtiyaç duymalarının onları bu bölgenin ticaretine girmekten alıkoyduğunu iddia edebiliriz. Çünkü yukarıda bahsettiğimiz gibi bir aile şirketi olarak çalışan Kârimîlerin sahip olduğu teamüller burada önemli rol oynamaktadır.²⁰¹ Ancak her ne kadar Kârimîler fiili olarak Akdeniz ticaretine girişmemiş olsalar da çalışmamızın üçüncü bölümünde ticaretini takip edeceğimiz ürünlerin nasıl ve hangi yollar üzerinden temin edildiğini, bölgenin iki önemli liman şehri İskenderiye ve Dimyat'a taşındığını, böylelikle ticaretin arka planını anlamamız açısından, Kârimîler ve ticarî faaliyetlerini anlatmak oldukça önemlidir.

Et-Tâciru's-Saffar içinde düşündüğümüz ve burada Memlûk tüccarları olarak nitelendirdiğimiz grubu Akdeniz ticaretinde aktif rol alan Memlûk reayaları ile Memlûkler adına çalışarak onların imtiyazlarından yararlanan diğer devletlerin vatandaşları oluşturmaktadır. Bu tüccarlar özellikle Anadolu'nun güneyinde Kilikya Ermeni Krallığı, kuzeyinde Bizans İmparatorluğu ve daha kuzeyde Altın Orda Devleti ile ticarî ilişkiler gerçekleştirmişlerdir.²⁰² Onları Kârimîlerden ayıran özellikler arasında ticaretlerini farklı bir bölgede, Akdeniz'de, gerçekleştirmeleri, Kârimîler ile kıyaslandığında faaliyetlerini onlar kadar sistemli ve teşkilatlı gerçekleştirememeleri ve ticarî hayatları ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda detaylı bilgilerin yer almaması gösterilebilir.²⁰³ Genel olarak ticaretle uğraşan bir aile veya şirket olmaktan uzak, kısa

²⁰¹ Kârimîlerin aileden gelen bir ticaret geleneği bulunmaktaydı. Bu bağlamda genç bireyler babalarının yanında ticaret hayatına atılır, tecrübe kazanırdı. Ardından babasının malları ile müşterilerini alarak ticareti, öğrendiği coğrafyada ve bildiği destinasyonlara uygulardı. Labib, "Capitalism", s. 83; Staffa, **Coquest and Fusion**, s. 171.

²⁰² Akdeniz'de ticaret gerçekleştiren Memlûk tüccarları sadece Anadolu'da değil aynı zamanda İtalya'nın güneyi ve çeşitli Avrupa limanlarında da ticarî faaliyette bulunuyorlardı. Ancak çalışmanın konusunun Memlûklerin Doğu Akdeniz'deki ticarî faaliyetlerini kapsamaması nedeniyle, diğer bölgelerde yapılan ticaret burada ele alınmamıştır. Akdeniz'in batısına, Avrupa kıyılarına seyahat eden veya ticaret gerçekleştiren tüccarlar ve bahislerinin geçtiği ilgili antlaşma için bkz.: Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 132-140.

²⁰³ Akdeniz'de aktif bu grup hakkındaki bu düşünceye dönemin İslâm kaynaklarında Kârimîlere kıyasla daha az yer almalarından varılabilmektedir. Ancak bu durum için bir genelleme yapmak tabii ki yanlış sonuçlar doğuracaktır. Bundan dolayı bu hususta daha fazla araştırma yapılmalı, bu tüccarlar ve faaliyetleri gelecek çalışmaların konusu olmalıdır.

ya da uzun mesafeli ticaret yapan küçük çaplı tüccarlar olarak nitelendirebileceğimiz bu grubun, daha çok bireysel faaliyetler ile Memlûk ülkesinin ihtiyaçlarını karşıladıkları düşünülmektedir. Ancak bu grup içinde yer alan ve Memlûk Sultanlığının imtiyazlarını kullanarak faaliyet gösterenlerin bir çeşit aile şirketi olarak sultanın hizmetinde oldukları kaynaklarda ifade edilmektedir.²⁰⁴

Akdenizde bu tüccarların varlığı ve faaliyetlerine ilişkin bilgilere dönemin kaynakları kısa da olsa yer vermektedir. Bu kaynaklar arasında Memlûkler ile ticaretin yasaklanması hususunda papalık çağrılarının yer aldığı belgeler, dönemin kronikleri ve İslâm devletinin bölge devletleri ile yaptığı çeşitli antlaşmaların metinleri yer almaktadır.²⁰⁵ Örneğin Memlûklerle ticaretin engellenmesi ve kendilerine çeşitli yaptırımlar uygulanması hususunda bulundukları gemilere kaptanlık yapanların, denizci olarak görev alanların aforoz edilmek suretiyle cezalandırılması, hatta mallarına el konulması kararlaştırılmıştır.²⁰⁶ Bir başka örnek Sultan Kalavun dönemini işaret etmektedir. Burada bazı Cenovalılar'ın Doğu Akdeniz'de İskenderiye'den gelen

²⁰⁴ Adae, “De modo Sarracenos Extirpandi”, s. 525-526; De Mas Latrie, “L'Officium Robarie”, s. 266-267.

²⁰⁵ Memlûk Sultanları Baybars ve Kalavun'un komşu devletler ile yaptığı ve Memlûk tüccarlarının durumuna da yer verilen antlaşmalardan bir kısmı, Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ilişkiler kapsamında, bu çalışmanın konusu olduğu için ikinci ve üçüncü bölümde incelenecektir. Ancak burada tüccarlar ve faaliyetlerini göstermek adına genel bilgiler sunulması öngörülmüştür. Bu bağlamda Kilikya Ermeni kralının bölgede ticaret yapan tüccarlara ait malları gasp etmesinin ardından Sultan tarafından kendisine bir mektup gönderildiğinden bahsedilmektedir. Çetin, “Memlûkler Devrinde”, s. 73. Ayrıca, Aragon Kralı ile yapılan bir antlaşmada Aragon Kralı veya müttefiklerinin hüküm sürdüğü sularda bir Memlûk gemisinin zarar görmesi veya batması durumunda sağ kalan tüccarlar ve mallarının Mısır'a güvenli bir şekilde gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Tüccarlar, Bizans ile yapılan bir antlaşmaya da konu olmuş; ticaretlerini Bizans topraklarında rahat ve güvenli bir şekilde gerçekleştirmelerine izin verilmiş, hatta vergisini ödemek suretiyle Karadeniz'de ticaret yapmalarının önü açılmıştır. Bu antlaşmalar için bkz.: Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 123-124, 135.

²⁰⁶ Sophia Menache, “Papal Attempts at a Commercial Boycott of the Muslims in the Crusader Period”, **The Journal of Ecclesiastical History**, 63, 2012, s. 238-9, 244; Jacoby, “The Supply of War Materials”, s. 118. Yukarıda bahsedilen karar iki şekilde yorumlanabilir. İlk olarak Akdeniz'de Memlûkler'e ait gemilerin kastedildiğidir. Bunların deniz savaşlarında kullanılanlar mı yoksa ticarî amaçlarla seyahat edenler mi olduğu kesin olarak bilinmediğinden dolayı her iki amacın da kastedildiği düşünülmektedir. Bu bağlamda Akdeniz'de Memlûk tüccarlarına ait, ticarî faaliyetler gerçekleştiren gemilerin bulunduğu, bu gemilerde görev yapan Hristiyanlar olduğu sonucuna varılabilmektedir. İkinci olarak ise Memlûkler'i ve ticarî mallarını belirli bir ücret karşılığında kendi gemilerine alan ve gidecekleri yere götüren Hristiyanlara işaret edildiğidir. Bu hususta farklı dönemlere ait çeşitli örnekler için bkz.: Mike Carr, “Crossing Boundaries in the Mediterranean: Papal Trade Licences from the Registra Supplicationum of Pope Clement VI (1342–52)”, **Journal of Medieval History**, 41/1, 2015, s. 108; Stantchev, **Spiritual Rationality**, s. 181; Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 148.

tüccarlara saldırdığı, bazılarını öldürmek, bazılarını da köleleştirmek suretiyle mallarına el koyduğu bilgisi verilmektedir.²⁰⁷

Mısır'dan hareket eden Memlûk tüccarlarının genel olarak ticaretini gerçekleştirdiği ürünler arasında şeker, çeşitli baharatlar ve ketenin yanı sıra çeşitli kumaşlar yer almıştır. Memlûk topraklarına, özellikle Mısır yönüne, yaptıkları seferlerde ise kölelerin yanı sıra devletin ihtiyaç duyduğu diğer ürünler; kürkler, değerli metaller ve taşlar taşımışlardır.²⁰⁸ Bununla beraber Memlûk tüccarlarının kereste, demir ve katran ticareti ile uğraşmadıklarına dair genel bir kanı mevcuttur.²⁰⁹

Memlûk tüccarlarının Akdeniz'de bahsi geçen ticarî faaliyetleri için bölge iklimi ve havanın deniz yolculukları için uygun olduğu ilkbahar, yaz ve sonbahar mevsimlerini tercih ettikleri öngörülmektedir. Ayrıca Karadeniz, Ege ve Anadolu'nun güneyi ile ticarî faaliyetlerinde Memlûk gemilerinin yanı sıra Cenova, Venedik ve diğer şehir devletlerinin gemileri ile de yolculuk yaptıkları düşünüldüğünde yukarıda İtalyan şehir devletlerine mensup tüccarları anlatırken değindiğimiz tarihler ve rotaları da kullandıkları söylenebilir.²¹⁰

²⁰⁷ Saldırının ardından Cenova'nın girişimleri ile iki devlet arasındaki gerginlik, kayıpların ödenmesi ve bir antlaşma yapılması ile kaldırılmıştır. Samarrai, "Medieval Commerce", s. 18.

²⁰⁸ Samarrai, "Medieval Commerce", s. 18; Yukarıda bahsedilen, Cenova ve Memlûk Sultanlığı arasındaki antlaşmayla ilgili Arapça ve Latince kayıtlar Müslüman tüccarlar da dâhil Memlûk ülkesine ticaret yapan tüccarlar ve taşınan ürünler hakkında bilgi sunmaktadır. Bu belgelerin genel değerlendirmesi için bkz.: Amitai, "Diplomacy and Slave Trade", s. 363.

²⁰⁹ Jacoby, bu durumu bahsi geçen konudaki kaynakların Batı merkezli olmasına bağlamaktadır. Ayrıca bu bahis, Müslüman gemici ve tüccarların yukarıda anılan ürünler için batıdaki kaynaklara ve maden yataklarına erişemiyor olması, Doğu Akdeniz'de hâkimiyet oluşturan Avrupalı tüccarların sahip olduğu yük taşıma imkânlarına sahip gemilerinin olmayışı ve onların imtiyazlarından yararlanamamaları ile açıklanmaktadır. Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 125-126.

²¹⁰ Ashtor, **Levant Trade**, s. 213-214; Dönemin Bizans kaynakları Sultan Baybars'ın köle ticareti yapan gemilerin boğazlardan geçişinin engellenmemesi hususundaki istekleri ile Mısır gemilerinin seferlerini güvenli bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için Bizans limanlarına uğramalarına izin verilmesini talep ettiği bilgisini vermektedir. Ayrıca bazı Cenovalılar'ın gemilerine Memlûk bayrağı çekmek suretiyle Karadeniz'de köle ticareti yürüttükleri de belirtilmektedir. Kaynaklarda geçen bu bilgiler için bkz.: Amitai, "Diplomacy and Slave Trade", s. 355, 363; Ashtor, **Levant Trade**, s. 28-29. Böyle bir durumda gemiye Memlûk bayrağının çekilmesi birkaç şekilde yorumlanabilir. İlk olarak Cenovalı gemi sahibinin Memlûkler'in sahip olduğu imtiyazlardan yararlanmak niyetinde olduğunu söylemek mümkündür. İkinci olarak geminin Memlûk sultanı adına, devletten aldığı izinle, bu ticarete yer alıyor olabileceğidir. Üçüncü olarak da gemide Memlûk tüccarlarının da taşınıyor olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Bu hususta geniş değerlendirme çalışmanın üçüncü bölümünde yapılacaktır.

1.5. Kilikya Ermeni Krallığı ve Bizans İmparatorluğu'ndan Memlûk İdaresindeki Mısır'a Gerçekleştirilen Ticaret

Aktif olarak Akdeniz ticaretinin içinde yer alan Memlûk Sultanlığı, hem kendi ihtiyaçlarını hem de bölgenin ihtiyaçlarını yukarıda bahsi geçen tüccar grupları üzerinden sağlamaktaydı. Bu hususta bazen Uzakdoğu'nun ürünlerinin Akdeniz'e ulaşmasında bir aracı olmuş, bazen de kendi ihtiyaçları için bölgedeki devletler ile ilişkiler kurarak ham madde ve gerekli ürünleri tedarik etmiştir. Önemli gereksinimleri arasında yer alan köle, kereste ve demir ticaretine oldukça önem veren Memlûkler, bu hususta bahsi geçen tüccar gruplarına çeşitli imtiyazlar sağlayarak onların Mısır limanları ile kolaylıkla ticaret yapmalarına imkân tanımıştır. O dönem deniz ve kara yolları düşünüldüğünde iki rota tüccarlar tarafından coğrafi konum, güvenlik ve mesafe hesaba katılarak daha çok tercih edilmekteydi. Bunlardan ilki Anadolu'nun güneyinden, Kilikya Ermeni Krallığı üzerinden ürünlerin gemiler ile Mısır'a taşınması,²¹¹ diğeri ise Karadeniz'den temin edilen ürünler ve kölelerin Bizans karasuları, boğazları ve limanlarını da geçerek Mısır'a ulaştırılması şeklindeydi. Bu kısımda bu iki rotanın Bahri Memlûk Sultanlığı için öneminin yanı sıra bu devletlerin ticarete önemli şehirleri ile limanlarından bahsedilecektir.

1.5.1. Kilikya Ermeni Krallığı'nın Ticarî Açısından Memlûkler için Önemi

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Kilikya Ermeni Krallığı, Memlûkler için siyasî, askerî ve daha da önemlisi ticarî alanda önemli bir komşuydu. Bilâdüşşâm'da Haçlı devletleri ve Moğollar'a karşı yürütülen mücadele, bu devletlere doğrudan destek veren Ermeni Krallığı ile Memlûkler'i karşı karşıya getirmekteydi.²¹² 1266 yılında,

²¹¹ Bahsi geçen dönemde Anadolu'nun güneyinden, Anadolu Selçuklu limanı Alanya ve Antalya'dan da Mısır yönüne gemiler ile ticaret gerçekleştirilmekteydi. Keleş, "Memlûklerde Ticaret", s. 438, 439; Ağır, **Memlûklarda Ticaret**, s. 153, 155. Ancak dönemin koşulları ve ticarî belgelerinin çeşitliliği Kilikya Ermeni krallığı üzerinden yapılan ticaretin önceliğe alınmasında etkili olmuştur.

²¹² Suriye bölgesinde ilerleyen Moğollar, Memlûkler'e karşı bölgedeki Haçlılar ile ittifaklar kurmuştur. Bu ittifaklarda Kilikya Ermeni Krallığı kilit rol üstlenerek bu iki devleti desteklemiştir. Kilikya Ermeni Krallığı'nın Moğollar ve Haçlılar ile münasebetleri ve kurulan ittifaklar için bkz.: Angus Stewart, "Reframing the Mongols in 1260: The Armenians, the Mongols and the Magi", **Journal of the Royal Asiatic Society**, 3/28(01), 2018, s. 55-57, 71; Northrup, "The Bahri Mamlûk Sultanate", s. 279; Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 44-45; Angus D. Stewart, "The Armenian Kingdom and the Near East:

Sultan Baybars döneminde başlayan çatışmalar, krallığa başkentlik yapan Sis şehri (günümüzde Kozan) başta olmak üzere Misis, Adana, Ayas ve Tarsus'a seferler düzenlenmesinin önünü açmış ve bu şehirlere giren Memlûk ordusu ganimetler elde ederek geri dönmüştür.²¹³ Daha sonra, 1275 senesinde, Ermeni krallığı üzerine yeni bir sefer düzenlenmiş, Sis şehrine giren Memlûkler,²¹⁴ Adana ve Ayas'ı yağmalamıştır.²¹⁵ Sultan Kalavun'un saltanatı sırasında, 1283, 1284 ve 1285 tarihlerinde, gerçekleştirilen harekâtlar ile Kilikya bölgesine giren Memlûk ordusu, Ayas'ı yağmalayarak ayrılmıştır.²¹⁶ Anlaşılabileceği üzere Memlûkler, Kilikya'ya defalarca sefer düzenleyerek önemli kaleleri fethetmiş, aralarında başkent Sis'de olmak üzere önemli şehirlerine girerek ganimetler elde etmiş, yağmalamış ve geri dönmüştür. XIII. yüzyılın sonlarına doğru, özellikle Bilâdüşşâm'daki son Haçlı merkezlerinin fethine giden süreçte (Trablus 1289, Akka 1291) Memlûkler ile iyi ilişkiler kurma gayretinde olan Ermeniler, gönderdikleri elçiler ile sadakatlerini belirterek sultanın hizmetinde olduklarını vurgulamışlardır. Ancak özellikle Sultan Halil b. Kalavun döneminde (1290-1293) Müslüman tüccarların zarar gördüğü iddiaları tekrar sefer hazırlıklarına sebebiyet vermiştir.²¹⁷ Daha sonra 1298, 1302 ve 1304 tarihlerinde de önemli seferler düzenlenmiş, hatta birçok köy ve şehrin yanında başkent Sis'e de girilmesine rağmen Memlûkler aldıkları ganimetler ve yaptıkları

Het'um of Gorigos and the' Flor des estoires de la terre d'Orient", **Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras**, Ed. Urbain Vermeulen, Kristof d'Hulster, Jo Van Steenberghe, VII, Leuven, Peeters, 2013, s. 530-537.

²¹³ Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 48-49; E. Honigsmann, "Al-Massisa", **EI²**, C.VI, Brill, 1991, s. 777. Bu seferin de aralarında bulunduğu askerî harekâtların öncesinde ve sonrasında gerçekleştirilen diplomatik girişimler, esir mübadeleleri ve ödenen tazminatlar üçüncü bölümde anlatılacaktır.

²¹⁴ Sultan ve ordusunun kısa süreli Sis şehrinde kaldığı, bu süre zarfında krallıktaki diğer askerî harekâtlarını buradan yönettiği ve yaklaşmakta olan Ramazan Bayramını da burada geçirdikten sonra elde edilen ganimetler ile geri döndüğünden bahsedilmektedir. Thorau, **The Lion of Egypt**, s. 233-234.

²¹⁵ 1275 yılındaki seferin nedeni olarak daha önce iki devlet arasında tesis edilen antlaşmanın Ermeniler tarafından bozulması ve Müslüman tüccarların taciz edilmesi gösterilmiştir. **A.e.**, s. 233. Ermeni devleti üzerine Memlûk kaynaklarında yer verilmeyen 1276 tarihli bir harekât ile 1279 yılında başka bir sefer daha düzenlenmiştir. Northrup, "The Bahri Mamluk Sultanate", s. 279.

²¹⁶ **A.e.**, s. 279-280; Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 54-55. Gerçekleşen seferlerin ardından bazen doğrudan bazen de bir başka devlet ya da tarikat üzerinden elçiler göndererek barış girişimlerinde bulunan Kilikya Ermeni Krallığı ile yaşanan diplomatik süreç, elçiler ve antlaşma metinleri ve bu antlaşmaların sonuçları üçüncü bölümde değerlendirileceği için burada Kilikya Ermeni Krallığı ile ilişkilerden bahsedilirken antlaşmalara yer verilmesi tercih edilmemiştir.

²¹⁷ Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 55-56, 71-89.

antlaşmalar ile geri çekilmiştir.²¹⁸ Kilikya Ermeni Krallığı üzerine yapılan seferler 1375 tarihine kadar aralıklarla devam etmiş, bu tarihte krallığa son verilmiştir.²¹⁹

Özellikle XIII. yüzyılın ikinci yarısı incelendiğinde Memlûkler'in Kilikya'ya fetih amacıyla girmediği ve imkânlar oluşmasına rağmen bu devlete son vermekten uzak durduğu görülmektedir. Ayrıca devletin bölgede ticaret ile zenginleşen krallıktan ganimetler elde etmek ya da bir takım antlaşmalar yoluyla Anadolu'dan kendi ülkesine ticaretin devamlılığını sağlamak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.²²⁰ Ancak Müslüman tüccarlara uygulanan zulüm ve Ermeni Krallığı'nın bölgedeki diğer güçler ile giriştiği ittifaklardan duyulan rahatsızlık Memlûkler'i zaman zaman harekete geçirmiş ve bu devlet üzerine sefere yöneltmiştir. Yukarıda bahsi geçen seferlerin ardından gerçekleştirilen diplomatik ilişkiler ve bunların ticarî amaç ve bağlantıları ikinci ve üçüncü bölümde Ayas limanı ile gerçekleşen ticaret üzerinden anlatılacaktır.

Anadolu'nun güneyinde İskenderun Körfezi'nin girişi boyunca uzanan Ayas, ortaçağın önemli ticaret merkezlerinden biri olarak anılmaktadır.²²¹ Şehir, Avrupa'dan gelen tüccarların Anadolu ve Asya üzerinden Akdeniz'e uzanan ticaretinde aktif olarak

²¹⁸ A.e., s. 106-107, 153-154, 160-165, 170-171. Memlûkler'in 1302 seferiyle Sis şehrine girmeleri ve bir süre sonra da geri çekilmelerinde Suriye'ye yaklaşmakta olan Moğol tehlikesinin de etkili olduğu iddia edilmektedir. A.e., s. 156-158.

²¹⁹ Northrup, "The Bahri Mamluk Sultanate", s. 280. Yalnız 1322 ve 1335 tarihlerinde Ayas üzerine iki sefer gerçekleştiren Memlûkler, şehri fethedip buradan yapılan ticareti 1337'de tamamen kontrol eder duruma gelmişlerdir. Edbury, "Christians and Muslims", s. 871; T. S. R. Boase, "The History of the Kingdom", **The Cilician Kingdom of Armenia**, Ed. T. S. R. Boase, Edinburgh, Scottish Academic Press, 1978, s. 31.

²²⁰ Antakya'nın fethinden sonra (1268) Memlûk Sultanlığı'nın Kilikya Ermeni Krallığı'na son verebilecek ve bölgede İslâm hâkimiyetini tesis edebilecek gerekli koşulları sağladığı anlaşılmaktadır. Ancak Memlûkler bölgede Ermeniler'in mevcut sistemlerini devam ettirmelerine izin vermiştir. Bu durumun nedeni olarak o dönem Ayas limanından Mısır ile devam ettirilen ticarî ilişkiler ile mevcut papalık ambargolarının rolünün olduğu düşünülmektedir. Yani ambargoların devam ettiği süreçte Ermeni limanından birçok ürün İtalyan tüccarlar aracılığı ile İskenderiye ve Dimyat'a taşınmaya devam etmiştir. Ayrıca Ermeniler'in Müslümanların en çok ihtiyaç duyduğu ürünler arasında yer alan kerestenin teminindeki maharetleri ve bölgeyi iyi tanımaları yine Memlûkler'in bu devletten vaz geçmesini önlediği düşünülmektedir. Devletin Ermeni Krallığı özelinde dış politikası düşünüldüğünde gerçekleştirilen bu seferlerin bir çeşit uyarı amacıyla gerçekleştirilmiş olabileceği de hesaba katılmalıdır.

²²¹ Bu bölgede, Kilikya Ermeni Krallığı sınırları içinde yer alan diğer önemli ticaret limanı Korykos'tur. Ayas'a oranla hakkında mevcut kaynak bulunmaması nedeniyle buradan gerçekleşen ticarî ilişkiler sadece arkeolojik buluntular üzerinden değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu hususta detaylı bilgi için bkz.: Scott Redford, "Trade and Economy in Antioch and Cilicia in the Twelfth and Thirteenth Century", **Trade and Markets in Byzantium**, Ed. Cecile Morrisson, Washington, Dumbarton Oaks, 2012, s. 301; Gülgün Köroğlu, "Yumuktepe Höyüğü Kazılarında Gün Işığına Çıkarılan Ortaçağ Camlarıyla İlgili Değerlendirmeler", **ANMED**, 10, İstanbul, Koç Üniversitesi, 2012, s. 233.

yer almıştır. Haçlı devletlerinin ve son olarak da Akkâ'nın fethi bölgede Ayas'ın rolünü arttırmış, ticarî faaliyetler yürüten İtalyanların şehirdeki etkilerini yükseltmiştir. İtalyan şehir devletleri ile Kilikya Ermeni Krallığı arasında yapılan antlaşmalar ve tüccarlara verilen imtiyazlar şehrin XIII. yüzyıldan itibaren ekonomik ve ticarî gelişimine önemli katkı sağlamıştır.²²² Ayrıca XIII. yüzyılının ikinci yarısının başlarında Suriye bölgesinde Moğollar'ın gerçekleştirdiği saldırılar ve bölgede sebep olduğu istikrarsızlık da Ayas'ın ticarî bir merkez olarak ön plana çıkmasına imkân tanımıştır. Bu dönemde Anadolu üzerinden yapılan ticarete Karadeniz'den kervanlar ile Sivas'a (Sebastia) taşınan ürünler buradan Ayas'a götürülmüştür. Daha sonra da Ayas limanından Akdeniz'de farklı destinasyonlar için gemilere yüklenmiştir.²²³ Doğunun bütün zenginliğinin bir arada bulunduğu bir pazar olarak anlatılan şehirde, baharatlar, parfümler, gümüş, bakır ve demirin aralarında bulunduğu değerli madenler, mercanlar, inciler, yünlü kumaşlar, kaliteli tekstil ürünleri, sabun, yağ, ham ipek, zencefil, tarçın, sakız reçinesi, safran ve şeker ticareti yapılmıştır.²²⁴ Müslümanlara yönelik ticarî ambargoların devam ettirildiği dönemlerde Ayas, Memlûk ülkesiyle ticarî faaliyetlerini durdurmamıştır. Bu durum şehirde görev yapan dönemin Cenovalı ve Venedikli noterlerinin kayıtları üzerinden izlenebilmektedir.²²⁵ Ayrıca şehrin Müslümanlar ile gerçekleştirilen ticaretin tek merkezi olmadığı yine yakın döneme ait Mağusa (Kıbrıs) noter belgelerinden de anlaşılmaktadır.²²⁶ Genel olarak bu belgeler

²²² Edbury, "Christians and Muslims", s. 871; Boase, "The History of the Kingdom", s. 15; 1260 ve sonrasında yapılan antlaşmalar ile Venedikliler'e şehirde bazı evlerin yanı sıra kilise inşaa etmeleri için bir arazi tahsis edilmiştir. Ayrıca Venedik Balyosu ve devlet temsilcilerine şehirde konaklama imkânı sunulmuştur. Jacoby, "The Economy", s. 261-262, 263.

²²³ Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia", s. 650, 655; Jacoby, "The Economy", s. 263; Ersan, **Selçuklular Zamanında**, s. 236 Ayas'tan hareketle kervanlar ile Tebriz yönüne de bir ticaret rotası bulunmaktaydı. Bu yola XIII. yüzyılın ikinci yarısında Venedikliler'in rağbet gösterdiği, ünlü seyyah ve tacir Marco Polo ve ailesinin de bu yolu diğer Venedikliler ile birlikte kullanmasından anlaşılmaktadır. Jacoby, "The Economy", s. 264.

²²⁴ T. S. R. Boase, "Gazetteer", **The Cilician Kingdom of Armenia**, Ed. T. S. R. Boase, Edinburgh, Scottish Academic Press, 1978, s. 155; Armenia, **Armenian Cilicia**, s. 74; Jacoby, "The Economy", s. 266.

²²⁵ Mısır'dan Ayas yönüne yapılan ticaretle ilgili olarak da Akkâ'dan bir tüccar ya da noterin derlediği ticaret el kitabı bilgileri sunmaktadır. Bu kitapçık ile ilgili olarak bkz.: A.e., s. 265; David Jacoby, "A Venetian Manual of Commercial Practice from Crusader Acre", **Studies on the Crusader States and on Venetian Expansion**, Ed. David Jacoby, VII, Northampton, Variorum, 1989, s. 404-428.

²²⁶ Nicholas Coureas, "Controlled Contacts: The Papacy, The Latin Church of Cyprus and Mamluk Egypt, 1250-1350", **Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras**, Ed. Urbain Vermeulen, Jo Van Steenberghe, IV, Leuven, Peeters, 2005, s. 399-400. Sözü edilen dönemlerde Ayas'ta Federico di Piazzalunga (1274), Pietro di Bargone (1277, 1279) ve Felice de Merlis (1315-1348) tarafından noter belgeleri tutulurken, Mağusa'da Lamberto di Sambuceto (1296-1307), Giovanni

Memlûk limanları ile ticareti devam ettirilen ürünlerden kereste ve demir ile bu ticarete aktif Latin tüccarlar hakkında malumat sunmaktadır.²²⁷

Mevcut coğrafi konumu sebebi ile hem Hristiyan hem de İslâm dünyasının dikkatinde olan Kilikya Ermeni Krallığı ve özellikle de ticaret merkezi olan Ayas şehri, Memlûk Sultanlığı'nın bölge siyasetinde önemli rol oynamış, devletin askerî, siyasî ve ticarî ilişkilerine etki etmiştir. Ayrıca bu durum Ermeni Krallığı tarafından devletler arası ilişkiler ve ona bağlı olarak devam eden ticarete oldukça iyi kullanılmıştır. Hristiyan dünyasının Memlûkler'e karşı deniz bloğu oluşturma ve savaş malzemelerinin teminini engelleme girişimlerinin olduğu bir dönemde Karadeniz ve Anadolu'nun çeşitli ürünlerinin sorunsuzca Memlûk limanlarına ulaştırılmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca kervan yolları ile bağlantıları sebebiyle Orta Asya menşeli birçok ürünün Akdeniz'e ulaştırıldığı bir liman şehri olması sebebiyle de Memlûkler'in dikkatini çekmiştir.²²⁸

1.5.2. Bizans İmparatorluğu'nun Ticarî Açından Memlûkler için Önemi

Memlûk Sultanlığı'nın Bizans İmparatorluğu ile ilişkileri incelendiğinde farklı coğrafyalarda hüküm süren iki devletin askerî mücadeleler yerine diplomatik ilişkileri ön plana çıkardığı görülmektedir.²²⁹ Bu durum ise daha çok devletlerarası ticaretin

de Rocha (1308-1310) ve Nicola de Boateriis (1360-1362) ticarî faaliyetleri kaydetmiştir. Bahsi geçen noterlerin belgelerinde sadece Memlûk ülkesi ile yapılan ticaret değil, aynı zamanda Ayas ile Mağusa'nın karşılıklı gerçekleştirdiği ticarî faaliyetler de yer almaktadır. İki liman arasında gerçekleşen ticarî faaliyetler için bkz.: Nicholas Coureas, "Lusignan Cyprus and Lesser Armenia, 1195-1375", **Epeteris Kentrou Epistemonikon Ereunon**, 21, 1995, s. 56-64. Bu İki liman arasındaki faaliyetlerde bazen adanın ihtiyaç duyduğu bazen de ticarî getirisi yüksek olan ürünlerin tüccarlar tarafından Mağusa'ya taşındığı görülmektedir. Kıbrıs'ın bir ada olduğunu ve kendi ürünlerinin dışında ticaretini yaptığı mallar için çevresi ile bağlantısının olması gerekliliğini göz önünde bulundurduğumuzda, adadan Mısır yönüne gerçekleştirilen bazı seferler için, ürün çeşitliliğine göre, adanın bir anlamda aracılık yaptığı ya da bir başka ifade ile aracı olarak kullanıldığı iddia edilebilir.

²²⁷ Bahsi geçen ürünler Kilikya Ermeni Krallığı sınırlarında yer alan Nur Dağları (Amanos) ve Toroslardan temin edilmektedir. Ayrıca bu bölgede yer alan çam ağaçları da gemi yapımında oldukça rağbet görmektedir. Kilikya Ermeni Krallığı'nın demir ve kereste kaynakları için bkz.: Redford, "Trade and Economy", s. 300.

²²⁸ Orta Asya'dan getirilen ürünlerin Ayas'a kazandırdıkları için bkz.: Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia", s. 655.

²²⁹ İlişkilerin her zaman dostane gelişmediği, zaman zaman değişen havanın ilişkilere de yansıdığı ve dönemsel gerilimlerin olduğu bilinmektedir. Bu durum diplomatik ilişkilerin bahsedileceği üçüncü bölümde anlatılacaktır.

geliştirilmesine imkân tanımıştır. Boğazlarda ve Karadeniz sularında kaybettiği hâkimiyeti 1261'den itibaren tekrar sağlayan imparatorluk, sahip olduğu stratejik konumunu Memlûkler lehine kullanmış, önemli ihtiyaç ürünlerinin İslâm devletinin limanlarına taşınmasında rol oynamıştır. Memlûkler için hayati önem taşıyan köle ticaretinde Karadeniz ve Kafkas steplerinden toplanan kölelerin ve bölgeye özgü ürünlerin gemiler ile güvenli bir şekilde boğazlardan geçirilerek Akdeniz'e ulaştırılmasına aracılık yapması,²³⁰ ticarete topraklarında ve karasularında transit geçiş izni vermesi sebebiyle Bizans, Memlûkler için bölgede vazgeçilmez bir devlet, zaman zaman da önemli bir müttefik olmuştur.²³¹ Bu sebeple de bazen gerginlikler yaşansa da ilişkiler iyi tutulmaya çalışılmış, bu amaçla elçiler ve hediyeler gönderilerek çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır.²³² Bu döneme ait bilgiler çağdaş İslâm kaynakları ile kısmen Bizans kaynaklarından sağlanabilmektedir. Ancak konu ile ilgili detaylara inilmeye çalışıldığında özellikle ilk döneme ait diplomatik ilişkiler ile ilgili doğrudan yazışma metinlerine ulaşılamaması sorun teşkil etmektedir. Ancak Amitai'nin de değindiği gibi iki devlet arasında yazışmaların olduğu bir gerçektir.²³³

²³⁰ Karadenizden gerçekleştirilen köle ticaretinin ve Bizans'ın rolünün anlatıldığı çalışmada Amitai, bahsi geçen ticaret ile ilgili araştırma eserlerini değerlendirmiş, Kırım ve Mısır arasındaki köle ticaretinin Cenovalılar'a ait gemiler ile yapıldığını çeşitli tarihçilerin çalışmaları üzerinden anlatmıştır. Amitai, "Diplomacy and Slave Trade" s. 351-353. Bu noktadan hareketle Kırım bölgesinden yola çıkan gemiler, İstanbul ve boğazlar üzerinden Akdeniz'e açılmaktadır. Bu bağlamda da hem Memlûkler hem de şehir devletlerinin Bizans ile iyi ilişkiler ve anlaşmalar yapması mecburiyeti ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar elimizde o döneme ait çok fazla ve detaylı veri olmasa da (Sultan Baybars ve Kalavun dönemlerinde Bizans ve İtalyan şehir devletleri ile yapılan bazı antlaşma metinleri hariç, bkz.: Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, 1995.) ticaretin düzgün ve sorunsuz devam etmesi için çok devletli ve taraflı anlaşmaların yapıldığı ve güvenceler verildiği düşünülmektedir.

²³¹ Amitai, "Diplomacy and Slave Trade" s. 350-351. Bizans'ın İstanbul'u ve Boğazları geri alması ile ticaretin Karadeniz, Ege ve Akdeniz bağlantısında yaşanan güç değişimi, bölgede ticarî alanda Venedikliler yerine Cenovalılar'ın hâkimiyeti, ayrıca doğuda Moğol varlığı, ilişkilerde yaşanan gerginlik ve askerî mücadele ile önemli ticaret yollarının Moğol hâkimiyetine girmesi Memlûk köle ticaretini nasıl etkilemiş olabilir? Bu sorunun yanıtına üçüncü bölümde dönemin noter belgeleri başta olmak üzere çağdaş müelliflerin eserleri üzerinden bir değerlendirme ile cevap aranacaktır.

²³² Behrens-Abouseif, **Practising Diplomacy**, s. 129-130; Amitai, "Diplomacy and Slave Trade", s. 350, 356-357. Memlûk-Bizans gerginliklerinin bir örneği olarak 1263 tarihinde yaşanan; Sultan Baybars'ın Altın Orda için gönderdiği elçilerin imparator Mikhail Palaiologos tarafından İstanbul'da alıkonulup hapsedilmesi gösterilebilir. Ardından Baybars'ın İskenderiye Patriği'nin bilgisine başvurarak rahiplerden bir heyeti Bizans başkentine, oluşan gerginliğin çözüme kavuşması için gönderdiği nakledilmektedir. Bu durum sultanın gerekli durumlarda ilgili devletler ile ilişkilerde onlara yakın din görevlilerini kullandığına örnek teşkil etmektedir. Dimitri A. Korobeinikov, "Diplomatic Correspondence between Byzantium and the Mamluk Sultanate in the Fourteenth Century", **Al-Masaq**, 16/1, 2004, s. 67; W. De Tirsenshausen, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 127, 131-132.

²³³ Amitai, "Diplomacy and Slave Trade", s. 357. Zaten kara sınırı olmasa bile denizler üzerinden ticaret gerçekleştirecek ya da böyle bir ticarete etki edecek ve kısmen güvenliğini sağlayacak bir devlet ile

Diğer taraftan, Bizans açısından, ilişkiler ticaret ve devletin sahip olduğu gelirler boyutunda değerlendirilmelidir. XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Memlûk topraklarının Bizanslı, Bizans'ın da Memlûk tüccarları tarafından ziyaret edildiği ve doğrudan ticaret yapıldığı yukarıda bahsedilmişti. Bu bağlamda iki devlet arasındaki ticarî ilişkilerin önemli bir kazanç ve pazar oluşturduğunu söylemek yerinde olacaktır. Ayrıca Müslümanların ihtiyaç duyduğu ürünlerin tedarikini sağlayan İtalyanların ticarî faaliyetlerini güvenli bir şekilde gerçekleştirebilmek, Bizans topraklarından ve karasularından ürünleri taşıyabilmek için ödediği vergiler, bu bağlamda yapılan ticarî antlaşmalar ve imtiyazlar imparatorluk için önemli bir gelir oluşturmaktadır. Böylelikle Bizans İmparatorluğu bahsi geçen dönemde Karadeniz'in en önemli müşterisi olarak da görebileceğimiz Memlûk Sultanlığı'nın ihtiyaçlarının karşılanmasına engel olmamış, bu durumdan ziyadesiyle kazançlı çıkmıştır.²³⁴ Bizans'ın kazanımlarını mali yönlerinin yanı sıra devletin siyaseti ve dış politikası ile de ilişkilendirmek mümkündür. Siyasî açıdan bölgenin diğer güçleri; Altın Orda, İlhanlılar ve Venedikliler'e karşı Mısır ile kurulan iyi ilişkiler, karşılıklı iyi niyetlerin sunulması ve bu doğrultuda yapılan antlaşmalar ile sultana ticaretin etkilenmeyeceğine dair teminat verilmesi, aslında Bizans Devleti'nin dış politikada Mısır'ın etkisini kullanarak üzerinde oluşabilecek baskıları azaltma ve İstanbul merkezli tekrar kurduğu devletin istikrarını sağlamaya yönelik olarak da yorumlanabilir.

Bölgeler ve devletler arasında gerçekleşen ticaret şüphesiz başkent İstanbul'un ve özellikle şehrin önemli ticaret merkezi Pera'nın ehemmiyetini arttırmıştır. Ayrıca Karadeniz'den Doğu Akdeniz'e uzanan rotada, Karadeniz'de Kefe, Sudak ve Tana'nın, Akdeniz'de ise Girit'in (Kandiye) ön plana çıkarmasını sağlamıştır.²³⁵ Bu

diplomatik ilişkilerin olmadığını düşünmek mantıklı gelmemektedir. Bu noktadan hareketle gerçekleşen ticaret noktasında Kırım bölgesinden yola çıkan gemiler, İstanbul ve boğazlar üzerinden Akdeniz'e açılmaktadır. Bu bağlamda da hem Memlûkler hem de şehir devletlerinin Bizans ile iyi ilişkiler ve anlaşmalar yapması mecburiyeti ortaya çıkmaktadır. Bahsedildiği gibi elimizde o döneme ait çok fazla ve detaylı veri olmasa da (Sultan Kalavun döneminde Bizans ile yapılan antlaşma metni hariç, bkz.: Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, 1995.) ticaretin düzgün ve sorunsuz devam etmesi için sadece Bizans ile değil, ticarete yardımcı İtalyan şehir devletlerini de kapsayan çok devletli ve taraflı anlaşmaların yapıldığı ve güvenceler verildiği düşünülmektedir.

²³⁴ İmparatorluğun kazanımları Memlûk-Bizans diplomatik ilişkileri ve antlaşmalarının anlatıldığı, çalışmanın III. bölümünde detaylı işlenmiştir.

²³⁵ Ruthi Gertwagen, "The Venetian Port of Candia, Crete (1299-1363): Construction and Maintenance", **Mediterranean Historical Review**, 3/1, 1988, s. 141; Bradford, **Akdeniz**, s. 293.

bağlamda bahsi geçen ticaret merkezlerinde tutulan Cenova ve Venedik noter belgeleri ayrıca önem arz etmekte, Memlûk ülkesi ile yapılan ticaret, tüccarlar, ürünler ve fiyatlar ile destinasyonlar hakkında bilgiler sunmaktadır.²³⁶ Çalışmanın üçüncü bölümünde Ayas'ta Cenovalılar'ın tuttuğu noter belgelerinin yanı sıra Kefe'de tutulan belgeler üzerinden ticarî ilişkiler, buralardan Memlûk yönetimindeki Mısır istikametine ticaret gerçekleştiren tüccarlar ve ticarî ilişkileri bağlamında tartışılacak, gerçekleşen ticarete Bizans'ın rolü de hesaba katılarak anlatılacaktır.

Sonuç olarak Doğu Akdeniz'de faaliyet gösteren devletler için bir kırılma noktası olan XIII. yüzyılın ikinci yarısı, bölgenin siyasî, ticarî ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir. Bölgede siyasî ve askerî gücüyle Memlûk Sultanlığı kurulmuş, Bizans tekrar İstanbul merkezli devlet tesis etmiş, Latin devletleri yıkılma sürecine girmiştir. Stratejik öneminin farkına varan Kilikya Ermeni Krallığı ise çeşitli ittifaklarda yer almıştır.

Ticaretin ilişkilerin merkezinde yer alması sebebiyle Mısır'ın liman şehirleri İskenderiye ve Dimyat'ın yanı sıra bölgede Ayas, İstanbul ve boğazların önemi artmıştır. Memlûkler ihtiyaç duyduğu ürünleri Doğu Akdeniz'de faaliyet gösteren tüccarlar aracılığı ile bu şehirlerden doğrudan veya dolaylı olarak tedarik etmiştir. Ayrıca bölgenin ihtiyaçlarının karşılanmasında kendi pazarlarını kullandırmıştır. Memlûkler'in Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile olan ilişkilerin şekillenmesinde ise önceden gelen İslâm diplomasi geleneğinin önemli katkısı olduğu görülmektedir. Böylece sultanlık, hem ticareti güvence altına almak, hem de faaliyet gösteren tüccarları korumak amacıyla bu devletler ile karşılıklı elçi ziyaretleri gerçekleştirmiştir. Ayrıca ticarete yön vermek niyetiyle diplomatik ilişkiler yürüterek antlaşmalar imzalamıştır.

²³⁶ Bahsi geçen noter belgeleri için bkz.: Bratianu, **Pera et Caffa 1281-1290**; Balard, **Caffa 1289-1290**; Leonardo Marcello, **Notaio in Candia 1278-1281**, Ed. Mario Chiaudano ve Antonino Lombardo, Venezia, 1960; **Zaccaria de Fredo: Notaio in Candia 1352-1357**, Ed. Antonino Lombardo, Venezia, 1968.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ'DE TİCARET-SİYASET İLİŞKİSİ

2.1. Ticareti Etkileyen Devletlerarası İlişkiler ve Antlaşmalar

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz ve Karadeniz’de yaşanan siyasî gelişmeler diplomatik ve ticarî dinamiklere etki etmiş, coğrafi konumu itibari ile yeni kurulan Memlûk Sultanlığını da yakından ilgilendirmiştir. Selefleri Eyyûbîler’den aldıkları siyasî, idari, askerî ve iktisadi miras ile Mısır ve Suriye bölgesinde kontrolü ele alan Memlûkler doğrudan veya dolaylı olarak Doğu Akdeniz ve Karadeniz’in önemli güçleri ile diplomatik ilişkiler kurmaya, bölgesinde gerçekleşecek ticarî faaliyetlerde önemli aktör olmaya başlamıştır. Bu suretle Akdeniz’in doğusunda Haçlılar’a, Ermeniler’e, İlhanlılar’a ve Avrupa’nın çeşitli güçlerine karşı gösterilen mücadelenin yanı sıra kuzeyde Bizans ve Altın Orda ile yürütülen ikili ilişkiler özellikle Memlûkler’in ilk döneminde diplomasiye olan ihtiyacı arttırmıştır. Böylece geçmişin mirası elçi ziyaretleri, hediyeleşmeler ve antlaşmalar ile ilişkiler belirli bir süreliğine de olsa istikrarlı tutulmaya çalışılmıştır. Dönemin önemli devlet adamları ve müelliflerinin kayıtlarında yer alan bu antlaşma metinleri, her ne kadar yaşanan askerî süreçlerin sonucunda karşılıklı çatışmaları önlemeyi merkezine almış, siyasî dengelerin gözetilmesini amaçlamış gibi değerlendirilse de içerikte yer alan, karşılıklı ticaretin devamlılığı ile tüccarların korunmasından bahseden hükümler aslında ticarî faaliyetlere verilen değere işaret etmektedir. Bu suretle çalışmanın bu bölümünde Memlûk Sultanlığının kuruluş döneminde yürüttüğü diplomatik faaliyetleri üzerine genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra Doğu Akdeniz’de önem arz eden iki devlet; Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı¹ ile diplomatik ve ticarî ilişkilerinden bahsedilecektir. Özellikle yürütülen diplomatik süreç, girişim ve gerçekleştirilen antlaşmalar üzerinden bahsi geçen ticarî faaliyetlerin önemi, içeriği ve

¹ Kilikya Ermeni Krallığı’nın XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Memlûkler ile sınırlarının bulunması aralarındaki mücadeleyi arttıracak, bu durum da Ermeni Krallığı üzerine, bazıları antlaşmalar ile sonuçlanan, çok sayıda sefer düzenlenmesine sebep olacaktır. Çalışmada ticaret ile bağlantılı antlaşmalara değinileceği için krallık üzerine gerçekleşen bütün seferler ve sonrasında düzenlenen antlaşmalara yer verilmemiştir.

tarafların tüccarları üzerinde durulacaktır. Daha sonra Memlûkler’e uygulanması planlanan ambargolar ile bölgede gerçekleştirilen korsanlık faaliyetleri de siyasi mücadelenin bir parçası olarak değerlendirilecektir.

2.1.1. Memlûkler’in İlk Dönem Diplomatik İlişkilerine Genel Bakış

Ortaçağ boyunca devletlerarası ilişkilerin düzenlenmesinde önemli rolü olan diplomatik faaliyetler, savaşları sonlandırmak, ilişkileri kuvvetlendirmek, düşmanlığı ortadan kaldırmak, müttefik kazanmak ya da devlet çıkarlarını korumak adına elçi veya elçilerden oluşan heyetlerin beraberlerinde taşıdıkları mektup ve hediyeler ile muhatap devlet yöneticilerini ziyaret etmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu süreç uygun durumların oluşmasının ardından ise taraflar arasında antlaşmalar imzalanması ile sonuçlanmaktadır. XIII. yüzyılın ikinci yarısında çalışmaya konu olan devletlerin yürüttüğü faaliyetler incelendiğinde, bu faaliyetin yukarıda bahsedilen özelliklerinin canlı tutulduğu görülebilmektedir. Örneğin Bizans açısından dönem değerlendirildiğinde devletin bölgede ittifaklar kurma ve böylece varlığını devam ettirme gayreti taşıdığı anlaşılmaktadır.² İstanbul’un Latinlerden alınmasının ardından devleti İstanbul merkezli yeniden tesis etme gayretleri imparatorluğa bölge güçleri ile iyi geçinmeyi zorunlu kılmıştır.³ Hatta bu dönemde Moğol İlhanlılar ile ilişkilerin daha iyi tutulması adına evlilik yoluyla akrabalık bağının kurulması teklif edilmiştir.⁴ Ayrıca zaman zaman Memlûkler’e nazaran İlhanlılar’ın yanında olunması ve

² Nicolas Oikonomides, “Byzantine Diplomacy, A.D. 1204-1453: Means and Ends”, **Society, Culture and Politics in Byzantium**, Ed. Elizabeth Zachariadou, XXIII, Hampshire, Ashgate, 2005, s. 74; Deno John Geanakoplos, **Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282**, Cambridge, Harvard University Press, 1959, s. 138.

³ İmparatorluk, bölgesinde Cenovalılar ile ittifak kurmuş, daha sonra onlara çeşitli ticarî imtiyazlar vererek yanına çekmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra İstanbul’un alınmasının ardından Avrupa ile ilişkilerini iyi tutmak adına iyi niyet göstergesi olarak papaya bir elçilik heyeti göndermiştir. Ancak çalışmanın konusu gereği Memlûkler ile ilişkilerin merkezde olması nedeniyle Avrupa devletleri ve papalık ile yürüttüğü diplomatik süreçlerin detayları verilmemiştir. İmparatorluğun Batılı devletler ile yürüttüğü diplomatik ilişkiler ve papanın imparatora gönderdiği elçiler için bkz.: A.e., s. 139-140, 153-154, 292.

⁴ Moğollar’ın Latinlerle ittifak kurabilecek önemli bir tehdit olarak görülmesi bu devlet ile iyi ilişkiler kurulmasında etkili olmuştur. Böylece imparatorluk Doğu Akdeniz’de Latin hâkimiyetini kırmayı, kendisine gelebilecek muhtemel bir Latin tehdidini de önlemeyi amaçlamıştır. J. J. Saunders, “The Mongol Defeat at Ain Jalut and the Restoration of the Greek Empire”, **Muslim and Mongols: Essays on Medieval Asia**, Ed. G. W. Rice, Canterbury, University of Canterbury, 1977, s. 71, 72-73.

desteklenmesi tercih edilmiştir. Böylece çıkarları doğrultusunda denge politikası uygulayan imparatorluk, bazı durumlarda İlhanlılar'ı yatıştırmak ya da onlardan gelebilecek tehditleri önlemek adına özellikle İlhanlı elçilerinin İstanbul'da bulunduğu ya da şehri ziyaret etme ihtimalinin olduğu dönemlerde Memlûk elçilerini alıkoydurarak hapsedirmiştir.⁵ Ancak bölgesinde iki Moğol Devleti; İlhanlılar ile Altın Orda arasında denge kurmanın zorunluluğunun da farkında olan imparatorluk, zaman zaman Müslüman Altın Orda ile iyi geçinmek için Memlûkler'in desteğini almaya da çalışmıştır.⁶ Ayrıca İskenderiye başta olmak üzere Mısır'ın liman şehirlerinin doğunun ürünlerine ulaşmada önemli merkezler olması sebebiyle Memlûk sultanına elçiler gönderilmiş, Bizanslı tüccarların sultanın topraklarında faaliyet göstermesine izin vermiştir.⁷

Coğrafi konumu ve bölgesel çıkarları itibari ile Moğollar'a yaklaşan Kilikya Ermeni Krallığı Moğollar'ın Aynicâlût'taki yenilgisinin ardından Moğol güçleri ile Haçlılar arasında gerçekleşecek diplomatik girişimlere katkı sağlamayı tercih etmiştir. Böylece devlet, ortak düşman olarak görülen Memlûk Sultanlığına karşı muhtemel ittifakları desteklemiştir.⁸ Bunun dışında bölgesindeki çıkarlarını koruma girişimlerini de ön plana çıkaran krallık, şehir devletlerinden Cenova ve Venedik ile ticarî imtiyazların ön planda olduğu, önemli şehirlerinde onlara kilise kurma, mal ve mülk sahibi olma gibi haklar da veren çeşitli antlaşmalar imzalamıştır.⁹ Ayrıca Memlûkler'in zaman zaman yaptığı askerî harekâtlardan olumsuz etkilenmeleri onları bu devlet ile de anlaşma yapmaya yönlendirmiştir. Ticarî alanda sağlanan avantajlar

⁵ İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 202-203; W. de Tiesenhhausen, **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 127, 131-132; Northrup, "The Bahri Mamlûk Sultanate", s. 278. İmparatorluğun böyle bir uygulamayı rahatlıkla yapabiliyor olması Memlûkler ile sınır bağlantısının bulunmamasına bağlanabilir. Bu durumun da bir anlamda Bizans'ı diplomatik ilişkilerde daha rahat hareket etmeye teşvik ettiği anlaşılmaktadır.

⁶ Muhtemelen bölgesinde kendisine karşı Latinlerin öncülüğünde bir ittifakın kurulabileceği endişesi Bizans İmparatorluğu'nu bölgesinin üç önemli gücü ile ilişkilerini iyi tutmaya zorlamaktadır. Bunun yanı sıra coğrafi konumunun kendisine sunduğu avantajı değerlendiren imparatorluk, zaman zaman elçi veya tüccarların boğazlardan geçişlerine izin vermemek suretiyle Altın Orda – Memlûk devletleri arasındaki diplomasiyi kontrol etmeye çalışmıştır. Saunders, "The Mongol Defeat", s. 72-73.

⁷ İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 88, 124-125; İbn Abdüzzâhir, **Teşrifü'l-eyyâm**, s. 205, 208.

⁸ Stewart, "Reframing the Mongols in 1260", s. 57.

⁹ Bu antlaşmalar Cenova ile 1201, 1215, 1288 tarihlerinde, Venedik ile ise 1201, 1245, 1261, 1272, 1307 ve 1333 yıllarında imzalanmıştır. Antlaşmaların içeriği, kapsamı ve sorumlulukları hakkında bilgi için bkz.: **L'Armeno-Veneto: Compendio Storico e Documenti delle Relazioni degli Armeni coi Veneziani**, Venezia, 1893; Jacoby, "The Economy", s. 261-264, 267, 280-281.

sebebiyle Memlûkler'in bu antlaşmalara sıcak baktığı, bu sebeple de krallığın hâkimiyetini XIV. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdürmesine izin verdiği anlaşılmaktadır.¹⁰

Yeni kurulan ve hızla güçlenen bir devlet olan Memlûk Sultanlığında ise diplomasi ve diplomatik faaliyetler daha farklı şekillenmiştir. Devletin 1260'lardan itibaren elçi kabulleri ve antlaşmalar ile bölge güçlerine üstünlüğünü kabul ettirme çabasının yanında ticaretin ve ticaret yollarının güvenliğinin sağlanmasını ön planda tuttuğu görülmektedir. Bu bağlamda ticaret yollarında yer alan veya ticarî faaliyetleri gerçekleştiren devletler ile ilişkiler kurmaktan geri durulmamıştır. Ayrıca sultanlığın kurduğu bazı ittifaklar, bazen de üstlenmeyi vaat ettiği diplomatik roller, bölgede oluşabilecek tehditlere karşı müttefikler edinerek asıl düşmanı yalnız bırakma gayesi olarak değerlendirilmelidir. Çalışmanın kapsadığı dönem bağlamında eldeki veriler incelendiğinde, Memlûkler'in kuruluş dönemine ait, başta bölgedeki Haçlılar ile olmak üzere, Bizans, Kilikya Ermeni Krallığı ve şehir devletleri ile yapılan toplam on bir antlaşmanın metnine kaynaklar üzerinden ulaşılabilmektedir.¹¹ Ancak Amitai'nin de bahsettiği üzere Osmanlı İmparatorluğu öncesi İslâm devletlerinin diplomatik yazışmaları ile ticarî kayıtlarının yer aldığı İslâm diplomasisine ve ticarî fonksiyonuna dair bir arşivin günümüze ulaşmamış olması¹² konunun tüm taraflarını bir süreç halinde tartışmayı zorlaştırmaktadır. Yine de bu çalışmada Memlûkler'in taraf olduğu diplomatik girişimlerin yukarda adı geçen devletler, bahsi geçen antlaşma metinleri ve içeriğinde zikredilen elçiler ile sınırlı olduğu, ticaretin de zannedildiği gibi yalnızca şehir devletlerinin tüccarları tarafından gerçekleştirildiği düşünülmemektedir. Bu hususta çalışmaya konu olan döneme ait umumi tarih eserleri, seyahatnameler ve

¹⁰ Bu konu birinci bölümde "Kilikya Ermeni Krallığı'nın Memlûkler için Önemi" alt başlığında detaylı anlatıldığı için burada tekrar bahsedilmesi tercih edilmemiştir.

¹¹ Bu metinler Memlûk sultanları Baybars ve Kalavun ile bölge hükümdarlarının yaptığı antlaşmaları kapsamaktadır. Sultan Baybars dönemi için, 665/1267 ve 669/1271 tarihlerinde Hospitaller Şövalyeleri, 667/1269 tarihinde ise Beyrut Prensesi İzabel ile yapılan toplam üç antlaşmanın metnine ulaşılmaktadır. Kaynak ve bilgi bakımından daha verimli olan Sultan Kalavun döneminde ise Trablus-Şam hükümdarı VII. Bohemond ile 680/1281, Tapınak Şövalyeleri ile 681/1282, Latin Krallığı ile 682/1283, Kilikya Ermeni Kralı III. Leon ile 684/1285, Sur Prensesi Margaret ile 684/1285, Bizans İmparatoru Mikhail Palaiologos ile 680/1281, Aragon Kralı III. Alfonso ile 689/1290 ve şehir devletlerinden Cenova ile 689/1290 tarihlerinde yapılan toplam sekiz antlaşmanın metni günümüze kadar gelmiştir. Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 33, 44, 49, 62, 66, 73, 89, 95, 103, 109, 122, 132, 146, 147-151.

¹² Amitai, "Diplomacy and the Slave Trade" s. 349.

çağdaş müelliflerin kaleme aldığı eserler incelendiğinde Memlûk ülkesine çeşitli vesilelerle gelen veya Memlûk topraklarından komşu devletlere gönderilen elçiler ile ticaret yapan tüccarların anlatıldığı çeşitli hadiseler rastlanmaktadır. Bütün bu kaynaklarda yer alan detaylar ise boşlukların doldurulmasında oldukça önemli görev icra etmektedir.

Tam metin olarak verilen antlaşmalara dönecek olursak, bu belgeler incelendiğinde dokuzunda açıkça hudne-ateşkes (هدنة) ifadesinin geçtiği tespit edilmiştir. Kalan ikisinde bu durum o kadar açık değildir. Ancak Kalkaşendî, *Subhu 'l-a 'şâ fî sinâ 'ati 'l-inşâ* isimli eserinde bu iki metinden biri; Sultan Kalavun ile Mikhail Palaiologos arasındaki diplomatik ilişkiye örnek olan metinleri de ateşkes olarak tanımlamaktadır.¹³ Maalesef Sultan Baybars dönemi Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile yapılan antlaşmaların tam metnine ulaşamamaktadır. Ancak yürütülen diplomatik faaliyetler, karşılıklı gönderilen elçiler ve antlaşma koşulları çağdaş müelliflerden İbn Abdüzzâhir'in *er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*, Baybars el-Mansûrî'nin *Zübdetü 'l-fikre fî târihi 'l-hicre*, Yûnî'nin *Zeylû mir 'âti 'z-zamân* ve Makrîzî'nin *es-Sülûk li-ma 'rifeti düveli 'l-mülûk* başlığını taşıyan eserlerinde yer almaktadır. Sultan Kalavun döneminde bahsi geçen devletlerle yürütülen diplomatik faaliyetler kaynaklarda daha açık kendine yer bulmuştur. Yine dönemin müelliflerinden İbn Abdüzzâhir'in *Teşrifü 'l-eyyâm ve 'l-usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr*, İbnü'l-Furât'ın *Târîhu 'd-düvel ve 'l-mülûk* başlıklı eserlerinin yanı sıra Kalkaşendî'nin yukarıda da bahsi geçen *Subhu 'l-a 'şâ fî sinâ 'ati 'l-inşâ* adlı eserinde antlaşmalar metinleri ile zikredilmektedir. Bu eserler ve metinler incelendiğinde Baybars dönemi diplomatik ilişkilere yönelik metinlerin Kalavun dönemine oranla daha zayıf olmasını iki açıdan değerlendirmek mümkündür. İlk olarak Baybars dönemi devletin hemen hemen kuruluş zamanlarına denk geldiğinden o dönem bahsi geçen müelliflerin (her ne kadar İbn Abdüzzâhir o dönem Sâhibu Dîvânî'l-İnşâ görevinde bulunsa da) evrakların tamamını eserlerine dâhil edecek kadar önemli görmemiş

¹³ Sultan Kalavun ve İmparator Palaiologos arasında biri Grekçeden Arapçaya çevrilmiş, diğeri de Arapça olmak üzere iki antlaşma metni bulunmaktadır. Kalkaşendî, *Subhu 'l-a 'şâ fî sinâ 'ati 'l-inşâ*, C.XIV, Kahire, el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Amme, 1963, s. 72, 75; Holt, *Early Mamluk Diplomacy*, s. 3. Bahsedilen metinler incelendiğinde bunların Kalkaşendî'nin bahsettiği gibi hudne olmadığı, içerik olarak yemin metinleri olduğu anlaşılmıştır.

olabileceğidir. Bu sebeple de olayların kısaca anlatılması tercih edilmiş olabilir.¹⁴ İkinci olarak, belki de daha önemlisi, Sultan Kalavun döneminde gerçekleştirilen idari reformlar ve etkileridir. Kalavun tarafından Kâtibü's-Sır¹⁵ makamının kurulmasının ardından sultanın buyruklarını Dîvânü'l-İnşâ'ya aktaran Devadarlık kaldırılmıştır. Böylece Kâtibü's-Sır görevini yürüten kişi bilgiyi doğrudan sultandan almış, onun söyledikleri üzerinden belgeler düzenlemiştir. Bir başka ifade ile belki de daha önce Devadar'ın kendisine sunduğu bilgilerle yetinen İbn Abdüzzâhir, artık daha geniş bilgilere sahip olmuş ve bu bilgileri eserinde kullanmıştır.

Sadece siyasî ilişkiler ya da askerî konuların değil devletlerarası ticaret, tüccarların durumu, vatandaşlara uygulanacak uygulamalar ve ticarî eylemlerin de yer aldığı bu metinler bahsi geçen dönemde bu devletlerin tüccarlarının karşılıklı olarak ticaret yaptığına da önemli kanıt oluşturmaktadır. Genel anlamıyla bu kaynakların günümüze ulaşan, içerik itibarı ile ticarî nitelik de taşıyan önemli belgeler oldukları söylenebilir.

2.1.2. Memlûkler'in Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile Diplomatik İlişkileri (1260-1291)

Çalışmaya konu olan dönemde Memlûk Sultanlığı ile Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı arasında yürütülen ilişkiler değerlendirildiğinde, tarafların farklı gayelerine rağmen, gönderilen elçiler ve heyetlerin kısa süreliğine, özel bir amaca binaen, diğer devletin topraklarında bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca karşı tarafın sınırları dâhilinde sürekli elçiler bulundurulmasının da tercih edilmediği görülmektedir. Bu boyutlarıyla ilişkiler değerlendirildiğinde, XV. yüzyılda kalıcı elçiliklerin kurulmaya başlamasından önce, eskiçağlardan itibaren devletler arası

¹⁴ Memlûkler'de ilk dönemler de dâhil yapılan antlaşmaların nüshalarının muhafaza edildiğine dair; Memlûk elçilerinin alıkonulması üzerine Sultan Baybars'ın İmparator Mikhail Palaiologos ile daha önce yaptığı ve metninin Grekçe olduğundan bahsedilen antlaşmayı huzuruna istemesi örnek gösterilebilir. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 202.

¹⁵ İbn Abdüzzâhir'in Sâhibu Dîvânî'l-İnşâ görevinin ardından yeni oluşturulan Kâtibü's-Sır makamına getirildiğinden bahsedilmektedir. Bu hususta farklı görüşler için bkz.: Çubukçu, "İbn Abdüzzâhir", s. 289.

ilişkilerde görülen **ad hoc diplomasi** türünün bu dönemde de uygulandığını söylemek mümkündür.¹⁶

Diplomaside devletlerarası iletişimi sağlayan elçilik müessesesi hem İslâm kültüründe, hem de bölge devletlerinin kültüründe kendine önemli yer bulmuştur. XIII. yüzyılın ikinci yarısında ise iki tür elçilik faaliyeti gözlenmektedir. Bunlardan ilki kendisine emanet edilen bir belge, mektup ya da hediye bir başka devlete ulaştırmakla mükellef kişilerin yürüttüğü faaliyetlerdir.¹⁷ Bu hususta daha çok gönderilen devlet ile iyi ilişkileri bulunan tüccarlar ya da aynı dine mensup din adamları tercih edilebilmektedir. Bu kişilerin kendilerini görevlendiren devlet adına karar alma, uygulama ya da antlaşma yapma hakları yoktur. Diğer grubu ise devlet görevlileri arasından yapılan görevlendirme ile karşı devleti ziyaret eden, mektup ile hediyeler taşıyan kişiler oluşturmaktadır. Bu gruptaki elçilerin kendilerini görevlendiren yönetici adına konuşma, gerekli durumlarda onun adına antlaşma yapma ya da antlaşma maddelerini değerlendirme yetkisi bulunmaktadır.¹⁸ Memlûk Sultanlığı ve Bizans imparatorluğu bahsi geçen dönem ilişkilerinde bu iki elçi grubunu

¹⁶ Bilgi için bkz.: Avcı, **İslâm-Bizans İlişkileri**, s. 32-33. Bizans İmparatorluğu'nda yabancı elçilerin karşılanmasında **paradynasteuon** ya da **mesazon** adı verilen kişiler görev alırken, diplomatik mektuplar arşivdairelerinde (chancery of Constantinople) görevli kişi tarafından kayda geçirilirdi. Daha sonra bu yazışmalar sekreterlerin en kıdemlisi **protonotarios** tarafından kontrol edilirdi. Memlûkler'de ise devlet yazışmaları **Dîvânü'l-İnşâ**'da hazırlanırdı. Bu kurumda sorumlu kişiye Sultan Baybars döneminde **Sâhibu Dîvânî'l-İnşâ** denilir, kaydettikleri devâdarın kontrolü altında tutulurdu. Daha sonra Sultan Kalavun döneminde yapılan düzenleme ile devâdarın etkisi kaldırılmış, yazışmalar için **Kâtibü's-Sır** makamı oluşturulmuştur. Oikonomides, "Byzantine Diplomacy", s. 77-78; Çubukçu, "İbn Abdüzzâhir", s. 289; Yiğit, "Memlûkler", s. 94.

¹⁷ Bizans imparatorluğu'nda bu görevi yerine getirenlere mektup taşıyan anlamına gelen **pittakophoros** denilmektedir. Oikonomides, "Byzantine Diplomacy", s. 79; Dönemin metinleri incelendiğinde Memlûkler'in aynı amaçla gönderdiği kişiler için özel bir unvan kullanmadığı düşünülmektedir. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 88-89, 202-203.

¹⁸ Bu grupta yer alan Bizans elçileri çoğunlukla saraydan, ruhban dışındaki kişiler arasından seçilir, **archon** ya da **senator** unvanlarını kullanırlardı. Palaiologoslar döneminde elçiler imparatorun güvenini kazanmış, soylu ailelere mensup kişiler arasından seçilmekte, daha önce aldığı görevlerden ziyade kişilerin soyları dikkate alınmaktadır. Ancak Devletin uzun ve köklü bir diplomasi geleneğine sahip olması antlaşmaların usulüne uygun hazırlanmasını kolaylaştırmaktadır. Oikonomides, "Byzantine Diplomacy", s. 74-75, 79, 83. Bizans elçilerine verilen çeşitli unvanlar için ayrıca bkz.: A.e., s. 81; Memlûkler'de ise aynı amaçlarla görevlendirilenler için **resul-rusul**, رسول - رسل ifadelerinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak bu kullanımın yaygın olarak devletin görevlendirdiği resmi elçiler için tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca elçilerin taşıdığı mektuplar **kitab** كتاب ve **risale** رسالة olarak metinlerde kendine yer bulmuştur. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 88-89, 129, 202-203, 234; İbn Abdüzzâhir, **Teşrifü'l-eyyâm**, s. 54, 73; Makrîzî, **es-Sülûk**, C.II, s. 134; Baybars el-Mansûrî, **Zübdetü'l-fikre**, s. 239.

da kullanmıştır. Bu konu aşağıda diplomatik süreç ve antlaşmalardan bahsedilirken örnekleri ile ortaya konulacaktır.

Elçilerin dokunulmazlığı ve korunması esası tarafların yürüttüğü ilişkilerin merkezinde olmuş, elçilerin güvenliği hususunda eşit derecede sorumluluk üstlenilmiştir. Örneğin Bizans'tan Memlûk ülkesini ziyaret eden bir elçinin İskenderiye limanına ulaşınca kadar bütün sorumluluğu imparatorun üzerinedir. Limana ulaşılmasının ardından ise sorumluluğu tamamen sultana geçmektedir. Sultanın uygun görmesi durumunda Memlûk ülkesinde seyahat edebilme imkânına sahip olan bu elçiler sadece sultanın izni ve onayıyla uygun görülen bir vakitte İskenderiye limanından ayrılarak ülkelerine dönebilirler. Elçilerin sağ salim ulaşması da yine sultanın sorumluluğundadır.¹⁹

2.1.2.1. Bizans ile Diplomatik İlişkiler

Memlûkler'in kuzey-güney ticaretinde ulaşım yolları üzerinde yer alan iki Hristiyan devlet Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile diplomatik ilişkilerini 1261 tarihi ile başlatmak mümkündür.²⁰ Öncesinde, İznik Bizans İmparatorluğu'nun Mısır ile ilişkiler bağlamında Eyyûbîler'e 1226 ve 1238 tarihlerinde iki heyet gönderdiği bilinmektedir.²¹ Ancak merkezinin İstanbul'a taşınmasının ardından imparatorluğun yeni kurulan Memlûk Sultanlığı ile ilk diplomatik girişimi, yeni İmparator Mikhail Palaiologos ile Sultan Baybars arasında gerçekleşmiştir. Döneme ait mevcut kayıtlar ilk teşebbüsün Bizans İmparatoru tarafından gerçekleştirildiği bilgisini vermektedir. Buna göre 660/1261-62 tarihinde imparator sultana bir mektup göndererek onunla iyi ilişkiler kurmak suretiyle müttefik olmak istediğini, her ne zaman yardıma ihtiyaç duyarsa bütün gücüyle yardım

¹⁹ Oikonomides, "Byzantine Diplomacy", s. 84.

²⁰ Kuzey-güney ticaretinde yer alan ilk yol denizden, Bizans kontrolündeki boğazlardan geçmektedir. İkinci rota olan kara yolu ise Anadolu'dan devam ederek zaman zaman Moğollar'ın da müttefiki olan Kilikya Ermeni Krallığı'nın topraklarından devam etmektedir. Northrup, "The Bahri Mamluk Sultanate", s. 278. İkinci yol bağlamında kara üzerinden krallığın topraklarına ulaştırılan mallar pek tabi Ayas limanından İskenderiye ve Dimyat'a taşınmış olabilir. Çünkü dönemin ticarî kayıtları incelendiğinde Ayas'tan İskenderiye ve Dimyat'a ticaret yapıldığına dair çok sayıda belgeye rastlanmaktadır. Elbette bu rotanın dışında karadan Suriye ve Mısır'a kervanlar ile ticaret yapılmış olabileceği ihtimali de düşünülmelidir.

²¹ Laiou, "Byzantine Trade", s. 188.

edeceğini dile getirmiştir. Bağlamdan anlaşıldığı kadarıyla, muhtemelen sultan, imparatorudan gelen mektuba cevaben bir mektup hazırlatmış, elçileri Emir Seyfeddîn el-Kurzî ve Kadı Asileddîn Hevâcâ İmâm'ı çeşitli hediyeler ile imparatora göndermiştir. Bu hediyeler aralarında asaleti temsil eden bir zürafa ile daha önce esir alınmış Moğol askerler, atları ve teçhizatlarının da bulunduğu bildirilmektedir.²² Çağdaş Bizanslı tarihçi Georgios Pachymeres'in (ö. 1310) anlatımları da bu olayları desteklemektedir. Ayrıca Pachymeres, konu hakkında bazı detaylar da sunmaktadır. Bahsettiğine göre imparator aynı dönem hem İlhanlı hükümdarına hem de Memlûk sultanına elçiler göndermiştir.²³ Böylece birbirine düşman iki hükümdar ile aynı anda diplomatik ilişkilere girilmiştir. Bunların yanı sıra bahsi geçen bilgiler ışığında esir Moğol askerlerinin hediye olarak gönderilmesinin stratejik önemi olduğu ortaya çıkmaktadır. Muhtemelen Sultan Baybars, aslında kendisine yardım teklif eden mevkidaşının yardımına ihtiyacı olmadığını, imparatorun dahi zaman zaman çekinerek iyi ilişkiler kurmak zorunda kaldığı İlhanlılar'dan da güçlü olduğunu elindeki esirleri sunmak suretiyle göstermektedir. Ayrıca ileride kendisine karşı gelebilecek bir ittifakta yer alma ihtimaline karşı böylece imparatoru uyardığı da anlaşılmaktadır.

Bizans imparatorunun kendisini ziyaret eden Memlûk elçileri ile yakinen ilgilendiği, yüksek ihtimam gösterdiği, ayrıca İstanbul'a ulaşır ulaşmaz huzuruna kabul ettiği anlatılmaktadır.²⁴ Bahsedildiğine göre elçilerin taşıdığı mektubun imparatora okunmasının ardından o, mektubu aynen tekrarlamış ve gerekli yerlerde izah almıştır.²⁵ Bu ifade aslında imparatorun sultanın mektupta yazdıklarını ve varsa şartlarını kabul ettiği şeklinde yorumlanabilir. Bu olayın ardından bir mektup ve çeşitli

²² İbn Abdüzzâhir'in kayıtlarında sadece mektuptan (maalesef mektubun tam metnine ulaşamamaktadır) ve özet olarak imparatorun taahhüdünden bahsedilmektedir. Mektubu taşıyan bir elçi ya da heyete değinilmemiştir. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 88; Syedah Fatima Sadeque, **Baybars I of Egypt**, Pakistan, Oxford University Press, 1956, s. 112-113.

²³ Pachymeres, **Relations Historique**, s. 234-239. Pachymeres, bu eserde sultanın hediyeleri arasında yer alan zürafayı çeşitli hayvanlarla da ilişkilendirerek uzun uzun anlatmaktadır.

²⁴ İbn Abdüzzâhir'in metninde elçiler ulaşır ulaşmaz, istirahatlerinden önce, onların huzura kabul edildiği bilgisi verilmektedir. Bu durum muhtemelen gelen elçilerin teamüller gereği imparator ile görüşmeden önce belirli bir mekânda belirli bir süre bekletilmesi geleneğinin o dönem de devam ettirildiğine işaret etmektedir. Bu hususta imparatorluğa gelen elçilerin karşılanma ve kendilerine yer tahsis edilerek bekletilme süreçleri hakkında bkz.: Dölger, "Der Vertrag Sultans Qalâ'un", s. 76-77.

²⁵ İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 124-125.

hediyeler hazırlatan imparator, elçilerini de sultanın heyetiyle Mısır'a göndermiştir. Bu kafilenin Şaban/Haziran-Temmuz ayında Mısır'a ulaştığı anlatılmaktadır.²⁶

İki devlet arasındaki ilişkiler aynı yılın geri kalan döneminde de karşılıklı elçi ziyaretleri ile devam ettirilmiştir. Ancak bu dönem faaliyetlerinin ticaretten ziyade dinî ve toplumsal hayata odaklandığı, yöneticilerin inancına sahip tebaaların himaye edilmesi gibi konular etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Örneğin Bizans'ın elçilerine cevaben Emir Fârisüddîn Akkuş Mes'ûd, beraberinde imparatorun Melkit (**Melkâiyye**) Hristiyanlar için talep ettiği ve sultan tarafından atanan Patrik Reşid el-Kehhâl ve yanındaki dindaşları ile İstanbul'a gönderilmiştir. Son derece iyi karşılandığı anlaşılan kafiye gümüş eşyalar, kumaşlar, altınlar ve bir miktar da para hediye edilmiştir. Heyet Mısır'a döndükten sonra Emir Fârisüddîn, İstanbul'da imparatorun sultana jest olarak, Allah katında sevap kazanması için, onarttığı cami hakkında sultanı bilgilendirir.²⁷ Bu olaydan büyük mutluluk duyduğu anlaşılan Sultan Baybars, bir anlamda İslâm şiarının eskiden olduğu gibi Bizans topraklarında tekrar canlanacağını düşünmüştür. Daha sonra İstanbul'a, bu cami için olduğu düşünülen, Abdânî hasır, altın şamdanlar, perdeler, tütsüler, halılar, misk, gül suyu, amber ve üd kokusu göndermiştir.²⁸ Bu iki vaka ile her iki devlet yöneticisinin de birbirlerinin siyasî ve toplumsal nüfuzlarını güçlendirdiği anlaşılmaktadır. Böylece Bizans imparatorunun Memlûk ülkesindeki Hristiyanların himayecisi konumuna yükselip, onlar nezdinde de değer görmesi sağlanırken, buna karşılık olarak Memlûk sultanının da hem kendi toplumu hem de bölgedeki İslâm devletleri arasında sembolik değer ve güç kazanması amaçlanmıştır. Diğer ifade ile Bizans başkentinde Mesleme b. Abdülmelik (ö.

²⁶ Bu süreç anlatılırken Memlûk elçilerinin yanında bulunan, ancak uygunsuz halleri nedeniyle daha sonra sultan tarafından cezalandırılan iki Bahri Memlûk askerinden de söz edilmektedir. Bu durum aslında Memlûkler döneminde gönderilen elçi heyetlerinin yalnız başlarına gönderilmediğini, güvenlikleri için yanlarında görevlendirilmiş askerlerin de bulunduğunu gösteren önemli bir bilgidir. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 124-125.

²⁷ Kaynaklarda bu camiden bahsedilmesine rağmen maalesef yeri hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple daha önce Mitaton'da yer alan, fakat IV. Haçlı Seferi sırasında yıkılan caminin ya da bu olaydan da önce, 1201 tarihinde, tahrip edilen Praiton caminin yerinde olabileceği tahmin edilmektedir. Ancak dönemin kaynaklarından alınan bazı bilgiler Mesleme b. Abdülmelik'in yaptırdığı caminin yerini işaret etmektedir. Alice-Mary Talbot, "The Restoration of Constantinople under Michael VIII", **Dumbarton Oaks Papers**, 47, 1993, s. 252; El-Cheikh, "Byzantium through the Islamic Prism", s. 66; Reinert, "Muslim Presence", s. 143.

²⁸ İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 129; Sadeque, **Baybars I of Egypt**, s. 148-149; Franz Dölger, **Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches 1204-1282**, C.III, Berlin, R. Oldeembourg, 1932, s. 40, no. 1902, 1903.

121/739) tarafından inşa edilen ilk caminin ardından İslâm dünyasında Emevîler ne denli önem kazandıysa, artık Sultan Baybars ve Memlûkler'in bu caminin onartılmasında (yeniden inşasında) oynadığı rol ile aynı derecede önem kazanmaları sağlanacak ve devletin siyasî gücü ortaya konulmuş olacaktır.

Taraflar arasında ilişkilerin elçi ziyaretleri ile daha sonraki yıllarda da devam ettirildiği görülmektedir. Örneğin 661/1263 senesinde Bizans elçilerinin de aralarında bulunduğu Altın Orda, Cenova ve Anadolu Selçuklu Devleti elçilerinden oluşan kafilelerin sultan ile görüşmek üzere İskenderiye'ye geldikleri bildirilmektedir.²⁹ Hatta bu kafileler ile birlikte sultanın daha önce Berke Han'ı ziyaret için görevlendirdiği, ancak İstanbul'a ulaştığında hastalanarak geri dönmek zorunda kalan Fakih Mecdeddîn de bulunmaktadır. Elçilerin ziyareti sultan nâibi Emir İzzeddîn el-Hillî tarafından Gazze yakınlarındaki sultana bildirilmiş, sultan da elçilerin uygun şekilde ağırlanması için talimat vermiştir.³⁰ Bu elçi ziyaretlerinin siyasî ve stratejik önemi malumdur. Ancak bir noktaya daha dikkat çekmekte fayda vardır. Özellikle bu elçilerin aynı zamanda ve hatta bazılarının birlikte ziyaret gerçekleştirdiği bilgisi, özellikle elçilerin mensup oldukları devletlerin coğrafi konumları da düşünüldüğünde, konuşulacak konulardan birinin mutlaka Karadeniz ticareti ve buradan yapılacak köle ticaretine izin verilmesi ve yol güvenliklerinin sağlanması olduğu düşünülmektedir. Ayrıca ikinci husus olarak metinden sultanın Kahire'ye ulaşmasının ardından elçilerin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Buradan da hareketle bir teamül olarak elçilerin gelişigüzel Mısır içlerinde hareket etmelerine izin verilmediği, ancak sultanın uygun görmesi durumunda, uygun gördüğü zamanda devlet merkezine girebildikleri sonucuna varılabilmektedir.

²⁹ Bu dönem Bizans ile anlaşarak Kefe'de bir koloni oluşturan Cenovalılar, kuzey-güney rotasında Karadeniz'i Doğu Akdeniz'e bağlayan bir ticaret ağı oluşturdular. Böylece Kefe ile Ayas, Kıbrıs, Suriye limanları ve en önemlisi Mısır arasında ticaret gerçekleştirdiler. Northrup, "The Bahri Mamlûk Sultanate", s. 280.

³⁰ Bizans elçisinin isimleri, ziyaret nedeni ve taşıdığı mektubun içeriği hakkında maalesef dönemin İslâm kaynakları yeterli malumat barındırmamaktadır. Kaynaklarda Bizans elçilerinin yanı sıra sultanı ziyaret etmeye gelen Altın Orda Devleti, Anadolu Selçuklu Devleti ve Cenova'nın elçilerinden de bahsedilmektedir. Bu hususta daha fazla bilgi için bkz.: İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 170-171, 214-215; Sadeque, **Baybars I of Egypt**, s. 187, 230; Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks**, s. 82; Marie Favereau, "The Golden Horde and the Mamluks: The Birth of a Diplomatic Set-Up (660-5/1261-7)", **Mamluk Cairo, a Crossroads for Embassies: Studies on Diplomacy and Diplomatics**, Ed. Frederic Bauden, Malika Dekkiche, Leiden, Brill, 2019, s. 313.

Sultan ile imparator arasındaki ilişkiler her daim dostane gelişmemiş, inişli çıkışlı zamanlar da yaşanmıştır. Örneğin bölgedeki gerilimler imparatorluğu İlhanlı ve Altın Orda devletleri arasında bir çeşit denge siyaseti yürütmeye, hatta İlhanlılar tarafında olmaya yönlendirmiştir. Bu durum Altın Orda ile aralarındaki gerginliği daha da arttırmış, süreç Altın Orda devletinin Bizans topraklarına saldırısı ile sonuçlanmıştır. Bölgedeki bu düşmanlık doğal olarak Altın Orda Devleti'nin en önemli müttefiki Memlûk Sultanlığı ile Bizans İmparatorluğu'nun ilişkilerine de negatif yönde yansımıştır. Örneğin sultanın Ramazan 661/Temmuz-Ağustos 1263 tarihinde Berke Han'ı ziyaret için görevlendirdiği elçiler, Müftü İmâdeddîn Abdürrahim el-Hâşimî el- Abbâsî ve Emir Fârisüddîn Akkuş Mes'ûd, yanlarındaki hediyeler ile³¹ Bizans sularından geçişleri sırasında alıkonularak İstanbul'a götürülmüş, aynı dönemde İlhanlı elçilerinin de şehirde bulunması sebebiyle stratejik düşünen İmparator Mikhaıl Palaiologos,³² İlhanlılar yanında yer alarak bu elçilerin Altın Orda topraklarına geçişine izin vermemiştir. Ramazan 662/Haziran-Temmuz 1264 tarihinde bu haberin sultana ulaşmasının ardından oldukça sinirlendiği anlaşılan sultan, Bizans İmparatoru'nun yeminin de içinde bulunduğu Grekçe antlaşmanın nüshasını getirtmiş, huzuruna çağırdığı Hristiyan din adamlarını ile imparatorun durumunu, sözünden dönmesi sebebiyle Hristiyan dinine göre nasıl değerlendirileceğini tartışmıştır.³³ Onlara imparatorun sözünden dönerek elçilerini

³¹ Sultan Baybars'ın Berke Han için gönderdiği hediyeler arasında Osman b. Affan'ın hattı olduğu belirtilen bir mushaf ve rahlesi, çeşitli Venedik kumaşları, seccade ve halılar, altın-gümüş kaplı çeşitli lambalar, gümüş şamdanlar, Abdânî hasırı, çeşitli kıyafetler ve şekerin yanı sıra farklı kılıçlar, yaldızlı kalkanlar, çeşitli amaçlarla kullanılan oklar, aralarında zürafalar, maymunlar, Arap atları, Mısır eşekleri, zebraların da yer aldığı tuhaf hayvanlar, bu hayvanların bakıcıları, aşçı kadınlar ve daha birçok eşya yer almaktadır. Bütün bu hediyeler ve bahsi geçen elçiler için bir **tarida**, yük ve kargo taşımada kullanılan büyük gemi, hazırlanarak bir yıllık erzak ile yola çıktığı anlatılmıştır. Ayrıca yol boyunca güvenliklerinin sağlanması adına yanlarına çok sayıda okçu ve asker verildiği de belirtilmiştir. Aslında bu tedbir girişimi o dönem denizlerde karşılaşılan muhtemel korsanlık faaliyetleri ve çeşitli tehlikeler hususunda önemli delil oluşturmaktadır. Yûnînî, **Zeylû mir'âti'z-zamân**, C.I, Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifil-Osmaniyye, 1954, s. 537; İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 172-174.

³² Metinlerde genel olarak dönemin Bizans hükümdarları için el-Eşkerî, el-Basilus, el-Melik, el-İnberûr, er-Rûm unvanları tercih edilirken, ilk defa Mikhaıl Palaiologos için Kur, كُر unvanı kullanılmıştır. Yapılan antlaşma da Emân, الأمان olarak belirtilmiştir. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 88, 202, 404; Yûnînî, **Zeylû mir'âti'z-zamân**, C.I, s. 537. Holt, Kur'un imparatora ithafen, lord anlamında kullanılan bir unvan olduğundan bahsetmektedir. Ancak aynı unvan İsmail Hakkı İzmirli tarafından Türkçeye **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler** başlığıyla çevrilen eserde, muhtemelen yanlış okunup değerlendirildiği için **Kör** olarak yazılmıştır. Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 119; Tiesenhausen, **Altınordu Devleti**, s. 127.

³³ Sultan Baybars'ın din adamlarına bahsi geçen mevzunun imparatorla olan bağlantısını onlardan cevap aldıktan sonra açıkladığı rivayet edilmektedir.

tutuklattığını, bu suretle de İlhanlılar tarafında yer aldığını anlatmıştır. Ardından bir Rum filozof, piskopos ve rahibi imparatora elçi olarak göndererek Altın Orda Devleti'ne giden elçilerini alıkoymasına sebebiyle ilişkilerin sadece kendisiyle değil, o dönem Bizans için büyük tehdit olan, Berke Han ile de bozulacağını bildirmiş, ancak her ikisi arasında arabuluculuk yapacağını da taahhüt etmiştir. Bu doğrultuda Berke için de bir mektup hazırlatarak daha önce çeşitli hediyeler ile yola çıkmış elçisi Emir Fârisüddîn Akkuş Mes'ûd'a iletmiştir. Ondan iki hükümdar arasında uzlaştırıcı olmasını, böylece barışın tesis edilmesini istemiştir. Bu süreçte gerçekleştirilen girişimler ile barış ortamının oluştuğu, bunun üzerine de daha önce alıkonulan elçilerin serbest bırakıldığı anlatılmaktadır.³⁴ Bahsi geçen olay örgüsünden sultanın yaşanan olumsuz duruma stratejik birkaç hamle ile nasıl çözüm bulduğu, yürüttüğü diplomatik mücadele görülebilmektedir. Öncelikle İmparator Mikhaıl Palaiologos'un Memlûk topraklarındaki Hıristiyan din adamları ve halk nazarında kazandığı itibarını; verdiği sözü yerine getirmeyen ve bu sebeple de dinden çıkarılması gereken bir adam olduğu sonucu ile sarsmayı hedeflediği anlaşılmaktadır. Ayrıca sultan diplomatik bir hamle olarak imparatorluk ile Altın Orda arasındaki gerginliği ortadan kaldıracak kişinin yalnızca kendisi olduğunu belirtmiştir. Daha sonra kendisine yapılan yanlışın aynı şekilde Berke Han tarafından da yanlış algılanacağını söylemiş, böylece imparatorluk üzerindeki baskının artacağı imasında bulunarak bir anlamda imparatoru elçilerini bırakması ve ilişkilerin daha önceki seyrine dönmesi hususunda ikna etmiştir. Bu olaydaki elçilerin durumuna dikkat çekmek gerekirse alıkonulan elçilerin kurtarılması için görevlendirilenlerin gayri Müslim bir kabile olduğu anlaşılmaktadır. Ancak sultanın görevlendirdiği bu kişilerin özellikleri değerlendirildiğinde, akıcı Grekçe konuşabilecek, retorisi güçlü bir filozof ile imparator tarafından himaye edilen dindarlar, din adamlarının tercih edilmesinin önemli olacağı ve imparator üzerinde pozitif etki bırakacağı pek tabi düşünülmüştür. Bu bağlamda yapılan hamlenin oldukça akılcı ve şartlara göre şekillendiğini söylemek yerinde olacaktır. Ayrıca Sultan Berke'ye gönderilen elçi Fârisüddîn'in daha önce Bizans'ı da ziyaret etmesi sebebiyle

³⁴ İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 202-203; Yûnînî, **Zeylû mir'âti'z-zamân**, C.I, s. 537-539; Mohamed Tahar Mansouri, **Recherches sur les Relations entre Byzance et l'Egypte, (1259-1453) d'après les Sources Arabes**, Universite de Tunis I, Faculte des lettres de la Manouba, 1992, s. 126; Canard, "Le Traité de 1281", s. 91-92; Canard, "Un Traité", s. 213-217.

bölgeyi bildiği, hem Bizans imparatoru ile hem de Berke Han ile iletişimde zorluk çekmeyeceği düşüncesinin de hâkim olduğu ve bu sebeple seçildiği düşünülmektedir. Ayrıca iki elçi grubu da değerlendirildiğinde gayri Müslimlerin oluşturduğu grubun sultanın mesajını taşıyan ancak onun adına antlaşma yapmak ya da söz söyleme yetkisi olmayan, daha önce elçi gruplarını anlatırken bahsedilen birinci grup elçilere örnek teşkil ederken,³⁵ Berke Han'a gönderilen Emir Fârisüddîn, iki hükümdar arasındaki anlaşmazlığı çözmekle görevlendirildiği için ikinci elçi grubunda değerlendirilmelidir.

Bizans ile Memlûk Sultanlığı arasında baş gösteren gerginliğin durulmasının ardından, imparatorun farklı dönemlerde elçiler göndermek sureti ile hem bölgesinde düşmanlığı ortadan kaldırma, hem de ilişkilerini 1261-1262 yılındaki şartlara göre yeniden düzenlenme girişimleri olduğu fark edilmektedir. Bu amaçla 667/1268-1269 tarihinde Mısır'a gönderilen Bizans elçisi ile daha önce yaşanan gerginlik sürecinin bir çeşit yanlış anlaşılma olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Elçi, sultan ile imparator arasındaki yemin gereği Memlûk elçilerinin geçişine izin verildiğini, ancak Berke Han'ın vefatı ve ardından yeğeni Mengü Timur'un tahta geçmesi sebebiyle bir elçinin tutulduğunu bildirmiştir.³⁶ Sultan ile aralarındaki barış ortamının devam ettirilmesi

³⁵ Birinci grup elçiler için bir diğer örneği, yakın dönemde Sultan Baybars'ın Berke Han'ın İslâm'a girişi ve bu doğrultuda cihad yapması gerekliliğini öğütleyen mesajını Altın Orda Devleti'ne taşıyan güvendiği tüccarlar oluşturmaktadır. Tuccârü'l-Allân (تجار العلان) olarak bahsedilen bu grubun Kilikya Ermeni Krallığı'na yakın olarak çalışan Hristiyanlar olduğu, köle ticareti yapmaları sebebiyle kötü tanındıkları rivayet edilmektedir. Muhtemelen bu grup Ayas bölgesinde ticaret yapan Cenovalı ve Venedikli tüccarlardır. Ancak bahsi geçen dönemde Bizans'ın Venedik ile arasının İstanbul'un Latin işgali altındaki süreçteki rolleri sebebiyle iyi olmaması, bu grubu Cenovalı tüccarların teşkil ettiği, sultanın da onlara güvendiği sonucuna varılmasına sebep olmuştur. Ayrıca XIV. yüzyıl başlarında Cenovalı bir gemi sahibi, tüccar Seguranus Salvaigus (**Segurano-Sakran Salvaygo**) hakkında verilen bilgiler bu kanıyı destekler niteliktedir. Dönemin müellifi Gulielmus Adae, Seguranus'un yaptıklarını şikâyet yollu anlatırken, onun sultanın kardeşi olarak anıldığını, sultanın da mektuplarında ondan kardeşi ve arkadaşı olarak bahsettiğini belirtmektedir. Bu konu ve içeriği aşağıda ticaret ile ilgili bölüm anlatılırken tekrar, daha detaylı ele alınacaktır. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 88-89; Adae, "De modo Sarracenos Extirpandi", s. 525.

³⁶ Burada bahsedilen olayın daha önce anlatılan, 662/1264 tarihinde Berke'yi ziyarete giderken alıkonulan elçiler ile ilişkisinin bulunmadığı düşünülmektedir. Her ne kadar dönemin İslâm kaynaklarında Bizans'ın alıkoyması sebebiyle tutulan elçiler hakkında tek örnek anlatılmış olsa da, Safer 666/ Kasım 1267 tarihinde sultanın Berke Han'ın vefatı üzerine taziyelerini sunmak, yeni hükümdarı da tebrik için Altın Orda Devleti'ne bir elçi ile mektup gönderdiği rivayet edilmiştir. Hem dönem, hem de olaylar örgüsü dikkate alındığında, sultanın taziye için 666/1267 tarihinde gönderdiği bu elçinin alıkonulmuş olması muhtemeldir. Bu sebeple de Bizans elçisinin de 667/1268-1269 tarihindeki ziyareti sırasında bu hususu konu edindiği düşünülmektedir. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 202, 288, 334; Abdülkadir Yuvalı, "Mengü Timur", **DİA**, C.XXIX, s. 138. Ayrıca bu olaya İbn Abdüzzâhir'den yaptığı tercüme ile yer veren Holt'un eksik tercüme sonucu Mengü Timur'dan Berke Han'ın oğlu olarak bahsettiği tespit edilmiştir. Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 120; İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 334.

isteği de yine bu ziyaret sırasında dile getirilmiştir.³⁷ Daha sonra diplomatik arabuluculuk rolü üstlendiği anlaşılan Bizans'ın, Memlûkler ile devam eden karşılıklı yemine binaen, Altın Orda Hanı Mengü Timur ve İlhanlı hükümdarı Abaka Han ile de antlaşma yapılması teklifi iletilmiştir. Bunun üzerine Altın Orda ile barış sürecinin devam ettiğini bildiren sultan, Bizans'ın İlhanlı Devleti'ni gözeten girişimine olumlu cevap vermemiştir.³⁸

Bizans elçilerinin Mısır ziyaretlerinin Safer 671/Ağustos-Eylül 1272 tarihinde tekrarlandığı bildirilmektedir. Ancak bu ziyaret sırasında İlhanlı elçilerinin de bulunması görüşülen konuların Memlûkler ile yapılması düşünülen bir barış antlaşması olduğunu düşündürmektedir. Zaten metinde elçilerin ilettiği mesajlar doğrultusunda sultan ile Abaka Han arasında bir barış olması durumunda sürecin nasıl olması gerektiğine dair açıklamalar da dile getirilmiştir.³⁹ Ayrıca metinden o dönem Altın Orda elçisinin de huzurda bulunduğu ve ardından bütün elçilerin aynı senenin Rebûlevvel/Eylül-Ekim ayında ülkelerine döndüğü anlaşılmaktadır.⁴⁰ Bu ziyaretin dışında, Receb 674/Aralık-Ocak 1275-1276 tarihinde, Bizans, Cenova, Altın Orda ve diğer bazı devlet elçilerinin Şam'dan dönen Sultan Baybars'ın huzurunda hazır bulunduğu anlatılmaktadır. Metinde sultanın kendisine getirilen hediyeleri etrafına gösterdiğinin belirtilmesi sebebiyle bu elçi kabulünün genel olduğu, bütün elçilerin aynı alanda kabul edildiği düşünülmektedir. Ayrıca sultanın kendisine sunulan kıymetli hediyelere karşılık değerli hediyeler hazırlattığı, kendi elçilerini de bahsi

³⁷ İslâm kaynaklarının sunduğu bilgiler esas alındığında elçi ziyaretlerinde Bizans ve Memlûkler arasında elçilerin alıkonulması ve Altın Orda ile ilişkilerin sekteye uğratılması sebebiyle bir sessizlik dönemi saptanmıştır. Daha sonra Bizans'ın bölgede barışı tesis etmek, kendine karşı gelebilecek tehditleri ve ittifakları önlemek adına, Memlûkler ile ilişkilerini canlandırdığı görülmektedir. Canard, "Un Traité", s. 220; Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks**, s. 92-93. Bu arada Bizans İmparatorluğu'ndan dolayı olarak siyasî, askerî ve iktisadi alanda istifade eden Memlûkler'in, Karadeniz ile ilişkilerde imparatorluğu bölgeye ulaşma vasıtası olarak kullandığı, böylece Altın Orda Devleti ile irtibatını devam ettirdiği, buradan getirilen köleler ile askerî insan gücünü karşıladığı ve gerçekleştirilen ticaret ile tüccarların ticarî hareketliliğini sağladığı unutulmamalıdır. Bu sebeple iki devletin de çıkarları aralarında ne yaşanırsa yaşansın birbirlerine yüz çevirmelerine engel olmaktadır.

³⁸ İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 334-335; Canard, "Le Traité de 1281", s. 670; Thorau, **The Lion of Egypt**, s. 194-195; Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks**, s. 92; Amitai, "Diplomacy and the Slave Trade" s. 360-361.

³⁹ İlhanlı elçilerinin Abaka Han'ın barış teklifine dair açıklamaları ve Memlûkler'in tepkileri için bkz.:İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 404.

⁴⁰ Şaban/Şubat-Mart 1273'te sultanın huzurunda bulunan Altın Orda elçileri haber verilmektedir. Bu elçilerin sultanın hediyelerinin yanı sıra Abaka Han'ın sultana sunduğu barış teklifini de anlatan bir mektup ile ülkelerine döndüğü rivayet edilmiştir. Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 411.

geçen heyetler ile gönderdiği anlatılmaktadır. Cenova ile ilgili kısımda elçilerin getirdiği değerli hediye kabul eden sultanın onlarla bir antlaşma yapmak suretiyle bu girişime karşılık verdiğinden bahsedilmektedir.⁴¹ Bizans, Altın Orda ve Cenova elçilerinin aynı zamanda sultanın huzurunda bulunmalarının yanı sıra görüşmelerde Cenova elçileri ile bir antlaşmanın da imzalanmış olduğu bilgisi, doğal olarak görüşülen konulardan birinin, daha önce 661/1263 tarihindeki olaylar anlatılırken yukarıda değerlendirilen, Karadeniz ile Mısır toprakları arasında gerçekleştirilecek ticaret olduğunu düşündürmektedir. Muhtemelen ticaret güvenliğinin sağlanması, taraflar ile bu ticarete rol alacak tüccar ve gemi sahiplerine sağlanacak imtiyazlar da yine burada konu edilmiştir. Burada anlatılan olay dikkatli incelendiğinde müellifin hazır bulunan Bizans elçilerinden söz ederken onların getirdiği ya da sultanın hükümdarları için hazırlattığı hediyelerden bahsetmemesi dikkat çekicidir. Ayrıca Bizans elçilerinin ülkelerine dönüşlerinde diğer ülkeler için geçerli olduğu gibi Memlûk elçilerinin de gönderilmesi pratiğinden söz edilmemiştir. Ancak elçi gönderimi ve kabullerinin önemli teamül ve geleneklere dayanması sebebiyle elçilerin ziyaret ettikleri ülkenin hükümdarına hediye sunmadan ya da devlet liderleri için sunulan hediyeleri almadan geri gönderilmesinin oldukça zor bir ihtimal olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple de konuyu aktaran müellifin sunduğu bilgiler ile yetinilerek bir değerlendirme yapmak maalesef bahsi geçen dönem var olan devletlerarası pratiği kavramayı zorlaştırmaktadır.

Sultan Baybars'ın vefatıyla (ö. 676/1277) kısa süreliğine devleti yöneten oğulları Berke ve Bedreddin Sülemiş'in ardından Seyfeddîn Kalavun el-Elfî (1279-1290) sultanlığını ilan ederek Memlûk devletine hükmetmiştir. Onun döneminde Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ilişkilerin sürdürüldüğü bilgisine çağdaş ve sonraki dönem müelliflerinin eserlerinden ulaşılabilmektedir. Bu bağlamda İbn Abdüzzâhir, Kalkaşendî ve İbnü'l-Furât'ın eserleri yürütülen diplomatik ilişkilerin yanı sıra ilgili antlaşmaların tam metinlerine de yer vermesi sebebiyle o dönem için daha zengin bilgiler sunmaktadır.

⁴¹ İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk*, C.VII, s. 44.

Eldeki veriler ışığında bu dönem Memlûk-Bizans ilişkilerinde ilk diplomatik girişimin yeni sultan Kalavun tarafından başlatıldığını iddia etmek yanlış olmasa gerekir. Bu süreçte Rebûlâhîr 679/Temmuz-Ağustos 1280 tarihinde sultanın Nâsîrüddîn b. el-Muhsinî el-Cezerî ile bir patriği⁴² Bizans imparatoruna elçi olarak gönderdiğinden bahsedilmektedir. Kaynaklarda içeriği belirtilmeyen bu ziyaretin muhtemelen Kalâvûn'un sultanlığını haber vermek ve ikili ilişkilerin devam ettirilmesi adına gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Nitekim bu elçiler ile aynı dönemde Altın Orda Devleti'ne de bir heyet gönderilmesinin bu düşünceye varılmasında katkısı büyüktür.⁴³ Bahsi geçen Bizans ziyaretinden kısa süre sonra ilişkilerin mektuplarla devam ettirildiği görülmektedir. Bu bağlamda günümüze ulaşan mektuplardan ilki, Ramazan 680/Aralık-Ocak 1281-1282 tarihinde geldiği belirtilen, fakat üzerine aynı senenin Muharrem ayı yazılarak Grekçeden Arapçaya tercüme edilen Bizans İmparatoru Mikhail Palaiologos'un mektubudur.⁴⁴ Ardından da sultan tarafından Bizans İmparatoruna hitaben bir mektup hazırlatılarak Necmeddîn Şuveyhî ve yanındaki elçiler ile 682/1283-1284 tarihinde İstanbul'a gönderildiğinden bahsedilmektedir. Ancak İmparator Mikhail'in vefatı sebebiyle mektubun yeni imparator, II. Andronikos'a iletildiği bilgisi verilmiş, daha sonra da yeni imparatorun yemini ve bağlılığı sultana sunulmuştur. Bunun üzerine de sultan, II. Andronikos'a hitaben yeni bir mektup hazırlatarak Emir Nâsîrüddîn b. el-Muhsinî el-Cezerî'ye teslim etmiş, aralarında atların da bulunduğu değerli hediyeler ile 2 Muharrem 683/21 Mart 1284'te İstanbul'a göndermiştir.⁴⁵ Bu bağlamda Bizans ile diplomatik ve ticarî

⁴² Bu patriğin kimliği ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. *Teşrifü'l-eyyâm*'ın tahkikini yapan Murad Kamil'in verdiği dipnotta bu kişinin Melkit Patriği III. Athanasius (1276-1308) olduğu bildirilirken, Canard, İskenderiye Patriği Anba Yûnus b. Wali ad-Daula [Veliyyüddeve?] (662/1271-692/1293) olduğunu belirtmektedir. İbn Abdüzzâhir, *Teşrifü'l-eyyâm*, s. 55; Canard, "Un Traité", s. 200.

⁴³ Kaynaklarda İstanbul'a gönderilen elçi heyetinden bahsedilirken aynı dönemde Altın Orda Hanı Mengü Timur'a da bir heyetin deniz yoluyla gönderiliyor olmasının yanı sıra daha önce Mısır'a gelmiş ve bahsi geçen elçiler ile İstanbul'a dönecek bir Bizans kafilesinden bahsedilmemiş olması görüşümüzü desteklemektedir. İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk*, C.VII, s. 179; İbn Abdüzzâhir, *Teşrifü'l-eyyâm*, s. 73; Marshall W. Baldwin, "Missions to the East in the Thirteenth and Fourteenth Centuries", *A History of the Crusades: The Impact of the Crusades on the Near East*, Ed. Kenneth M. Setton, C.V, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1985, s. 467, 557.

⁴⁴ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, C.XIV, s. 72; Canard, "Un Traité", s. 198.

⁴⁵ İbn Abdüzzâhir, *Teşrifü'l-eyyâm*, s. 54, 55; Holt, *Early Mamluk Diplomacy*, s. 120; Mansouri, *Recherches sur les Relations*, s. 127. Sultanın Emir Nâsîrüddîn b. el-Muhsinî el-Cezerî'yi yalnız göndermediği, aynı tarihte Altın Orda Devleti için de bir elçi heyeti yola çıkardığından bahsedilmektedir. Deniz yolunun takip edilecek olması sebebiyle muhtemelen aynı rotada seyredecek gemideki masrafların böylece daha uygun hale getirilmesinin amaçlandığı düşünülmektedir. Ayrıca buradan devletin siyasî ve ticarî ilişkilerinde öneme sahip iki bölge devleti ile ilişkilerini aynı zaman

ilişkileri incelerken değineceğimiz ilk yemin mektubunun imparator Mikhail tarafından gönderildiğini, günümüze ulaşan ikinci mektubun ise ona cevaben hazırlatıldığını düşünerek konuyu değerlendirmek faydalı olacaktır.⁴⁶

İmparator ve sultan arasında teati eden her iki mektup da genel hatları ile incelendiğinde siyasî ve ticarî ilişkilerin merkezde olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda öncelikle iki devlet hükümdarının karşılıklı iyi niyet, dostluk ve birbirlerine yardımcı olma istekleri dile getirilmiştir. Ardından tarafların karşılıklı olarak, soylarından gelenler de dâhil, muhabbet besleyeceği, halklarına karşı da her türlü düşmanlıktan uzak duracağı belirtilmiştir.⁴⁷ Daha sonra özellikle elçiler ve devletlerarası ilişkiler merkeze alınarak; Memlûk elçilerinin Bizans topraklarından ya da karasularından geçerek bölge devletlerine (Altın Orda'ya) gidişine veya bölgeden ülkelerine dönüşlerine mani olunmayacağı, onlar ile birlikte dönen elçi ve diğer şahıslara da dokunulmayarak geçişlerine izin verileceği iki mektupta da yer bulmuştur.⁴⁸ Böylelikle elçi dokunulmazlığı ilkesi sağlandığı gibi Karadeniz ile yürütülecek diplomatik ilişkiler için Bizans'ın önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Bunların yanı sıra, her iki devlet için mühim bir husus olan bölgeler arası ticaretin iki mektubun da önemli bölümünü oluşturduğu saptanmıştır. Buna göre iki tarafın tüccarlarına karşılıklı ticaret serbestliği getirilmiş, anlaşılması durumunda vergilerden

diliminde gerçekleştirmesiyle ticaretin güvenliği için uygun şartları oluşturduğu da iddia edilebilir. Zaten yukarıda Mısır'ı ziyaret eden elçi kabileleri anlatılırken Bizans, Altın Orda ve hatta zaman zaman Cenova devletlerinin elçilerinin beraber zikredilmesi de bu minvalde değerlendirilmiştir.

⁴⁶ Maalesef İstanbul'a gönderilen mezkûr mektubun ardından yeni imparator Andronikos'un sultana gönderdiği mesaj ile bu mesaja cevap olarak sultanın hazırlattığı mektupların içeriğine ulaşamamaktadır.

⁴⁷ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 204-205; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, C.XIV, s. 72-73, 76-77; İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk*, C.VII, s. 229, 231-232. Burada gündeme getirilen madde ile aralarında diplomatik ilişkiler kurarak çeşitli antlaşmalar yapan Memlûk ve Bizans devletlerinin ilişkilerindeki dalgalanmanın önüne geçilmesinin amaçlandığı düşünülmektedir. Örneğin iyi ilişkilerin devam ettiği bir dönemde Bizans'ı tehdit eden Charles Anjou'dan korunmak isteyen İmparator Mikhail Palaiologos, Anadolu'daki Türk varlığına ve Mısır'a karşı düzenlenen bir Haçlı seferine destek vermiş, yakın dönemde Kalavun da bahsi geçen tehdit devam ederken Charles Anjou ile antlaşma yapmış, böylece kurduğu ittifak ile Bizans'ı endişelendirmiştir. Laiou, "Byzantine Trade", s. 189. Bizans'ın destek vereceği 1274-1277 tarihlerini kapsayan Haçlı Seferi ve uygulanması düşünülen plan ve rotalar için bkz.: Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus*, s. 285-294.

⁴⁸ Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, C.XIV, s. 73, 77; İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 205, 208; İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk*, C.VII, s. 229, 232.

muaf olmalarının önü açılmıştır. Ayrıca Karadeniz’den köle ticaretinin devamlılığı yine bu yeminler ile garanti altına alınmıştır.⁴⁹

Mektuplarda ticaret ve seyahatler ile ilgili dikkat çeken diğer bir husus ise yol güvenliğidir. Bu bağlamda hükümdarlar maruz kalınabilecek korsan saldırılarına dikkat çekmekte, böyle bir durumla karşılaşıldığında yapılması gerekenler her iki devletin sorumlulukları üzerinden anlatılmaktadır.⁵⁰ Ticarî ilişkiler aşağıda ayrı bir alt başlıkta inceleneceği için antlaşmaların karşılıklı ticarî faaliyetleri konu alan maddelerinin detaylı değerlendirmesine burada yer verilmemiştir.

Memlûkler ile Bizans arasındaki diplomatik ve ticarî ilişkilerin yalnızca çalışmaya konu edilen dönem ile sınırlı olmadığı, daha sonraki zaman dilimini de kapsayan sürecin bir parçası olduğu bilinmelidir. Bu bağlamda birbirine ihtiyacının farkında olan bu iki devletin XIV. yüzyıldan itibaren de elçiler göndererek antlaşmalar yaptığına, karşılıklı imtiyaz ve haklar edindiğine, böylece ticaretin de devam ettirildiğine şahit olunmaktadır. Örneğin 1327 tarihinde Mısır’ı ziyaret için genç yaşlardaki Andreas Libadenos, elçi olarak Memlûk topraklarına gönderilmiştir. Seyahatlerin daha hesaplı olması adına hazırlatılan geminin muhtemel yolcuları arasında tüccarların da olduğu düşünülmektedir. Bu kanıya varılmasında elçinin dönüşünün beklenmeden geminin kısa süre sonra, muhtemelen tüccarların ticaretinin ardından, İstanbul’a döndüğü haberi etkili olmuştur.⁵¹ Daha sonra 1348-1349 tarihinde İmparator VI. İoannes Kantakuzenos (1347-1354)’un elçisi Manuel Sergopoulos’un girişimleri ile Memluk Sultanı el-Melikü’n-Nâsır Hasan (748-1347) ile bir antlaşma yapılmış, böylece Memlûk topraklarındaki Bizanslı tüccarların güvenliklerinin sağlanması kararlaştırılmıştır.⁵² 1385 yılında gönderilen elçi ile Bizanslı tüccarların Mısır’dan ticaret yapmasına izin istenmiş, muhtemelen sayılarının da bu dönemde

⁴⁹ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 205, 208; Kalkaşendî, *Subhu'l-a‘şâ*, C.XIV, s. 73, 77; İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk*, C.VII, s. 229-230, 232-233; Dölger, "Der Vertrag", s. 70; Canard, "Un Traité", s. 200.

⁵⁰ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 206-207, 209; Kalkaşendî, *Subhu'l-a‘şâ*, C.XIV, s. 74-75, 77-78; İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk*, C.VII, s. 230-231, 233.

⁵¹ Jacoby, "Byzantine Traders in Mamluk Egypt", s. 255-256; Anthony Kaldellis, *Ethnography After Antiquity: Foreign Lands and Peoples in Byzantine Literature*, Philadelphia, University of Pennsylvania, 2013, s. 147.

⁵² Laiou, "Byzantine Trade", s. 191; Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean", s. 193.

artması gerekçesi ile imparatorluğun talebi üzerine 1386'da İskenderiye'de, Greci olarak anılan bir Bizans konsülü açılmıştır. 1422 senesinde ise Bizanslı tüccarlar için küçük bir funduk kurulduğu bilgisi verilmiştir.⁵³ Durum gösteriyor ki, XIII. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Memlûk-Bizans diplomatik ve ticarî ilişkileri XV. yüzyıla kadar devam ettirilmiştir. Çalışmanın kısıtlı bir dönemi kapsamı nedeniyle yukarıda bahsi geçen bu elçi seyahatleri ile yapılan antlaşmaların detaylarına burada girilmemiş, Memlûk-Bizans diplomatik ve ticarî ilişkilerinin sadece belirli bir döneme has olmaktan öte geniş bir sürece yayıldığını göstermek adına sadece kısaca sürecin devamlılığı anlatılmıştır.

2.1.2.2. Kilikya Ermeni Krallığı ile Diplomatik İlişkiler

Memlûk Sultanlığı'nın Doğu Akdeniz'de Kilikya Ermeni Krallığı ile yürüttüğü diplomatik ilişkilerini Sultan Baybars dönemi ile başlatmak mümkündür. Krallığın bölgede Moğollar ve Haçlı devletleri ile ilişkileri, kurduğu diplomatik ve siyasî bağlar, XIII. yüzyılın ikinci yarısında onları Memlûkler ile karşı karşıya getirecektir.⁵⁴ Ancak Memlûkler'in bölgeden ticarî ve lojistik çıkarları ilişkilerinde belirleyici olacak, yaşanan çeşitli siyasî ve askerî mücadelelere rağmen Ermeni devletine uzun süre son verilmediği görülecektir.⁵⁵

Sultanlık ile Kilikya Ermeni Krallığı arasındaki diplomatik ilişkiler incelendiğinde dönemin kaynaklarının verdiği bilgiler sürecin siyasî ve sınırlarda gerçekleşen askerî mücadelelerin ardından ateşkes antlaşmaları ile yürütüldüğünü göstermektedir. Bunun yanında dönem şartlarının değerlendirilmesi neticesinde çeşitli girişimlerde bulunmak adına sultanı ziyarete gönderilen Ermeni elçilerinden de söz edilmektedir. Bilinen ilk diplomatik girişim sınır mücadeleleri arefesinde Kilikya Ermeni Krallığı'nın Kahire'ye gönderdiği heyet ile başlamıştır. 663/1264-1265 tarihinde, muhtemelen İlhanlı Han'ı Hülâgû'nün vefatının ardından gerçekleşen

⁵³ Jacoby, "Byzantine Traders in Mamluk Egypt", s. 257, 263, 264-265.

⁵⁴ Sadeque, **Baybars I of Egypt**, s. 37; Cüneyt Kanat, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 16/1, 2001, s. 32.

⁵⁵ Kilikya Ermeni Krallığı'nın Moğollar ile ilişkileri, Memlûkler için önemi ve bu süreçlerinin nasıl yürütüldüğü çalışmanın I. bölümünde detaylı anlatılmıştır.

ziyaret ile Kral Hetum'un⁵⁶ elçileri, değerli hediyeler ile Sultan Baybars'ın huzuruna gelmiş ve kralın barış teklifini sunmuştur. Ancak yakın zamanda bölgeye sefer düzenleme niyetinde olan sultan, karşı tarafa kabul edemeyeceği şartlar ileri sürmüş, bu sebeple de mezkûr girişim Ermeni devleti açısından olumlu sonuçlanmamıştır.⁵⁷ Dönemin Süryânî tarihçisi Ebu'l-Ferec'in, (Barhabreus ö. 685/1286), anlattıkları bu süreci biraz daha anlaşılır kılmaktadır. Belirttiğine göre 1266 tarihinde Baybars, Hetum'a bir mesaj (burada kastedilen muhtemelen bir mektuptur) göndererek kendisine cizye ödemesini, ayrıca tüccarların Ermeni topraklarına rahatça girişine izin vermesini istemiştir.⁵⁸ Tarihler dikkate alındığında bu mesajın Ermeni elçisinin barış teklifini müteakip Mısır'dan gönderilen elçiler ile iletildiği düşünülmektedir. Ancak sultanın taleplerini iletenlerin kimliği hususunda müellif sessiz kalmıştır.⁵⁹ Ayrıca metinde bahsedilen ürünlerden o dönem Memlûkler'in ihtiyaçlarından bazılarına ulaşılabilirdiği gibi, sultanın özellikle bu ticareti gerçekleştirecek tüccarlara izin verilmesini istiyor olması, bahsi geçen dönemde tüccarların Kilikya Ermeni Krallığı'nın topraklarında ticaret gerçekleştirirken karşılaştığı muhtemel zorluklar ve yasaklamalar olabildiğine işaret etmektedir. Nitekim daha sonra bölgedeki tüccarlara yönelik saldırı, gasp ve tehditler sebebiyle Baybars'ın Ermeni Krallığı üzerine sefer başlattığı bilgisi de bu kanıyı teyit eder niteliktedir.⁶⁰ Bu hususta İbn Abdüzzâhir, Göynükteki Ermeniler'in Memlûk tüccarlarına yönelik saldırılarının artması üzerine Ermeni Kralı'na bir mektup yazılarak duruma müdahale etmesinin istendiğini bildirmektedir.⁶¹ Her ne kadar bu girişimden fayda alınamasa da Memlûk Sultanlığının

⁵⁶ Metinlerde Kilikya Ermeni Krallığı için Mütemellikü'l-Ermen, Sâhibu'l Sîs ve Tekfûr unvanlarının kullanıldığı gözlenmiştir. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 191, 269, 270, 327, 328, 329; İbn Abdüzzâhir, **Teşrifü'l-eyyâm**, s. 92; Baybars el-Mansûrî, **et-Tuhfetü'l-mülûkiyye**, s. 59; Yûnînî, **Zeylû mir'âti'z-zamân**, C.II, s. 384.

⁵⁷ Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks**, s. 116; Thorau, **The Lion of Egypt**, s. 163; Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 48; Reuven Amitai, "Dangerous Liaisons: Armenian-Mongol-Mamluk Relations (1260-1292)", **La Méditerranée des Arméniens XIIe - XVe siècle**, Ed. Claude Mutaftian, Paris, Geuthner, 2014, s. 197.

⁵⁸ İbnü'l-İbrî, **Târîhu Muhtasari'd-düvel**, s. 498; Abû'l-Farac, **Abûl-Farac Tarihi**, C.II, s. 586.

⁵⁹ Burada elçilerin isimlerinin verilmemiş olması bir yana dönemin İslâm kaynaklarında da bu olaydan bahsedilmemesi, elçi olarak görevlendirilenlerin, daha önce elçiler anlatılırken değinilen, birinci grup içinde değerlendirilmesini, elçilerin de muhtemelen o bölge ile ticaret yapan tüccarlardan olduğu düşüncesini kuvvetli kılmaktadır.

⁶⁰ Northrup, "The Bahri Mamlûk Sultanate", s. 279; Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 50. Aynı müellif, başka bir saldırı ile ilgili olarak içinde tüccarların ve mallarının bulunduğu bir Mısır gemisine yapılan saldırı ve yağmanın ardından Sis ve Beyrut elçilerinin sultanı ziyaret ederek sebep olunan kayıpları giderdiklerini anlatmaktadır. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 282.

⁶¹ İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 417.

tüccarlarını ve ticareti korumak adına diplomatik girişimlere başvurmaktan çekinmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

İki tarafın da sonuca ulaşamadığı bahsi geçen ziyaretler sürecinin ardından Sultan Baybars'ın emriyle Kilikya Ermeni Krallığı üzerine ilk sefer Zilkade 664/Ağustos 1266 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Şam'dan yola çıkan ordunun hızlıca Ermeni topraklarına girdiği, bunun üzerine karşı koyamayacağını anlayan Kral Hetum'un elçileri aracılığı ile teslim olduğunu bildirdiği rivayet edilmektedir. Ancak bu girişimin sultanın emri tarafından dikkate alınmayarak elçilerin hapsedildiği bildirilmektedir.⁶² Daha sonra ilerlemesine devam eden Memlûk ordusu takip eden günlerde Ermeni Krallığı'nın askerleriyle karşılaşmış ve onları ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu mücadele sırasında Ermeni Kralı Hetum'un varisi Leon da esir alınmıştır. Elde edilen kale ve toprakların yanı sıra⁶³ Leon'un esareti, Kilikya Ermeni Krallığı'nın ivedilikle diplomatik girişimleri başlatmasında etkili olacaktır.⁶⁴ Bu süreçte Rebûlevvel 665/Kasım-Aralık 1266 tarihinde Kahire'ye gelen ilk Ermeni elçisiyle tutsak prensin esaretinin bitirilmesi istenmişse de olumlu cevap alınamamıştır. Aynı amaçla bir yıl sonra Suriye yakınlarında yapılan görüşmede ise sultanın şartlarının kabul edilmesiyle bir ateşkes yapılmış, böylece Ermeni prensinin özgürlüğü de sağlanmıştır.⁶⁵

⁶² İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 269; Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks**, s. 116-117.

⁶³ Gerçekleştirilen sefer sırasında kazanılan topraklar ve yağmalanan şehirler çalışmanın I. bölümünde Kilikya Ermeni Krallığı'nın Memlûkler için Önemi başlığı altında detaylı verilmiştir.

⁶⁴ Thorau, **The Lion of Egypt**, s. 174; Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks**, s. 117-118; Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia", s. 653-654; Vahram, **The Chronicle of the Armenian Kingdom**, s. 52; Ramazan Şeşen, **Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)**, İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları, 2009, s. 148-149. M. Şerefüddin Yaltkaya tarafından Baybars Tarihi başlığı ile tercüme edilen ve İbn Şeddâd'a atfedilen eserde, yaşanan mücadele sonucunda esir edilenin kralın oğlu Leon olmasına rağmen Sis Tekfuru'nun esir edildiği şeklinde bir değerlendirme bulunmaktadır. İbnü'l-Fuâtî'nin eserinde ise Kral Leon'un babası Hetum ile karıştırılması sonucunda metinde Leon'un oğlunun esir alındığı bilgisi verilmektedir. İbn Şeddâd, **Baybars Tarihi**, s. 139-140; İbnü'l-Fuâtî, **el-Ĥavâdişü'l-câmi'a ve't-tecâribü'n-nâfi'a fi'l-mi'eti's-sâbi'a**, Thk. Mehdi en-Necm, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003, s. 254.

⁶⁵ Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks**, s. 118; Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 49; Şeşen, **Sultan Baybars ve Devri**, s. 149-151; Amitai, "Dangerous Liaisons", s. 198. Sultanın şartları arasında daha önce Moğollar ile Ermeniler'in kurdukları ittifaklar çerçevesinde elde ettikleri yerlerin Memlûkler'e bırakılması ile Moğollar tarafından esir alınan, Emir Şemseddin Sungur el-Aşkar'ın Leon'a karşılık olarak serbest bırakılması yer almaktadır. Hem bunları gerçekleştirmesi hem de ülkesini yönetmesi için Ermeni Kralı ile bir sözleşme yapılarak bir yıllık süre takdir edilmiştir. İbnü'l-Fuâtî, **el-Ĥavâdişü'l-câmi'a**, s. 254-255; Thorau, **The Lion of Egypt**, s. 176, 185, 192-193; İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 272, 327-329; Baybars el-Mansûrî, **et-Tuhfetü'l-mülûkiyye**, s. 59; Yûnîni, **Zeylû**

Sultan Baybars'ın şartları karşısında oldukça zor duruma düşen Kral Hetum'u 1268 yılında gerçekleştirilen Antakya'nın fethi hadisesi de olumsuz etkilemiştir. Muhtemelen bölgede yalnızlaştığını hisseden kral, daha önce Moğollarla kurduğu ittifaklar neticesinde Suriye'de elde ettiği toprakları Memlûkler'e bırakmıştır.⁶⁶ Kral Hetum'un 1270 yılındaki vefatının ardından tahta oğlu Leon geçmiştir. Ancak Leon'un babası ile Baybars arasındaki ateşkese uymayarak bölgede seyyahlara ve Memlûkler için çalışan tüccarlara zarar vermesi, vergisini ödememesi ve tahkimat gerçekleştirmesi hoş karşılanmamış, böylece 673/1275 tarihinde Kilikya Ermeni Krallığı topraklarına yeniden sefer hazırlıkları başlatılmıştır.⁶⁷ Öncekilerden daha şiddetli olduğu düşünülen bu sefer ile başkent Sis tekrar ele geçirilmiş, özellikle Antakya'nın da fethinden sonra bölgede önem kazanmış ticaret merkezi Ayas yağmalanarak geri dönmüştür.⁶⁸

Sultan Kalavun dönemi Doğu Akdeniz'de Haçlı gücünün zayıflatılması, Moğollar'a karşı kazanılan başarılar, bölgede Memlûkler'e karşı oluşturulan ittifakların bir parçası olan, Kilikya Ermeni Krallığı'nı Memlûk Sultanlığına yaklaştırarak, kayıtları günümüze kalacak siyasî, askerî ve ticarî önemi olan bir diplomatik süreç başlatacaktır. İslâm kaynaklarının aktardığına göre dönemin ilk girişimi Ermeni Krallığı tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak sultanın sarayına gönderilen elçilerden herhangi bir sonuç alınamaması üzerine kral, yeni bir girişimde bulunarak Tapınak Şövalyelerinin üstadından aracılık yapmasını, sultana af ve özürlerini sunmasını istemiştir. Üstadın araya girmesi üzerine sultanın 2 Rebûlâhir

mir'âti'z-zamân, C.II, s. 384-386. Bahsi edilen esirlerin değişim süreci ve bu amaçla yapılan antlaşmalar ile ilgili dönemin kaynaklarında farklı süreçler anlatılmaktadır. Hatta İbn Abdüzzâhir, bu amaçla sultanın bir elçisini Ermeni kralına gönderdiğini, şartların görüşüldükten sonra antlaşmanın Antakya'da yapıldığı bilgisini vermektedir. Bu süreç ve farklı değerlendirmeler için bkz.: Scott, "Mamlûk-Armenian Relations", s. 82-83; Amitai, "Dangerous Liaisons", s. 198-199.

⁶⁶ Sadeque, **Baybars I of Egypt**, s. 58-59; Scott, "Mamlûk-Armenian Relations", s. 83.

⁶⁷ Bu seferin sebepleri ile ilgili farklı değerlendirmeler için bkz.: Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks**, s. 133-134; Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 50-52. Bahsi geçen bu sefer ile ilgili Vahram'ın kroniği incelendiğinde Mısır sultanının aralarındaki antlaşmayı bozarak Ermeni topraklarına saldırdığı şeklinde bir yaklaşım görülmüştür. Vahram, **The Chronicle**, s. 55.

⁶⁸ Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 95; Northrup, "The Bahri Mamlûk Sultanate", s. 279; Amitai-Preiss, **Mongols and Mamluks**, s. 133-134; Stewart, **The Armenian Kingdom**, s. 50-53.

684/7 Haziran 1285 tarihinde bir ateşkes antlaşması hazırlamak suretiyle Kral Leon'a cevap verdiği anlatılmaktadır.⁶⁹

Günümüze tam metni ulaşan bu belge incelendiğinde yukarıdaki metinlerden farklı olarak belirli bir zaman dilimini; 10 yıl, 10 ay, 10 gün ve 10 saati, kapsadığı görülmektedir.⁷⁰ Ayrıca metinde uzun uzun sultana olan övgülerin ve lakaplarının anılmasının ardından Ermeni kralından kısaca, sadece soy ve aile bilgileri verilerek, bahsedilmesinden belgenin Dîvânü'l-İnşâ'da Kral Leon'un ağzından yazılmak suretiyle hazırlandığı, daha sonra da onayı için gönderildiği düşünülmektedir. Belgenin önemine binaen antlaşmaya ve içindeki şartlara uyulması gerekliliği vurgulanmış, kralın feshetmesi durumunda yapacakları sıralanmıştır. Daha sonra Kral Leon'un kendi topraklarında alması gereken önlemler ve güvenlik tedbirleri sıralanmış, antlaşmayı bozacak girişimlerin önüne geçilmesi talep edilmiştir. Bahsi geçen ateşkes antlaşmasının esasları uyarınca kralın topraklarına eman sağlanacağı belirtilmiş, iki tarafın da birbirine karşı mücadeleden kaçınması istenmiştir. Kralın antlaşmanın geçerli olduğu süre boyunca ödemesi gereken yıllık vergi de yine bu belgede belirlenmiş, ilk ödemeyi nasıl yapacağı da detayları ile anlatılmıştır.⁷¹ Bütün bunların yanı sıra Memlûkler'e karşı bölgesinde oluşabilecek ittifaklara girmemesi, sultanın askerlerine ve tebaasına yönelik zarar verecek girişimlerde bulunmaması, bütün gücü ile sultanı ve topraklarını korumak için çaba göstermesi istenmiştir.⁷² Başarı ile gerçekleşmiş siyasî veya askerî bir mücadelenin sonucu olduğu açıkça anlaşılan metinde, kazanan tarafın kaybeden üzerine istekleri arasında bölgeler arasındaki ticarete ayrı önem atfedildiği, belgede tüccarların sıklıkla dile getirilmesi suretiyle anlaşılmaktadır. Bu antlaşma metnine konu olan tüccar grupları ile ticarî

⁶⁹ İbn Abdüzzâhir, **Teşrîfü'l-eyyâm**, s. 92-93; Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 93-94.

⁷⁰ İbn Abdüzzâhir, **Teşrîfü'l-eyyâm**, s. 94.

⁷¹ İbn Abdüzzâhir, **Teşrîfü'l-eyyâm**, s. 94-96, 98-99, 100-102; Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 96-97, 99, 101-103. Antlaşma uyarınca Kral Leon'un halkı, ülkesi ve kendi adına Sultan el-melikü'l-Mansur ve haleflerine yıllık vergi (bir çeşit tımar vergisi القطيعة) olarak; yarısı 250.000 dirhem/takvorin eden, 500.000 dirhem değerinde Küçük Ermenistan gümüşü, toplam 50 baş cins at ve katırın (25 أكاديش ve 25 بغال جيد) yanı sıra istenildiğinde sultanın ülkesinde belirtilen yere nakledilmek üzere atlarda kullanılan 10.000 parça demir ve çivisini (تطبيقة بمساميرها) burada at nalları ve bunları çakmak için kullanılan çivilerinin kastedildiği düşünülmektedir) göndermesi talep edilmiştir. İbn Abdüzzâhir, **Teşrîfü'l-eyyâm**, s. 98-99. Kilikya Ermeni Krallığı aynı dönemde İlhanlılar'a da benzer bir vergi ödemekteydi. Stewart, "The Armenian Kingdom and the Near East", s. 532.

⁷² İbn Abdüzzâhir, **Teşrîfü'l-eyyâm**, s. 102; Scott, "Mamlûk-Armenian Relations", s. 194-195.

ilişkileri çalışmanın üçüncü bölümünde ayrı bir başlık altında değerlendirileceği için burada detaylarına yer verilmemiştir.

Anlatıldığına göre hazırlanan antlaşma metni, Emir Fahreddîn el-Mukrî el-Hâcib'e teslim edilerek beraberindeki bazı elçiler ile Kilikya Ermeni Kralı'na gönderilmiştir. Daha sonra bu kafilenin metinde zikredilen paranın yanı sıra esir alınmış tüccarlar ve malları ile geri döndüğü bilgisi verilmektedir. Ayrıca yanlarında Ermeni elçisi Baron Behrâm'ın yanı sıra iki devlet arasında arabuluculuk yapan Tapınak Şövalyelerinin üstadının da bulunduğu belirtilmektedir.⁷³ Bu bilgilerden hareketle Kral Leon'un antlaşmayı kabul ederek şartları yerine getirdiği sonucuna ulaşılabilmektedir. Ayrıca iki devlet arasında diplomatik sürecin tekrar hız kazanacağı gelen elçilerden anlaşılmaktadır.⁷⁴

Sonuç olarak Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile sürdürülen diplomatik ilişkiler değerlendirildiğinde döneme ait kaynakların Bizans'tan daha fazla bahsettiği, hatta art arda Memlûk başkentini ziyaret eden Bizans elçileri ile görüşülen konular hakkında bilgiler verdiği tespit edilmiştir. Memlûk Sultanlığı ile sınır bağlantısı bulunmasa da geçmişten gelen bir İslâm-Bizans diplomasi geleneğinin burada etkileri hissedilmektedir. Ayrıca, Bizans'ın sahip olduğu coğrafi konumun Karadeniz ile siyasî ve ticarî ilişkilerini devam ettirmek arzusunda olan Memlûkler'i Bizans ile diplomatik ilişkiler yürütmeye, zaman zaman da bölge devletleri ile arasında ara bulucu olmaya zorladığı anlaşılmaktadır. Çalışmaya konu edilen dönemdeki bu girişimler sonucunda ticarî alanda sahip olunan haklar; Memlûk tüccarları ile diğer devletlerin tüccarlarının boğazlardan geçerek Karadeniz'den Memlûk topraklarına rahatça ticaret gerçekleştirmelerinin önünü açmıştır. Kilikya Ermeni Krallığı ile ilişkilerin ise, Bizans'a oranla, daha çok siyasî ve askerî mücadeleler sonucu gerçekleştiğine ulaşılmıştır. Burada elbette Ermeni Krallığı'nın Memlûk devleti ile sınırının bulunması ve ona karşı bölgede Memlûkler'in düşmanları ile ittifaklara girişmesinin önemi büyüktür. Ancak bu devlet ile geliştirilen ilişkilerde ticaret ve

⁷³ İbn Abdüzzâhir, **Teşrîfü'l-eyyâm**, s. 102-103.

⁷⁴ Burada iki husus üzerine durulabilir. İlki kralın antlaşmanın şartlarını koşulsuz kabul ettiği ve iyi niyet göstergesi olarak elçilerini gönderdiği. Diğer ise antlaşmanın şartlarının ağır olması ihtimali de düşünülerek kralın maddelerin tekrar değerlendirilmesi için elçi ve arabulucuyu görevlendirerek göndermiş olabileceği ihtimalidir.

tüccarların önemli yerinin olduğu tüccarlar, malları ve güvenliklerinin ateşkes antlaşmaları veya savaş sebebi ilan edilen konularda gündeme gelmesinden anlaşılmaktadır.

İlk dönemler için her iki devlet ile yürütülen ilişkiler değerlendirildiğinde sultanı ziyaret eden elçilerin taşıdığı mektuplar ile sultanın muhatap devlet hükümdarı için hazırlattığı mektupların tam metinlerine eserlerde yer verilmediği görülmüştür. Bu durum da o dönem için konuları tüm boyutları ile tartışmayı olanaksız kılmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen mevcut kaynaklar ve bilgiler ışığında iki devletle yürütülen ilişkilerin ticarî boyuta nasıl yansıdığı mevcut örnek ve deliller üzerinden çıkarımlarda bulunularak giderilmeye çalışılmıştır. Ancak Sultan Kalavun döneminde, özellikle 1280'lerdeki bazı belgelerin içeriğine ulaşılabilen olması ilişkileri değerlendirmede önemli rol oynamıştır. Bu belgelerde Bizans ile bir yemin yapılırken Kilikya Ermeni Krallığı ile süresi belirli olan bir ateşkes antlaşması yapıldığı görülmektedir. Ayrıca bu devlet ile yapılan antlaşmanın metni, Bizans ile yapılandan uzun ve daha detaylıdır. Bizans ile gerçekleştirilen yeminlerin belgelerinde merkeze ticaret ve diplomatik ilişkiler alınırken, Kilikya Ermeni Krallığı ile yapılan antlaşmada güçlü tarafın zayıf olana arasında ticaretin de olduğu şartlarını sunarak kabul ettirdiği anlaşılmaktadır.

2.2. Siyasetin Bir Parçası Olarak Ambargolar ve Doğu Akdeniz'de Korsanlık Faaliyetleri

Akdeniz'in doğusunda Eyyûbîler'in ardından kurulan Memlûk Sultanlığı'nın gerçekleştirdiği fetih hareketleri I. Haçlı Seferi'nden itibaren bölgeye yerleşen Latinler için sorun teşkil etmiştir. Hittin Savaşı'nın (583/1187) ardından Kudüs'te Haçlı hâkimiyetinin son bulması, bunun üzerine düzenlenen III. Haçlı Seferi'nin Latinler açısından beklenen sonuçları sağlayamaması (1189-1192), bunu takip eden süreçte Memlûklerin Antakya'yı alıp (666-67/1268) Trablus Kontluğu'na son vermesi (688/1289), bölgedeki son Haçlı toprağı, Akkâ'nın fethine giden süreci hızlandırmıştır. Böylece 1291'de, Akdeniz'in doğu sahilleri boyunca kurulmuş Latin siyasî otoritesi son bulmuştur. Ancak 1291'e giden süreçte ve sonrasında Latinlerin aleyhlerine gelişen durumun kabullenilerek Haçlı Seferleri'nin sonlandığı algısı

uyanmamalıdır. Bu süreçte düşmanı üzerinde savaş alanlarında galibiyet sağlayamayan Hristiyanlar için ticaretin de içinde değerlendirildiği farklı yollar geliştirme ve tedbirler alma süreci hız kazanmıştır. Çeşitli vesileler ile papalık öncülüğünde girişilen ambargolar⁷⁵ ile şehir devletlerinin yürüttüğü ticarî kısıtlamalar bu amaca hizmet ederken bir anlamda bölgede gerçekleştirilen korsanlık faaliyetleri de İslâm devletlerinin siyasî, ekonomik ve stratejik olarak zayıflatılmasını, ilerleyen dönemlerde gerçekleştirilmesi planlanan yeni seferler için de bir çeşit ön hazırlık oluşturmasını amaçlamıştır. Burada bölgedeki İslâm devletlerine yönelik ambargolar ve yasaklamaların tarihsel sürecinin ardından özellikle Memlûkler üzerine siyasî ve ekonomik etkilerinden bahsedilecektir. Daha sonra ambargoların sunduğu ortamdan beslenerek faaliyet yürüten korsanlar ile gerçekleştirdikleri faaliyetler anlatılacaktır.

2.2.1. Ambargolar Süreci ve Ticarî Yasaklamalar

İslâm devletleri ile mücadelenin bir aşaması olarak gelişen papalık ambargoları, köklerini 1291 öncesinden almaktadır. Özellikle Mısır merkezli kurulan devletler için coğrafi şartlar nedeniyle önem arz eden kereste ve demirin yanı sıra orduları oluşturacak kölelerin ticareti bu yasakların merkezinde olmuştur. Akdeniz'deki geniş ticarî bağlantıları ve bahsi geçen ürünlere ulaşmada sahip oldukları kolaylıklar ve imtiyazlar, Mısır merkezli devletlerin Avrupalı tüccarlara olan ihtiyacını arttırmıştır.⁷⁶ Ancak bu durum Avrupa'da siyasî, dinî ve zaman zaman da ekonomik hesaplardan dolayı sorun teşkil etmiştir. Bu bağlamda bahsi geçen ticarî ürünlerin İslâm devletleri için tedarik edilmesi ve Müslümanların hâkimiyetindeki limanlarında satılması ilk olarak Montpellier'de gerçekleştirilen 1162 tarihli kilise konseyinde, Papa III. Alexander (1159-1181) tarafından dile getirilmiştir. Burada "Sarazenlere" savaş aletlerinin yanı sıra gemi yapımında kullanılan kerestenin ve demirin satışının da açıkça yasaklanması istenmiştir. Daha sonra, 1179'da gerçekleştirilen ve kiliseyle alakalı birçok reformun da dile getirildiği III. Lateran Konsili'nde Sarazenlere tedarik edilen silahların yanı sıra demir, köle ve gemi yapımında kullanılan kereste ticaretinin de yasaklanması gerekliliği vurgulanmış, bu

⁷⁵ Ambargonun etimolojisi ve kullanımı hakkında bkz.: Stantchev, **Spiritual Rationality**, s. 2-3.

⁷⁶ David Jacoby, "The Supply of War Materials, s. 102-103, 113.

kararlara uymayarak ticarete devam edenlere başta aforoz olmak üzere uygulanacak yaptırımlar sıralanmıştır.⁷⁷ 1215 yılında düzenlenen IV. Lateran Konsili'nde ise bahsi geçen ticarî ürünler tekrar vurgulanarak yasaklar genel ticareti de kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Böylece sadece köle ve savaş aletleri ile bu aletlerin yapımında kullanılan demir, kereste, katran gibi malzemelerin değil, genel ticaretin yasaklanması yönünde bir karar alınmıştır. 1230'dan itibaren ise bu yasaklar sadece Mısır ve çevresini değil İber Yarımadası'ndaki Müslümanlarla yapılan ticareti de kapsayacak şekilde genişletilmiştir.⁷⁸ Ardından Papa IV. Innocentius (1243-1254), 1245 tarihli I. Lyons Konsili'nde yayınladığı bildiri ile Sarazenlere savaş aletleri ve yapımında kullanılan malzemelerin satışına uygulanan yasakları tekrar belirtmiş, ayrıca gemilerinde onları taşıyanlar ile savaş aletleri yapımında yardımcı olanlara da uygulanacak cezaları duyurmuştur.⁷⁹ Aslına bakılırsa bu ifadeler Latin gemilerinin Müslümanlar tarafından kiralanarak asker sevkiyatı yapıldığını veya tüccarlarının taşıdığını, aynı zamanda Hristiyan mühendislerin Müslümanlara savaş aletleri ve gemi yapımında yardımcı olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁸⁰ Papalık ambargoları sürecinde 1274 yılında Papa X. Gregorius'un (1271-1276) önderliğinde düzenlenen II. Lyons Konsili'nde de yine Müslümanlara uygulanması gereken ambargolar görüşülmüştür. Ancak o dönem Akdeniz'in doğusunda yaşanan siyasî gelişmeler düşünüldüğünde bu yasaklamaların özellikle tekrar Mısır merkezli İslâm devletine, bir başka ifade ile Memlûk Sultanlığına uygulanmasının amaçlandığı

⁷⁷ Carr, "Crossing Boundaries", s. 107-8; Stantchev, **Spiritual Rationality**, s. 44-45; Menache, "Papal Attempts", s. 238-239. Ambargoların ilk uygulanma kararı ile ilgili farklı görüşler ve değerlendirmeler için bkz.: Stefan K. Stantchev, "Embargo: the Origins of an Idea and the Implications of a Policy in Europe and the Mediterranean, ca. 1100 - ca. 1500", **Michigan Üniversitesi Doktora Tezi**, 2009, s. 45-46.

⁷⁸ Gherardo Ortalli, "Venice and Papal Bans on Trade with the Levant: The Role of the Jurist", **Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean**, Ed. Benjamin Arbel, Portland, Frank Cass, 1996, s. 242-43; Menache, "Papal Attempts", s. 243-244; Stantchev, **Spiritual Rationality**, s. 45. Kilise konseylerinde alınan kararlar daha sonra Katolik kilisesinin tehdit olarak gördüğü ve pagan olarak tanımladığı Baltık toplumları, Yahudiler ile Katolik kilisesi dışında kalan diğer Hristiyanlar üzerine de uygulanmıştır. Stantchev, "Embargo", s. 135-137.

⁷⁹ Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 114.

⁸⁰ Burada gemilere alınan Müslümanların askerler olması elbette ihtimal dâhilindedir. Ancak bildirinin tarihi ve o dönem Haçlılar ile yapılan savaşlar (özellikle VI. ve VII. Haçlı Seferleri) düşünüldüğünde ki bunlar Müslümanlar açısından bir savunma savaşı niteliğindedir, burada kastedilen Müslümanların tüccar olabileceği, Hristiyan gemilerinde kendileri ve malları için yer kiralayarak özellikle yukarıda da bahsi geçen ürünleri Mısır'a taşıdıkları düşünülmektedir. Nitekim metin savaş aletleri yapımında kullanılan malzemelerin sevkiyatını, bu malzemeleri kullanarak Müslümanlara gemi ve benzeri savaş aletleri yapanları içermektedir. Gemilerde taşınan Müslümanlar hakkında üçüncü bölümde kaynaklar üzerinden detaylı bir değerlendirme yapılmıştır.

anlaşılmaktadır. Bu toplantıya bölgedeki Haçlı devletlerini temsilen katılan şövalyelerin şikâyetlerinin ardından daha önce belirlenen yasakların tekrar düzenlenerek Memlûkler'e altı yıl süreli savaş malzemeleri satışının yasaklanması kararlaştırılmıştır.⁸¹ XIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen iki fetih papalık ambargoları için fazlasıyla önem arz etmektedir. Bunlardan ilki 1289 yılında Trablus'un Haçlılar'dan temizlenmesidir. Bu olayın ardından Papa IV. Nicolaus (1288-1292) Mısır ile ticareti tamamen askıya aldığını duyuran bir bildiri yayınlamıştır. Ancak bu durumun hem Doğu Akdeniz'deki şartlar ve ticarî ilişkiler ile uyuşmaması, hem de bölgedeki tüccar ve aracılar açısından kabul edilebilir olmaması nedeniyle papanın kararı Kudüs Patriği tarafından yumuşatılarak savaş malzemeleri dışında kalan ürünlerin ticaretinin önü açılmıştır.⁸² İkinci olarak 1291 yılında Akkâ'nın fethi ticarî ambargolarda Memlûkler'e yönelik daha sert yaptırım ve düzenlemelere sebep olmuştur. Yenilginin ardından Papa IV. Nicolaus bir dizi bildiri yayınlayarak önceki ambargoların şiddetini arttırmıştır. Böylelikle savaş aletleri, atlar, demir, kereste, besin maddeleri ve her türlü ticarî ürünün '**alia quaecumque mercimonia**' Mısır ve Suriye'ye satışı yasaklanmıştır.⁸³

Papalığın yukarıda bahsi geçen uygulamaları bazı şehir devletleri ile Avrupa güçlerinin üzerinde kısa süreli de olsa etkili olmuş, onların da genel olarak İslâm devletleri ile ticaret hususunda kararlar almasının yolunu açmıştır. Bu bağlamda Doğu Akdeniz'in önemli ticarî güçlerinden Venedik, 1224'te Mısır'a (Eyyûbîler'e) savaş aletleri ticaretini kapsayan bir yasaklama başlatmıştır.⁸⁴ Bahsi geçen yasakların ve cezaların caydırıcı olmaması üzerine 1226'da Adriyatik ve Doğu Akdeniz'de devriyeler oluşturularak savaş aletleri ve yapımında kullanılan malzemeleri Mısır'a taşıyan gemilere el konulması veya batırılması hususunda bazı gemi sahipleri ile resmi

⁸¹ Bu konseyde ayrıca bölgeye hac vazifesini yerine getirmek için giden hacılara dindaşlarının yaptığı saldırılar da dile getirilmiş, bu saldırıları gerçekleştiren korsanların aforoz edilmesine karar verilmiştir. Menache, "Papal Attempts", s. 245.

⁸² Papa IV. Nicolaus'un daha sonra bu durumu kabullenmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Aslında bu durum Bilâdüşşâm'daki din adamı ve özellikle bu din adamları üzerinde tesiri olan tüccarların ve aracılardan gücünün anlaşılması bakımından önemlidir. Papa, bu sebeple 1290 tarihli bildirisinde geri adım atarak ambargonun barış zamanlarında hafifletilmesini kabul etmek durumunda kalmıştır. Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 124-125.

⁸³ Menache, "Papal Attempts", s. 245; Ashtor, **Levant Trade**, s. 17.

⁸⁴ Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 111.

Venedik yetkilileri görevlendirmiştir.⁸⁵ 1272 yılında papalıktan balyo, konsüller ve Montpelierlilere hitaben yazılan mektupta Memlûkler ile yapılan ticarete dikkat çekilmiş, bu hususta önlemler alınması istenmiştir.⁸⁶ Yine XIII. yüzyılın ikinci yarısında Sicilya Kralı I. Charles (1266-1285) Mısır'a savaş aletleri ve bu amaçla kullanılabilecek malların satışını yasaklayan bir düzenleme yapmıştır. Aynı dönemde Pisa da bir karar yayınlayarak savaş aletleri ya da gemi yapımında kullanılabilecek malzemelerin içinde bulunduğu bir dizi ürünün Memlûkler'e tedarik edilmesini yasaklamıştır.⁸⁷ Venedik, 1291'de bahsi geçen ürünlerin satışını tekrar yasaklamış, 1292 tarihinde ise bu ürünler arasına köleleri de ilave etmiştir.⁸⁸ Böylelikle devletler açısından Mısır ticaretine teoride çeşitli ambargolar getirilmiş, adı geçen devletler Latin kilisesinin yanında yer almıştır.⁸⁹

Latin kilisesinin ve Avrupalı devletlerin Memlûkler'e yönelik ticarî ambargolarının XIV. yüzyılda da devam ettirildiği görülmektedir. Bu hususta IV. Nicolaus'un hükümlerini aynen tasdik eden Papa V. Clementis (1305-1314), Ekim 1308'de İskenderiye'ye savaş aletleri, demir, at, kereste ve yiyecek malzemelerinin yanı sıra bir defa daha bütün ticarî malzemelerin satışının yasaklandığını duyurmuştur. Ayrıca bu kurala uymayanların aforoz edileceğini, rezil sayılacağını, para cezasına çarptırılacağını ve vatandaşlık haklarını kaybedeceğini de eklemiştir.⁹⁰ Yasaklı ve izin verilen ticarî ürünler arasındaki ayrımın çok belirgin olmayışı her fırsatta bazı Latin tüccarların yasak olmasına rağmen çıkarları doğrultusunda yasaklanan malzemeleri de

⁸⁵ A.e., s. 112.

⁸⁶ Stantchev, "Embargo", s. 181-182.

⁸⁷ Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 115, 119.

⁸⁸ Ashtor, **Levant Trade**, s. 17.

⁸⁹ Özellikle XIII. yüzyılın ikinci yarısında uygulamaya konulan ambargolar ve ticarî yasaklamalar Mısır'ın hedef alınması ile beraber değerlendirildiğinde, genel olarak modern tarihçilerin ilgili belgelerde Müslüman olarak ifade ettiği Sarazen teriminin dönemin siyasî değerlendirmesine uygun düşecek şekilde Memlûk Sultanlığı olarak kullanılması tercih edilmiştir. Bu husustaki ilgili belgelerde yer alan terimsel değerlendirme üçüncü bölümde ticarî faaliyetler anlatılırken yapılmıştır.

⁹⁰ Ortalli, "Venice and Papal Bans", s. 247. Uygulanan bu ambargolar özellikle ticaretle uğraşan ve Akdeniz ticaretini elinde bulunduran İtalyan devletlerinin 1304 ve 1312 yıllarındaki girişimleriyle hafifletilerek yasaklı malların dışında kalan tekstil gibi bazı ürünlerin Mısır ve diğer Memlûk topraklarına taşınmasına izin verilmiştir. Venedik bu anlamda papalıkla diplomatik ilişkilerini sürdürmüş ve her fırsatta ticarî yasaklamaların daha da hafifletilmesine çalışmıştır. 1317 ve 1319'da papaya elçiler gönderilerek ticarete satışına izin verilen ve verilmeyen malların tekrar belirlenmesini ve ticarî sınırlandırmaların kaldırılması talep edilmiştir. Bu isteklerin kabul edilmesinin ardından Doğu Akdeniz ticaretinde bir takım ürünlere daha izin verilmiştir. Böylelikle Venedik Mısır'da İskenderiye, Dimyat ve Tinnis ile, Suriye bölgesinde ise Beyrut, Lazkiye, Şam, Hama ve Remle ile ticarî faaliyetlerini devam ettirmiştir. A.e., s. 246-7.

Memlûk limanlarına sevk etmesini sağlayacaktır. Bu konuyla ilgili Kıbrıs Kralı II. Henry (1285-1324), Haçlı Seferleri için hazırladığı 1311 tarihli bildirisinde, ‘şeytan ve sahte Hıristiyanlar’ olarak nitelediği bazı tüccarların yasaklara rağmen Müslümanlar için köle, kereste, demir, katran, erzak ve diğer gereksinimleri temin ettiğinden şikâyet etmiştir. Ayrıca 1323’de Papalık makamına giden Kıbrıs elçileri de Avrupalı tüccar gemilerinin Memlûkler’e köle sağlamayı sürdürdüklerinden bahsetmektedir.⁹¹ Bu durumun ardından bir kararla Memlûk topraklarına her türlü ticaret ve seyahat yasaklanmış, 3 Kasım 1323 yılında çıkarılan genelge ile Venedik vatandaşlarının Nisan 1324 sonuna kadar sultanın topraklarını terk etmesi istenmiştir. Bu tarihten itibaren geçmişte uygulanan birçok esneklik kaldırılarak İskenderiye’deki Venedik konsülünün kapatıldığı ve Venedik gemilerinin Mısır’ı ziyaretinin askıya alındığı iddia edilmektedir.⁹²

Özellikle XIII. yüzyılın ikinci yarısında Memlûk yönetimindeki Mısır ve çevresini değerlendirdiğimizde papalığın ve Avrupa devletlerinin yukarıda belirttiğimiz uygulamalarının teoride devam ettirildiğini söylemek mümkündür. Ancak pratikte ne kilise kararlarının ne de cezaların tüccarlar açısından pek de bağlayıcı olmadığını ifade etmek yanlış olmasa gerekir. Çünkü bazen İskenderiye’de görev yapan konsülün dirayetsizliği, bazen tüccarların Müslümanlara satmak için aldıkları ürünleri kendi toplumlarına ait gemiler yerine bahsi geçen dönemde Mısır ile ticarî ilişkileri devam eden toplumların gemileri ile taşımaları, bazı tüccarların gemilere yükledikleri ürünler için farklı varış noktası belirtmelerine rağmen ürünleri orada indirmeyip Mısır’a nakletmeleri,⁹³ ayrıca zaman zaman papalık tarafından

⁹¹ Peter Edbury, **The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s. 134.

⁹² Ortalli, “Venice and Papal Bans”, s. 248.

⁹³ XIII. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz’in doğusundaki Latin devletlerinin Memlûkler’e karşı desteklenmesi; maddi ve lojistik ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Bu hususlara özellikle dikkat çeken papalık, Hıristiyanlara destek için savaş malzemeleri başta olmak üzere çeşitli erzak ürünleri taşıyan gemilerin Akkâ limanına mallarını indirmelerinin ardından buradaki Kudüs Patriği ve askerî tarikatların liderlerinden onaylı bir belge almalarını zorunlu kılmıştır. Pierre-Vincent Claverie, “Un Aspect Méconnu du Pontificat de Grégoire X: Les Débuts de sa Politique Orientale (1271-1273)”, **Byzantion**, 68/2, 1998, s. 307; Jacoby, “The Supply of War Materials”, s. 115-116. Özellikle savaş aletleri ve diğer lojistik ihtiyaçları karşılamak için yola çıkan gemilerin bu durumu suiistimal ederek zaman zaman papalığa ya da kendi devletlerine bildirdikleri rotalardan çıktıklarını, bu ürünleri Memlûk limanlarına indirdiklerini işaret etmesi açısından oldukça ilginçtir. Bu nedenledir ki bir önlem olarak malın indirilmesinin ardından şehirdeki yetkili mercilerden tasdikli bir belge alınması şart koşulmuştur.

sağlanan ticaret lisansları ve izin belgeleri ticarî yasakların askıda kalmasına cezaların ise caydırıcılığını yitirmesine etki etmiştir. Ayrıca Memlûkler'in kararlı politikaları, Akdeniz'de uyguladıkları siyaset ve ticarî politika da bölgedeki Hıristiyan devletlerin ve tüccarlarının Memlûk toprakları ile ticaretini teşvik edici olmuştur.⁹⁴

Genel olarak İslâm devletlerine karşı yürütülen ambargolar tek başına ticarî bir sınırlamadan ibaret değildi. Bir çeşit askerî ve siyasî dürtü olarak gelişmiş, Doğu Akdeniz ve İber Yarımadası'ndaki gücün zayıflatılmasını amaçlamıştır.⁹⁵ Dahası zaman zaman Avrupa devletlerinin siyasetine, askerî faaliyetlerine ve diplomasisine de tesir eden bir unsur olarak kendini hissettirmiştir. Ancak bu durum hem ticaretten hem de devlet politikalarından doğrudan etkilenen tüccarlar açısından bir ikilem oluşturmuş; bir yandan Memlûkler ile ticarî bağlantılarını devam ettirme gayreti içinde olurlarken bir yandan da papalığın ve bazen de kendi devletlerinin talepleri doğrultusunda onlarla ilişki kurulmaması arasında kalmalarına sebebiyet vermiştir.⁹⁶ Bunlar dışında Memlûk limanları ile yapılan ticaret değerlendirilirken tüccarları kişisel çıkarlar ve kazançlar peşinde olmaya yönlendiren motivasyona da dikkat çekmek gerekmektedir. Buna göre tüm yasaklamalara rağmen tüccarların bölgede ticareti devam ettirme çabalarında Memlûkler'e tedarikini sağladıkları ürünlerden elde ettikleri kazancın yanı sıra İslâm topraklarından yükleyerek Avrupaya sevkiyatını yaptıkları doğunun ürünleri ile taşıdıkları hammaddelerden edindikleri kazanç da etkili olmaktadır.⁹⁷ Böylelikle farklı bir boyut kazanan ticaret, tüm yasaklamalar ve teoride ortaya atılan ceza ve yaptırımlara rağmen yukarıda da bahsi geçen sebeplerin de etkisiyle durmamış, belirli oranlarda azalmış olsa da, özellikle Bizans, Kilikya Ermeni Krallığı ve Kıbrıs limanlarındaki tüccarlar, gemi sahipleri ve yerel girişimcilerin Memlûk limanlarını ziyareti, böylece karşılıklı olarak ihtiyaçların tedarik edilmesiyle

⁹⁴ A.e., s. 113-120, 126-129; Ashtor, **Levant Trade**, s. 18-19; Carr, "Crossing Boundaries", s. 108.

⁹⁵ Menache, "Papal Attempts", s. 240-241.

⁹⁶ Ortalli, "Venice and Papal Bans", s. 244.

⁹⁷ A.e., s. 242. Denizlerde bir limandan diğerine gerçekleştirilen ticarete hem masraflar, hem de kat edilen mesafe ve süre dikkate alındığında ticaretin tek yönlü hizmet eden bir olgudan fazlası olması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bir diğer ifade ile Memlûkler'in ihtiyaçlarını taşıyan gemiler Memlûk yönetimindeki limanlarda mallarını indirdikten sonra dönüş seferi için Avrupa pazarlarında ihtiyaç duyulan baharatlar başta olmak üzere, çeşitli ürünleri gemilere yüklemekteydiler. Böylece ticaret tüccarlar ve gemi sahipleri için daha kazançlı ve anlamlı hale gelmekteydi. Bu sebeptendir ki Avrupa'nın ihtiyaçlarını karşılamak için Akdeniz'in doğusuna sefer yapan gemilerin ambargo dönemleri de dâhil Memlûk limanlarına boş olarak yanaşmaları mantıklı görülmemektedir.

devam ettirilmiştir. Aslında bu süreç ticarî daralma yerine pazar payının genişlemesine ve yeni pazarların ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır.⁹⁸ Ayrıca ambargoları değerlendirdiğimizde genel olarak kilisenin kat'î bir başarıya ulaşamadığını söyleyebiliriz. Bunun nedenlerini ise otorite eksikliğine, şehir devletlerinin ruhban sınıfına ve papanın siyasî otoritesine olan tavrına ve tüccarların toplu ya da bireysel çıkarlarına bağlamak mümkündür.⁹⁹

2.2.2. Doğu Akdeniz’de Korsanlık Faaliyetleri ve Korsanlar

“Eğer Tanrı isterse denizdeki kayıplar çabucak telafi edilir.”¹⁰⁰

Geniza belgelerinde yer alan bir tüccarın yukarıdaki ifadesi denizlerde gerçekleşen kayıpların kısa zamanda yerine konulacağı hususunda tüccarların sahip olduğu motivasyonu vermekte, durum ve şartlar ne olursa olsun ticaretin durmayacağını, ortaçağda ticaretin verimli, bir o kadar da yoğun işlediğini göstermektedir.

Fırtınalar dışında denizlerdeki kayıpların en önemli nedeni şüphesiz maruz kalınan korsanlık ve yağmacılık faaliyetleridir.¹⁰¹ Korsanların kimlikleri, hangi topluma mensup oldukları, nerede ve nasıl tehdit unsuru oluşturdukları cevaplanması gereken sorular arasındadır. Ancak konunun Akdeniz’in doğusu ile olan bağlantısı coğrafi bir daraltma yapılması zorunluluğunu ortaya çıkmaktadır. Bu durum da korsanlar hakkında yapılacak genel tanımlama, kavramsal açıklama ve örneklendirmelerin ardından Doğu Akdeniz eksenli, Memlûkler’e yönelik faaliyetlerinin anlatılmasını önceleyecektir. Ayrıca XIII. yüzyılın ikinci yarısında

⁹⁸ Edbury, **The Kingdom**, s. 103-104, 133-134, 150-152; Ashtor, **Levant Trade**, s. 38-40. 1271 yılından itibaren aracı limanlar ve kişilerin Venedik-Mısır ticaretinde önemli yer kazandığı, Venedikli tüccarların mallarını Frenk limanları üzerinden Mısır’a ulaştırma yoluna giriştikleri belirtilmektedir. bkz.: Jacoby, “The Supply of War Materials”, s. 116; Ortalli, “Venice and Papal Bans”, s. 243.

⁹⁹ Menache, “Papal Attempts”, s. 236-259, 247.

¹⁰⁰ Goitein, **A Mediterranean Society**, s. 332.

¹⁰¹ Ortaçağda ürün ve insan taşımacılığında ucuz nakliye imkânı sunması sebebiyle tercih edilen denizler, korsan adı verilen grup ya da kişileri cezbederek onlara korunmasız gördükleri gemilere saldırma ve mallarına el koyma imkânı tanımıştır. J. L. Anderson, “Piracy and World History: An Economic Perspective on Maritime Predation”, **Journal of World History**, 6/2, 1995, s. 175.

devletler arası ilişkilerde yaşanan hareketliliğin ve siyasî mücadelenin bölgedeki korsanlar tarafından gerçekleştirilen faaliyetler üzerindeki etkisine de yer verilecektir.

Korsanlar açık denizlerde gemiler ile dolaşan, ayırt etmeksizin diğer gemilerin taşıdığı mallara, mürettebatlarına ve hatta yolcularına şiddet yoluyla el koyan kişiler veya gruplardır. Bir başka ifade ile denizlerde hırsızlık yapan, başkalarına ait malları zorla alanlar ve satanlardır.¹⁰² Braudel, Akdeniz’de korsanlığın tarih kadar eski bir olgu olduğundan bahsederken aslında çok derin ve bir o kadar da karmaşık bir yapılanma olabileceğine işaret etmiş, bu bağlamda korsan ve korsanlık için kullanılan terimlerin farklılığına dikkat çekmiştir. Onun belirttiğine göre korsanlık ve korsanlar için kullanılan **piracy** ve **pirates** terimleri XVII. yüzyıl başlarına kadar yaygın olarak kullanılmamaktadır. Daha önceki dönemlerde bu ifadeler yerine, **privateering**, **privateers** ya da **corsairs** tercih edilmiştir. Ayrıca, Braudel bu kavramların taşıdığı anlamlar hususunda da hukuki açıdan net bir ayrımın söz konusu olduğunu ifade etmektedir.¹⁰³ Bahsi geçen terimler ile ilgili fark Memlûk sultanlarının bölge devletleri ile yaptığı bazı antlaşma metinlerine yer veren Holt’un eserinde de yer almaktadır. Holt, Arapça metinde geçen korsanlık ile ilgili terimleri değerlendirirken **pirates**’i الحرامية , **corsairs**’i ise الكرّسالية ifadeleri ile ilişkilendirmektedir.¹⁰⁴ Bu durum hem Avrupa devletlerinde hem de İslâm devletinde korsanlık faaliyetleriyle ilgili bir ayrımın olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu noktadan hareketle Akdeniz bir bütün olarak değerlendirildiğinde ortaçağda korsanlığı yasal ve yasal olmayan el koyma faaliyetleri olarak iki kısımda incelemek yerinde olacaktır. İlki devletler arasında savaşın resmen ilanıya veya savaş devam ederken karşı tarafın tüccarlarına ve ticaret gemilerine saldırma, mallarına el koyma, mürettebatını tutsak etme haklarının belirli kişilere **letters of Marque** (korsanlık beratı) adındaki bir çeşit belgeyle verildiği (**privateering**) faaliyetlerdir. İkincisi ise herhangi bir anlaşmazlığa ya da resmi belgeye gerek duyulmadan kişilerin kendi menfaatleri doğrultusunda

¹⁰² A.e., s. 176; Edward Lewis, “Responsibility for Piracy in the Middle Ages”, **Journal of Comparative Legislation and International Law**, 19/1, 1937, s. 77; Goitein, **A Mediterranean Society**, s. 328-329.

¹⁰³ Braudel, **The Mediterranean**, s. 627-628.

¹⁰⁴ Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 136; İbn Abdüzzâhir, **Teşrîfü’l-eyyâm**, s. 160-161.

gerçekleştirdikleri (**piracy**) bireysel uygulamalardır.¹⁰⁵ Her ne kadar bahsi geçen bu faaliyetler arasındaki ayrımın XIII. yüzyıl deniz kanunuyla belirlendiği ifade edilse de bunun zaman zaman teoride kaldığı, pratikte çok da belirgin olmadığını da belirtmek gerekir.¹⁰⁶ Sadece bu yönleriyle bile korsanlığın basit bir unsurun ötesinde, bir çeşit yağmacılık ya da hırsızlıktan çok daha fazlası; içinde bazı kanunlar, kurallar, âdet ve gelenekler barındıran kompleks bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın sınırları sebebiyle denizlerde bir başka gemiye saldırı ve taşıdıklarına el koyma faaliyetleri devlet destekli ya da şahsi girişim ile olsun, korsanlık olarak anlatılacaktır.

Bölgede korsanlık faaliyeti yürüten denizciler mürettebatları için belirli bir ücret ödemek yerine daha çok ganimetten pay vermeyi tercih etmiştir. Böylece elde edilen malların yarısını gemi sahibi alırken, diğer yarısı mürettebat arasında paylaşılmaktadır.¹⁰⁷ Buradan da anlaşılabileceği üzere bu faaliyetlerde kullanılacak gemiler oldukça önem arz etmekte¹⁰⁸ bu amaçla güçlü ve hızlı gemiler tercih

¹⁰⁵ Lewis, “Responsibility for Piracy”, s. 78-80; Braudel, **The Mediterranean**, s. 627, Anderson “Piracy and World History”, s. 177, 186, 188; Emrah Safa Gürkan, **Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi’nde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700**, İstanbul, Kronik, 2018, s. 516; “Letters of Marque”, **Constitution Society**, (Çevrimiçi) http://www.constitution.org/mil/lmr/marque_it.htm, 26.05.2019.

¹⁰⁶ Ruthy Gertwagen, “Is there a Typology of Pirate Crews and Ships across the Byzantine and Medieval Mediterranean 11th to 15th Century”, **Seeraub im Mittelmeerraum: Piraterie, Korsarentum und Maritime Gewalt von der Antike bis zur Neuzeit**, Ed. Nikolas Jasper, Sebastian Kolditz, Germany, Schoeningh Ferdinand GmbH, 2013, s. 67, 70; Anderson, “Piracy and World History”, s. 176; Goitein, **A Mediterranean Society**, s. 330.

¹⁰⁷ Gertwagen, “Is there a Typology of Pirate Crews”, s. 73; Mürettebatın gelirleri hususunda bazı istisnai durumlar olmaktadır. Örneğin XIV. yüzyılda veba salgınının baş göstermesi denizlerde de etkisini göstermiş, bazı korsanlar mürettebat olarak paralı askerler kullanmayı tercih etmiştir. Daha fazla bilgi için bkz.: A.e., s. 77.

¹⁰⁸ Ortaçağda bu amaçla kullanılan gemilerin şekil ve tarz olarak sıradan ticaret gemilerinden farksız olduğunu iddia eden Gertwagen, belirgin bir özellik olarak faaliyetleri sırasında bayrak çekmediklerini belirtmektedir. Oysaki çalışmada yer alan başka bir örnekte Landolfo Ruffolo adındaki zengin bir tüccarın Kıbrıs’a gitmek için gemisine yüklediği mallardan zarar etmesi üzerine fakirleştiğinden ve içine düştüğü bu durumdan kurtulmak için de kendi gemisini satarak yerine küçük ve daha hızlı bir gemi aldığından bahsetmektedir. Ruffolo’nun tercih ettiği bu gemiyi silahlandırdığı ve açık denizde korsanlık yaptığından da söz etmektedir. A.e., s. 72-73, 78-79. Landolfo Ruffolo bu gemisi ile Ege ve Akdeniz’de Türk gemilerine saldırmış, çokça ganimet elde ederek ticarete uğradığı zararını fazlasıyla karşılamıştır. Giovanni Boccaccio, **The Decameron of Giovanni Boccaccio**, Çev. John Payne, [II, tale IV], Project Gutenberg, 2007, (Çevrimiçi) http://www.gutenberg.org/files/23700/23700-h/23700-h.htm#THE_FOURTH_STORY2, 17.06.2019.

Bu örnekten hareketle Gertwagen’in eserinde bahsettiği korsan gemilerinin diğer gemilerden farklı olmadığını düşüncesi, yine kendisinin verdiği başka bir örnekten hareketle şüphe uyandırmaktadır. Eğer sıradan gemilerle bu iş yapılabiliyorsa bu tüccarın kendi gemisini satın başka bir gemi almasının gereği kalmayacaktı. Bu durum aslında ortaçağda korsanlık için tercih edilen gemilerin sıradan ticaret gemilerinden daha küçük, daha hızlı ve manevra kabiliyeti daha yüksek olabileceği hususunda ipuçları vermektedir.

edilmektedir. Ayrıca güvenli limanların yanı sıra demir atacak uygun koylar da önem arz etmiş, bu durum da sermayenin yanında coğrafi bilgi, denizlerde deneyim ve savaş tecrübesini gerekli kılmıştır.

Korsanlık, yapılan antlaşmalar, verilen imtiyazlar ve taahhütler ile tedbirlerin alınmasını gerekli kılan, devletlerin otoritesini, siyasetini ve her şeyden önemlisi ticaretini doğrudan etkileyen bir unsur olmuştur. Doğu Akdeniz’de Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında durmayan, gelgitleriyle devam eden, anlaşmazlık ve savaşlar her ne kadar gönderilen elçiler ve yapılan anlaşmalar ile önlenmeye çalışılsa da kısa süreli olmaktan öte geçememiş, bu durum da korsanlık için bir çeşit mazeret ya da gerekliliği beraberinde getirmiştir.¹⁰⁹ Böylece savaş durumunda bir tarafın vatandaşları diğer tarafın ticaret gemilerine saldırmakta ve bu meşru görülmektedir. Hatta bu durum devletler ya da dinî otoriteler tarafından da desteklenmektedir. Korsanlar devlet adına bir faaliyete giriştiklerinde gerçekleştirdikleri harekâtlar devlet tarafından tanınmış ve kabul edilmiştir. Bazı durumlarda devlet korsanların sorumluluğunu üstlensin veya üstlenmesin faaliyetlerinden genel olarak sorumlu tutulmuştur.¹¹⁰

Korsanlar kişisel faaliyetler gerçekleştiriyor olsalar dâhi mensubu oldukları devletler ticaret yolunun güvenliğinin tehdit edildiği gerekçesiyle suçlanabilirdi. Böyle bir durumda karşı tarafın hükümdarı ya da yöneticisinden ziyanın karşılanarak ticaret yolunun güvenliğinin sağlanması hususunda çaba göstermesi istenirdi.¹¹¹ Bu hususta XII. yüzyıla ait önemli bir örnek bulunmaktadır. 1192 tarihinde Sultan Selâhaddîn’i Kudüs’te ziyaret eden Bizans İmparatoru II. Isaakios Angelos’un elçileri, bu ziyaretin ardından beraberlerindeki tüccarlar, hediyeler ve sultanın elçilik heyeti ile İstanbul’a dönerken bindikleri gemi Rodos yakınlarında Guglielmo Grasso komutasındaki Cenovalı ve Pisalı korsanlar tarafından yağmalanmış, elçiler ve tüccarlar da öldürülmüştür. Bunun üzerine imparator, Pisa ve Cenovalıya mektuplar göndererek kayıpların maddi olarak giderilmesini istemiştir. Böylelikle bahsi geçen devletler bu harekâttan sorumlu tutulmuştur.¹¹² Bunun dışında İslâm devletlerini ve tüccarlarını

¹⁰⁹ Braudel, *The Mediterranean*, s. 627.

¹¹⁰ Lewis, “Responsibility for Piracy”, s. 81, 82; Anderson, “Piracy and World History”, s. 177.

¹¹¹ Lewis, “Responsibility for Piracy”, s. 82.

¹¹² Laiou, “Byzantine Trade”, s. 157; Brand, “The Byzantines and Saladin”, s. 177-178.

doğrudan hedef alarak da bu faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Böylece özellikle XIII. yüzyılda Memlûk gemileri, limanları ve şehirleri tehdit edilmiş, zaman zaman da büyük zarara uğratılmıştır. Örneğin, 1270 tarihinde İskenderiye limanına giren on iki gemiden oluşan Latin filosu¹¹³ Memlûk tüccarlarına ait bir gemiyi içindekilerle yağmalamış ve ardından ateşe vermiştir.¹¹⁴ Durumun Sultan Baybars'a intikalinin ardından bir donanma hazırlanarak bu faaliyeti gerçekleştiren gemilerin peşine düşülmüş, ancak bir sonuç alınamamıştır.¹¹⁵ Saldırıları her zaman saldırıyı gerçekleştiren tarafın umduğu gibi cereyan etmemiş, zaman zaman bazı sürprizlerle de karşılaşmıştır. Örneğin, aynı yıl içinde gerçekleşen bir diğer olayda ise İskenderiye limanına giren Latin gemileri Memlûk savunması ile karşılaşmış, iki gemiye el konulmuştur.¹¹⁶

Limanlara karşı yapılan saldırılar ne ilk ne de son olmuştur. Özellikle İskenderiye ve Dimyat limanlarının daha sonra da birçok defa korsan saldırısına uğradığı anlatılmaktadır. Sultan Kalavun, bu duruma işaret ederek nâibinden bu şehirlerin hem iç hem de dış güvenliklerinin sağlanması hususunda tedbirler almasını emretmiştir. Korsan saldırılarının yaptığı yıkımın farkında olan sultan, sadece iyi niyet barındıranların şehirlere girişine izin verilmesini, bunlar dışında muhtemel zararı dokunacak, korsanlık faaliyeti gerçekleştireceklerin limanlara yaklaştırılmamasını istemiştir.¹¹⁷ Bu dönemin önemli korsanlarından biri Trablus Haçlı Kontluğu'na son verilmesinin ardından buradaki otoritesini ve mal varlığını kaybeden Cenovalı tüccar Benedetto (Benedict) Zaccaria'dır. Zaccaria, kayıplarını telafi etmek ve bir anlamda intikam almak için bölgede korsanlık faaliyetlerine girişmiştir. Bu bağlamda 1290¹¹⁸

¹¹³ İskenderiye limanına gerçekleştirilen bu saldırının Latinlerin gemi sayısı dikkate alındığında şahsi kazanımlar adına değil, devletler arasındaki mücadelenin sonucu olarak gerçekleşen privateering olduğu düşünülmektedir.

¹¹⁴ Bu olay gerçekleşirken İskenderiye valisi, eş-Şevânî (الشواني) isimdeki savaş gemisine kaptanı olmaması nedeniyle tersaneden çıkış izni verememiştir. İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire**, C.VII, s. 133-134. Bu durum o dönem İskenderiye'de bulunan savaş gemisi de dâhil çeşitli gemiler inşa eden tersane ile savaş gemisi olarak nitelendirilen bir geminin varlığına dikkatleri çekmektedir.

¹¹⁵ Ağır, **Memlûklarda Ticaret**, s. 88.

¹¹⁶ İbn Tağrıberdî, **en-Nücûmü'z-zâhire**, C.VII, s. 133.

¹¹⁷ Northrup, **From Slave to Sultan**, s. 294.

¹¹⁸ Harekâtın tarihi bazı çalışmalarda 1289, bazılarında 1290 olarak geçmektedir. Robert Irwin'in çalışmasında ise 1287 olarak belirtilmiştir. Ancak Zaccaria'nın bu harekâtının Trablus'un fethinin ardından (1289) gerçekleşen bir çeşit misilleme olduğu hesaba katıldığında Irwin'in verdiği tarihin yanlışlığı ortaya çıkmaktadır. bkz.: Robert Irwin, "The Supply of Money and the Direction of Trade in

tarihinde İskenderiye'den hareket eden ve tüccarları taşıyan¹¹⁹ bir gemiye saldırarak mürettebatının yanı sıra tüccarların da çoğunu öldürmüştür. Daha sonra da gemideki mallarına el koymuştur.¹²⁰ Bu olaydan hemen sonra korkuya kapılan Cenova vatandaşları İskenderiye'yi terk etmeye başlamıştır. Bu harekâtın Cenova'yı sorumlu tutan Memlûkler ise misilleme yaparak geride kalan Cenova vatandaşlarını yakalamış ve bölgeyi Cenova toplumuna kapatmıştır. Bunun üzerine diplomatik girişimleri başlatan Cenova, Zaccaria ve onunla bu faaliyeti gerçekleştirenlerin Cenova vatandaşlığından çıkarıldığını belirtmiş, ardında da bütün kayıpların karşılanacağını duyurmuştur.¹²¹ Bu olaydan kısa süre sonra, 1293 tarihinde, bölgedeki korsanlık faaliyetlerini önlemek amacıyla harekete geçen Memlûkler'e yeni bir saldırı düzenleyen Zaccaria, elde ettiği zaferin ardından hayatta kalanlardan on iki tanesini çeşitli Hristiyan krallarına hediye etmiştir.¹²²

Bahri Memlûkler döneminde görülen korsanlık faaliyetleri,¹²³ Burcîlerin iktidarda olduğu XV. yüzyılda da devam ettirilmiştir. Örneğin, Sultan Kayıtbay'ın

Thirteenth-Century Syria", **Mamluks and Crusaders: Men of the Sword and Men of the Pen**, II, England, Ashgate Variorum, 2010, s. 82.

¹¹⁹ Ketten kumaş, biber ve şeker taşıdığı rivayet edilen geminin Anadolu'nun güneyinde Alanya (Candelore) açıklarında saldırıya uğradığı bilgisi verilmektedir. Heyd, **Histoire du commerce**, C.I, s. 415-416. Benedetto Zaccaria'nın 1289 ve 1290 tarihlerinde Kilikya Ermeni Kralları III. Leon ve II. Hetum ile yaptığı antlaşmalar dikkate alındığında özellikle Anadolu'nun güney doğu sahillerinde sahip olduğu avantajlı durumu ve çekinmeden gerçekleştirdiği korsanlık faaliyetleri anlaşılır olmuştur. Desimoni, "Actes passés", s. 435.

¹²⁰ Amitai, "Diplomacy and Slave Trade", s. 354; Thomas Heeboll-Holm, **Ports, Piracy and Maritime War: Piracy in the English Channel and the Atlantic, c. 1280-c. 1330**, Leiden, Brill, 2013, s. 18; İbn Abdüzzâhir, **Teşrifü'l-eyyâm**, s. 165; Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 142. Kaynaklar, bu harekâtın ardından İskenderiye'deki Cenovalı tüccarların Zaccaria'nın faaliyetlerinden korkarak endişeye kapıldıklarını belirtmektedir. İbn Abdüzzâhir, **Teşrifü'l-eyyâm**, s. 165. Bu durum Cenovalılar'ın kendi yurttaşları bir korsanın tehdidi sebebiyle bulundukları bölgedeki varlıklarının tehlikeye girebileceğini, ayrıca Müslümanlardan gelecek bir misilleme sebebiyle saldırıya maruz kalabileceklerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

¹²¹ İbn Abdüzzâhir, **Teşrifü'l-eyyâm**, s. 165. İki devlet arasında bahsi geçen tarihte bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmanın hem Arapça metni, hem de sultanın nâibinin yeminini içeren Latince versiyonu bulunmaktadır. Amitai, "Diplomacy and Slave Trade", s. 354.

¹²² Heeboll-Holm, **Ports, Piracy and Maritime War**, s. 18.

¹²³ El-Melikü'l-Eşref Şa'bân döneminde, 1365 tarihinde, İskenderiye'ye üzerine düzenlenen harekât her ne kadar bazı araştırmacılar tarafından korsan saldırısı olarak değerlendirilmiş olsa da (Ağır, **Memlûklarda Ticaret**, s. 93.) Kıbrıs Kralı I. Pierre'in (1359-1369) seferin düzenlenmesi için girişimi ve sahip olduğu motivasyondan bu harekâtın bir Haçlı Seferi olduğu anlaşılmaktadır. İskenderiye üzerine düzenlenen 1365 tarihli Haçlı Seferi için bkz.: Nicholas Coureas, "Latin Cyprus and its Relations with the Mamluk Sultanate, 1250-1517", **The Crusader World**, Ed. Adrian J. Boas, 24, London, Routledge, 2016, s. 393-394; J. van Steenberg, "The Alexandrian Crusade (1365) and the Mamluk Sources: Reassessment of the Kitab al-ilmam of an-Nuwayri al-Iskandarani", **Orientalia**

(1468-1496) iktidarda olduğu 1472 tarihinde beş gemiden oluşan bir korsan filosu el-Reşid'den hareket eden Memlûkler'e saldırarak mallarına el koymuştur. Bu olaydan birkaç ay sonra da Dimyat yakınlarındaki bir Memlûk gemisi korsanlar tarafından gasp edilmiştir. Bu olaylardan yaklaşık bir yıl sonra ise korsanlar tarafından gerçekleştirilen yeni bir saldırı ile yine Mısır limanları hedef alınmıştır. Korsan gemileri Mısır limanlarını taciz etmeye, gemilerini gasp etmeye böylece devam etmiştir. Korsanlık faaliyetlerine karşı her dönem direniş gösterme gayretinde olan Memlûkler, korsanların mensubu oldukları toplumlara veya devletlere yönelik yaptırımlar gerçekleştirerek çeşitli tedbirler almaya da çalışmıştır. Böylece siyasi mücadelenin yanında hem ticaretin hem de limanların güvenliği sağlanmıştır.¹²⁴

Ortaçağ Akdeniz'inde korsanlık sadece Hristiyanlara ait bir olgu olmanın ötesinde Müslümanların da içinde yer aldığı bir aktivite olmuştur. Memlûk gemileri ve denizcileri de zaman zaman bölgedeki savunmasız gemilere saldırarak mallarına el koymuştur. Her ne kadar mevcut kaynaklar bu korsanlar hakkında detaylı bilgiler sunmasa da papalığın bölge hükümdarlarına gönderdiği bazı ikaz mektupları ile bölge kiliselerinin meclislerinde alınan kararlarda açıkça Memlûkler'in gerçekleştirdiği faaliyetlerden ve gemilerinden bahsedildiği görülmektedir. Örneğin Mısır ile ticareti teşvik eden ve Memlûk hükümdarları ile bu hususta çeşitli antlaşmalara imza atan Aragon ve Katalonya hükümdarına Papa X. Gregorius'un gönderdiği 1272 tarihli ikaz mektubunda; Aragon idaresi altındaki Montpellier ve Narbonne'den bazı kişilerin Memlûk korsan gemilerinde görev aldığı, hatta bazılarının da Memlûkler'e savaş aletleri yapımında yardım ettiği bilgisi verilmiştir.¹²⁵ Memlûk yönetimindeki Mısır ve Suriye'ye coğrafi yakınlığı ile dikkat çeken Kıbrıs Krallığı'nda 1283 tarihinde gerçekleştirilen kilise meclisinde ise Müslümanlara demir, kereste ve diğer yasaklı ürünlerin satışının yasaklanması vurgulanmış, ardından da Memlûkler'in korsan gemilerinde (**Saracenorum piraticis navibus**), kaptan ya da mürettebat olarak görev

Lovaniensia Analecta: East and West in the Crusader States, Context-Contacts-Confrontations, Ed. K. Cigaar and H. Teule, Peeters, 2003, s. 123-137.

¹²⁴ Ashtor, **Levant Trade**, s. 450.

¹²⁵ Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 118. Jacoby, bu mektubu değerlendirirken savaş aletleri yapımı hususundaki kısım için adı geçen papanın seleflerinin bu husustaki mektupların içeriğini kullanmış olabileceği ihtimaline de dikkat çekmektedir.

alanların da dâhil olduğu Hristiyanların aforoz edilmesi kararlaştırılmıştır.¹²⁶ Bunların dışında genel olarak Müslüman korsanlara karşı yürütülen harekâtlar ise özellikle XIV. yüzyılın ilk yarısındaki çeşitli örnekler üzerinden incelenebilmektedir. Bu dönemde Ege ve Doğu Akdeniz’de tehdit oluşturan Türk korsanlara karşı donanmalar oluşturularak mücadeleler başlatılmıştır.¹²⁷

Sonuç olarak ticarî ilişkilere etki eden siyasî faaliyetlerin incelendiği bu bölümde Memlûk Sultanlığı’nın bölge devletleri ile gerçekleştirdiği diplomatik ilişkilere yer verilmiştir. Bu bağlamda Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile yürütülen elçilik faaliyetleri anlatılmış, ilişkilerin Doğu Akdeniz ticaretinde Memlûkler açısından gerekliliği ve önemi vurgulanmıştır. Antlaşmaların içeriği incelendiğinde ise özellikle ticarî faaliyetler ve tüccarların merkeze alındığı, onların korunarak verilen imtiyazlar ile teşvik edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Böylece devletin ticarî faaliyetlerin önüne geçebilecek muhtemel engeller arasındaki ambargolar ve korsanlık faaliyetlerini aşma girişimlerine şahit olunmuştur.

¹²⁶ **Acta Alexandri P.P. IV (1254-1261)**, C. IV, s. 112; **The Synodicum Nicosiense**, s. 136, 137. Bahsi geçen konseyde alınan bu kararı iki şekilde değerlendirmek mümkündür. İlk olarak Roma Katolik kilisesinde alınan kararların bu mecliste de aynen tekrar edildiği düşünülebilir. İkinci olarak ise, belki de en önemlisi XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir ticaret antreposuna dönmüş, Cenova ve Pisa başta olmak üzere birçok tüccar toplumunu ve gemisini limanlarında ağırlayan, denizcilerine ev sahipliği yapan adadaki gemicilerin kişisel çıkar ve menfaatlerini ön plana alarak Müslüman gemilerinde çalışmaya başladığıdır. Adanın coğrafi konumu, Memlûk limanlarına yakınlığı ve kozmopolit yapısı düşünüldüğünde bu ihtimal daha ağır basmaktadır. Bir diğer mesele ise belgede özellikle Müslüman korsan gemilerinin belirtilip, savaş ve ticaret gemilerinin diğer olarak genel bir ifade ile geçiştirilmesidir “Saracenorum piraticis navibus aut aliis vasis”. Bu durumdan hareketle belgeden Müslüman korsanların varlığını ve bahsi geçen dönemde Hristiyan otoriteler için önemli bir sorun oluşturdıklarını iddia edebiliriz. Ayrıca bu belge Müslüman korsan gemileri ile denize açılarak Hristiyan gemilerini yağmalayan, dindaşlarına zarar verenler arasında Hristiyan gemicilerin de olduğuna işaret etmektedir.

¹²⁷ XIV. yüzyılda Türk korsanlara karşı bölgenin Hristiyan güçlerinin gerçekleştirdiği hareketlar için bkz.: Coureas, “Controlled Contacts”, s. 406; William Miller, “The Zaccaria of Phocaea and Chios (1275-1329)”, **The Journal of Hellenic Studies**, 31, 1911, s. 47-48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEMLÛKLER'İN BİZANS İMPARATORLUĞU VE KİLİKYA ERMENİ KRALLIĞI İLE KARŞILIKLI TİCARETİ: DOĞU AKDENİZ TÛCCARLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1260-1291)

Memlûkler'in Doğu Akdeniz bölgesindeki ilişkilerinde ticaretin önemli bir yer tuttuğu yukarıda dile getirilmiş, Memlûkler için bölge ticaretinin, özellikle de Mısır limanları ile olan ticaretin sürekliliğinin elzem olduğu ortaya konulmuştur. Ticaret bu kadar önemliyken bu faaliyeti gerçekleştiren tüccarlara, taşınan mallarına, değerine, nakliyei sağlayanlara ve alıcılarına da ayrıca önem vermek Doğu Akdeniz ticareti ve buna etki eden faktörleri anlamayı kolaylaştıracaktır. Böylece önceki çalışmalarda araştırmacıların kullandığı kaynaklar ve takip ettiği ekollerle ortaya koyduğu tek renkli Akdeniz ve doğusunda gerçekleşen ticaret algısı üzerine tekrar düşünülerek çok genel hatlarıyla Müslüman tüccarlar olarak tanımlanmış ve bu şekilde kullanılmış grubun, 1260-1291 tarihleri arasındaki yapılanmaları, yürüttükleri faaliyetleri, kullandıkları imtiyazları üzerinden yeni bir değerlendirme yapılacaktır. Ayrıca bölge devletlerine hizmet eden tüccarların faaliyetlerinin dikkate alınması ile ticaretin zannedildiğinden daha çok yönlü ve çeşitli olduğu, başta Memlûk tüccarları örneği olmak üzere çalışmanın diğer tarafları Bizans ve Ermeni tüccarları örneği ile anlatılacaktır. Çalışmada ticaretin çok yönlüğü ve tabuların üzerinde gelişen bir olgu olduğu ise, tüm yasaklamalara ve cezalara rağmen, zaman zaman diğer devlete ait imtiyazların kullanılması ile ticarî faaliyetlerini sürdüren şehir devletlerinin tüccarlarından örnekler ile ortaya konulacaktır. Memlûk-Bizans ve Memlûk-Kilikya Ermeni Krallığı'nı ilgilendiren diplomatik belgelerde kendilerine yer bulan bu tüccarlara kaynaklarda kullanılan dil üzerinden bir pencere açılması ise bu tüccarların ait oldukları toplumları ve çalışma biçimlerini kavramayı sağlayacaktır. Ayrıca özellikle Memlûkler'in kendilerine çalışan tüccarları koruyarak bölge ticaretinde yer almalarını sağlamak için gösterdikleri çabayı da gözler önüne serecektir.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Memlûk topraklarını ilgilendiren ticaretin bir bölümünü Kârimî tüccarlarının bölge devletlerine ve Avrupa'ya ulaştırılmak üzere Mısır limanlarına taşıdığı muhtelif baharatlar ve değerli eşyalar oluştururken, belki de en önemli ve Doğu Akdeniz ticareti ile doğrudan ilişkili kısmını sultanlığın ihtiyacı olan köle, demir ve kerestenin sağlanarak taşınması oluşturmaktadır. Özellikle bu ikinci grubun Memlûkler'in bölge devletleri Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ilişkilerinde belirleyici olduğu ve karşılıklı gereksinimlerinin farkında olmalarına katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple de sultanlığın imtiyazlarını kullanarak ticarî faaliyet gerçekleştirenlerin Kârimîlerden farklı bir tanımlama ile Memlûk tüccarları olarak değerlendirilmesinin daha uygun olduğu ortaya çıkmaktadır.¹

3.1. Memlûk-Bizans Ticarî İlişkileri ve Tüccarlar

Memlûk Sultanlığı ile Bizans İmparatorluğu arasında 660/1261-1262 tarihinde başlayan diplomatik süreç, iki devlet arasındaki ticarî ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu dönemde Bizans sarayına gönderilen elçilerin taşıdıkları mektup, devletlerarasındaki ticaretin de temelini atmıştır.² Böylece iki taraf arasında köle ticaretini merkeze alan diplomatik ve etkin bir ticarî ilişki başlatılmıştır. Sultanın mektubunun içeriği hususunda çağdaş İslâm kaynakları sessiz kalıyor olsa da Pachymeres'in kroniği boşlukları önemli derecede doldurmaktadır. Aynı yıl yaşanan olay ve elçilerin ziyaretinden bahsederken müellif, ayrıca sultanın Karadeniz'den, özellikle askerî alanda ihtiyaç duyduğu, kölelerin ticaretine önem verdiğine değinmektedir. Bu ticaretin deniz yolunu kontrol eden imparatorun izni dâhilinde gerçekleştiğini hatırlatan Pachymeres, gemilerin boğazdan geçerek rahatça köle ticareti yapabilmesi için imparatora daha önce bahsi geçen değerli hediyelerin

¹ Bu dönemde Mısır limanları ile ticarete dolaşımda olan ürünler arasında kereste, çeşitli metaller, köle, yiyecek maddeleri (şarap, zeytinyağı, kurutulmuş meyveler, bal ve tahıllar), giyecekler, değerli taşlar, kürk, deri, keçe, keten gibi bazı tekstil ürünleri yer almaktadır. Ancak bu çalışmanın sınırlarının belirlenmesi adına burada Memlûkler'in ihtiyaç duyduğu ürünler; kereste, demir ve köle özelinde ticaretin ve bu ticarete görev alan tüccarların değerlendirileceği unutulmamalıdır. John Day, "The Levant Trade in the Middle Ages", **The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century**, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, 2002, s. 809, 813; Keleş, "Bahri Memlûkler'de İktisadi ve Ticarî Hayat", s. 229, 240, 242.

² Bu dönem gönderilen elçiler ve yaşanan diplomatik süreç yukarıda iki devlet arasındaki antlaşma ve yeminler anlatılırken verilmiştir.

gönderildiğini anlatmaktadır.³ Müellifin yazdıklarından hareketle dönemin İslâm kaynaklarında bahsedilmeyen köle ticareti ve bunu gerçekleştiren gemilerin geçişine izin verilmesinin sultanın mektubunun önemli başlıklarından birini oluşturduğu söylenebilir. Bu hususta Canard da 1261-1262 arasında yapılan antlaşmaların köle ticareti merkezli, bir diğer ifade ile köle tedariki için gemilerin rahatça Karadeniz limanlarına geçişine izin verilmesinin amaçlandığından bahsetmektedir.⁴ Pachymeres'in metindeki ifadeleri incelendiğinde doğrudan Mısırlı ya da Müslüman tüccarlar ifadelerinin yer almadığı görülmektedir. O, bu kişilerden köle ticareti yaparak satın aldıkları köleleri geldikleri yere geri götürenler, bir anlamda evlerine taşıyanlar olarak bahsetmektedir. Bu da bahsi geçen tüccarların Memlûk reayası olduğu sonucuna varılmasında etkili olmuştur. Ayrıca Bizanslı başka bir müellif olan Nikephoros Gregoras'ın (ö. 1360) anlattıkları da bu düşünceyi desteklemektedir. Belirttiğine göre sultan elçileri aracılığı ile imparatorudan Karadeniz'e köle tedariki için gidecek Mısır gemilerinin, Mısır'dan yola çıkan gemilerin, Bizans limanlarında demirlemesine izin vermesini istemiştir.⁵ Böylece Sultan Baybars'ın girişimleri ve hediyeleri sayesinde Memlûk gemilerinin köle ticareti yapmak için boğazdan geçerek Karadeniz'e açıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Dönemin kaynaklarında Bizans ile doğrudan köle ticareti yapıldığına dair bilgiler yer almasa da, yapılan antlaşmalar ile Memlûk topraklarından yola çıkan tüccarların güvenliğinin sağlandığına, Memlûkler'e hizmet eden gemilerin Bizans sularından geçişine izin verilmesi amacıyla Bizans İmparatorluğu ile dolaylı ticarî ilişkiler kurulduğuna ve ticaretin devamlılığının garanti altına alındığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Memlûkler'in Bizans ile ticarî ilişkileri Sultan Kalavun döneminde de devam etmiştir. Bu dönemin yemin metinlerinde yer alan şartlar incelendiğinde, her iki devletin bölge ticaretinde birbirlerine sağlayacakları imkân ve imtiyazların yanı sıra tüccarlarının da karşılıklı ticaretlerinin seyrinden bahsedildiği görülmektedir. Ayrıca bu belgelerde sultanın topraklarından gelen tüccarlar (التجار الواردين من بلاد عز سلطان) ve Müslüman tüccarlar olarak (التجار المسلمين) iki farklı ifadenin

³ Pachymeres, *Relations Historique*, s. 236-239.

⁴ Canard, "Le Traité de 1281", s. 669.

⁵ Behrens-Abouseif, *Practising Diplomacy*, s. 6; Amitai, "Diplomacy and the Slave Trade", s. 363.

kullanıldığına şahit olunmaktadır.⁶ Buradaki ifadeler değerlendirildiğinde ilkinde sultanın açıkça Memlûk tüccarlarını, reayadan olanları ve sultanlığa hizmet eden, onun için çalışanları kastettiği düşünülmektedir. Müslüman tüccarlar ifadesinin ise daha genel olduğu, burada bölge ile ticarî ilişkiler yürüten, Memlûkler dışındaki Müslümanların amaçlandığı farz edilmektedir. Metinler bir de bu açıdan okunduğunda Bizans'ın mektubunda sultanın ülkesinden Bizans topraklarına gelen tüccarlara, yani Memlûk tüccarları ile kişisel kazanımları uğruna devletin gereksinimlerini karşılayanlara, hiçbir engelle karşılaşmadan, zulme uğratılmadan, gerekli ödemeleri yapmaları kaydıyla, ticaretlerini uygun şekilde tamamlama izninin verileceği bildirilmiş, aynı hakkın Bizanslı tüccarlara da Memlûk topraklarında tanınması istenmiştir. Memlûkler'in cevabının ise imparatorun isteğine paralel olduğu, tüccarların ve ticaretin öneminin teyit edilmesinin ardından Bizanslı tüccarlara adaletsiz davranılmayacağı, haksızlığa uğratılmadan, engellenmeden ticaretlerini güvenli bir şekilde yapmalarına izin verileceği, konaklamalarının ve seyahatlerinin önüne geçilmeyeceği belirtilmiştir. Bahsi geçen bu uygulamaların Bizans topraklarında faaliyet gösteren Memlûk tüccarlarına da aynen uygulanması istenmiş, böylece güvenlikleri öncelenerek bölgedeki ticaretlerinin önü açılmıştır.⁷ Ayrıca Sudak ve bölgesinden (burada Kefe'nin de kastedildiği açıktır) ticaret yapan tüccarlara da engel olunmayacağı, bunların gerekli ödemeleri yapmak şartıyla boğazlardan rahatça geçebileceği, Memlûk limanlarına taşıdıkları ürünleri ulaştırmalarına izin verileceği, her iki mektupta da yer almıştır.⁸ Aynı şekilde Memlûk tüccarlarından ve sultanın himayesinde olanlardan da bu bölgeye ticaret yapmak için gideceklere engel olunmayacağı, herhangi bir zorlukla karşılaşmadan dönmelerine izin verileceği dile

⁶ İbn Abdüzzâhir, *Teşrifü'l-eyyâm*, s. 205, 208, 209.

⁷ İbn Abdüzzâhir, *Teşrifü'l-eyyâm*, s. 205, 208; Kalkaşendî, *Subhu'l-a'şâ*, C.XIV, s. 73, 77; İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk*, C.VII, s. 229-230, 232-233; Dölger, "Der Vertrag", s. 70; Canard, "Un Traité", s. 200.

⁸ Burada anılan grubun, 1261 yılında Bizans ile yaptıkları Nymphaion Antlaşması ile önemli imtiyazlar elde ederek bölgede Venedik'in gücünü kıran, Galata'da kendilerine yer tahsis edilen, 1266 yılında edindiği Kefe şehrinde konsül açma hakkıyla da bölge ticaretinde hatırı sayılır güce ulaşan, Cenovalılar olduğu düşünülmektedir. Cenova ve Venedik devletlerinin Bizans İmparatorluğu ile ilişkilerinin yanı sıra Karadeniz ticaretinde tüccarlarının sahip oldukları imtiyazlar için bkz.: J.P.A. van der Vin, *Travellers to Greece and Constantinople: Ancient Monuments and Old Traditions in Medieval Travellers' Tales*, Belgium, Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut, 1980, s. 16, 107; Ehrenkreutz, "Strategic Implications", s. 341.

getirilmiştir.⁹ Buradan açıkça Memlûk tüccarlarının ve sultanlığa hizmet eden gayri Müslimlerin Karadeniz’e girişine imkân sağlandığı anlaşılmaktadır.

Bahsi geçen tüccarların Karadeniz bölgesinden köle toplayarak Memlûk limanlarına sevkiyatını gerçekleştirdiğine her iki yemin belgesinde açıkça işaret edilmektedir. Bu hususta imparatora dayandırılan metinde, Hristiyanların köle olarak ticaretinin yapılmaması bir şart olarak ileri sürülmüş olsa da sultanın cevabında bu şartın dikkate alınmadığı görülmüştür. Ayrıca ticareti gerçekleştiren Sudak bölgesinden, Memlûk topraklarından veya başka bölgelerden tüccarlara Bizans’ın gerekli kolaylığı göstererek engel olmaması istenmiştir.¹⁰ Böylece köle ticaretini yürütenlerin tek bir topluma mensup olmadıkları teyit edildiği gibi, imparatorun Hristiyan köleler hususundaki şartına karşı sultanın kendi şartlarını kabul ettirme dirayetini ortaya koyduğu anlaşılmıştır. Bu anlaşma sürecinde Bizans’ın tüccarları aracılığı ile Memlûk topraklarından safkan atlar tedarik etmesinin de önü açılmıştır. Bu durum her iki tarafın aralarındaki ticaretten askerî amaçlarla faydalandığını, ihtiyaç duydukları malların tedarikinin açıkça sağlanmasının önündeki engellerin ise kaldırıldığını göstermektedir.¹¹ Daha önce yukarıda 660/1261-62 tarihindeki olaylar anlatılırken Memlûk tüccarlarının Karadeniz’e girişi hususunda gösterilen tavır ile buradaki süreç değerlendirildiğinde, bölgeden karşılanan köle ihtiyacı ve ticaretinin Memlûk devletinin gündeminden düşmediği anlaşılmaktadır.¹² Ayrıca burada bir anlamda bölgeden yapılan ticaret ile bu ticareti gerçekleştiren tüccarların Memlûkler açısından vahameti ortaya konulmuş, şartların kabulü ile durumun Bizans dış politikasına olan etkisi de görülmüştür.

Yukarıdaki süreçler değerlendirildiğinde Doğu Akdeniz’de Memlûk-Bizans ticarî ilişkileri bağlamında faaliyet gösteren tüccarları üç sınıfta incelemek yerinde olacaktır. Bunların ilkinin Memlûk topraklarından gelen tüccarlar olarak belgelerde

⁹ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 205, 209; Kalkaşendî, *Subhu'l-a 'şâ*, C.XIV, s. 73-74, 77; İbnü'l-Furât, *Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk*, C.VII, s. 230, 233.

¹⁰ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 205, 209.

¹¹ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 206; Laiou, “Byzantine Trade”, s. 190.

¹² Mektuplar incelendiğinde ticareti yapılan ürünlere özel bir bölüm ayrıldığı görülmüştür. Ancak çalışmanın ticaret boyutu için ayrı bir başlık ayrılması ve böylece geniş bir değerlendirme yapılmasının planlanması sebebiyle burada köle ve at ticaretinden bahsedilmesi tercih edilmemiştir.

belirtilenler, o dönem Akdeniz'in doğusundan hareketle Bizans topraklarında ya da Bizans kontrolündeki boğazlardan geçerek Karadeniz'de ticaret yaparak geri dönenler oluşturmaktadır.¹³ İkinci grubu Bizans topraklarından Memlûk limanlarına gerçekleştirdikleri faaliyetleri açıkça belirtilen Bizanslı tüccarlar oluşturmaktadır. Üçüncü grup ise Sudak ve Kefe limanlarında ticaret kolonileri oluşturmaları sebebiyle Karadeniz ile Memlûk limanları arasında ticaret yaparak bölgelerin ihtiyaçları karşılayan Cenovalı ve Venedikliler'den müteşekkildir.

Ticarî ilişkiler bağlamında bahsi geçen bu gruplar ve faaliyetleri dönemin çeşitli kaynakları; antlaşma metinleri, seyahatnameler, kronikler, adli kayıtlar, çeşitli mektuplar ve noter belgelerinde yer alan farklı örnekler üzerinden doğrudan veya dolaylı olarak da izlenebilmektedir. Örneğin yukarıda da bahsedildiği üzere, Sultan Baybars döneminde yürütülen diplomatik süreç ve sonrasında imzalanan antlaşmalar, Memlûk tüccarlarının Karadeniz'den gerçekleştirilen köle ticaretindeki fonksiyonlarını göstermektedir. Ayrıca bahsi geçen dönemde tekrar inşa edilen cami ise İstanbul'da bulunan ya da bölge ticareti sebebiyle şehri ziyaret etmesi beklenen Müslümanlar ile Memlûk tüccarları olduğuna işaret etmektedir.¹⁴ Sultan Kalavun dönemindeki yeminlerde ise benzer şekilde Memlûk tüccarlarından bahsedilmesi de o dönem bölgedeki faaliyetlerine meşruiyet kazandırmaktadır. Bu hususta bir başka örneği II. Andronikos Paleologos (1282-1328) döneminde Bizans topraklarında bulunan, on iki yıl süreyle İstanbul'da kalarak ticarî faaliyetler yürüten, Abdullah b. Muhammed el-Hac adındaki tüccar teşkil etmiştir. Suriye bölgesindeki Moğol istilası sırasında Mısır'a göç etmek zorunda kaldığı anlaşılan, ardından da ticaret için önce Kıpçak bölgesine sonra da İstanbul'a giden Abdullah b. Muhammed'in hangi alanda ve kimlerle ticaret yaptığı bilgisine maalesef ulaşılamamaktadır. Ancak anlattıklarında İstanbul'un bir ticaret merkezi olarak sağladığı faydaların yanı sıra Müslüman ve Yahudiler için ayrılmış özel alanların bulunduğu bilgisini vermesi, kendisinin de şehirde uzun süre kalması, buradaki Memlûk tüccarlarının ve genel olarak

¹³ Bu grup bölgede Memlûk Sultanlığı'nın imtiyazlarından yararlanarak faaliyette bulunanlardır.

¹⁴ Bu durum ayrıca İmparator Mikhail'in Müslüman tüccar ve seyyahları Bizans başkentinde bulunmaya teşvik ederek eskiye ait bir takım gelenekleri canlandırma girişimi olarak da izah edilebilmektedir. Reinert, "Muslim Presence", s. 143.

Müslümanların varlığına önemli delil oluşturmakta, Memlûkler ile Bizans arasında imzalanan antlaşmaların işlevini yerine getirdiğini kanıtlamaktadır.¹⁵

Doğrudan Memlûk-Bizans ticarî ilişkilerini gösteren İtalyan şehir devletlerinin tuttuğu noter kayıtlarının muhtevasına benzer bir kaynak maalesef günümüze ulaşmamıştır. Ancak bu durum Memlûk-Bizans ticaretinin karşılıklı sürdürüldüğü sonucuna ulaşılmasını engellememelidir. Çünkü mevcut kaynaklar Bizanslı tüccarların da hiçbir engelle karşılaşmadan Memlûk limanlarına gelerek buradan doğunun ürünlerinin yanı sıra devletlerinin ihtiyacı olan safkan atları aldıkları bilgisini vermektedir. Ayrıca bu tüccarlara da konaklama ve seyahat imkânlarının tanınacağından bahsedilmektedir. Bu bilgiler yakın bir dönemde İskenderiye’de bulunan Theodorus Metochites’in Aziz Mikhail’in ölümü ve sonrasını konu alan anlatımı ile de doğrulanmaktadır. Şehir hakkında bilgiler sunan Metochites, orada bulunduğu zaman diliminde Bizans’a ait gemiler ile gelen elçi ve Bizanslı tüccarlardan bahsetmektedir. Ayrıca şehrin Bizanslılar’ın da aralarında olduğu çeşitli toplumların tüccarlarıyla dolu olduğu bilgisini de sunmaktadır.¹⁶ Laiou’nun da belirttiği gibi bu bilgiler aslında bahsi geçen dönemde şehir devletlerinin mutlak otoritesini sorgulamayı zorunlu kılmakta, tahminen bu devletlere oranla daha az sayı ve oranda da olsa Bizans gemilerinin ve tüccarlarının Doğu Akdeniz ticaretinde yer aldığını göstermektedir.¹⁷

¹⁵ Mehmed Izeddin, “Un Texte Arabe Inédit sur Constantinople Byzantine”, *Journal Asiatique*, 1958, s. 453-455. Burada bahsedilen mekânın Müslüman tüccarların kullanımına sunulan cami ve mitaton olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Abdullah b. Muhammed’in o dönem Ayasofya Kilisesi ve kütüphanesi hakkında verdiği bilgiler de oldukça dikkat çekicidir. Bu hususta detaylı bilgi için bkz.: A.e., s. 454-455.

¹⁶ Theodorus Metochites, “De S. Michael: Martyre Alexandriae”, *Acta Sanctorum Novembris*, C.IV, Ed. Hippolyto Delehay, Paulo Peeters, Bruxellis, Apud Socios Bollandianos, 1925, s. 673, 676. Bu olay hakkında iki görüş bulunmaktadır. İlki Laiou-Thomadakis’in bahsi geçen elçi ve tüccarların XIII. yüzyıl sonunda İskenderiye’de olduğuna dair değerlendirmesidir. Konuya temas eden David Jacoby de bu görüştedir. İkincisi ise olayın 1311-1313 tarihlerinde gerçekleştiğine dair Dölger’in yorumudur. Laiou, “Byzantine Trade”, s. 191; Jacoby, “Byzantine Traders in Mamluk Egypt”, s. 251-252; Laiou-Thomadakis, “The Byzantine Economy in the Mediterranean”, s. 193.

¹⁷ Laiou, “Byzantine Trade”, s. 191. Aynı mantıkla hareket edilirse yukarıda Memlûkler’in ticarî faaliyetleri ve tüccarları ile ilgili örneklerden de Memlûk imtiyazlarından yararlanan gemilerin Karadeniz ile Akdeniz’in doğusu arasındaki durumu görülebilmektedir. Ayrıca kaynaklar genel olarak Müslüman, özel olarak da Memlûk tüccarlarının İstanbul’daki varlıkları hususunda da bilgiler sunmaktadır. Tüm bu bilgilerden hareketle Memlûk ve Bizanslı tüccarların bölge ticaretinden biranda

Doğrudan çalışmanın kapsadığı dönemin içine girmese de Bizanslı tüccarların Memlûk limanları ile daha sonra da devam eden ticaretiyle ilgili ilginç bir örneğe XIV. yüzyıl başlarında rastlanmaktadır. 1313 yılında İskenderiye’de gerçekleştirdiği ticaretten dönerken Girit’te mola veren Sophonias Atheneas isimli Bizanslı tüccarın Venedik tebaasından bir kişi tarafından soyulduğu bilgisi verilmektedir. Konunun yerel mercilere taşınması nedeniyle haberdar olunan bu vakadan, o dönem ticaretin devam ettiği, Sophonias Atheneas gibi başkalarının da olabileceği sonucu çıkarılmaktadır.¹⁸ Muhtemelen Sophonias, bahsi geçen dönemde ticaret yapan tek tüccar değildir.¹⁹ Onun hakkındaki bilgiye başından geçen bu kötü hadise nedeniyle ulaşılmaktadır. Peki ya Mısır limanları ile gerçekleştirdiği ticaretini hiçbir aksilik ile karşılaşmadan tamamlayarak geri dönenlerin durumu nasıl değerlendirilecektir? Maalesef dönemin kaynaklarından günümüze ulaşanlar oldukça yetersizdir. Ayrıca yukarıda bahsedilen örnekler dışında, genellikle ticaret hususunda, sessiz kalmakta bu durum da eğer ticaret yalnızca noter belgeleri üzerinden okunursa araştırmacıları, Cenova ve Venedik başta olmak üzere İtalyan şehir devletlerinin ve tüccarlarının ticarete mutlak otoritesi olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Oysa farklı devletlerin tüccarlarının da yer aldığı Doğu Akdeniz ticaretinin düşünülenenden daha renkli olduğu görülmektedir.

Karadeniz’den Memlûk topraklarına ticaret gerçekleştirmeleri sebebiyle yemin metinlerinde ve öncesindeki antlaşmalarda sıkça bahsedilen, Cenovalı ve Venedikli tüccarlara burada bir pencere açmak faydalı olacaktır. Altın Orda ve Bizans devletlerinden çeşitli imtiyazları bulunan bu tüccarların başta köle olmak üzere Memlûk pazarlarında ihtiyaç duyulan ürünleri bölgeden karşılamada payları olduğu yukarıda belirtilmiş, Memlûk limanlarına gerçekleştirecekleri ticaretin sultan tarafından teşvik edildiği vurgulanmıştı. Bu ticaretin süreci hususunda, yemin

kaybolmasını beklemek, denizlerde gerçekleşecek ticaretle ilgilenmediklerini düşünmek, yanıltıcı olacaktır.

¹⁸ Sophonias Atheneas’ın ticareti, başından geçenler, muhtemelen taşıdığı ürünler ve ticaret rotası hakkında bkz.: Jacoby, “Byzantine Traders in Mamluk Egypt”, s. 253-254.

¹⁹ XIV. yüzyıl ve sonrasında Bizanslı tüccarların Memlûk topraklarındaki faaliyetleri, Bizans’ın açtığı konsül ve kendilerine verilen funduk üzerinden değerlendirilebilmektedir. Ancak bu faaliyetler doğrudan Memlûk-Bizans diplomatik ilişkilerinin bir parçası ve sonucu olarak değerlendirildiği için yukarıda diplomatik ilişkiler anlatılırken bahsedilmiş, bu sebeple burada tekrar anlatılmamıştır.

metinlerine yakın bir döneme ait, Kefe noter kayıtları (1289-1290) incelendiğinde ise Memlûk limanlarını ilgilendiren az sayıda belgeye rağmen, gerçekleşen ticaret ile ilgili önemli örneklerin olduğu fark edilmiştir.²⁰ Örneğin 3 Mayıs 1289 tarihli Kefe’de kaydedilen bir belgede, Guillelmus Lercarius isimli bir tüccarın Obervali isimli birinden içeriği belirtilmeyen bir miktar mal (**te tot de tuis rebus/tantum de tuis rebus**)²¹ aldığı bilgisi verilmektedir. Aralarındaki antlaşmaya göre Guillelmus, ne olduğu belirtilmeyen bu malları gemisi ile İskenderiye limanına ulaştırdıktan on gün sonra Obervali’ye 14.000 İskenderiye asperi (dirhem)²² ödemeyi taahhüt etmektedir.²³ Bu olaydan iki gün sonrasını gösteren bir başka belgede ise Simon de Lucolo’nun, noter Obertus de Bartholomeo ile bir antlaşma yaptığı, buna göre yaklaşık 946 asper

²⁰ Çalışmaya konu olan dönem içinde yer alan Pera ve Kefe noter belgelerinin tamamı incelendiğinde bazı kayıtlarda ticarî faaliyetin ikinci tarafı olarak yer alanların açıkça Müslüman olarak ifade edildiği görülmekte, bazılarında da ise kişilerin isimlerinden Müslüman oldukları anlaşılmaktadır. Ancak bu tüccarların ticareti gerçekleştirdikleri bölge ve şehirler, belgenin kaydedildiği şehirde sahip oldukları taşınmaz mallar ve bazılarının isimlerinin Karadeniz’deki şehirlere nisbet edilmesi sebebiyle Karadeniz’in tüccarları olduğu ve bu bölgede ticaretlerini gerçekleştirdikleri düşünülmektedir. Bratianu, **Pera et Caffa 1281-1290**, no. 306, 318, 332, s. 279-280, 288-289, 298-299; Balard, **Caffa 1289-1290**, no. 373, 389, 515, 570, 601, s. 143, 151, 193, 203, 219-220. Bahsi geçen tüccarların Akdeniz ile bağlantılarını gösteren ya da boğazlardan geçerek ticaret gerçekleştirdiklerine dair bilgi veren herhangi bir veriye bu belgelerde rastlanmamıştır. Bu sebeple bu tüccarlar ve ticarete taraf olarak gerçekleştirdikleri alışverişlerin bu çalışmaya dâhil edilmesi tercih edilmemiştir.

²¹ Bir miktar mal/çeşitli ürünler anlamına gelen bu kalıbın Kefe’den Mısır limanına yapılan ticarete kullanıldığı görülmüştür. Terimin noter belgelerinde kullanımı ile ilgili olarak çeşitli değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Bunlardan ilki ticarete konu olan malın alışveriş sırasında noterin önünde hazır bulunmamasıdır. Bu sebeple de malın içeriğinin belirtilmediği düşünülebilir. İkinci olarak bu ürünlerin değersiz eşyalar, kayıt altına almaya değmeyecek mallardan ibaret olduğudur. Bu sebeple de noter ayrıca ürünleri yazmak yerine genel bir ifade kullanmış olabilir. Üçüncü olarak, belki de üzerinde en çok durulması gereken ve bölge ticaretini anlamaya yardımcı olan opsiyon, tüccarlar ve noter tarafından bilerek ve özellikle bazı ürünlerin gizlenmesinin amaçlanarak bu ifadenin tercih edildiğidir. Böylece Memlûk limanları ile yapılan ticaretin içeriği kayıt altına alınmamış, mevcut papalık ve devlet ambargolarından etkilenme minimuma indirilmiştir. Bu çalışmada üçüncü seçeneğin dikkate alınarak belgelerin değerlendirilmesi tercih edilmiş, bu durum bir çeşit önlem olarak görülmüştür.

²² XIII. yüzyılda Doğu Akdeniz ve Karadeniz’de gümüş sikkelere verilen genel isimdir. Bizans menşei olduğu bilinmektedir. Bahsi geçen dönemde dolaşımda çok fazla çeşidi bulunmaktadır. Ağırlığı yaklaşık bir gram olan asper, dirhem ile kıyaslandığında dört asperin bir dirheme, bir dinarın ise beş dirheme eşit olduğu görülmektedir. Ancak bu durum ilerleyen dönemlerde gerçekleşen enflasyon ve sikkelerin içeriğinde yer alan madenlerin oranına paralel olarak değişiklik gösterecektir. Kenneth M. Setton, **The Papacy and the Levant (1204-1571)**, C.II, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1978, s. 227; Aslıhan Akışık-Karakullukçu, “The Empire of Trebizond in the World Trade System: Economy and Culture”, **Trade in Byzantium: Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium**, Ed. Paul Magdalino, Nevra Necipoğlu, İstanbul, 2016, s. 330, 332; Joseph von Hammer, **Geschichte des Osmanischen Reiches: Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven**, C.II, Wien, Hartleben’s Verlage, 1828, s. 584.

²³ Bratianu, **Pera et Caffa 1281-1290**, no. 168, s. 184; Balard, **Caffa 1289-1290**, no. 37, s. 74.

değerindeki 112 ipek halıyı (**zapis camuti**)²⁴ İskenderiye'ye götürerek kazancın dörtte birini almak suretiyle satacağı bilgisi verilmektedir.²⁵ Bu iki belge Kefe'den İskenderiye'ye doğrudan gerçekleşen ticareti göstermektedir. Ayrıca ilginç bir şekilde belgelerin birinde taşınacak mal, adedi ve bunun karşılığında ödenecek ücret yer alırken ilk belgede taşınan malın ne olduğu hususunda bilgi verilmediği tespit edilmiştir. Belgelerden bir tüccar ve gemi sahibi olduğu anlaşılan Guillelmus Lercarius'un adı aynı dönem Kefe'de tutulan kayıtlarda araştırıldığında birkaç belgede daha isminin yer aldığı görülmüştür. Bu belgelerden biri 5 Mayıs 1289 tarihini göstermektedir. Burada Guillelmus'un Janinus Parasache'ye Cucha de Tapizasco isimli bir erkek köleyi 450 asper baricat²⁶ karşılığında sattığı bilgisi yer almaktadır.²⁷ 5 Haziran 1289 tarihli ikinci belgede ise bu defa Guillelmus, Ansaldus de Savignono'ya Carcasia isimli 22 yaşlarında siyahi bir kadın köleyi 600 asper baricat karşılığında satarken görülmektedir.²⁸ Bunların dışında yakın bir dönemde Pera ve Kefe'yi konu alan kaynaklarda ise Lercarius aile isminin köle ticareti belgelerinde yer aldığı fark edilmiştir.²⁹ Bu bilgiler ışığında ilk isimler farklı olsa da bu aileye mensup kişilerin bölgede köle ticareti işiyle de ilgilendiği anlaşılmakta, Guillelmus Lercarius'un da 3 Mayıs 1289 tarihli belgesinde belirtilmeyen ticaretinin köle üzerine olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Guillelmus'un Obervali ile yaptığı antlaşmada ödemeyi İskenderiye'ye ulaştıktan on gün gibi belirli ve kısa bir sürede taahhüt ediyor olması hızlıca satarak nakite çevirebileceği bir ürün taşıdığını, diğer bir ifade ile taşınan malın düşünülen sürede satılabilecek özelliklerde, ihtiyaç duyulan ya da

²⁴ Alexander Emanov, o dönem Latince "zapis camuti" ifadesinin ipek halılar anlamına geldiğini söylemektedir. Александр Еманов, *Между Полярной звездой и Полуденным Солнцем: Кафа в мировой торговле XIII–XV вв.*, Санкт-Петербург, Алетея, 2018, s. 154. (Alexander Emanov, *Kutup Yıldızı ile Öğlen Güneşi Arasında: XIII-XV. Yüzyıl Dünya Ticaretinde Kefe*, St. Petersburg, Aletheya, 2018, s. 154.)

²⁵ Bratianu, *Pera et Caffa 1281-1290*, no. 170, s. 185; Balard, *Caffa 1289-1290*, no. 47, s. 75-76.

²⁶ XIII. yüzyılda Altın Orda Devleti'nde basılarak Kefe dâhil Karadeniz ticaretinde kullanılan ve ismini Berke Han'dan alan gümüş sikkelerdir. Jacoby, "Pisan Presence", s. 53; Akışık-Karakullukçu, "The Empire of Trebizond", s. 332.

²⁷ Bratianu, *Pera et Caffa 1281-1290*, no. 171, s. 185; Balard, *Caffa 1289-1290*, no. 50, s. 76.

²⁸ Bratianu, *Pera et Caffa 1281-1290*, no. 204, s. 207; Balard, *Caffa 1289-1290*, no. 120, s. 90.

²⁹ XIV. yüzyılda Paganino Doria tarafından Pera'ya getirilen 766 Rum esirin aralarında Bartolomeus Lercarius'un da bulunduğu üç tacir tarafından satıldığı bilgisi verilmektedir. Ayrıca köle satışı ile ilgili bir başka belgede ise Clara Lercarius'un, Ieronimus Lercarius'a köle sattığı tespit edilmiştir. Michel Balard, *La Romanie Génoise (XIIe -début du XVe Siècle)*, C.I, Genova, 1978, s. 303; Hannah Barker, "Egyptian and Italian Merchants", s. 227, 348.

Mısır'da rağbet gören bir mal olduğunu göstermektedir. Bütün bu ayrıntılar ile düşünüldüğünde Guillelmus'un İskenderiye limanına gerçekleştirdiği ticaretin bir çeşit köle ticareti olduğunu iddia etmek yanlış olmasa gerekir.³⁰ Böylece ortaya çıkan bu veriler ışığında çalışmaya konu olan dönemde İtalyan şehir devletlerinin tüccar ve gemici sahiplerinin Karadeniz bölgesinden Memlûk topraklarına, satışı yasaklı ürünler üzerinden ticaret gerçekleştirdiği örneklerle ortaya konulmuştur.³¹ Ayrıca aynı zaman diliminde bu devletlerin Memlûk ve Bizanslı tüccarlara lojistik destek sağladığına dair önemli kanıtlar da yer almaktadır. Bu hususta Cenova ile sultanlık arasında yapılan 689/1290 tarihli, hem Arapça hem de Latince nüshası bulunan yeminlerde Memlûk tüccarlarının Cenova ve düşmanları Venedik başta olmak üzere çeşitli devletlere ait gemiler ile yolculuk yaparak ticaretlerini gerçekleştirdiklerine dair önemli bilgiler sunulmaktadır.³² Aynı dönemde Bizanslı tüccarların da ticarî faaliyetlerinde

³⁰ Ticaretin sonunda yapılacak ödemenin gidilecek yere ulaşıldıktan sonra orada, bu yerin para birimi üzerinden yapılmasının kararlaştırılması da muhtemelen denizlerde karşılaşılabilecek korsan saldırıları ve fırtınalardan kaynaklanacak risklerin asgari seviyeye indirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ayrıca bu durum tüccarların farklı bölgelerde kullanılan para birimleri arasındaki değerleri iyi bildiğini kanıtlamaktadır.

³¹ İtalyan şehir devletlerinin kayıtlarını inceleyen Barker, Kefe'deki köle ticareti belgeleri üzerinden bir değerlendirme yaparak burada adı geçen kişilerin bu alanda uzman olmadığını iddia eder. Amitai ise bu dönemde Cenovalılar'ın Karadeniz'den gerçekleştirilen köle ticaretinde etkin olduğunu ifade etmesine rağmen ticarî faaliyetlerini gösteren açık ve kesin kanıtlar bulunmadığından yakınmaktadır. Barker, "Egyptian and Italian Merchants", s. 171-172; Amitai, "Diplomacy and Slave Trade", s. 355. Bu bağlamda iki değerlendirme için Guillelmus Lercarius örneği önem kazanmaktadır. Guillelmus'un adının geçtiği belgeler aynı zamanda İskenderiye istikametine yaptığı ticarî faaliyet ile birlikte değerlendirildiğinde Cenovalı köle tüccarları hususunda önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmakta, belgede önlem alınarak ticaretin gerçekleştirildiğini göstermektedir.

³² Antlaşmalarda Memlûkler'in Cenova gemileriyle yolculuğu tercih etmeleri durumunda gerekli kolaylığın sağlanması, Karadeniz'e, Bizans limanlarına veya Doğu Akdeniz'e karşılıklı seyahat gerçekleştirmelerinin önüne engel konulmaması, tehdit edilmemeleri ve güvenliklerinin garanti altına alınması istenmiştir. Cenova'nın düşmanlarının gemilerinde yolculuk yapmayı tercih etmeleri durumunda da her ne olursa olsun Memlûk tüccarlarının mallarına ve taşıdıkları kölelere zarar verilmemesi kararlaştırılmıştır. İbn Abdüzzâhir, **Teşrifü'l-eyyâm**, s. 166-167; Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 147-148. Belgelerin "Latince versiyonunda Mısır için ticareti yapılan ürünlerden bahsedilmiş; değerli metallere, kürklerle ve değerli taşlarla belirtilmiştir. Ancak kölelerle ilgili tek kelimeye rastlanmamıştır. Bu durum Cenova'nın yeminini içeren Arapça belgede biraz daha açıktır. Belgede Müslüman Memlûk tüccarların korunan malları hakkında (**emvâlihîm**) daha az detay verilirken açıkça memâlikihîm ve cevârihîm kullanılarak Müslüman tüccarların erkek ve kadın kölelerinden bahsedilmiştir." Amitai, "Diplomacy and the Slave Trade" s. 354. Sadece bu belgeden hareketle, tereddütlü olsa da Amitai köle ticaretiyle Müslüman tüccarların ilgilendiği sonucuna varılabileceği konusuna dikkat çekmektedir. Ancak bu dönem iyi değerlendirildiğinde (dönemin siyasî ve dinî olayları ve bunun ekonomi üzerindeki yansımaları) belgelerde Müslümanlara satışı yasaklı ürünler arasında yer alan kölenin açıkça belirtilmemiş olması bu ticaretin Cenovalılar tarafından yapılmadığı sonucuna yönlendirmemeli, aksine yapılan ticaretin yaptırımlar nedeniyle gizli olarak devam ettirildiği imasını uyandırmalıdır. Bu hususta yukarıda zikredilen Guillelmus Lercarius ve ticareti önemli bir örnektir. Ayrıca bu konu ile ilgili olarak yakın dönemlere ait Ayas noter belgeleri aşağıda incelenirken bir dönem

Cenovalılar'ın gemilerini zaman zaman tercih ettiği görülmektedir. 1294 tarihli bir tazminat davası bu hususta önem arz etmektedir. 1290/1291 yılında Cenovalı Rainerius (Raynerio) Baccanegra'nın gemisiyle İskenderiye'den İstanbul'a malları ile seyahat eden Bizanslı tüccarların konu edildiği olayda bu tüccarların Rainerius ile yaptıkları antlaşmaya uymamaları sebebiyle mallarının gemiden indirilmediği anlatılmaktadır.³³ Yukarıda Sophonias Atheneas örneğinde olduğu gibi konunun yerel mercilere taşınarak kaydedilmiş olması İskenderiye'den İstanbul'a farklı gemiler ile ticaret gerçekleştiren Bizanslı tüccarlar hakkında bilgi sahibi olmaya imkân tanımaktadır.

Şehir devletlerinin tüccarları ve gemi sahibi girişimcileri bahsine kaynaklardaki ifadeler üzerinden de bir pencere açılması faaliyet gösteren tüccar grupları üzerine yeni sorular sorulmasını sağlayacaktır. Böylece bir yanda kendi devletlerinin imtiyazlarını kullanarak bireysel çıkarları için ambargo ve cezalara rağmen faaliyetlerine devam edenler bulunurken bir diğer yanda Memlûk Sultanlığı'na yaklaşarak sultanlığın imtiyazlarından yararlanmak suretiyle ticarî faaliyetlerini sürdürenler değerlendirilmiş olacaktır. Bu hususta Memlûk-Bizans ilişkilerine ve bu ilişkilerde yer alan tüccarların gruplandırılmasına dair ilk örneği 1300 yılında Papa VIII. Bonifatius'a (1235-1303) hitaben Isol olarak bilinen Pisalı bir din görevlisinin yazdığı şikâyet mektubu oluşturmaktadır. Mektubunda Isol, şikâyetini çok sayıda Hristiyan tüccarın yasaklara uymayarak Memlûk topraklarına ürünler taşıdığı ve sattığı şeklinde dille getirmektedir.³⁴ Yine aynı döneme ait bir başka belgede Gulielmus Adae isimli bir Dominiken rahibi, Seguranus Salvaigus adındaki tüccar ve gemi sahibi başta olmak üzere Memlûkler'e çalışan Cenovalılar hakkında şikâyetlerini kaleme almıştır. Köle taciri olarak tanımladığı Seguranus'tan bahsederken onu sultanın kardeşi olarak anmakta, hatta bazı insanlar tarafından Müslüman olduğunun dahi iddia edildiğini söylemektedir. Ayrıca Gulielmus, Seguranus'un bu işte yalnız

açık şekilde görülen yasaklı ürünlerin yer aldığı ticaret, bir başka dönemde daha gizli tutularak bazen ürünlerin adının belirtilmeyerek daha genel ifadeler kullanıldığı, bazen de gönderildikleri yerlerin belgelerde yazılmadığı görülecektir.

³³ Jacoby, "Byzantine Traders in Mamluk Egypt", s. 250-251; Laiou-Thomadakis, "The Byzantine Economy in the Mediterranean", s. 189-190.

³⁴ Coureas, "Controlled Contacts", s. 398.

olmadığını, ailesi ve akrabaları ile yasaklı malları tedarik ederek Memlûk topraklarında sattıklarını ifade etmektedir. Metinde onun sultanın hizmetinde olduğu, böylece Müslümanların güçlenmesine katkı sağladığı da anlatılmaktadır.³⁵ Gulielmus Adae'nin ticarete dair verdiği en önemli ayrıntı ise şüphesiz Seguranus'un gemilerinde yolculuk sırasında Hz. Peygamberin ve Memlûk sultanın sancaklarının çekilerek kullanılmasıdır. Bir diğer ifade ile Memlûkler'in himayesinde ticarî amaçlı seyahat gerçekleştirdiği bilgisidir.³⁶ Bu aslında Akdeniz ticaretinde toplumlar ve dinî inançlar arasında keskin çizgiler hususunda öncesine ait görüşlerin aksine ticaretin renkliliği ve düşünülenden daha karmaşık olduğunu gösteren önemli bir kanıttır. Bu kadar karışık bir ticaretin tek bir toplum ya da ulus üzerinden değerlendirilmesi imkânsızdır. Ayrıca Seguranus'un gemisindeki bu sancakların bilinmesine rağmen ücret karşılığında taşıdığı tüccarların kimliği, hangi toplumdan oldukları hakkında maalesef dönemin kaynakları sessiz kalmaktadır. Bu durum da şu sorular üzerine düşünmeyi zorunlu kılmaktadır: O dönemin şartları düşünüldüğünde farklı bir devletin sancağını taşıyarak ticaret yapan, bahsi geçen devlet için çalışan gemi ve mürettebat nasıl değerlendirilmelidir? Bir diğer soru ise Seguranus ve onun gibi sultanlığa hizmet eden tüccar ve gemi sahipleri gemilerine taktıkları bu sancaklarla sadece gayrimüslim tüccarları ve mallarını mı Memlûk limanlarına ulaştırmıştır, yoksa aralarında Memlûk tüccarları da olabilir mi? Bu sorulardan da anlaşıacağı üzere o dönem için tasvir edilenden daha canlı ve daha renkli bir tüccar ve ticaret hayatı Doğu Akdeniz ticaretinde hâkimdir.

³⁵ Adae, "De modo Sarracenos Extirpandi", s. 525-526; De Mas Latrie, "L'Officium Robarie", s. 266-267. Baybars dönemine işaret eden belgeler hatırlanacak olursa Sultan Baybars'ın Altın Orda Hanı Berke'ye hazırladığı mektubu, köle ticareti de yapmaları sebebiyle kötü tanınan, Kilikya Ermeni Krallığı'na yakın, güvendiği Hristiyan tüccarlara emanet ederek gönderdiği rivayet edilmişti. Bu bilgiden de yola çıkarak Seguranus'un sadece XIV. yüzyıl başlarına ait bir karakter olmadığı, kendisinin veya ailesinden birilerinin ya da onun gibi sultana çalışan Cenovalılar'ın daha öncesinde de var olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu tüccarların sadece Akdeniz'in doğusunda Mısır ile Anadolu'nun güneyi arasında ticaret gerçekleştirmede, mektubu Karadeniz'e iletecek olmaları sebebiyle Müslümanlar için Akdeniz'in doğusundan Karadeniz'e gerçekleşen ticarî ve diplomatik ilişkilerde de yerine göre aktör olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Seguranus ve ailesinin dahil olduğu diplomatik ve ticarî ilişkiler hakkında detaylı bilgi için bkz.: Epstein, **Purity Lost**, s. 164-165.

³⁶ Adae, "De Modo Sarracenos Extirpandi", s. 525-526. Seguranus'un gemilerinde bu sancakları kullanılmasında Bizans ile Memlûkler arasında özellikle köle ticareti ve ihtiyaç duyulan malların taşınması hususunda tanınan imtiyazlardan yararlanma arzusunun yanı sıra seyahat sırasında gerçekleşecek korsan saldırılarına ve yağmalara karşı tedbir alma düşüncesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

3.2. Kilikya Ermeni Krallığı ile Ticarî İlişkiler ve Tüccarlar

Memlûk Sultanlığı'nın Kilikya Ermeni Krallığı ile yürüttüğü ticarî ilişkileri, iki devlet arasındaki diplomatik süreç ile paralel götürmek gerekmektedir. Çünkü her ikisi arasındaki ticarî ilişkilere dair ulaşılabilen en eski bilgi yukarıda da bahsedilen 1266 tarihli, Sultan Baybars'ın Kral Hetum'dan isteklerini dile getirdiği mektubudur. Tam metnine ulaşamayan bu mektup hakkında dönemin müellifi Ebu'l Ferec tüccarlar ve ticaret bahsine konu açarak Ermeni topraklarından ticareti yapılacak ürünler; at, eşek, buğday ve demir ile bu ticareti gerçekleştirecek tüccarlara sağlanacak kolaylıktan bahsetmektedir. Ebu'l Ferec'in Arapça metni incelendiğinde burada tüccarlar için Müslüman ifadesi yerine, herhangi bir dinî kimliğe atıfta bulunmadan, daha genel tüccarlar (الناس من مشترى) ifadesinin tercih edildiği tespit edilmiştir.³⁷ Bu sebeple bu tüccarları sadece Müslümanlar olarak sınırlandırmak uygun olmayacaktır. Metindeki ifade ve ticarete konu olan ürünlerden hareketle, Ermeni topraklarına giderek alışveriş gerçekleştiren, daha sonra oradan satın aldığı ürünler ile sultanlığın ihtiyaçlarını karşılayan, daha spesifik ifade ile Memlûk tüccarlarının; sultanın tebaası Müslüman ve gayri Müslimlerin yanı sıra Memlûkler için çalışan, devletin imtiyazlarını kullanan gayri Müslimlerin, kastedildiği düşünülmektedir. Böylece sultanın kendisine bu ürünleri tedarik edecek herkese Ermeni liman ve şehirlerinin açılmasını istediği anlaşılmaktadır.

Ticarî faaliyetler ve tüccarların ön plana çıkarıldığı ikinci örneği Sultan Kalavun döneminde yapılan ve belirli bir süreyi kapsayan ateşkes antlaşması oluşturmaktadır. Yapılan antlaşmanın eldeki verilerine göre tüccarların karşılıklı olarak taşıdıkları mallar ile geçişlerine izin verileceği, özellikle Ermeni topraklarında güvenliklerinin sağlanarak zarara uğramalarının önüne geçileceği belirtilmektedir. Metin dikkatli incelendiğinde tüccarların iki grupta anlatıldığı görülmektedir. İlk grubu metinde Bizans topraklarından (بلاد الروم), doğudan ve batıdan, Irak'tan, Bağdat'tan, İran'dan ve diğer ülkelerden Ermeni topraklarına gelen ve buradan

³⁷ İbnü'l-İbrî, *Târîhu Muhtasari'd-düvel*, s. 498.

Memlûk ülkesine giderek ticaretlerini tamamlayacak olan tüccarlar oluşturmaktadır.³⁸ Daha sonra bu tüccarların da aralarında bulunduğu geniş bir kitlenin kastedilmesi suretiyle Memlûk ülkesine kadın ve erkek köleler, atlar, katırlar ve ihtiyaç duyulan çeşitli ürünlerin tedarikini sağlayanlara hangi topluma mensup olursa olsun kralın engel olmaması istenmektedir.³⁹ Böylece dışarıdan Memlûkler'in ihtiyacını karşılayan hiçbir toplumun tüccarına engel olunmayacağı belirtilmiş, bütün tüccarların Ermeni topraklarından Memlûk topraklarına rahatça mallarını taşıyarak ticaretlerini yapmalarına imkân tanınmıştır. Burada açıkça tasrih edilmese de, İtalyan şehir devletlerinin, özellikle o dönem iki devletin liman ve şehirleri arasında ticarî ilişkilerini hız kesmeden sürdüren Cenovalı, Pisalı ve Venedikli tüccarların kastedildiği düşünülmektedir.⁴⁰

Metinde bahsedilen diğer grubu açıkça iki taraftan tüccarlar (التجار من جانبيين) olarak genel bir ifade ile zikredilen Ermeni Krallığı'nın tüccarları ile Memlûk ülkesinin tüccarları, başka bir ifadeyle, bölgede Memlûkler adına ticaret yapanlar, Memlûk reayası ile bu devletin sancağını kullanarak onun imtiyazlarından yararlananlar oluşturmaktadır. Bildirildiğine göre bu tüccarlarının gidiş ve dönüş yolculuklarında kendilerine kötü muamele yapılmaması, taşıdıkları paraları, beraberindeki eşyaları ve ticarî malları ile geçişlerine izin verilmesi, güvenliklerinin sağlanması ve her ne sebeple olursa olsun kendilerine zarar verilmemesi istenmiştir. Ayrıca ödedikleri korunma bedelinin arttırılmaması ve onlara adil muamele edilmesi de talep edilmiştir.⁴¹

İki devletin karşılıklı ulaşım ve ticaretinde Ermeni ve Memlûk tüccarları ile mallarını taşıyan gemilerine de ayrıca temas edilmektedir. Anlatıldığına göre, her iki taraftan birinin içinde tüccarlarının da bulunduğu bir gemisi karşı tarafın karasularında batarsa öncelikle taşınan malların güvenliği karşı taraf tarafından sağlanmalı ve koruma altına alınmalıdır. Ardından da bu mallar ölen tüccarların devlet temsilcilerine

³⁸ İbn Abdüzzâhir, **Teşrîfü'l-eyyâm**, s. 99-100.

³⁹ İbn Abdüzzâhir, **Teşrîfü'l-eyyâm**, s. 100.

⁴⁰ Bu toplumların tüccarlarının Karadeniz ve Tebriz'den taşıdıkları ürünleri farklı destinasyonlar kullanarak Ayas limanına ulaştırdıklarına çalışmanın birinci bölümde, "Kilikya Ermeni Krallığı'nın Memlûkler için Önemi" alt başlığında değinilmiştir.

⁴¹ İbn Abdüzzâhir, **Teşrîfü'l-eyyâm**, s. 98, 99-100; Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 99, 100.

teslim edilmelidir. Bir diğer ifade ile Memlûk tüccarlarını (burada التجار من رعية مولانا olarak ifade edilmektedir) taşıyan bir geminin Kilikya Ermeni Krallığı sularında batması durumunda taşınan mallar Kral Leon tarafından korunarak güvenceye alındıktan sonra, eğer tüccarlar vefat etti ise malları Memlûk temsilcilerine verilecektir. Ermeni tüccarlar ve gemilerinin Memlûk sularında batması durumunda da süreç aynı şekilde işletilerek ölen tüccarların malları Kilikya Ermeni Krallığı temsilcilerine teslim edilecektir.⁴²

Antlaşma metni incelendiğinde tüccarlar için yukarıdaki ifadelerin dışında Müslüman tüccarlar (التجار المسلمين) gibi genel ve kişileri inanç üzerinden tanımlayan bir söylemin ayrıca kullanıldığı dikkat çekmektedir.⁴³ Burada belgenin söyledikleri üzerinden bir değerlendirme yapılacak olunursa; Memlûkler'in bu ifadeyi tercih etmesinde İslâm dünyası üzerinde sağlamaya çalıştıkları karizmanın etkili olduğu düşünülmektedir. Daha önce bahsedildiği üzere, öncesinde Abbâsî hilâfetini himayesine alan, Bizans başkentinde tekrar bir cami inşasıyla İslâm devletleri arasındaki itibarını arttıran sultanlık, bölgedeki Müslümanların da himayecisi olduğunu Müslüman tüccarların haklarını koruyarak, can ve mal güvenliklerini garanti altına alarak sağlama niyetinde olduğunu bu antlaşma ile ortaya koymaktadır. Ayrıca bölge ticaretine Müslüman devletlerin tüccarlarını çekme gayretleri olduğu anlaşılan sultanlığın ihtiyaç duyduğu ürünlerin farklı yollardan da karşılanmasını amaçladığı anlaşılmaktadır. Antlaşma belgesinde Müslüman tüccarlar olarak ifade edilen grubun Kral Leon tarafından hapsedildiği bilgisi verilmektedir. Daha sonra bu tüccarların hangi devletin tüccarı olduğuna bakılmaksızın beraberlerindeki paraları, taşıdıkları malları, erkek ve kadın köleleri, atları ve katırları ile serbest bırakılmaları istenmektedir. Aynı şekilde Memlûk topraklarında hapsedilen Ermeni tüccarların bulunması durumunda onların da malları ile serbest bırakılacağı yine bu belge ile garanti edilmiştir.⁴⁴ Daha sonra Müslüman tüccarlardan hapis döneminde vefat edenlere işaret edilerek onların Kilikya Ermeni Krallığı sınırları içindeki mallarının veya değerinin sultana teslim edilmesi istenmiştir. Bir diğer maddede ise ticaret için

⁴² İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 100; Holt, *Early Mamluk Diplomacy*, s. 101; Tez. 192.

⁴³ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 99, 100.

⁴⁴ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 99; Scott, "Mamlûk-Armenian Relations", 190-191.

Ermeni topraklarında bulunurken ölen Müslüman tüccarların durumu gündeme getirilmiş, vefatlarının ardından malların saklanarak sultanın bölgedeki temsilcilerine teslim edilmesi talep edilmiştir. Burada Ermeni tüccarların Memlûk topraklarında vefatı durumunda yapılacak uygulamadan da bahsedilmiştir. Böyle bir durumda aynı süreç işletilerek vefat eden Ermeni tüccarın mallarının kralın temsilcilerine teslim edileceği bildirilmiştir.⁴⁵

Bahsi geçen antlaşma belgesi genel olarak değerlendirildiğinde Müslüman tüccarların hapsedilmesinin yanı sıra Kilikya Ermeni Krallığı topraklarında ve karasularında vefat etmeleri durumunda mallarının tanzimi ve taksimi konularından bahsedilmesi, o dönem Müslüman tüccarlar için bölgede güvenliğin tam anlamıyla sağlanamadığına, seyahatleri sırasında karşılaştıkları zorluklara, ticaret yollarının tehlikelerine ve muhtemel ölümlerin de olabileceğine işaret etmektedir. Ayrıca metinden bölgede Memlûkler'in ihtiyaçlarını karşılayan farklı toplumlardan tüccarlar ve ticaret hacimlerinin yanı sıra belki de en önemlisi, Kilikya Ermeni Krallığı ile Memlûk toprakları arasında ticaret gerçekleştiren Memlûk tüccarlarına da ulaşılması devletin ihtiyaçlarının karşılanmasıyla yanı sıra birçok maddede bu tüccarlara ve durumlarına değinilmesi suretiyle güvenliklerini sağlama ve imtiyazlardan yararlanılma gayretinde olduklarını göstermektedir. Bu durum da ayrıca devletin bölgede gerçekleşen ticaretin içinde kendine çalışan tüccarlar aracılığı ile yer alma çabaları olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmaya konu edilen tüccar gruplarının Kilikya Ermeni Krallığı'nın otoritesi altındaki liman ve şehirlerden Memlûk topraklarına ticaretini yaptığı ürünlerin başında köleler, kereste, demir, atlar ve eşeklerin geldiği anlaşılmaktadır. Bütün bu ticarete, ticareti yapılan ürünlerin içeriğine, ödeme şekline, taraf olan tüccarların bilgisine, ürünlerin taşındığı lokasyonlara dönemin kaynakları; yukarıda detayları verilen antlaşma metinlerinin yanı sıra kronikler, papalık çağrıları, şikâyet mektupları ve noter belgeleri üzerinden ulaşılabilir. Böylece bir kaynağın kısmen bahsettiği, detaylarını sunmadığı, bilgilere diğer belgelerin de kullanılması ile ulaşılmakta ve

⁴⁵ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 100; Holt, *Early Mamluk Diplomacy*, s. 101.

boşluklar doldurulmaktadır. Ayrıca metinlerin satır araları dikkatli okunup farklı açıdan değerlendirildiğinde bu ticarî faaliyetlerde yer alan Memlûk tüccarları başta olmak üzere diğer grupların faaliyetleri daha net anlaşılmaktadır. Örneğin yukarıda daha önce söz edilen 1274 tarihli II. Lyon Konsili'nde alınan kararların dördüncü maddesinde açıkça Kilikya Ermeni Krallığı'ndan Memlûk Sultanlığı için temin edilen kereste ve demire yer verilmektedir. Belgede Memlûkler için Sarazen (**Saraceni-Saracenos**), ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadenin dinî bir topluluğu tanımlamaktan öte bir devleti ve onlara hizmet eden tüccarları tanımlamak için kullanıldığı düşünülmektedir. Metnin ilerleyen satırlarında Sarazenlerin Kilikya Ermeni Krallığı topraklarından bahsi geçen ürünlere ulaşmasının önüne geçilmesi istenmektedir. Böylece devlet adına bu ticareti yürütenlerin, Memlûk tüccarlarının, burada kastedildiği ortaya çıkmaktadır. Belgede Memlûk ülkesine bu ürünleri satan diğer bir gruba sahte Hristiyanlar/fâsık (**falsos Christianos**) ifadesi ile değinilmektedir. Bunlar ise genel olarak Ayas limanından Memlûk liman şehirlerine ticaret gerçekleştiren İtalyan şehir devletlerinin tüccarları ile onları gemilerine alarak taşıyanlardır. Bu belge ile iki tüccar grubunun Memlûk limanlarına gerçekleştirdiği ticarî faaliyetlerin engellenmesinin yanı sıra Kutsal toprakların kurtarılması adına Memlûk sularına yakın görev yapacak 25 gemiden oluşan bir donanmanın hazırlanması kararlaştırılmıştır.⁴⁶ Diğer örnekler ise 1250'ler ve 1280'lerde Kıbrıs Adası'nda, Latin kilisesinden kimlerin afroz edileceğinin görüşülerek karara bağlandığı bazı yasalar ile konsey kararlarını işaret etmektedir. Bu iki düzenlemede ortak olarak, Memlûkler'e hizmet eden, onlar için çalışan Hristiyanlara ayrı bir bölüm ayrıldığı fark edilmiştir. Belgelerde yine Sarazen olarak adlandırılan Memlûkler'e; demir, kereste ve diğer yasaklı ürünleri satan, gemilerinde kaptanlık, dümencilik ya da farklı görevlerde bulunmak suretiyle yer alan Hristiyanların afroz edilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁷

⁴⁶ Nicole Beriou, **Les Sermons et la Visite Pastorale de Federico Visconti Archeveque de Pise (1253-1277)**, Rome, 2001, s. 1075-1078; Stewart, "The Armenian Kingdom and the Near East", s. 542.

⁴⁷ **Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio**, s. 336; **Acta Alexandri P.P. IV (1254-1261)**, C. IV, s. 112; **The Synodicum Nicosiense**, s. 136, 137.

Daha önce Bizans ile ticarî ilişkiler bahsinde üzerine durulan Gulielmus Adae'nin papaya yazdığı şikâyet mektubuna bölge ticaretini ilgilendirdiği, kısmen Kilikya Ermeni Krallığı'nı da içerdiği için tekrar dönmekte fayda vardır. Hatırlanacağı üzere Doğu Akdeniz'de Cenovalılar'ın Memlûkler'e sağladığı yardımın konu edildiği bu belgede, Seguranus Salvaigus'un Memlûk sancağını kullanarak Memlûk sultanına çalıştığı anlatılmıştı. Sultanın elçilerini Altın Orda Devleti'ne taşıyor olmasının yanı sıra binlerce Hristiyan'ın köleleştirilerek Memlûk ordusunda kullanılmak üzere taşıdığı bilgisi, onun Memlûkler'in Bizans'tan sağladığı imtiyazlardan yararlanarak Karadeniz'e açıldığını kanıtlamaktaydı. Ancak belgede Memlûk Sultanlığı için çok miktarda demir ve kereste taşıdığı bilgisinin de yer alması Seguranus'un Kilikya Ermeni Krallığı ile de ilişkisinin olduğunu, buradan adı geçen ürünleri tedarik ederek Memlûk limanlarına ulaştırdığını göstermektedir. Ayrıca metinde Seguranus'un bu işte yalnız olmadığı, onun gibi Memlûk Sultanlığına çalışan çok sayıda Cenovalı olduğu bilgisi de paylaşılmaktadır.⁴⁸ Böylece Seguranus ve diğerleri daha önce yukarıda diplomatik ilişkilerde anlatılan antlaşma şartları gereği Memlûk Sultanlığı'nın Kilikya Ermeni Krallığı topraklarında sahip olduğu imtiyazlardan yararlanarak ticaret gerçekleştirmiş, Memlûkler'in himayesinde kalarak bölge tehlikelerinden korunmuştur.

Şikâyet mektubu değerlendirildiğinde bir soru akla gelmektedir. O da, bahsi geçen Seguranus'un hangi grup tüccarlar içinde değerlendirileceğidir. Konsey belgelerindeki ifade ile “sahte Hristiyan” olarak mı, yoksa Memlûk sultanının sancağını gemisine takıp ona hizmet etmek suretiyle bölgede Memlûkler'in sahip olduğu imtiyazlardan yararlanan bir “Memlûk tüccarı” olarak mı? Burada çok toplumlu bir devlet olan Memlûk Sultanlığı'nı ve tüccarlarını, sadece dinî motifler üzerinden değil, devletin imtiyazlarından eşit yararlanan, sultanın sancağı ile ticaret gerçekleştirenler olarak ortak bir paydada buluşturmak önem arz edecektir. Bununla beraber Memlûk limanlarına ticaret gerçekleştiren ve yukarıda kendilerinden sahte

⁴⁸ Adae, “De Modo Sarracenos Extirpandi”, s. 525-526.

Hristiyan olarak bahsedilen tüccarlara Cenovalılar'a ait noter belgeleri üzerinden bir değerlendirme yapılması yerinde olacaktır.

Kilikya Ermeni Krallığı'nın Doğu Akdeniz ticaretindeki önemli ticaret merkezi Ayas'ta görev yapan Cenovalı noterler Federico di Piazzalunga ve Pietro di Bargone, şehirde ticaret yapan tüccarların faaliyetlerini kaleme alarak Ayas'ın ticarî hacminin yanı sıra, ticareti yapılan ürünlerin çeşitliliği ve bu ticarete rol alan tüccarlar hakkında bilgiler sunmuştur. Bu belgelerde Mısır limanları ile doğrudan ticareti gösteren kayıtlar incelendiğinde özellikle, Memlûkler'e satışı yasaklı, kereste ve demirin Dimyat limanı başta olmak üzere İskenderiye ve Tinnis gibi Memlûk liman şehirlerine taşındığı görülmektedir. Söz konusu kayıtlarda ayrıca bu ticareti gerçekleştiren şehir devletlerinin bazı belgelerde sahte Hristiyanlar olarak da rastlanan tüccarları, bunların sahip oldukları gemiler, ticaret destinasyonları ve ticaret hacimleri hakkında da malumat yer almaktadır.⁴⁹

Ayas'tan Mısır limanlarına ticareti yapılan ürünlerin başında kereste ve demir gelmektedir. Bu ürünlerin yer aldığı belgeler incelendiğinde kereste ticaretini demirden farklı olarak iki çeşit üzerinden değerlendirmek mümkündür. Bunlardan ilki kemere olarak adlandırılan ve gemi yapımında kullanılan ahşap aksamlardır.⁵⁰ Federico di Piazzalunga'nın kaleme aldığı belgelerden açıkça bu ürünlerin miktarlarına, yüklendikleri gemilere, tüccarlarına, gönderileceği şehirlere ve fiyatlarına ulaşılmasına rağmen Pietro di Bargone'nin kayıtlarında 1277 yılına ait bir belge hariç, gerçekleşen ticarî faaliyetlerin tam bilgisine ulaşamadığı görülmüştür. Bu durum bir anlamda tüccarların dönemin cezalarına ve yasaklarına karşı kendilerini koruma yöntemi olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, 21 Şubat 1274 tarihli bir belgede

⁴⁹ Noter belgeleri incelendiğinde köle ticaretini ve kölelerin azat edilmelerini konu alan bazı belgelere rastlanmıştır. Ancak bu belgelerin muhteviyatı sebebiyle bir kısmının köle azat belgesi olması, kalanının da yerel köle satışı hakkında bilgiler sunması sebebiyle çalışmanın bu bölümüne dâhil edilmesi tercih edilmemiştir. Bahsi geçen köle ticareti ve azat belgeleri için bkz.: **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 13, 15, 43, 43a, 43b, 80; **Notai Genovesi in Oltremare**, PdP, CSFS 53, no. 45, 130.

⁵⁰ Ahşap gemilerin inşasında "kaburgaların arasına kemere adı verilen alabandadan alabandaya uzanan kirişler uzatılırdı. Bu kirişler kaburgalara pıraçol adı verilen dirseklerle sabitlenerek güverte döşemelerinin ağırlığını taşıyacak zemin hazırlanırdı. Kemerelerin sayısını geminin kaburga ve güverte adedi belirlerdi." Muharrem Sinan Dereli, "XVIII. Yüzyılda Kalyon Teknolojisi ve Osmanlı Kalyonları", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2010, s. 282-283. Kemere için bkz.: Ek A Fig. 2.

Pisalı Lambertus de Castello'nun, Symon'un oğlu Obertinus de Aricio'dan bir miktar yeni Ermeni daremi/dirhemi – yeni tram⁵¹ (**daremis novis Armenie**) borç aldığı bilgisi verilmektedir. Daha sonra Lambertus'un bu para ile 200 kemere (**barcinarios**)⁵² satın alarak gemisi Santus Antonius'a yükleyeceği, Obertinus'a olan borcunu ise bu ürünleri Mısır'da indirip açık arttırma ile sattıktan sonra, bir aylık süre zarfında, 200 Memlûk dinarı (**bissancios ducentos veteres auri Babilonie**)⁵³ olarak ödeyeceği bildirilmektedir.⁵⁴ Kayıt incelendiğinde Lambertus'un bu kemereleri Mısır'ın hangi limanında indirerek satacağı bilgisine ulaşılammıştır. 16 Mart 1274 tarihli bir belgede ise Rainerius de Campo'nun ailesinden Opizo de Campo, Ugozonius de Vernegalo'nun oğlu Ranugius'tan bir miktar yeni Ermeni daremi borç aldığını anlatmaktadır. Bu para ile 100 kemere satın alarak Salvatica isimli gemisine yüklediği bilgisini veren Opizo, bu işteki ortakları ile Dimyat'a ulaşp, bu malın naklini gerçekleştirdikten sonraki on beş gün içinde borcunu 100 Memlûk dinarı olarak ödeyeceğini taahhüt etmiştir.⁵⁵ Böylece geminin sahibi olan Opizo de Campo'nun bu ticareti yalnız başına değil, gemisinde seyahat eden ortakları ile birlikte gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu olaydan beş gün sonra, 21 Mart tarihli bir kayıta ise Pisalı Lambertus de Castello, Baudinachus de Cassa Orlando'dan yukarıdaki gibi bir miktar yeni Ermeni daremi borç aldığını beyan etmektedir. Daha sonra Sanctus

⁵¹ XIII. yüzyılın ikinci yarısında Kilikya Ermeni Krallığı'nda Kral II. Leon tarafından darb ettirilen gümüş sikkelerdir. 10 daremi 1 Memlûk dinarına tekâmül etmektedir. Ayrıca bu sikkeler bölgede kullanılan bir beyaz bezantın 3.6'sı değerindedir. Catherine Otten-Froux, "Les Relations Économiques entre Chypre et le Royaume Arménien de Cilicie d'après les Actes Notariés (1270-1320)", **L'Arménie et Byzance: Histoire et Culture**, Paris, Publications de la Sorbonne, 1996, s. 164; Paul Z. Bedoukian, "Coinage of Cilician Armenia", **Numismatic Notes and Monographs**, 147, 1962, s. 48, 50; Alan Stahl, "Italian Sources for the Coinage of Cilician Armenia", **Armenian Numismatic Journal**, 15, 1989, s. 60; Nicholas Coureas, "Genoese Merchants and the Export of Grain from Cyprus of Cilician Armenia: 1300-1310", **Hask Armenological Yearbook**, 11, 2009, s. 322. Yeni Ermeni daremi için bkz.: Ek A Fig. 3.

⁵² Kemerinin farklı uzunluklarda gemi inşasında kullanımı, 1270'lerde farklı noterler tarafından **barzena** ve **barcinarii** olarak kayıt altına alınması hakkında bkz.: Jacoby, "The Supply of War Materials", s. 120.

⁵³ Metinde para birimi olarak eski Babil altını (veteres auri Babilonie) ifadesiyle Mısır'da darb edilen, ağırlığında 4,5 gramdan fazla altın bulunan sikkelerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Robert S. Lopez, Irving W. Raymond, Olivia R. Constable, **Medieval Trade in the Mediterranean World: Illustrative Documents**, New York, Columbia University Press, 2001, s. 171. Belgelerde borçlu taraf alacaklıya bu para üzerinden geri ödeme yapacağını taahhüt etmiştir. O dönem Babil olarak ifade edilen devletin Memlûk Sultanlığı olması sebebiyle çalışmada bahsi geçen para birimi için Memlûk dinarı ifadesi tercih edilmiş, Kahire'de darb edilen altın sikkeler temel alınmıştır. Memlûk dinarı için bkz.: Ek A Fig 4.

⁵⁴ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 27, s. 36-37.

⁵⁵ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 49, s. 72-73.

Antonius isimli gemisine, Dimyat'a götürüp satmak için, 100 kemere yüklediğini belirten Lambertus, aldığı borcun ödemesini gemisinin şehre ulaşp, mallarının açık arttırma ile satılmasını müteakip on beş gün içinde, 143 Memlûk dinarı olarak yapacağını vaat etmektedir.⁵⁶

4 Nisan 1274 tarihinde kayda alınan bir belgede ise Sancte Cristine Kilisesi'nden Ugulinus Muxerifus'un oğlu Baconus ve Sancte Marie Magdalene'den Iohannus Corbulus'un, Ansaldus Garsia de Sagona'nın kaptanı olduğu Sancta Fides isimli gemiyi kiralayarak Dimyat ve İskenderiye'ye kemere ticareti gerçekleştireceği bilgisi verilmektedir. Bahsi geçen geminin işlemin kayda geçirildiği sırada Ayas limanında demirli olduğunun belirtildiği kayıta, gemi ile taşınacak kemerelerin Caramella/Canamella körfezinden (günümüzde İskenderun'un 20 km kuzeyinde yer alan bölge, Kinet)⁵⁷ yükleneceği ve her 100 kemere için 500 yeni Ermeni daremi ödeneceği bildirilmiştir.⁵⁸ Toplam kaç adet kemere taşınacağı bilgisi bu kayıta yer almamasına rağmen, hemen ardından kayda geçirilen bir diğer belgeyle 600 kemerenin taşınması karşılığında Ansaldus'a 3000 yeni Ermeni daremi ödendiği bildirilmiştir.⁵⁹ Bu iki belge sadece borç alınarak yapılan ticaret dışında kendi sermayeleri ile bu ticarete yer alan büyük tüccarların da olduğunu ve bunların Ayas'ta bulunan gemi sahiplerinin gemilerini kiralayarak bu işe giriştikleri hakkında bilgi sunmaktadır. Ayrıca sadece Ayas limanı değil, Memlûkler'in ihtiyacını karşılayacak ürünlerin tedarikinde Caramella körfezinin/Kinet'in de önemli bir lokasyon olarak ortaya çıktığı bu belgelerden hareketle anlaşılmaktadır. Daha sonra kaleme alınan 19 Mayıs tarihli bir belgede, yukarıda bahsi geçen tarafların aralarında bir anlaşma daha yaparak notere kayıt ettirdikleri görülmektedir. Bu defa belgede Ansaldus Garsia de Sagona'ya bahsi geçen gemisi ile 470 kemereyi Dimyat'a nakletmesi karşılığında 235 Memlûk dinarı ödeneceği bilgisi verilmektedir. Ödemenin ise gemi ve malların şehre ulaşmasından sonraki yirmi gün içinde yapılacağı taahhüt edilmiştir.⁶⁰ Mevcut para birimi, taşınan kemere sayısı ile kıyaslandığında, bu sevkiyatın önceki sevkiyattan sonra, ayrı bir

⁵⁶ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 50, s. 74-75.

⁵⁷ Jacoby, "The Economy", s. 269.

⁵⁸ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 60, s. 87-88.

⁵⁹ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 61, s. 89-90.

⁶⁰ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 91, s. 126-127.

ticaret olarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu durum da belgede yer alan kişilerin Memlûk limanları ile doğrudan ilişki kurarak onlara gemi yapımında kullanılan ürünleri temin etmek koşuluyla ticaret gerçekleştirdiklerini, özellikle bu alanda tecrübe sahibi olmuş tüccarlar ve denizcilerden olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

1274 yılına ait, 6 Haziran tarihli, kemere ticareti hakkında bilgi sunan son kayıta, Campogerus'un oğlu Pisalı Donatus'un, Iordannus'un oğlu Nicola'dan bir miktar yeni Ermeni daremi aldığı ve bu parayı 243 Memlûk dinarı olarak geri ödeyeceği bilgisi verilmektedir. Belgenin detaylarında Donatus'un Dimyat'a taşıyacağı kemeler için üç sevkiyat yapılacağı, miktarları ve kimler aracılığı ile taşınacakları da bildirilmektedir. Buna göre ilk olarak 35 kemerinin Antonius de Stupa'nın taridasında, ikinci sevkiyatın, 27 kemere olarak, Nicola Pasche'nin taridasında gönderileceği bilgisi verildikten sonra, son sevkiyatın 300 kemere olarak Bandinus de Stupa ve kardeşinin gemisi ile yollanacağı anlatılmıştır.⁶¹ Bu belge ile kemere ticaretinde yer alan Donatus'un yanı sıra Memlûk liman şehri Dimyat'a sultanlığın ihtiyacı olan kemeleri taşıyan üç gemi sahibinin bilgilerine de ulaşılmıştır. Böylece Ayas'tan Dimyat'a gemi yapımında kullanılan malzemeleri taşıyan ve burada ticaretini gerçekleştiren tüccarlar ile gemi sahiplerinin bilgilerine ulaşılmış, nakliyenin gerçekleşeceği gemilerin özellikleri hakkında da bilgi sahibi olunmuştur.

Bahsi geçen noter belgelerinde yer alan ve Mısır limanlarına taşınarak pazarlanan ikinci kereste ürününü ise döşeme kerestesi (**planconos**) olarak kayıt edilen, muhtemelen gemilerin güvertelerinde kullanılmak üzere hazırlanan, parçalar oluşturmaktadır.⁶² Bu hususta 25 Şubat 1274 tarihli bir belgede Guarnerius'un oğlu Pagannus de Barcha'nın, tabip Petrus Ordemannus'un oğlu Gregorius Ordemannus'dan bir miktar yeni Ermeni daremi borç aldığı bilgisi verilmektedir. Daha sonra Pagannus'un bu para ile Silifke'den 300 döşeme kerestesi alarak Sanctus Iulianus isimli gemi ile Dimyat'a götürüp satacağı, borcunu ise 140 Memlûk dinarı

⁶¹ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 106, s. 146-147.

⁶² Döşeme kerestelerinin kullanım alanları için bkz.: Ek A Fig. 2.

olarak, bu ticareti müteakip on beş gün içinde ödeyeceği bildirilmektedir.⁶³ 23 Mayıs 1274 tarihli bir belgede ise Iohannes Pissanus adındaki bir noterin Antonius de Quarto'nun oğlu Salvanus'tan Mısır'da satılmak üzere, 650 yeni Ermeni daremi değerindeki 260 döşeme kerestesini, kazancın üçte biri karşılığında aldığı bilgisi verilmiştir.⁶⁴ Bu belge öncekilerle kıyaslandığında iki tarafın bir araya gelerek kâr ortaklığı merkezli gerçekleştireceği ticaret (**accomendatio/commenda**)⁶⁵ hakkında bilgi vermesi sebebiyle önem arz etmekte, yukarıda bahsedilen belgelerden farklılık göstermektedir. Böylece iki girişimciden biri bu işteki tecrübesini, diğeri ise nakit parasını ortaya koymuş, kazancın ise noter önünde yapılan antlaşma ile belirlenen oranda paylaşılacağı kabul edilmiştir. Ayrıca bu belge noter gibi devlet görevlilerinin de o dönem Mısır ile yapılan kereste ticaretinde rol aldığına kanıt oluşturmaktadır.⁶⁶

Belgelerde bahsi geçen bir diğer önemli emtia ise Kilikya Ermeni Krallığı'ndan Mısır'a taşınan demirdir. Bu hususta 27 Şubat 1274 tarihine ait belgede Pisalı, Ricomannus'un başka bir Pisalı, Bandenacus'tan daha önceki kayıtlarda da belirtildiği üzere bir miktar yeni Ermeni daremi borç aldığı kayda geçirilmiştir. Daha sonra Ricomannus'un bu para ile 38 Akkâ kantarı ağırlığında 420 kasa demir alıp, gemisi Sanctus Nicolosus'a yükleyerek Dimyat'a götüreceği bilgisi verilmiştir. Bandenacus'a yapılacak ödemenin ise geminin Dimyat'a ulaşmasını müteakip yirmi gün içinde, 300 Memlûk dinarı olarak yapılacağı taahhüt edilmiştir.⁶⁷

Her ne kadar Mısır dışında farklı bir lokasyonu işaret ediyor olsa da Memlûk sınırları dâhilinde demir ve kereste taşındığına dair önemli bir örnek olması sebebiyle burada ele alınması uygun görülen, tahminen 22-24 Ekim 1277 tarihinde hazırlanan bir belgede ise Pisalı Torsellus'un, Cenovalı Vassallinus Longus'a gemisini kiralayarak Suriye bölgesine 250 kemere ile 40 kantar demir taşıyacağı

⁶³ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 32, s. 41-43.

⁶⁴ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 94, 130-131.

⁶⁵ Çalışmaya konu olan dönemde tüccarlar arasında kullanılan commenda sisteminin özellikleri hakkında bkz.:Yousey-Hindes, "Living the Middle Life", s. 71.

⁶⁶ Memlûk limanlarına sevkiyat yapan ve ticaret gerçekleştiren noterler hakkında diğer örnekler için bkz.:**Notai Genovesi in Oltremare**, PdP, CSFS 53, no. 87, 88. Bu belgeler aşağıda 1279 yılına ait ticarî veriler anlatılırken detayları ile verilecektir.

⁶⁷ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 33, s. 43-44.

bildirilmektedir. Kayıтта Torsellus'un bu kereste ve demir sevkiyatı için alacağı ücrete de yer verilmektedir.⁶⁸ Bu belgenin hemen altında yer alan 25 Ekim tarihli noter kaydında ise adı geçen Vassallinus'un ticaretini gerçekleştireceği kemereleri Benedictus Malocellus isimli girişimciden satın alarak tedarik ettiği bilgisi bulunmaktadır.⁶⁹

Bu çalışmaya dâhil edilen noter belgelerinin verdiği doğrudan ve açık bilgiler ışığında Kilikya Ermeni Krallığı'ndan Memlûk topraklarına ticarî amaçlarla, 1274 yılında en az 1832 kemere, 560 döşeme kerestesi ve 38 kantar (420 kasa) demirin; 1277 yılına ait bir belgeden ise 250 kemerenin yanı sıra 40 kantar demirin farklı gemiler ile taşınarak nakledildiği bilgisine ulaşılmıştır. Metinlerde ürünlerin taşınacağı gemilerin açık isimlerinin yanı sıra bazı durumlarda özellikleri de belirtilmiştir. Hem bu belgelerden, hem de o dönem taşınan ürünlerin hacim ve ağırlık değerlerinden, Ayas'tan Memlûk limanlarına yapılan ticarete tarida ve benzeri, büyük kargoları taşımaya uygun gemilerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Noter belgelerinden elde edilen bu açık veriler dışında aynı döneme ait diğer kayıtlar incelendiğinde, bazen bahsi geçen ürünlerin taşınacağı şehirlerin, bazen de gemiler ile neyin taşınarak pazarlanacağını muhtemelen bir çeşit tedbir olarak belirtilmediği, ticaretin tam olarak kayıt altına alınmadan devam ettirilmesinin amaçlandığı görülmektedir.

3.3. Ticareti Engelleyen Faktörler ve Engellerin Aşılması Üzerine

3.3.1. Ticaretin Devamlılığı için Alınan Tedbirler

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Memlûkler'in Doğu Akdeniz'deki siyasî ve askerî başarılarının yanı sıra ticarî faaliyetlerinin durdurulması adına atılan adımlardan biri olarak karşımıza çıkan ve Memlûkler ile ticaretin yanı sıra onlara hizmeti de önlemeyi amaçlayan kilise yasaklamaları ve ambargolarının tarihsel süreçte şehir devletlerinin hepsi üzerinde aynı etkiyi göstermediği bilinmektedir. Hatta tüccarlar

⁶⁸ **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 35, s. 252-253.

⁶⁹ Belgenin aslı sağ tarafından biraz tahrip olduğu için kemereler için ödenen ücret net olarak okunamamaktadır. **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 36, s. 254-255.

zaman zaman ambargoları kırmak, cezai işlem görmemek ve ticarî kazançlarını devam ettirmek adına çeşitli yöntemler geliştirmiştir. Şüphesiz bu yöntemlerden biri Karadeniz’den ve Akdeniz’in doğusundaki Ermeni liman şehri Ayas’tan Memlûk limanlarına yapılan ticaretin kaydedildiği noter belgeleri üzerinde uyguladıkları, yasaklı ürünlerin sevkiyatının nereye yapıldığını gizleme veya taşınan ürünü gizleme yöntemidir.⁷⁰

3.3.1.1. Belgelerde Taşınan Ürünlerin Gizlenmesi

Çalışmanın kapsadığı döneme ait ticarî faaliyetler için kullanılan Kefe ve Ayas noter belgelerinin bazılarında zaman zaman istikametın Memlûk limanları olduğunun açıkça belirtilmesine, ödenecek tutarın da yukarıdaki belgelerde olduğu gibi Memlûk dinarı olarak yapılacağından bahsedilmesine rağmen taşınan ürünlerin içeriğinin anılmadığına, böylece belgelerin ticaretin seyri hakkında sessiz kaldığına şahit olunmaktadır. Bu hususta kronolojik ilk örneği Ayas limanında tutulan kayıtlar oluşturmaktadır. Örneğin, 24 Ocak 1274 tarihli bir belgede; Iacobus Scorcıa’nın, Pisalı Pugius Scandelionus’dan bir miktar yeni Ermeni daremi borç aldığı, daha sonra gemisine yüklediği ürünlerle Dimyat veya Tinnis istikametine seyredeceği bilgisi yer almaktadır. Alınan bu paranın geri ödemesinin ise gemiye yüklenen malların indirilmesini müteakip yirmi gün içinde yapılacağı yine bu belgede belirtilmiştir.⁷¹ 17 Şubat’ta kayıt edilen bir diğer belgede ise Bonacorsus’un oğlu, Pisalı Iohannes de Sala’nun, Orlandus’un oğlu Valentinus Pissannus ile Ermeni Krallığı’ndan Suriye’ye, oradan da Mısır’a uzanan bir ticarî faaliyet için kâra dayalı ortaklık kurduğu bilgisi verilmektedir. Belgede Iohannes’in Valentinus’tan bu iş için kazancın dörtte biri karşılığında 2400 yeni Ermeni daremi aldığı bildirilmiştir. Ancak belge incelendiğinde bu rotada taşınacak ürünün içeriği hakkında da yukarıda olduğu gibi bilgi verilmediği görölmektedir.⁷² Bu faaliyetten beş gün sonra, 22 Şubat tarihinde, kayıt altına alınan

⁷⁰ Bu yöntem bazı belgelerde doğrudan ürünün gideceği yeri anmama, bazen de taşınan üründen bahsetmeme şeklinde uygulanmıştır. Ancak bazı belgelerde daha genel kalıpların kullanılması suretiyle, Latince “**quo iturus sum**” (neresi olursa gideceğim) ve “**te tot de tuis rebus/tantum de tuis rebus**” (çeşitli ürünler), gizliliğin sağlandığı tespit edilmiştir.

⁷¹ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 11, s. 16.

⁷² **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 21, s. 30-31.

iki ticaret belgesinde de benzer durumlara şahit olunmaktadır. İlkinde Pisalı Bonacorsus Bindetus'un önceki belgede de ismi geçen Iohannes de Sala'dan bir miktar yeni Ermeni daremi aldığı anlatılmaktadır. Daha sonra Bonacorsus'un, Lambertus de Castello'nun gemisine yükleyeceği mallarını Mısır'a götüreceği, nakliyeyi müteakip yirmi gün içinde, borcun 25 Memlûk dinarı olarak ödeneceği bilgisi verilmiştir. Diğer belgede ise yukarıda demir ticareti anlatılırken ismi geçen Pisalı Ricomanus'un da Iohannes de Sala'dan borç para alarak Memlûk ülkesine ticaret gerçekleştirdiği bilgisi yer almaktadır. Her ne kadar alınan borç miktarı bu belgede belirtilmemiş olsa da, geri ödemenin 45 Memlûk dinarı olarak Ricomanus'un gemisinin Mısır'a ulaşp, ürünün indirilmesini müteakip yirmi gün içinde yapılacağı kayda geçirilmiştir.⁷³ Bu belgeler değerlendirildiğinde, öncelikle Iohannes de Sala isminin her iki belgede de para veren taraf olarak yer alması, kendisinin özellikle Memlûk topraklarına yapılan ticarette borç alınan bir çeşit banker veya tefeci olarak düşünülmesine sebebiyet vermektedir. Maalesef noter belgelerinin detaylar hususundaki sessizliği, gerçekleşen ticareti tüm öğeleri ile araştırmaya ve anlamaya imkân vermemektedir. Dahası belgede ticareti gerçekleştiren Ricomannus'un daha sonra Dimyat'a demir ticareti gerçekleştirmiş olması, 22 Şubat tarihli belgenin içeriğinde bahsedilmeyen ürünün de aynı şekilde demir veya yasaklı ürünlerden bir başkası olabileceğini düşündürmektedir. Bu belgelerin yanı sıra aynı noterin kaleme aldığı 6 Nisan tarihli yeni bir belge ile Ricomannus'un Mısır'daki alım-satım, borç alma ve adına anlaşma yapma da dâhil bütün işlemleri için Guillelmus de Petra'ya vekâlet verdiğini bildiriyor olması⁷⁴ ise onun Mısır'a yönelik süreklilik gösteren ticarî faaliyetleri bulunduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu belgeler kronolojik olarak dikkate alındığında Ricomannus'un adının geçtiği ilk belgede ticaretini nereye gerçekleştirdiği ve ne taşıdığı hakkında açıkça bilgi verildiği görülürken daha sonraki faaliyetinde ticaretini yaptığı ürünün ne olduğundan bahsedilmediğine şahit olunmaktadır. 6 Nisan tarihli adının geçtiği son belgede ise Mısır'a yönelik tüm ticarî faaliyetleri için bir başkasını vekil tayin ediyor olması yaşanan süreçte gerçekleşen, Memlûk liman ve şehirlerine

⁷³ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 28, 29, s. 38-39.

⁷⁴ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 65, s. 95-96.

yönelik ticaret hususunda yapılan teftişler ve ticareti yasaklamak için atılan adımların daha sıkı işletilmeye başlandığı sonucuna ulaşılmasına etki etmiştir.⁷⁵

4 Nisan 1274 tarihini gösteren bir belgede ise Iohannes Corbulus'un Obertinus de Arizio'dan bir miktar yeni Ermeni daremi borç aldığı, ödemeyi ise Cenovalı Ansaldus'un gemisine yüklediği malların Dimyat'a ulaşmasından sonraki on beş gün içinde 200 Memlûk dinarı olarak gerçekleştireceği bilgisi verilmektedir.⁷⁶ Aynı tarihli başka bir kayıtta Iohannis de Lintino'nun oğlu olduğunu söyleyen Thedisius isimindeki bir girişimci, terzi Nicola de Ancona'dan bir miktar yeni Ermeni daremi aldığını ifade etmektedir. Ardından bu parayla aldıklarını Iohannis de Gueris'in gemisi ile Dimyat'a taşıyacağını, Nicola'ya olan borcunu ise 10 Memlûk dinarı olarak, buradaki açık arttırmadan sonraki on beş gün içinde yapacağını belirtmektedir. İlginç bir şekilde belgenin ilerleyen satırlarında her hangi bir problem olması durumunda Thedisius'un borcunun geminin sahibi Iohannis de Gueris tarafından ödeneceği taahhüt edilmiştir.⁷⁷ Bu durum Thedisius ve Iohannis'in birbirlerini tanıyan iki girişimci olduğunu ve hatta bu işte beraber olduklarını düşündürmektedir. Ayrıca belgede karşılaşılabilecek problem ve tehlike durumlarına da işaret ediliyor olması o dönem muhtemel yasaklamalar ve denizlerdeki saldırılar sebebiyle oluşabilecek kayıplara işaret etmektedir. Bu durum da taşınan ürünün neden gizlenmesinin tercih edildiği hususunda ipucu vermektedir.

14 Mayıs 1274 tarihli kâra dayalı ortaklık bilgisi veren kayıtta ise Pisalı Bonusdies Carçanni'nin başka bir Pisalı, Baudenacus de Cassa Orlandus ile kârın çeyreği koşuluyla bir ortaklık kurduğu, bunun için de 2101,5 yeni Ermeni daremi aldığı bildirilmektedir. Belgede daha sonra ticarî faaliyetin gerçekleştirilmesi için

⁷⁵ Ayas'tan Mısır'a yasaklı ürün ticaretinde etkin bir gemici ve tüccar olduğu sonucuna vardığımız Ricomannus'un adı ilginç bir şekilde 1274'ten sonra kayda geçirilerek günümüze ulaşan belgelerde görülmemektedir. Bu hususta başka bir noter aracılığı ile işlemlerini kayıt ettirmiş olması ihtimal dâhilinde tutulmalıdır.

⁷⁶ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 58, s. 85.

⁷⁷ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 59, s. 86-87; Custurerius'un terzi anlamında kullanımı için bkz.: "Archivio di Stato di Palermo, Diplomatico, Tabulario dei monasteri di Santa Maria Maddalena di Valle Giosafat e di San Placido di Calonerò, Pergamena TSMG 0322", **SAN: Sistema Archivistico Nazionale**, (Çevrimiçi), <http://san.beniculturali.it/web/san/dettaglio-oggetto-digitale?pid=san.dl.SIAS:IMG-00443818>, 03.11.2020.

Mısır topraklarına gidileceğinden bahsedilmiştir. Dönüşün ise rota değiştirilmeden Suriye'ye, oradan da Ermeni Krallığı'na ulaşılması olarak belirlendiği bilgisi yer almaktadır.⁷⁸ Ancak burada da taşınan malın cinsi, malın taşındığı geminin ismi ve toplam kazancın ne olacağı hususunda bilgi verilmemektedir. 6 Haziran 1274'de kayda geçirilen bir diğer belgede, Guillelmus Bucucius'un ailesinden Nicolosus Bucucius'un, Petrus de Bonifacius de Ancona'dan bir miktar yeni Ermeni daremi borç aldığı, geri ödemenin gemisinin Dimyat'a ulaşp taşıdıklarının boşaltılmasını müteakip on beş gün içinde 27 Memlûk dinarı olarak yapılacağı bildirilmektedir.⁷⁹ 11 Haziran tarihini gösteren belgede Stephanus Trecus'un, kendisi ve iş ortağı noter Iohannus Pissanus adına Nicolosus Bucucius'tan bir miktar yeni Ermeni daremi aldığı bilgisi yer almaktadır. Ödemenin ise Nicolasus'un gemisinin Dimyat'a ulaşp, taşıdıklarının indirilmesini takiben yirmi gün içinde 18 Memlûk dinarı olarak yapılacağı taahhüt edilmektedir.⁸⁰ Kayıta adı geçen noter Iohannes'in önceki belgelerden birinde Mısır'a döşeme kerestesi ticaretinde bulunduğu bilgisi hatırlanacak olursa burada taşınan malın da bu türden bir emtia olduğu ihtimali güçlenmektedir. Aynı gün kayıt altına alınan başka bir noter belgesinde ise bu sefer yukarıda adı geçen Nicolosus Bucucius'un, Enricus Rubeus de Lavania'dan bir miktar yeni Ermeni daremi aldığı, ödemeyi gemisinin Dimyat'a ulaşp taşıdıklarının boşaltılmasının ardından 20 günlük süre içinde 13 Memlûk dinarı olarak yapacağı bildirilmektedir.⁸¹ Bu belgede de Nicolosus'un adının tekrar geçiyor olması onu, hem ticarete para temin eden bir banker olarak düşünmeyi hem de Mısır ile ticarete aktif olarak yer alarak ürün taşıyan bir tüccar ve gemi sahibi olarak değerlendirmeyi olanaklı kılmaktadır. Ayrıca 6 Haziran tarihli girişiminin 8 Haziran tarihinde fes edilmesinin ardından 11 Haziran'da yeni bir kayıt oluşturması muhtemelen 6 Haziran tarihinde niyetlendiği ticaretini 11 Haziran'da gerçekleştirmiş olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Ayrıca aynı tarihte yapılan diğer anlaşmada taşınacak ürünlerin onun gemisinde taşınıyor olması da her

⁷⁸ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 88, s. 122-123.

⁷⁹ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 99, s. 138-139. Ancak kayıtlar incelendiğinde bu belgenin iki gün sonra hazırlanan başka bir belge ile fes edildiği tespit edilmiştir. **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 101, s. 140-141.

⁸⁰ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 104, s. 144-145.

⁸¹ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 107, s. 148.

iki belgede adı verilmeyen ürünlerin tek seferde Nicolosus'un gemisiyle taşındığı sonucuna varılmasında etkili olmuştur.⁸²

Ticareti yapılan üründen bahsedilmeyerek belgelerin oluşturulması pratiğine Ayas'a ait 1277 ve 1279 yıllarındaki kayıtlarda da rastlanmaktadır. Örneğin, 21 Eylül 1277 tarihli bir belgede Grimaldus Bestagnus'un Botericus Lercarius ve arkadaşlarından belirli bir miktar para alarak bazı mallarını önce Suriye'ye oradan da İskenderiye'ye taşıyacağı bilgisi verilmektedir.⁸³ Bir diğer örneği çalışmada kullanılan belgeleri düzenleyen noterlerden Pietro di Bargone'nin da taraf olarak yer aldığı, 14 Mart 1279 tarihli kayıt oluşturmaktadır. Buna göre Pietro'nun gerçekleştirecek ticaretten elde edilecek kazancın dörtte biri karşılığında Vivencius de Sancto Donato isimli bir girişimciye 1325 yeni Ermeni daremi aldığı bildirilmiştir. Ayrıca ticaret için önce Dimyat'a ardından da Suriye bölgesine gidileceği daha sonra buradan da Ayas'a dönüleceğinden belgede bahsedilmektedir.⁸⁴ Noter Pietro'nun aynı gün yaptığı bir diğer anlaşma metninde ise bu defa Iohannes de Rapallo de Risecho ile kazancın dörtte biri karşılığına mutabık kalarak, 2825 yeni Ermeni daremi aldığı belirtilmektedir. Belgede taşınacak emtianın yukarıda belirlenen rotaya uygun olarak sevkiyatının yapılacağı, daha sonra da Ayas'a dönüleceği taahhüt edilmiştir.⁸⁵ 24 Kasım 1279'a ait bir kayıta ise Pisalı Vicinus'un Suriye bölgesine yapılacak ticaretin ardından elde edilecek kazancın dörtte birini almak kaydıyla bir başka Pisalı Bonacorsus Bindoco'dan, 1100 yeni Ermeni daremi aldığı, böylece onu bu faaliyete ortak ettiği öğrenilmektedir.⁸⁶ Ayas'ı merkeze alan bu örnekler dışında Bizans ile ilişkiler bahsinde yer verilen 3 Mayıs 1289 tarihli, Kefe'de kaydedilen belge hatırlandığında, aynı yöntemle taşınan ürünün gizlenmesinin sağlandığı sonucuna ulaşılmıştı. Belgenin

⁸² Memlûkler'e temin edilmesi yasaklı ürünlerin ticaretinin bir şekilde gizlenmeye çalışıldığı düşünülen, 1274 yılına ait, taşınan malın cins ve miktar bilgilerinin duruma göre yer almadığı, sadece sevkiyatın yapılacağı Memlûk limanlarının bahsinin geçtiği kayıtlar hususunda daha fazla örnek için bkz.: **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 63, 92, 93, 100, 108. Buradaki belgelerin içeriğine ekte yer alacak tablodan ulaşılabilir.

⁸³ **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 20, s. 233-234.

⁸⁴ **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 87, s. 319-320.

⁸⁵ **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 88, s. 321. 14 Mart tarihli belgelerden noter Pietro'nun noterlik hizmetinin yanı sıra kârdan pay vermek suretiyle, çeşitli ortaklıklar kurarak Mısır ve Suriye limanlarına ticaret gerçekleştiren bir girişimci olduğu anlaşılmaktadır.

⁸⁶ **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 133, s. 373-374.

detaylarında Guillelmus Lercarius isimli girişimcinin adı açıkça belirtilmeyen bazı emtiaları İskenderiye'ye naklederek, pazarlayacağı bilgisi verilmekteydi. Ancak ürünlerin neleri kapsadığı mevzu bahis edilmeyerek gizlenmesi tercih edilmiş, böylece yapılan ticaretin içeriği kayıtlara geçirilmeyerek bir çeşit önlem alındığı anlaşılmıştır.

Bütün bu belgeler değerlendirildiğinde gerçekleştirilecek ticarî girişimin hangi rota üzerinden gerçekleştirileceği bilgisine, ticareti gerçekleştirecek kişi ve ticarî oluşumlara, ödenen ücretlere ulaşılabilir olmasına rağmen Memlûk topraklarına yapılan bu ticaretin hangi ürünlerin taşınarak yapıldığı sorusu cevapsız kalmaktadır. Bu durum da bahsi geçen dönemde uygulaması sürdürülen bir takım ambargo girişimleri ve cezalar sebebiyle bir çeşit tedbir olarak düşünülmekte, böylece adı geçen tüccarlar üzerine ileride oluşabilecek suçlamalara mahal verilmesi ortadan kaldırılmış olmaktadır.

3.3.1.2. Belgelerde Sevkiyatın Nereye Yapıldığıнын Gizlenmesi

Noter belgelerindeki gizlilik hususunda yukarıdaki yöntemden başka zaman zaman da ticareti yapılacak ürünün açıkça yazılmasına rağmen, taşınacağı yerin kayıtlara geçirilmediği saptanmıştır. Bu hususta Ayas'a ait 1274, 1277 ve 1279 tarihlerine ait çeşitli örnekler bulunmaktadır. 16 Ocak 1274'te kayda geçirilen bir belgede Cenovalı Iohannes de Moniardino ile tersanede çalışan Pisalı Iohannes Sardus'un bir ortaklık kurarak Petrus Baverie'nin gemisine 100 kereste yükledikleri, daha sonra belirtilmeyen bir yere bu keresteleri göndererek ticaretlerini gerçekleştirdiklerinden bahsedilmektedir.⁸⁷ Nakledilerek satılacak ürünün açıkça kereste olarak belirtilmesine rağmen sevkiyatın nereye yapılacağı bilgisine belgede yer verilmediği görülmüştür. Belgenin içeriğinden ve taşınan üründen ticaretin gizlenmesinin amaçlanarak, kerestelerin Memlûk limanlarına taşınmış olduğu ihtimal dâhilinde tutulmaktadır.

⁸⁷ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 3, s. 6-7.

1 Kasım 1277 tarihli bir belgede ise Benedictus Malocellus'un, Vassallinus Longus'a 400 kemere sattığı bilgisi verilmektedir. Kemereleri 1 Mart 1278 tarihinde Ayas'ta teslim alacağı öğrenilen Vassallinus'un bu ürünü nereye götürerek pazarlayacağı bilgisi bu dönemin belgelerinde yer almamaktadır.⁸⁸ Ancak girişimcinin yukarıda bahsedilen önceki ticaret rotası dikkate alındığında⁸⁹ bu seferin de yine Suriye bölgesi ya da en kötü ihtimalle Mısır istikametine yapılacağı ihtimaller dâhilinde tutulmaktadır. 11 Şubat 1279 tarihli başka bir belgede Provanslı Guillelmus Raymondus'un Andrea Rasperio'ya 442 yeni Ermeni daremi ve 1 yeni Ermeni dinarı karşılığında 25 kemere sattığından bahsedilmektedir. Belgenin ilerleyen satırlarından teslimatın o an değil, yaklaşık iki ay sonra Ayas'taki Tapınak şövalyelerine ait rıhtımdan yapılacağı bilgisine ulaşılmaktadır.⁹⁰ Bu kayıttan da maalesef bahsi geçen kemerelerin daha sonra nereye nakledilerek pazarlanacağı bilgisine doğrudan ulaşılamamaktadır. Her ne kadar belgeler sessizliğini korusa da bölgenin en istekli alıcısı olan Memlûk Sultanlığı'nın limanlarına bu ürünlerin taşınmış olma ihtimali yüksektir.

24 Şubat 1279 tarihli bir belgede ise Obertus Turdus'un Iacobus Turdus'tan 2500 yeni Ermeni daremi borç aldığı bildirilmektedir. Bu para ile demir ticareti

⁸⁸ **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 39, s. 258-259. Belgelerden Benedictus Malocellus'un isminin bu dönem belgelerinde birden fazla defa tüccarlara kereste temin ederek satan biri olarak yer alması, kendisinin civardaki ormanlardan kereste tedarik ederek satan bir girişimci olduğunu düşündürmektedir. Bahsi geçen dönemde keresteler için uzun tedarik süresinin veriliyor olması iki şekilde açıklanabilir. İlki ürüne olan talep ve sirkülasyon sebebiyle hazırda kereste bulunmadığıdır. Böylece bahsedilen süre zarfında hazırlanarak temin edeceği sonucuna ulaşılmaktadır. İkincisi ise Redford'un da üzerinde durduğu coğrafi ve iklimsel koşullar sebebiyledir. Çünkü dağlardaki ormanlardan kesilen kerestelerin taşınması için uygun yağmurların olduğu sonbahar ayları veya eriyen karların akıntılar oluşturduğu bahar ayları tercih edilmektedir. Böylece akıntılar ile akarsu ve nehirlerde taşınan keresteler daha sonra uygun gemilere alınarak satılacakları bölgelere iletilmektedir. (Redford, "Trade and Economy", s. 300). O dönem gemi ve savaş aletleri yapımında kullanılan kereste ve demirin bahsi geçen kaynaklardan çıkarılması, işlenmesi ve satışa uygun hale getirilmesinin ayrıca bir emek ve zanaat gerektirdiği bilinmektedir. Bu çalışmanın konusu ve sınırları sebebiyle ticarî emtialar bağlamında anlatılan bu ürünlerin öncesinde geçirdikleri süreç, bu alanda çalışan, emek harcayan zanaatkâr, işçi ve kölelere değinilememiştir. Ancak bu konunun gelecek çalışmalarla incelenmesi ve araştırılması bahsi geçen dönemde Anadolu'daki zanaat faaliyetleri ile ekonomiye olan katkılarını anlamayı kolaylaştıracak, bölge insanının sosyal ve ekonomik tarihine bir pencere açarak katkı sağlayacaktır.

⁸⁹ **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 35, s. 252-253.

⁹⁰ **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 64, s. 291-292.

yapacağı anlaşılan Obertus'un ödemeyi ürünlerinin satışından sonraki sekiz gün içinde yapacağı taahhüt edilmektedir. Ayrıca belge incelendiğinde ürünün taşınarak satılacağı yerin yazılmadığı görülmüş, buna rağmen Obertus'un her neresi olursa gideceğini beyan eden “**quo iturus sum**” ifadesi, muhtemelen emtiayı Memlûk limanlarına götürerek satacağı sonucuna ulaşılmasında etkili olmuştur.⁹¹

Verdiği bilgiler sebebiyle dönemin noter belgeleri arasında farklı bir yere konulabilecekken taşınan ürün ve gönderildiği lokasyondan dolayı farklı değerlendirilmeye müsait bir belgeyi burada anmakta fayda vardır. 11 Kasım 1277'de kayıt altına alınan bu belgede Ricius de Naulo'nun Lefkoşa'dan Iohannes Camarlengus ile bir anlaşma yaparak, ona 35-40 Kıbrıs kantarı ağırlığında demir ile 10 kasa at nalı sattığı bilgisi verilmektedir. Kayıta özellikle malın Kıbrıs'a götürüleceği üzerinde durulduktan sonra Iohannes'in Ricius'a her kantar için teslimatı müteakip sekiz gün içinde 29,5 Kıbrıs bezantının yanı sıra, 80 yeni Ermeni daremi ödeyeceği taahhüt edilmiştir.⁹² Burada her ne kadar farklı bir destinasyon bildirilmiş olsa da dönemin şartları düşünüldüğünde taşınan demir ve nalın gerçekten Kıbrıs'a taşınıp taşınmadığı ya da Kıbrıs'a ulaştıktan sonra buradan başka bir yere nakledilmiş olabileceği ihtimali akıl karıştırmaktadır. Maalesef bu soruların yanıtına şimdilik ulaşılamamaktadır. Ancak Kıbrıs Adası'nda XIII. yüzyılın ikinci yarısında Latin kilisesi tarafından alınan kararlarda Memlûk limanları ile yapılan ticaret de gündeme alınarak ticarî yasaklamaların yapılmış olması; adadan da yasaklı ürünlerin taşındığını, bu sebeple bu ürünün de Kıbrıs üzerinden satılmış olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Bu hususta David Jacoby'nin de benzer bir yaklaşımla bu sevkியatın Mısır'a yapıldığı imasında bulunuyor olması şaşırtıcı değildir.⁹³

Çalışmaya konu olan dönemde kereste ve demirin dışındaki yasaklı ürünlerden köleler de ticaretleri sebebiyle bazı belgelerde kendine yer bulmuştur.⁹⁴ Özellikle

⁹¹ **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 70, s. 297-298; Jacoby, “The Supply of War Materials”, s. 123.

⁹² **Notai Genovesi in Oltremare**, PdB, CSFS 53, no. 46, s. 267-268.

⁹³ Jacoby, “The Supply of War Materials”, s. 122.

⁹⁴ Karadeniz bölgesinden Memlûk Sultanlığı'nda satılmak üzere getirilen köleler için Sivas'tan Kilikya'ya uzanan kara yolu önemli ticaret rotalarından biri olmuştur. Redford, “Trade and Economy”, s. 302.

yukarıda bahsedilen antlaşma metinleri dikkate alındığında köle tedarik edenlere ve ticaretine ayrı önem verildiği, köle tüccarlarının korunmaya ve teşvik edilmeye çalışıldığı hatırlanmalıdır. Bu konuda dönemin İslâm kaynaklarında Anadolu üzerinden, muhtemelen Kilikya Ermeni Krallığı'nın sınırlarından geçerek Memlûk topraklarında köle ticareti yapan bazı köle tacirlerine de yer verilmiştir. Yalnız XIII. yüzyılın ikinci yarısında Mısır'a yönelik köle ticareti ile ilgilenen tüccarlar ve emtiaları hakkında bu kaynaklar zaman zaman sessiz kalıyor olsa da, özellikle aynı yüzyılın ilk yarısı ve XIV. yüzyıl başlarındaki faaliyetleri hakkında verilen bilgiler, Memlûkler'e köle tedarik eden Memlûk tüccarlarına ulaşmada etkili olmaktadır.⁹⁵

Çalışma kapsamında kullanılan her iki noterin belgelerinde köleler ile ilgili bazı kayıtlara ulaşılmıştır. Bu kayıtların incelenmesi sonucunda ise genel olarak Kilikya Ermeni Krallığı sınırları dâhilinde gerçekleşen yerel köle ticareti ile kölelerin azat edilmesinin konu alındığı görülmüştür.⁹⁶ Ancak 1274 yılına ait belgelerden üçü değerlendirildiğinde, kayıtların satır aralarından Memlûk topraklarına yapılan muhtemel köle ticaretinin izlerine ulaşmak mümkün olmaktadır. Örneğin 31 Ocak 1274 tarihli ilk belgede bir köle azat işlemi gerçekleştirilmektedir. Kayıтта Sarazen olarak belirtilen, Memlûk topraklarından gelmiş olması muhtemel, Falcadinus Ortacho de Baudacha'un, Pascalis Manegueta isimli birine 300 yeni Ermeni daremi ödeyerek

⁹⁵ Bahsi geçen dönemlerde köle ticareti ile iştigal eden Memlûk tüccarları için genellikle havâcâ/hoca (خواجه) lakabının kullanıldığına dönemin kaynaklarından ulaşılmaktadır. Sultanlığa köle tedariki hususunda ön plana çıkan tüccarlardan biri şüphesiz, İlhanlı devleti ile Memlûk Sultanlığı arasındaki devletlerarası ilişkilerde de önemli rol alarak, Emir Seyfeddin Cûbân ile elçilik görevi de yürüten, Havâcâ Mecdeddin el-Sellâmî'dir. Kaynaklarda Moğol ülkesinden (burada sadece İlhanlılar değil, aynı zamanda Altın Orda Devleti de kastedilmektedir) köle tedarik ederek Memlûk topraklarına taşıdığı belirtilen el-Sellâmî'nin tek ticarî faaliyetinin köle olmadığı, bunun dışında çeşitli emtiaları da getirerek Memlûk pazarları için satışa sunduğu da bildirilmektedir. El-Sellâmî dışında benzer ticarî faaliyetleri yürüten, ancak isimlerine sattıkları kölelerden bazılarının daha sonra emir veya farklı devlet görevlileri olmalarından sebep, bu kişiler için hazırlanan biyografi eserlerinden ulaşılan Abdolvâhid b. Beddâl, el-Havâcâ el-Sevvâf ve el-Havâcâ Alâaddin el-Sivâsî de bulunmaktadır. Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-itibâr*, C.III, s. 132-133. Safedî, *A'yânü'l-'asr*, C.I, s. 523; Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-itibâr*, C.IV/II, s. 655; Safedî, *A'yânü'l-'asr*, C.II, s. 117. Memlûk köle tacirleri üzerine araştırma yapan Hannah Barker'in Karadeniz köle ticaretinde yer alan Mısırlı ve İtalyan tüccarları konu alan tezinde tacirleri aktif oldukları döneme göre tasnif ederek sıraladığı liste bu hususta önemli bir kılavuz olarak kullanılabilir. Barker, "Egyptian and Italian Merchants", s. 458-459. Ayrıca XIV. yüzyıl köle ticareti ile ilgilenen tüccarlar ve ticarî faaliyetleri hakkında bkz.: Tsugitaka, "Slave Traders", s. 141-156.

⁹⁶ *Notai Genovesi in Oltremare*, FdP, CSFS 53, no. 13, 15, 43 (43a, 43b), 80, s. 18-23, 61-64, 112-113; *Notai Genovesi in Oltremare*, PdP, CSFS 53, no. 45, s. 265-266.

Theodorus isimli köleyi azat ettirdiği bilgisi verilmektedir.⁹⁷ Bu belgeden bir gün sonra, 01 Şubat'ta düzenlenen başka bir belgede ise ilginç bir şekilde ilk belgenin içerik özellikleri görülmektedir. Hatta bahsi geçen, Sarazen Falcadinus'un bu defa Nicolosus de Albario'ya 300 yeni Ermeni daremi ödediği, buna karşılık da Iohanninus adındaki kölenin azat edilmesini sağladığı bilgisine ulaşılmıştır.⁹⁸ Bu iki belge kölelerin azat edilmesi hususunda noter Federico di Piazzalunga'da ulaşılabilen tek örneklerdir. Her iki belgede azat edilme işlemi için parayı ödeyen kişinin Sarazen olarak belirtilmiş olması ise onun Memlûk topraklarından gelen bir girişimci, belki de bir köle toplayıcısı veya taciri olabileceğini düşündürmektedir.⁹⁹ Çünkü metinlerde kölelerin sahiplerine karşı bütün kölelik yükümlülükleri ve bağlarından azat oldukları belirtilerek, aslında bir anlamda aralarındaki bağın, yani sahiplerinin köle üzerindeki haklarının kaldırıldığı görülmektedir. Ancak sonrasında bu kölelere ne olacağı, Falcadinus ile ilişkilerine ya da en basit ifade ile Falcadinus'un bu kölelerin kâğıt üzerindeki azatlarından ne gibi bir kazancı olduğuna, bahsi geçen miktarlardaki meblağı neden ödediğine maalesef ulaşılamamaktadır. Bununla birlikte aynı noterin 14 Nisan tarihinde kaydettiği köle satışı belgesi, içerdiği şartlar itibari ile daha önceki iki belgede kölelerin neden bir Sarazen tarafından azat edildiğine ulaşılmada etkili olmaktadır. Belgede anlatıldığına göre; kölenin eski sahibi ve satıcısı olan Guidetus Rubeus, yeni sahibi Pascalis Maneguta'ya Guirardus adındaki köleyi 200 yeni Ermeni daremi karşılığında satmaktadır. Ancak belgede bahsi geçen kölenin Pascalis tarafından daha sonra hiçbir Sarazene (Memlûk tüccarına) satılmaması şart koşularak

⁹⁷ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 13, s. 18-20.

⁹⁸ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 15, s. 21-23.

⁹⁹ Falcadinus Ortacho de Baudacha isminin etimolojisi incelendiğinde hem isim hem de isim yapısı olarak dönemin Müslümanlarının kullandığı isimlerden oldukça farklı olduğu görülmektedir. Ancak belgelerde isminin önünde özellikle "Sarazen" ifadesinin kullanılmış olması ise, daha önce incelenen başka bir Latince belgede kendisinden Sarazen, Müslüman olarak bahsedilen Seguranus Salvaigus'u akla getirmektedir. O dönem Memlûk Sultanlığı'nın ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle hizmet ederek ticaret gerçekleştiren ve çeşitli kazançlar elde eden Seguranus gibi Falcadinus'un da aynı şekilde ticarî faaliyetlerde bulunduğu, ya da Kilikya Ermeni Krallığı'nda Memlûk tüccarlarının sahip olduğu imtiyazlardan yararlanmak niyetinde olması sebebiyle isminin önüne bu sıfatı koydurmuş olabileceği ihtimal dâhilinde tutulmuştur. Hatırlanacak olursa Seguranus'u şikâyet eden rahip onun bu ticarete yalnız olmadığını, onun gibi başkalarının da bu şekilde ticaret gerçekleştirerek faaliyetler yürüttüğünden de bahsetmiştir. Bu durum genel bir ifade ile Seguranus ve Falcadinus'un sultanlığın imtiyazlarından yararlanarak ticaret yapmaları sebebiyle Memlûk tüccarları grubunda değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

bir anlamda Sarazenlere köle satılmaması adına taahhüt alındığı fark edilmiştir.¹⁰⁰ Bu bilgi, yukarıda, iki devlet arasındaki antlaşma metinlerinde yer alan köleler ve tacirlerini içeren maddeler ile beraber değerlendirildiğinde, aslında o dönem Kilikya Ermeni Krallığı topraklarını ziyaret eden ve köle tedarikinde bulunan Memlûk köle tüccarlarının bulunduğu, döneme ait farklı bir kaynak üzerinden de teyit edilmesi açısından önemlidir. Ayrıca yaklaşık bir buçuk ay öncesine ait belgelerde Pascalis'in, aynı Sarazenden aldığı ücret karşılığında köle azat etmesiyle bu belgedeki şart arasında bir ilişki de kurulabilir. Buna göre muhtemelen bu gibi şartlar nedeniyle doğrudan bölgedeki Hristiyanlardan köle satın alarak köle satış belgesi oluşturamayacak olan Memlûk tüccarları örneklerde olduğu gibi para karşılığında köle azat belgesi oluşturarak bu kölelere sahip olmakta ve daha sonra onları Memlûk topraklarına taşımaktadır.¹⁰¹

İki devlet toprakları arasındaki ticarî hareketliliğin bahsi geçen dönemde Memlûk limanlarından Kilikya şehirlerine, doğuya özgü çeşitli bitki türevleri ve baharat ürünlerinin taşınması ile de sürdürüldüğü öğrenilmektedir. Bu ürünler arasında öd ağacı (aloe), sinameki, tarçın, kasnı, zencefil, çivit, reçine, mürresafı ve biber önemli yer tutmaktadır.¹⁰² Bu durum krallığın bölgede sadece Memlûk Sultanlığı'nın ihtiyaçlarını karşılayan bir tedarikçi olmasının ötesinde, kendi ihtiyaçları için de Memlûkler ile doğrudan ilişkileri olduğunu göstermektedir. Yukarıda Mısır limanları

¹⁰⁰ **Notai Genovesi in Oltremare**, FdP, CSFS 53, no. 80, s. 112-113.

¹⁰¹ Bu hususta bahsi geçen belgeyle kölenin yeni sahibi olan Pascalis Manegüeta'nın ilk belgede Sarazen Falcadinus'dan aldığı para karşılığında köle azadında bulunduğu dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Ayrıca köle azat edilmesi hususunda çalışmaya konu olan döneme ve coğrafyaya yakın Mağusa şehrinde görev yapan Cenovalı noterler Lamberto di Sambuceto ve Giovanni de Rocha'nın 1300-1310 tarihleri arasında oluşturdukları köle azat belgeleri incelendiğinde kölelerin azat işlemlerinin yabancı birinin kendi sermayesinden ödeyeceği belirli bir miktar para ile yapılmadığı tespit edilmiştir. Buradaki belgelerde işlemlerin açıkça belirtilmek kaydıyla köle sahiplerinin tercihi olarak ilerleyen yaşları ya da hastalıkları sebebiyle bir çeşit tanrının lütfundan faydalanmak amacıyla, sevap kazanmak için yaptıkları anlaşılmıştır. **Actes Passes a Famagouste de 1299-1301 par devant le Notaire Genoïs Lamberto di Sambuceto**, Ed. Cornelio Desimoni, Genes, Imprimerie de L'institut Royal des Ses Sourds-Muets, 1883, no. 97, 110, 197, s. 50, 57-58, 103; **Notai Genovesi in Oltremare: Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (6 luglio–27 ottobre 1301)**, Ed. Romeo Pavoni, [CSFS 32], Genova, Università di Genova, 1982, no. 107, s. 139; **Notai Genovesi in Oltremare: Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (31 Marzo 1304–19 Luglio 1305, 4 Gennaio–12 Luglio 1307): Giovanni de Rocha (3 Agosto 1308–14 Marzo 1310)**, Ed. M. Malard, [CSFS 43], Genova, Università di Genova, 1984, no. 34, 72, 73, 74, 76, s. 324-325, 366-369, 370-371.

¹⁰² Jacoby, "The Economy", s. 265; Jacoby, "A Venetian Manual", s. 412-413.

ile gerçekleşen tek yönlü ticarî örnekler ve bazı belgelerde belirtilen geri dönüş rotaları düşünüldüğünde, İskenderiye ve Dimyat'a ulaşan gemilerin ticarî faaliyetlerinin ardından boş hareket etmesi yerine, Mısır ve rota üzerindeki Suriye limanlarından yüklenmiş ürünleri taşıyarak Ayas'a getirdikleri ihtimal dâhilinde tutulmalıdır. Ayrıca bu ticarete doğrudan Memlûk ve Ermeni tüccarlarının da rol aldığı düşünülmektedir. Ancak Memlûk limanlarında tutulan şehir devletlerinin noter belgelerinin yanı sıra¹⁰³ Memlûk otoriteleri tarafından benzer amaçlarla kaydedilen evraklara ulaşamıyor olması aksi yönde gelişen ticaretin ne ölçüde, kimler tarafından, hangi gemiler ile ne kadar ücret karşılığında gerçekleştiğinin incelenmesine engel olmaktadır. Ancak ileride yapılacak çalışmalarda bulunabilecek yeni bulguların ve kaynakların bu ticarî faaliyetleri detaylı tartışmaya imkân tanıyacağı düşünülmektedir.

3.4. Memlûkler'in Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile Ticaretine Dair Farklı Örnekler: Gemi Enkazları ve Sikkeler

Doğu Akdeniz'de Memlûk Sultanlığının yer aldığı ticarî faaliyetler ile ilgili yukarıda incelenen antlaşma metinleri, kronikler ve noter belgeleri dışında farklı bir kaynak türü olarak karşımıza çıkan arkeolojik buluntular; gemi enkazları ve sikkelerin de incelenmesi, faaliyetleri yürüten tüccarlar ile ticarî faaliyetlerin seyrini anlama hususunda katkı sağlayacak, belgelerde yer alan ticaretin somut delillerini sunacaktır. Yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular, özellikle Akdeniz sahillerinde bir takım gemi kalıntılarının bulunduğunu, enkazlarda da özellikle Memlûk sikkelerinin yer aldığını göstermektedir. Örneğin 1982 yılında Akdeniz sahillerinde yapılan araştırmalar, su altındaki bir enkazdan yaklaşık 100 kilogram bakır Memlûk sikkesi çıkarıldığı bilgisini vermektedir.¹⁰⁴ Bunun dışında başka bir gemi enkazından 917 adet

¹⁰³ İskenderiye'de kaydedilerek günümüze ulaşan XV. yüzyıla ait Venedik noter belgeleri bulunmaktadır. Ancak daha öncesine ait belgelere ulaşamamıştır. Bahsi geçen Venedikli noterin belgeleri hakkında bkz.: Servodio Peccator, *Notaio in Venezia e Alessandria d'Egitto (1444-1449)*, Ed. Franco Rossi, Venezia, Comitato per la Pubblicazione delle fonti Relative alla Storia di Venezia, 1983.

¹⁰⁴ Warren C. Schutz, "The Monetary History of Egypt, 642-1517", *The Cambridge History of Egypt: Islamic Egypt, 640-1517*, Ed. Carl F. Petry, C.I, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 338. Bu enkazın tam olarak nerede bulunduğu maalesef belirtilmemiştir. Bu hususta Kool ve Schultz,

gümüş sikkenin çıkarıldığı anlatılırken, bunların Sultan Baybars ve haleflerinin dönemlerine ait olduğu bildirilmiştir. Ayrıca bu enkazda iki tane de gümüş Ermeni sikkesi çıkarılmış, yapılan değerlendirmede bu sikkelerden birinin Memlûkler tarafından yeniden darb edildiği anlaşılmıştır.¹⁰⁵ Yeniden darb edilen sikkeler hususunda, Kilikya Ermeni Krallığı'nın Memlûkler'e ödediği haraç ve vergiler yoluyla taşınan ya da Ermeni Krallığı üzerine yapılan seferlerde elde edilen sikkelerin eritilerek tekrar kullanıldığı üzerine çeşitli değerlendirmeler bulunmaktadır.¹⁰⁶ Elbette ki, bu sikkelerin dağılımı hususunda önemli bir kaynak olarak bu süreç dikkate alınmalıdır. Ancak iki devlet arasındaki ticaretin ve bu ticarete yer alan tüccarların da konuya dâhil edilmesi, süreci daha geniş sınırları ile anlamaya katkı sağlayacaktır. Çünkü sikkelerin bir kısmının, gemilerde mal taşıyan, ticaretlerini gerçekleştirmelerinin ardından kazançları ile dönen dönemin tüccarları tarafından da taşınmış olabileceği ihtimaller dâhilinde tutulmalıdır.¹⁰⁷ Bu bağlamda Akdeniz'in doğusunda, Memlûk idaresi altında yer alan, Mısır, Suriye, Hama, Bet Şean (Beysan) ve Tiberya (Taberiye)'da yapılan kazılar ile su altındaki batıklarda yürütülen çalışmalarda elde edilen birçok gümüş Ermeni ve Memlûk sikkesi bahsi geçen dönemdeki ticarî hareketlilik, dağılım ve para dolaşımının ne ölçüde olduğu hakkında bilgiler sunmakta, yukarıda yazılı kaynaklar üzerinden örneklerle açıklanmış ticaretin

Memlûk sikkeleri özelinde önemli bir değerlendirme yapmaktadır. Anlattıklarına göre Memlûk sikkeleri üzerine yapılmış çalışmaların çoğu kamu kurumları ve özel koleksiyonlarda yer alan kayıtsız sikkeler üzerinden yapılmaktadır. Bu sebeple de bu sikkelerin nerede ve ne zaman bulunduğu ulaşılamamaktadır. Onlar hakkında tek elde edilen bilgi sikkelerin kataloğlara ilk giriş yeri ve zamanıdır. Robert Kool, Warren C. Schultz, "The Copper Coins of the Mamluk Sultan al-Malik al-Mansur Lajin (r. AH 696-698/1297-1299)", **Israel Numismatic Research**, IV, Israel Numismatic Society, 2009, s. 140.

¹⁰⁵ Fawzan Barrage, Warren C. Schutz, "A Hoard of Mamluk Dirhams from a Shipwreck", **The Numismatic Chronicle**, 160, 1966, s. 329. Ermeni ve Memlûk gümüş sikkeleri, alışımında bulunan madenler ve buna göre aldığı çeşitli adlar hakkında bkz.: Warren C. Schutz, "The Circulation of Dirhams in the Bahri Period", **The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society**, Ed. Michael Winter, Amalia Levanoni, Leiden, Brill, 2004, s. 241-242; Paul Balog, "History of the Dirhem in Egypt from the Fatimid Conquest until the Collapse of the Mamluk Empire", **Revue Numismatique**, VI/III, 1961, s. 137-141.

¹⁰⁶ Paul Balog, **The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria**, New York, The American Numismatic Society, 1964, s. 42, 146; Balog, "History of the Dirhem in Egypt", s. 141; Paul Z. Bedoukian, "Some Armenian Coins Overstruck in Arabic", **Armenica**, 1969, s. 141.

¹⁰⁷ Gemi enkazından bu iki devlete ait sikkelerin bulunması, geminin muhtemelen bu devletler arasında yaptığı son yolculuğu sırasında batmış olabileceğine işaret etmektedir.

desteklemesini sağlamaktadır.¹⁰⁸ Diğer taraftan, Bizans üzerinden Karadeniz’e ulaşılarak gerçekleştirilen ticarî faaliyetler hususunda ise Varna yakınlarındaki Kastritsi Kalesi’nde 2011, 2012 ve 2015 yıllarındaki kazılarda bulunan Memlûk sikkeleri de bahsi geçen ticarî faaliyetlere dayalı dolaşım ile tüccar hareketliliğini gösteren bir başka önemli örnek olarak yer almaktadır.¹⁰⁹ Böylece farklı yerlerde birlikte ortaya çıkan sikkeler veya devletin sınırlarının çok ötesinde, farklı bir coğrafya da bulunanlar, yukarıda bahsi geçen yazılı kaynaklarda tüccarların isimlerinin geçtiği bölgeler ile birlikte değerlendirildiğinde, o dönem ticaretin düşünüleninden çok daha kapsamlı ve kompleks bir yapıda olduğunu, bu ticarî faaliyetlerde sadece İtalyan şehir devletlerinin tüccarlarının değil, Memlûk, Ermeni ve Bizanslı tüccarların da yer aldığına kanıt oluşturmaktadır.

3.5. Olumsuzluklar ile Mücadele: Memlûk Sultanlığının Ticareti Canlı Tutmak için Aldığı Tedbir ve Verdiği Teşvikler

Bir yandan papalığın çıkardığı yukarıda bahsi geçen bildiriler ile uygulanmaya çalışılan ticarî ambargolar, bir yandan da bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak bu amaca hizmet eden devlet ya da girişimcilerin Doğu Akdeniz’de yürüttüğü korsanlık faaliyetleri, çalışmaya konu olan dönemde Memlûk Sultanlığı’nın ticarî faaliyetleri için önemli sorun teşkil etmiştir. Bu süreçte çeşitli kayıplar yaşayan devlet, zaman zaman yaşanan ticarî durgunluğu gidermek, özellikle ihtiyaç duyduğu ürünlerin tedarikini sağlayan tüccarların oluşabilecek korku ve endişelerini ortadan kaldırmak için çeşitli antlaşmalar yapmış, tazminatlar almış, zaman zaman da tüccarlara emânlar vererek uğranacak zararı önlemeye çalışmıştır.

Memlûkler iktisadi zayıflatma ve ambargo politikalarına karşı Avrupalı devletler, Doğu Akdeniz’deki Haçlı idarecileri, Bizans İmparatorluğu ve Kilikya

¹⁰⁸ Y. T. Nercessian, “Armenian Coins Excavated at Kinet (Part II)”, **Armenian Numismatic Journal**, X/XL, 2014, s. 85-86.

¹⁰⁹ Valentin Pletnyov, Maria Manolova-Voikova, “Kastritsi Fortress”, **Fasti Online**, (Çevrimiçi) http://www.fastionline.org/excavation/micro_view.php?fst_cd=AIAC_1009&curcol=main_column, 10.10.2019.

Ermeni Krallığı ile ikili ilişkiler kurarak gelebilecek tehlikeyi minimal seviyeye indirmeye çalışmıştır.¹¹⁰ Avrupa devletleri ise bu dönemde bölgede kendi aralarında yaşadıkları mücadelenin yanı sıra Doğu Akdeniz ticareti ve Mısır'dan elde ettikleri kazanımlar sebebiyle Memlûkler'e yaklaşmıştır. Bu durum ise sultanın bu devletlerin vatandaşı korsanların genel olarak Müslümanları taşıyan gemilere yaptığı saldırılara karşı elini güçlendirmiştir. Böylece kayıplara karşı önemli tazminatlar alınmasının yanı sıra zarara uğrayanların zararlarının karşılanması da sağlanmıştır. Örneğin İspanya bölgesindeki Müslümanlara karşı faaliyetlerde bulunan Aragon Kralı I. James (1213-1276), Memlûkler'den yaptırım görmemek ve Mısır'daki vatandaşlarına tanınan imtiyazları garanti altına almak adına farklı zamanlarda (1262, 1263-1264, 1266) Sultan Baybars'a üç elçi heyeti göndermiştir. Bu heyetlerin biri beraberinde Katalan korsanlar tarafından denizde mallarıyla el konulan tüccarları getirerek sultana teslim etmiştir. Bunun üzerine Baybars bu kişilerin yağmalanan mallarının da iade edilmesini talep etmiştir. Böylelikle korsanlar tarafından esir edilen Memlûk tüccarları özgürlüklerine kavuşmuş, kayıpları da karşılanmıştır.¹¹¹

1266 yılında gerçekleşen bir vakada ise Beyrut hâkimesi¹¹² ve daha sonra Kıbrıs Kraliçesi olan Isabella d'Ibelin'in (1252-1282) elçileri Sultan Baybars'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Atabey Aktay el-Müsta'rib'in Kıbrıs yolunda korsanlar tarafından içindeki tüccarlar ile yağmalanarak el konulan gemisi dile getirilmiştir. Bunun üzerine esir edilen tüccarların serbest bırakılması, zararlarının karşılanması ve Atabey'e geminin değerinin ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹¹³

¹¹⁰ Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 40, 46, 53, 56, 57, 65, 68, 83, 99, 103, 105, 110, 114, 116, 127, 136, 144, 147, 148.

¹¹¹ A.e., s. 26; Thorau, **The Lion of Egypt**, s. 164, 195. Bu olayın geçtiği kaynak incelendiğinde müellifin bu tüccarlar için Müslüman olduklarına dair bir ifade kullanmadığı görülmüştür. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 337.

¹¹² İbn Abdüzzâhir Isabella d'Ibelin için Beyrut kraliçesi unvanını kullanmaktadır. İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 283.

¹¹³ İbn al-Furat, **Tarikh al-duwal wa'l-muluk**, C.I, s. 132; İbn Abdüzzâhir, **er-Ravzü'z-zâhir**, s. 256, 283-284; Irwin, "The Supply of Money", s. 82; Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 42-43. Dönemin zenginleri arasında yer alan ve metinden anlaşılabileceği üzere en az bir gemisi olduğundan emin olduğumuz Atabey Fârisüddîn Aktay el-Müsta'rib'in bu durumu Memlûk yöneticilerinin taşımacılık ile ilgilendiğini, denizcilik faaliyetlerinde yer aldığını gösteren önemli bir örnektir. Bu örnek bizi özellikle Memlûkler'in denizciliğe önem vermedikleri ve denizlerdeki işletmeciliğe de hoş bakmadıkları yönündeki düşüncenin tekrar gözden geçirilmesine sevk etmektedir. Buradaki Atabek el-Müsta'rib

Korsanlık faaliyetlerinin asgariye indirilebilmesi için bölge devletleri ile ikili antlaşmaların yapıldığı bir dönem olarak öne çıkan Sultan Kalavun'un saltanatında, devletin tazminatlar almak, liman ve şehirlerinde diğer toplumun tüccarlarına ve mallarına el koymak, denizlerde misillemeler yapmak ve zarar gören tüccarların mallarının tazminini sağlamak suretiyle önlemler aldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Sultan Kalavun ile İmparator Mikhail Palaiologos arasında 1281 tarihli antlaşmada çift yönlü ticaretin devam etmesi gerekliliği üzerinde durulduktan sonra Bizans tebaasından ya da imparatorun hizmetinde bulunan hiç kimsenin sultanın tebaasına karşı korsanlık faaliyetine girişmeyeceği belirtilmiştir. Karşılıklı ticaret sırasında böyle bir durumun vuku bulması halinde ise zarar gören tarafın hasar ve ziyanının diğer taraf tarafından telafi edileceği vurgulanmıştır.¹¹⁴ Böylece ticaret konusunda işbirliği yapılarak karşılıklı saldırmazlık ve tüccarların mal varlıklarının korunması amaçlanmıştır. 1285 tarihinde Beyrut hâkimesi ile yapılan bir antlaşmada ise korsanların el koyduğu düşünülen Memlûk gemisi için tazminat ödenmesi kararlaştırılmıştır.¹¹⁵ Bu sayede geminin ve taşıdıklarının ücretleri sahiplerine ödenmiş, mal sahiplerinin mağdur edilmemesi sağlanmıştır.

Gerçekleşen korsanlık faaliyetlerine karşı gaspa uğrayan tarafın misilleme yapma ihtimali de uğranan zararlara karşı alınan önlemler arasında gösterilebilmektedir. Böyle bir durumda mağduriyet oluşturan devletin gemilerine ve taşıdıkları mallara aynı yöntem ile el konulabildiği gibi, bazı durumlarda mağdur devletin topraklarında ticaret yapmalarının önü kapatılmaktadır. Hatta bir çeşit uyarı olarak mağdur devletin şehirlerinde aktif tüccarların bulunması durumunda denizlerdeki harekâtlara misilleme olarak bunların tutuklandığı da görülebilmektedir. Böylece mağdur taraf ciddiyetini karşı devlete göstermekte, hem kendi hem de tüccarlarının zararlarını tazmin etmektedir. Örneğin yukarıda korsanlık faaliyetlerden bahsederken değindiğimiz Benedetto Zaccaria'nın gerçekleştirdiği faaliyetin ardından İskenderiye'de kalan Cenovalı tüccarlar sultanın emri ile hapsedilmiş, Cenova ile

devlet yöneticilerinin ve zenginlerin ticaret ya da taşımacılık için şahsi gemilerinin olduğunu gösteren özel ve bir o kadar da önemli bir örnektir.

¹¹⁴ Amitai, "Diplomacy and Slave Trade", s. 365; Holt, **Early Mamluk Diplomacy**, s. 124-125.

¹¹⁵ Sultan Kalavun ile Beyrut Kraliçesinin Eschiva d'Ibelin arasında yapılan bu antlaşmanın tam metni bulunmamaktadır. Bahsi geçen antlaşma bilgisi için bkz.: İbn Abdüzzâhir, **Teşrifü'l-eyyâm**, s. 103.

ilişkiler gergin bir sürece girmiştir. Mısır ve doğunun ürünlerine olan ihtiyacı ise Cenova'yı Memlûk Sultanlığı'na yaklaştırmış, korsanların sebep olduğu kayıplar devlet tarafından karşılandığı gibi Zaccaria tarafından esir edilen tüccarların da serbest bırakılması sağlanmıştır. Bir başka olayda ise muhtemelen daha önce karşılaşılan bir saldırı sebebiyle sultan, Cenovalı bir ticaret şirketi olan Sipinola ailesine ait gemiye İskenderiye yakınlarında bir baskın düzenletmiş, gemi ve içindeki her şeye el koydurmuştur. Cenova'nın girişimleri ve ödenen fidyelerin ardından gemi ve içindekiler serbest bırakılmıştır.¹¹⁶

Dönemin icraatları incelendiğinde Memlûkler'in ticareti canlı tutmak veya genel anlamda tüccarları korumak için ikili antlaşmalar yaptığı, kayıplara karşı tazminatlar aldığı, zarara sebep olan kişilerin mensubu oldukları devletleri cezalandırarak liman ve şehirlerinde gerçekleştirecekleri ticaretten mahrum bıraktığı görülmüştür. Bunların yanı sıra bir çeşit teşvik unsuru olarak da yukarıda, Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ilişkiler bahsinde, geçtiği üzere bazı tüccarların ve girişimcilerin Memlûk sancağını kullanmasına veya kendini Sarazen olarak tanıtmalarına izin verdiği, böylece imtiyazlarından yararlanmasının önünü açarak ticarî kazançlarını arttırmalarına imkân tanıdığına şahit olunmaktadır. Genel olarak ilgili dönemde Mısır'dan hareket eden ya da Mısır limanlarına yönelen çeşitli gemilere ve taşıdıklarına saldırıldığı, Memlûkler'in ticarî faaliyetlerinin ve kazançlarının engellenmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu gemilerin ticarî destinasyonları ve taşıdıkları tüccarların kimlikleri net olarak belgelerde yer almıyor olsa da bölge ticareti üzerinden bir değerlendirme yapıldığında Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ticaret gerçekleştirme gayretinde olan tüccarların da taşınıyor olabileceği ihtimal dâhilinde tutulmuştur. Bu sebeple bu konunun bu iki devletle ticarî ilişkilerin değerlendirildiği bu bölümde anlatılması tercih edilmiştir.

Sonuç olarak bu bölümde Memlûk Sultanlığı'nın Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile ticarî ilişkilerine değinilerek bu devletlerin yürüttüğü diplomatik sürecin ve karşılıklı sağlanan imtiyazların önemine dikkat çekildi. Ayrıca

¹¹⁶ İbn Abdüzzâhir, *Teşrîfü'l-eyyâm*, s. 165; Heyd, *Histoire du commerce*, C.I, s. 415; Holt, *Early Mamluk Diplomacy*, s. 29, 142-143, 146-151.

tüccarlar tarafından kullanılan bu imtiyazların onların tanımlanmasında oynadığı rol ortaya konuldu. Doğu Akdeniz ticaretinde sultanlığın liman ve şehirlerinden gelen tüccarlar için mevcut literatürde genel değerlendirme ile tercih edilen Müslüman tüccarlar ifadesinin yaşanan süreci ve ticarî faaliyette bulunan girişimcileri tam anlamı ile ifade etmediği sonucuna varıldı. Dahası İslâm, Bizans ve Ermeni kaynaklarında yer alan tüccarlardan bahseden ifadeler detaylı incelendiğinde, bu bağlamda düşünülenin aksine, sadece Memlûk tebası Müslümanların işaret edilmediği, daha genel ifadelerle daha geniş bir zümrenin kastedildiği sonucuna ulaşıldı. Böylece karşılıklı ilişkiler bağlamında “Memlûk tüccarları” olgusu ortaya konularak Doğu Akdeniz ticareti ve tüccarları kullanılan imtiyazlar üzerinden yeni bir yaklaşım ile tartışıldı.

Çalışmanın bu bölümünde ayrıca Bizans topraklarındaki Memlûk tüccarları ile Memlûk topraklarındaki Bizanslı tüccarların hem siyasî hem de ticarî faaliyetleri örnekleri ile ortaya konuldu. Karadeniz’den gerçekleştirilen ve Bizans’ın da boğazlar sebebiyle aktör olarak yer aldığı köle ticaretinde, Memlûk tüccarlarının yanı sıra belgelerde çeşitli yöntemlerle gizlenen Cenovalılar’ın da rol aldığı tespit edildi. Dahası bu gizlilik yöntemi yakın dönemde Kilikya limanı olan Ayas’tan yapılan ticarete de uygulanmakta idi. Böylece muhtemel ambargolardan etkilenme veya cezalara çarptırılma endişesi olmadan ticaretin devam ettirildiği, tüm yaptırımlara rağmen Doğu Akdeniz ticaretinde köle, kereste ve demirin Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı topraklarından Memlûk otoritesindeki Mısır limanlarına, doğrudan veya dolaylı olarak, Cenovalı ve Pisalı tüccarların yanı sıra Memlûk tüccarları ile de taşındığı ortaya çıkarıldı. Ayrıca Bizanslı ve Ermeni tüccarların da farklı ticarî gayeler ve kazançlar ile bu limanları ziyaret ettiği sonucuna varıldı.

SONUÇ

XIII. yüzyılın ikinci yarısı, Akdeniz'in doğusunda gerçekleşen ticaret ve bölgenin genel siyasî tarihi için önemli bir kırılma noktasıdır. Bu dönemde çeşitli iç mücadelelerin ardından istikrarı sağlayan Mısır merkezli Bahrî Memlûk Sultanlığı kurulmuş, İstanbul'u Latinlerden geri alarak bölgede eski otoritesini sağlamaya çalışan Bizans İmparatorluğu güç kazanmıştır. Ayrıca dönemin önemli güçleri arasında yer alan İlhanlılar'ın desteklediği Kilikya Ermeni Krallığı Anadolu'nun güneyinde varlığını sürdürmeye devam ederken Doğu Akdeniz ve Karadeniz bölgesinin ticaretinde Cenova da güçlü bir aktör olarak faaliyet göstermeye başlamıştır.

Bu tezin çıkış noktası İslâm-Bizans ilişkileridir. Bu bağlamda Memlûk Sultanlığı ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ticaret ve bu ticareti şekillendiren diplomatik faaliyetler incelendi. Bahsi geçen dönemdeki siyasî hareketliliğinin yanı sıra farklı rotalardan Memlûkler'in hâkimiyetindeki Mısır ile gerçekleştirilen ticaretin seyri, ticarî ve diplomatik ilişkiler bağlamında konuya Kilikya Ermeni Krallığı'nı da dâhil etmeyi gerekli kıldı. Böylece Memlûk, Bizans ve Kilikya Ermeni devletlerinin merkezde olduğu üç kutuplu, belirli bir döneme ait Doğu Akdeniz'deki ticarî faaliyetler araştırıldı. Bu devletler arasındaki faaliyetlerde zaman zaman aracı vazifesi ile rol alan İtalyan şehir devletlerinin tüccarlarına da ayrı bir pencere açılarak etkileri ölçüsünde konuya dâhil edilmeleri sağlandı.

Memlûkler'in Bizans ile ilişkilerinin İslâm-Bizans ilişkilerinin uzun tarihsel süreci ve geleneğinden beslendiği bu araştırma ile gösterildi. Genellikle yaşanan savaşlar veya siyasî dengeler İslâm devletleri ile Bizans arasındaki münasebetlere yön verirken, özellikle Memlûk Sultanlığı'nın kurulduğu XIII. yüzyılın ikinci yarısında gelişen durumların ilişkilere ayrı bir boyut kazandırdığı bu çalışmada ortaya konuldu. Böylece aynı coğrafyada yer almayan ve sınırları paylaşmayan iki devletin birbirleri ile stratejik ve ticarî ilişkiler kurma yolunu tercih etmeye başladığı sonucuna varıldı. Memlûk Sultanlığı ile ilişkilerini incelediğimiz bir diğer devlet olan Kilikya Ermeni Krallığı'nın ise bölgede sahip olduğu stratejik konumunu Memlûkler üzerinde kullanmaya gayret sarf ettiği anlaşıldı. Dahası askerî alanda Memlûkler'e karşı

koyacak güce sahip olmamasına rağmen sultanlık için sağladığı ticarî imkânların yanında ihtiyaç duyulan ürünlerin taşınmasında gösterdiği kolaylıkların ticaret için bir aracı veya tampon bölge olarak uzun yıllar varlığını sürdürmesine etki ettiğine ulaşıldı.

Bu çalışmada Doğu Akdeniz'in geçirdiği siyasî gelişmelerin ticarî faaliyetler üzerindeki etkisi de gösterildi. Özellikle dinî ve siyasî otoritelerin Memlûkler'in bölgede ekonomik ve askerî yönden zayıflatılması amacıyla tüccarlarına zaman zaman çeşitli yasaklamalar getirdiği ortaya konuldu. Böylece başta köle, demir ve kereste çeşitlerinin Memlûk liman ve pazarlarına taşınmasının önündeki engellere ulaşıldı. Bununla birlikte tezde incelenen kaynaklarla tüccarların ticarete dayalı kişisel çıkarları ve kazanımlarının ağır bastığı, zaman zaman sözü edilen yasakların sadece belgeler üzerinde kaldığı, bahsi geçen ürünlerin ticaretinin yürütülen diplomatik ilişkiler ile Bizans kontrolündeki boğazlar üzerinden veya Kilikya Ermeni Krallığı vasıtasıyla Anadolu'dan devam ettirildiği sonucuna varıldı. Ayrıca bu tezde, tüccar ve noterlerin söz konusu yasaklara rağmen Memlûk topraklarına yönelik ticarî faaliyetlere dair; belge üzerinde ürünün cinsini veya gideceği yeri gizleme, tüccarın kimliği hakkında farklı bilgiler sunma gibi hileler kullandıkları örnekleriyle gösterildi.

Tezde İtalyan şehir devletlerinin tüccarlarının dışında kalan tüccar gruplarının daha anlaşılır ve açık şekilde ele alınması adına, Memlûk ülkesinden faaliyet gösteren, ancak özellikle araştırmacıların "Müslüman tüccarlar" olarak genel bir ifade ile ele aldığı gruba açıklık getirilmesi hususundaki gereklik tartışmaya açıldı. Araştırmanın kapsadığı döneme dair mevcut ticarî belgeler, devletlerarası antlaşma metinleri, papalık çağrıları ve şikâyet mektupları Paul Ricoeur'un savı merkeze alınarak yeniden değerlendirildi. Ayrıca farklı türden kaynaklar mukayese edilerek birlikte kullanıldı. Böylece kaynakların sunduğu bilgiler ile olayın geçtiği dönem ve şartlar ilişkilendirildi. Daha sonra bu kaynakların modern tarihçiler tarafından hangi arka planlar ile okunduğu, kullandıkları Müslüman tüccarlar ifadesi ile ilişkilendirilerek anlatıldı. Ardından bu ifadenin eksiklikleri döneme dair kaynaklardan ifadeler ile ortaya konularak daha öznel bir kimlik oluşturma gayreti ile daha kapsayıcı bir terim, "Memlûk tüccarları" üzerinden faaliyetler yeniden incelendi. Böylece ilk defa bu

Çalışma ile sözü edilen tüccarlar kendilerinden bahsedilen belgeler merkeze alınarak, kullandıkları imtiyazlar üzerinden değerdendirilerek tanımlandı.

Netice itibari ile bu çalışmada, Memlûk Sultanlığı’nın, Bizans İmparatorluğu ve Kilikya Ermeni Krallığı ile deniz aşırı ticareti ve bu ticareti devam ettirmek için giriştiğı diplomatik ilişkileri üzerinden elde edilen veriler ile Doğı Akdeniz’de gerçekleşen ticaret ve bu ticarete etkin tüccar grupları tetkik edildi. 1260-1291 yılları arasında yapılan antlaşmalar ve yürütölen ticarî faaliyetler, ürünler ve tüccar gruplarını da kapsayacak şekilde anlatıldı. Böylece İtalyan şehir devletlerinin tüccarlarının dışında kalan, döneme dair Bizanslı, Ermeni ve Memlûk tüccarlarının bölgedeki faaliyetleri ortaya konuldu. Ayrıca bu gruplar irdelenerek, faaliyet gösteren tüccarlar üzerine tanımlamalar yapıldı. Bu tüccarların kimlikleri çağdaş kaynaklardan okunarak, sevkiyatını yaptıkları ürönlere (köle, demir, kemere ve döşeme kerestesi), miktarlarına, mali karşılıklarına, tüccarların alışverişlerde kullandıkları sikkelere, taşımacılıkta yararlandıkları gemilerin çeşitlerine, gemilerin sahiplerine, rotalarına, sevkiyat gerçekleştirdikleri çeşitli limanlara, tüccarların ürünlerini indirdikten sonraki satış yöntemlerine ve çeşitli ortaklıklar başta olmak üzere uyguladıkları ticaret usullerine kadar birçok veriye bu tezde ulaşıldı. Döneme dair kaynaklardan hareketle bölgedeki tüccarlara dair açıklama ve örneklerin incelenmesinin ardından bir grup için günümüz literatüründe oluşturulan tanımlamanın dışında, nasıl tanımlanmaları gerektikleri, kullandıkları imtiyazlar üzerinden değerdendirilerek “Müslöman tüccarlar” ifadesinin yerine “Memlûk tüccarları” tabirinin uygun olduğı bu tez ile ortaya konuldu.

Bir İslâm devletinin bölgedeki devletlerle ticarî ilişkilerini inceleyen bu çalışmada bir dönem ve tema sınırlandırması hususundaki gereklilik sadece belirli bir dönemde belirli devletlerle ilişkiler üzerinden ticaretin ve tüccarların incelenebilmesini mümkün kıldı. Ancak bu çalışma sırasında Doğı Akdeniz ticareti ve tüccarları hakkında daha yanıtı bulunamamış sorular olduğı ortaya çıktı. Örneğın, önceki dönemlere dair, diğerd İslâm devletlerinin tüccarlarının anlatıldığı araştırmalarda yer alan benzer “Müslöman tüccarlar” ifadesi aynı şekliyle kabul edilmeli midir? Ya da bu çalışmanın sonrasında, XIV. yüzyıldan itibaren

Memlûkler'in son bulduğu 1517 yılına kadar, “Memlûk tüccarları” konsepti ne şekilde devam ettirilmişti? Bu tanımlamaya uyan tüccarların durumu, devlet imtiyazlarının etkileri üzerine de aynı şekilde düşünölmeli, döneme dair farklı kaynaklar üzerinden dönemin tüccarlarının durumu hususunda değeriendirmeler yapılmalıdır. Çünkü ticaret, sadece bir devlet ya da toplumun kaynakları üzerinden incelenemeyecek kadar karmaşık, kültürler arası ilişkilere açık ve verileri oldukça çeşitlidir. Bu bağlamda farklı kaynakların karşılaştırmalar yapılarak değeriendirilmesi bu saha ile ilgilenen araştırmacılara yeni bir yol açacak, kaynaklardaki ifadeler ile çalışmalar ilişkilendirilerek bu çalışmada olduğu gibi farklı verilere ulaşılabilmesi muhtemel olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abudahesh, Abdulaziz: “Commercial Activities in Ayyubid and Early Rasulid Yemen (569-694/1173-1295)”, **University of Manchester Department of Middle Eastern Studies**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Manchester, 2005.
- Abulafia, David: “The Levant Trade of the Minor Cities in the Thirteenth and Fourteenth Centuries: Strengths and Weaknesses”, **Asian and African Studies**, 22, 1988, s. 183-202.
- Abulafia, David: **Büyük Deniz**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Alfa, 2012.
- Ağır, Abdullah Mesut: **Memlûklarda Ticaret**, Konya, Çizgi, 2015.
- Akışık-Karakullukçu, Aslıhan: “The Empire of Trebizond in the World Trade System: Economy and Culture”, **Trade in Byzantium: Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium**, Ed. Paul Magdalino, Nevra Necipoğlu, İstanbul, 2016, s. 323-336.
- Akkuş Yiğit, Fatma: “Memlûk Ermeni Münâsebetleri”, **Akademik Bakış**, 8/16, 2015, s. 171-206, s. 171-206.
- Akkuş Yiğit, Fatma: “Memlûk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler”, **TSA**, 16/3, 2012, s. 11-20.
- Akkuş Yiğit, Fatma: “Memlûkler Döneminde Çukurova”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- Altan, Ebru: “Dördüncü Haçlı Seferi'nden Sonra Anadolu”, **Tarih Dergisi**, 42, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2012, s. 65-73.
- Altan, Ebru: “Haçlı Ordularının Anadolu’da Selçuklu Topraklarına Son Girişi: İmparator Friedrich Barbarossa’nın Haçlı Seferi (1189-1190)”, **Tarih Dergisi**, 68/2, İstanbul, 2018, s. 15-30.
- Amitai, Reuven: “Dangerous Liaisons: Armenian-Mongol-Mamluk Relations (1260-1292)”, **La Méditerranée des**

- Arméniens XIIe - XVe siècle**, Ed. Claude Mutafian, Paris, Geuthner, 2014, s. 191-206.
- Amitai, Reuven: “Diplomacy and Slave Trade in the Eastern Mediterranean: A Re-Examination of the Mamluk-Byzantine-Genoese Triangle in the late Thirteenth Century in the Light of the Existing Early Correspondence”, **Oriente Moderno Nuova Serie**, 88/2, 2008, s. 349-368.
- Amitai-Preiss, Reuven: **Mongols and Mamluks: The Mamluk – Ilkhanid War, 1260-1281**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Anderson, G. D.: “Islamic Spaces and Diplomacy in Constantinople”, **Medieval Encounters**, 15, Brill, 2009, s. 86-113.
- Anderson, J. L.: “Piracy and World History: An Economic Perspective on Maritime Predation”, **Journal of World History**, 6/2, 1995, 175-199.
- Angold, Michael J.: “John IV Laskaris”, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, C.II, New York, Oxford University Press, 1991, s. 1181.
- Ashtor, Eliyahu: “The Kârimî Merchants”, **Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland**, 1/2, 1956, s. 45-56.
- Ashtor, Eliyahu: **A Social and Economic History of the Near East in the Middle Ages**, Berkeley, University of California Press, 1976.
- Ashtor, Eliyahu: **Levant Trade in the Later Middle Ages**, Princeton, Princeton University Press, 1983.
- Ashtor, Eliyahu: **Studies on the Levantine Trade in the Middle Ages**, London, Variorum Reprints, 1978.
- Ashtor, Eliyahu: **The Jews of Moslem Spain**, Çev. A. Klein, J. Machlovitz Klein, C.I-II, Philadelphia, 1973-1984.
- Avcı, Casim: “İbn Şeddâd, İzzeddin”, **DİA**, C.XX, 1999, 374-376.

- Avcı, Casim: **İslâm Bizans İlişkileri**, Ankara, TTK, 2016.
- Ayalon, David: “al-Bahriyya”, **EI²**, C.I, Leiden, Brill, 1986, s. 944-945.
- Ayalon, David: “Egypt as a Dominant Factor in Syria and Palestine during the Islamic Period”, **Outsiders in the Lands of Islam: Mamluks, Mongols and Eunuchs**, II, London, Variorum Reprints, 1988, s. 17-47.
- Ayalon, David: “The European-Asiatic Steppe: A Major Reservoir of Power for the Islamic World”, **The Mamluk Military Society**, VIII, London, Variorum Reprints, 1979, s. 47-52.
- Ayaz, Fatih Yahya: **Memlükler (1250-1517)**, İstanbul, İsam, 2015.
- Balard, Michel: “David Jacoby (1928-2018),” **Comite Français des Etudes Byzantines**, <http://www.cfeb.org/david-jacoby-1928-2018>, 15 Mart 2019.
- Balard, Michel: “David Jacoby, un passeur entre Orient et Occident”, **Crusading and Trading between West and East: Studies in honour of David Jacoby**, Ed. Sophia Menache, Benjamin Z. Kedar, Oxon, Routledge, 2019, viii-xi.
- Balard, Michel: “Gênes Et La Mer Noire (XIII E -XV E Siècles)”, **Revue Historique**, 270/1, 1983, s. 31-54.
- Balard, Michel: **La Romanie Génoise (XIIe -début du XVe Siècle)**, C.I, Genova, 1978.
- Baldwin, Marshall W.: “Missions to the East in the Thirteenth and Fourteenth Centuries”, **A History of the Crusades: The Impact of the Crusades on the Near East**, Ed. Kenneth M. Setton, C.V, Wisconsin, University of Wisconsin Press, 1985, s. 452-518.
- Balog, Paul: “History of the Dirhem in Egypt from the Faṭimid Conquest until the Collapse of the Mamluk Empire”, **Revue Numismatique**, 6/3, 1961, s. 109-146.

- Balog, Paul: **The Coinage of the Mamluk Sultans of Egypt and Syria**, New York, The America Numismatic Society, 1964.
- Bar Habreus: **The Chronography of Gregory Abu'l Faraj the Son of Aaron, the Hebrew Physician Commonly Known as Bar Hebraeus, Being the First Part of His Political History of the World**, Çev. E. A. Wallis Budge, London, Oxford University Press, 1932.
- Bareket, Elinoar: **Fustat on the Nile: The Jewish Elite in Medieval Egypt**, Leiden, Brill, 1999.
- Barker, Hannah: "Egyptian and Italian Merchants in the Black Sea Slave Trade, 1260-1500", **Columbia Üniversitesi**, Yayınlanmış Doktora Tezi, 2014.
- Barker, Hannah: **That Most Precious Merchandise: The Mediterranean Trade in Black Sea Slaves, 1260-1500**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2019.
- Barrage, Fawzan - Schutz, Warren C.: "A Hoard of Mamluk Dirhams from a Shipwreck", **The Numismatic Chronicle**, 160, 1966, s. 329-334.
- Baybars el-Mansûrî: **et-Tuhfetü'l-mülûkiyye fi'd-devleti't-Türkiyye**, Thk. Abdülhamid Salih Hamdân, Kahire, ed-Dârü'l-Mısriyyetü'l-Lübnâniyye, 1987.
- Baybars el-Mansûrî: **Zübdetü'l-fikre fî târîhi'l-hicre**, Thk. Donald S. Richards, Beyrut, Das Arabische Buch, 1998.
- Bedoukian, Paul Z.: "Coinage of Cilician Armenia", **Numismatic Notes and Monographs**, 147, 1962, s. iii-494.
- Bedoukian, Paul Z.: "Some Armenian Coins Overstruck in Arabic", **Armeniaca**, 1969, 138-147.
- Behrens-Abouseif, Doris: **Practising Diplomacy in the Mamluk Sultanate: Gifts and Material Culture in the Medieval Islamic World**, London, I.B. Tauris, 2014.

- Beriou, Nicole: **Les Sermons et la Visite Pastorale de Federico Visconti Archeveque de Pise (1253-1277)**, Rome, 2001.
- Boase, T. S. R.: “Gazetteer”, **The Cilician Kingdom of Armenia**, Ed. T. S. R. Boase, Edinburgh, Scottish Academic Press, 1978, s. 145-185.
- Boase, T. S. R.: “The History of the Kingdom”, **The Cilician Kingdom of Armenia**, Ed. T. S. R. Boase, Edinburgh, Scottish Academic Press, 1978, s. 1-33.
- Bolton, Brenda M.: “A Matter of Great Confusion: King Richard I and Syria’s Vetus de Monte,” **Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500: Aspects of Cross-Cultural Communication**, Ed. Alexander D. Beihammer, Maria G. Parani, Christopher D. Schabel, Leiden, Brill, 2008, s. 171-203.
- Bradford, Ernle: **Akdeniz: Bir Denizin Portresi**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, İş Bankası, 2004.
- Brand, Charles M.
Cutler, Anthony: “Latin Empire”, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, C.II, New York: Oxford University Press, 1991, s. 1183-1185.
- Brand, Charles M.: “The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade”, **Speculum**, 37/2, 1962, s. 167-181.
- Braudel, Fernand: **The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II**, Çev. Richard Ollard, London, BCA, 1992.
- Broadbridge, Anne F.: “Careers in Diplomacy among Mamluks and Mongols 658–741/1260–1341”, **Mamluk Cairo, a Crossroads for Embassies: Studies on Diplomacy and Diplomatics**, Ed. Frederic Bauden, Malika Dekkiche, Leiden, Brill, 2019, s. 263-301.
- Cahen, C.: “Ayyubids”, **EI²**, C.I, Leiden, Brill, 1986, s. 796-807.

- Canard, Marius: “Le Traité de 1281 entre Michel Paléologue et le Sultan Qalâ'un”, **Byzantion**, 10/2, 1935, s. 669-680.
- Canard, Marius: “Un Traité Entre Byzance et l’Egypte au XIIIe Siècle et les Relations Diplomatiques de Michel VIII Paléologue avec les Sultans Mamlûks Baibars et Qalâ’ûn”, **Byzance et les Musulmans du Proche Orient**, IV, London, Variorum, 1973, s. 197-224.
- Carr, Mike: “Crossing Boundaries in the Mediterranean: Papal Trade Licences from the Registra Supplicationum of Pope Clement VI (1342–52)”, **Journal of Medieval History**, 41/1, 2015, s. 107-129.
- Chahin, M.: **The Kingdom of Armenia: A History**, Oxon, RoutledgeCurzon, 2001.
- Christ, Georg: “The Venetian Consul and the Cosmopolitan Mercantile Community of Alexandria at the Beginning of the Ninth/Fifteenth Century”, **Al-Masaq**, 26/1, 2014, s. 62-77.
- Christ, Georg: **Trading Conflicts: Venetian Merchants and Mamluk Officials in Late Medieval**, Leiden, Brill, 2012.
- Claverie, Pierre-Vincent: “Un Aspect Méconnu du Pontificat de Grégoire X: Les Débuts de sa Politique Orientale (1271-1273)”, **Byzantion**, 68/2, 1998, s. 281-310.
- Constable, Olivia R.: **Housing the Stranger in the Mediterranean World: Lodging Trade, and Travel, in late Antiquity and the Middle Ages**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Constitution Society: “Letters of Marque”, **Constitution Society**, (Çevrimiçi) http://www.constitution.org/mil/lmr/marque_it.htm, 26.05.2019.
- Cooper, John P.: **The Medieval Nile: Route, Navigation, and Landscape in Islamic Egypt**, New York, The American University in Cairo Press, 2014.

- Coureas, Nicholas: “Commercial Relations between Cyprus and the Genoese Colonies of Pera and Caffa, 1297-1458”, **EKEE**, 30, Nicosia, 2004, s. 153-169.
- Coureas, Nicholas: “Controlled Contacts: The Papacy, The Latin Church of Cyprus and Mamluk Egypt, 1250-1350”, **Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras**, Ed. Urbain Vermeulen, Jo Van Steenberghe, IV, Leuven, Peeters, 2005, s. 395-408.
- Coureas, Nicholas: “Genoese Merchants and the Export of Grain from Cyprus of Cilician Armenia: 1300-1310”, **Hask Armenological Yearbook**, 11, 2009, s. 1-20.
- Coureas, Nicholas: “Latin Cyprus and its Relations with the Mamluk Sultanate, 1250–1517”, **The Crusader World**, Ed. Adrian J. Boas, 24, London, Routledge, 2016, s. 391-418.
- Coureas, Nicholas: “Lusignan Cyprus and Lesser Armenia, 1195-1375”, **Epeteris Kentrou Epistemonikon Ereunon**, 21, 1995, s. 33-71.
- Coureas, Nicholas: “Western Merchants and the Ports of Cyprus up to 1291”, **Cyprus and the Sea**, Ed. V. Karageorghis, D. Michaelides, Nicosia, 1995, s. 255-262.
- Çetin, Altan: “XIII-XV. Yüzyıllarda Yakın Doğu’nun Sosyo-Ekonomik Hayatında Tüccarlar”, **Türkler**, C.V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 446-459.
- Çetin, Altan: “Memlûkler Devrinde Kârimî Tüccarları”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, 22/35, 2004, s. 71-87.
- Çetin, Altan: “Memlûkler Döneminde Mısır-Anadolu İktisadî Münasebetleri”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1998.
- Çetin, Atilla: “Dimyat”, **DİA**, C.IX, 1994, s. 309-310.
- Çubukçu, Asri: “Baybars”, **DİA**, C.V, 1992, s. 220-221.

- Çubukçu, Asri: “İbn Abdüzzâhir”, **DİA**, C.XIX, 1999, s. 289-291.
- Çubukçu, Asri: “Muiz-Lidînillâh”, **DİA**, C.XXXI, 2006, s. 96-98.
- Day, John: “The Levant Trade in the Middle Ages”, **The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century**, Ed. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks, 2002, s. 807-814.
- De Mas Latrie, L.: “L'Officium Robarie ou L'Office de la Piraterie a Gênes au Moyen Age”, **Bibliothèque De l'École Des Chartes**, 53, 1892, s. 264-272.
- De Somogyi, Joseph: “A Qasida on the Destruction of Baghdad by the Mongols”, **Muslims, Mongols and Crusaders: An Anthology of Articles Published in the Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, Ed. G. R. Hawting, Oxon, RoutledgeCurzon, 2005, s. 1-10.
- De Somogyi, Joseph: **A Short History of Oriental Trade**, Germany, Georg Olms, 1968.
- De Tirsenshausen, W.: **Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler**, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941.
- Demirkent, Işın: “Bizans”, **DİA**, C.VI, 1992, s. 230-244.
- Demirkent, Işın: “Haçlı Seferleri Döneminde Doğu-Akdeniz’de Deniz Hâkimiyeti”, **Haçlı Seferleri Tarihi**, İstanbul, Dünya Yayıncılık, 2012, s. 221-247.
- Demirkent, Işın: “Haçlılar”, **DİA**, C.XIV, 1996, s. 525-546.
- Der Nersessian, Sirarpie: “The Kingdom of Cilician Armenia”, **A History of Crusades: The Later Crusades, 1189-1311**, Ed. Robert Lee Wolff ve Harry W. Hazard, XVIII, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1969, s. 630-659.
- Dereli, Muharrem Sinan: “XVIII. Yüzyılda Kalyon Teknolojisi ve Osmanlı Kalyonları”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2010.

- Desimoni, Cornelio (Ed.): "Actes passés en 1271, 1274 et 1279 à L'Aïas (Petite Arménie) et à Beyrouth par-devant des notaires gênois", **Archives de Orient Latin**, Tome I, 1881, s. 434-534.
- Dickson, Gary: "What are the Crusades?", **The Crusader World**, Ed. Adrian J. Boas, London, Routledge, 2016, s. 688-697.
- Dölger, Franz: "Der Vertrag Sultans Qalā'ūn von Ägypten mit dem Kaiser Michael VIII. Palaiologos (1281)", **Serta Monacensia Franz Babinger**, Leiden, Brill, 1952, s. 60-79.
- Dölger, Franz: **Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches 1204-1282**, C.III, Berlin, R. Oldeebourg, 1932.
- Durak, Koray: "Traffic across the Cilician Frontier: Movement of People between Byzantium and the Islamic Near East in the Early Middle Ages", **Byzantium and the Arab World, Encounter of Civilizations**, Ed. A. Kralidis, Thessalonica, Aristotle University of Thessaloniki, 2013, s. 141-154.
- Durmaz, Abdülkerim: "Memlûk Sultanı el-Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars ve Kilikya Ermenileri", **Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük, 2013.
- Edbury, Peter: "Christians and Muslims in the Eastern Mediterranean", Ed. M. Jones, **The New Cambridge Medieval History**, Cambridge, 2000, s. 864-888.
- Edbury, Peter: **The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.
- Ehrenkreutz, Andrew: "Strategic Implications of the Slave Trade between Genoa and Mamluk Egypt in the Second Half of the Thirteenth Century", **The Islamic Middle East 700-1900**, Ed. A.L. Udovitch, The Darwin Press, 1981, s. 335-345.
- Ehrenkreutz, A. S.: "The Place of Saladin in the Naval History of the Mediterranean Sea in the Middle Ages", **Journal of the American Oriental Society**, 75/2, 1955, s. 100-116.

- El-Cheikh, Nadia Maria: “Byzantium through the Islamic Prism from the Twelfth to the Thirteenth Century”, **The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World**, Washington, Dumbarton Oaks, 2001, s. 53-69.
- Еманов, Александр: **Между Полярной звездой и Полуденным Солнцем: Кафа в мировой торговле XIII–XV вв.**, Санкт-Петербург, Алетейя, 2018. / Alexander Emanov, **Kutup Yıldızı ile Öğlen Güneşi Arasında: XIII-XV. Yüzyıl Dünya Ticaretinde Kefe**, St. Petersburg, Aletheya, 2018.
- Epstein, Steven A.: **Purity Lost: Transgressing Boundaries in the Eastern Mediterranean 1000-1400**, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2006.
- Ersan, Mehmet: **Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler**, Ankara, TTK, 2007.
- Farag, Youssef: “Labib, Subhi Yanni”, **The Coptic Encyclopedia**, Ed. Aziz Surya Atiya, C.V, New York, Macmillan, 1991, s. 1423.
- Favereau, Marie: “The Golden Horde and the Mamluks: The Birth of a Diplomatic Set-Up (660-5/1261-7)”, **Mamluk Cairo, a Crossroads for Embassies: Studies on Diplomacy and Diplomatics**, Ed. Frederic Bauden, Malika Dekkiche, Leiden, Brill, 2019, s. 302-326.
- Federico di Piazzalunga Pietro di Bargone: **Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Laiazzo da Federico di Piazzalunga (1274) e Pietro di Bargone (1277, 1279)**, Ed. Laura Balletto, Collana storica di fonti e studi, diretta da Geo Pistarino, CSFS 53, Genova, 1989.
- Feldhay, Rivka: “The Humanities through the Lens of Migration: Richard Koebner’s Transition from Germany to Jerusalem”, **Naharaim**, 11 (1-2), 2017, s. 13-23.
- Fischel, Walter J.: “Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171-1517), Subhi Y. Labib”, **The American Historical Review**, 72/ 4, 1967, s. 1371.

- Fischel, Walter J.: "The Spice Trade in Mamluk Egypt: A Contribution to the Economic History of Medieval Islam", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 1/2, 1958, s. 157-174.
- Fotheringham, J. K.: "Genoa and the Fourth Crusade", **The English Historical Review**, 25/97, 1910, s. 26-57.
- Frenkel, Miriam: "Eliyahu Ashtor – A Forgotten Pioneer Researcher of Jewish History under the Mamluks", **Muslim-Jewish Relations in the Middle Islamic Period: Jews in the Ayyubid and Mamluk Sultanates (1171-1517)**, Ed. Paulina Lewicka, Gottingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2017, s. 63-74.
- Geanakoplos, Deno John: **Emperor Michael Palaeologus and the West 1258-1282**, Cambridge, Harvard University Press, 1959.
- Georges Pachymeres: **Relations Historique**, Ed. A. Failler, Çev. Vitalien Laurent, C.I, Paris, 1984.
- Gertwagen, Ruthi: "The Venetian Port of Candia, Crete (1299-1363): Construction and Maintenance", **Mediterranean Historical Review**, 3/1, 1988, s. 141-158.
- Gertwagen, Ruthy: "Is there a Typology of Pirate Crews and Ships across the Byzantine and Medieval Mediterranean 11th to 15th Century", **Seeraub im Mittelmeerraum: Piraterie, Korsarentum und Maritime Gewalt von der Antike bis zur Neuzeit**, Ed. Nikolas Jasper, Sebastian Kolditz, Germany, Schoeningh Ferdinand GmbH, 2013, s. 67-82.
- Ghazarian, Jacob G.: **The Armenian Kingdom in Cilicia during the Crusades: The Integration of Cilician Armenians with the Latins 1080-1393**, Oxon, RoutledgeCurzon, 2000.
- Gibb, Hamilton A.R.: "Arab-Byzantine Relations under the Umayyad Caliphate", **Dumbarton Oaks Papers**, 12, 1958, s. 221-233.
- Giovanni Boccaccio: **The Decameron of Giovanni Boccaccio**, Çev. John Payne, [II, tale IV], Project Gutenberg, 2007, (Çevrimiçi)

http://www.gutenberg.org/files/23700/23700-h/23700-h.htm#THE_FOURTH_STORY2, 17.06.2019.

- Goitein, Shelomo D.: “The Beginning of the Karim Merchants and the Character of Their Organization”, **Studies in Islamic History and Institutions**, Leiden, Brill, 2010, s. 351-360.
- Goitein, Shelomo D.: **A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza**, C.I, Berkeley, University of California Press, 1999.
- Gregory Abû'l-Farac: **Abûl-Farac Tarihi**, C.I-II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara, TTK, 1999/1950.
- Grousset, Rene: **Stepler İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur**, Çev. Halil İnalçık, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Gulielmus Adae, “De Modo Sarracenos Extirpandi”, **Recueil des Historiens des Croisades: Documents Armeniens (RHC)**, C.II, Paris, 1906, s. 519-555.
- Guo, Li: **Commerce, Culture, and Community in a Red Sea Port in the Thirteenth Century: The Arabic Documents from Quseir**, Leiden, Brill, 2004.
- Güler, Muhammed S.: “Moğol İstîlâsı ve Aynicâlût Savaşı”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Güngörmez, Zeynep: “XI-XIII. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de Ticaret”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2014.
- Gürkan, Emrah Safa: **Sultanın Korsanları: Osmanlı Akdenizi’nde Gazâ, Yağma ve Esaret, 1500-1700**, İstanbul, Kronik, 2018.
- Haluscynskyj, Theodosius T. - Wojnar, Meletius M. (Ed.): **Acta Alexandri P.P. IV (1254-1261)**, C.IV, Typis Pontificiae Universitatis Gregorianae, 1966.

- Harsgor, Michael: “Total History: The Annales School”, **Journal of Contemporary History**, 13/1, 1978, s. 1-13.
- Hasan, Hasan İbrahim: “Fatımî-Bizans İlişkileri”, **Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi**, Çev. İsmail Yiğit v. dğr., C.III-IV, İstanbul, Kayıhan, 1985, s. 161-163.
- Heeboll-Holm, Thomas: **Ports, Piracy and Maritime War: Piracy in the English Channel and the Atlantic, c. 1280-c. 1330**, Leiden, Brill, 2013.
- Hellenkemper, H. Hild, F.: “Aigaiai”, **Tabula Imperii Byzantini: Kilikien und Isaurien**, Ed. Herbert Hunger, C.5, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990, s. 160-164.
- Heyd, Wilhelm: “Das Haus der deutschen Kaufleute in Venedig”, **Historische Zeitschrift**, 32/2, 1874, s. 193-220.
- Heyd, Wilhelm: “Die überseeischen Unternehmungen der Welser und ihre Gesellschafter by Konrad Häbler”, **Historische Zeitschrift**, 93/3, 1904, s. 479-481.
- Heyd, Wilhelm: “Geschichte des Königreichs Jerusalem (1100-1291) by Reinhold Röhricht”, **Historische Zeitschrift**, 82/3, 1899, s. 493-496.
- Heyd, Wilhelm: “Untersuchungen über die Verfassungsgeschichte Genuas bis zur Einführung des Podestats um das Jahr 1200”, **Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft / Journal of Institutional and Theoretical Economics**, 10/1, 1854, s. 3-47.
- Heyd, Wilhelm: **Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age**, Çev. Furcy Raynaud, C.I-II, Leipzig, 1885-1886.
- Heyd, Wilhelm: **Yakın-Doğu Ticaret Tarihi**, Çev. Enver Ziya Karal, Ankara, TTK, 2000.
- Hoffmann, Wilhelm: “Heyd, Wilhelm”, **Neue Deutsche Biographie**, C.IX, Berlin, Duncker&Humblot, 1972, s. 63-64.

- Holly, Michael Ann: **Past Looking: Historical Imagination and the Rhetoric of the Image**, U.S.A., Cornell University Press, 1996.
- Holt, P. M.: “Dimyât”, **EI²**, C.II, Brill, Leiden, 1991, s. 292.
- Holt, P. M.: “The Inauguration of the Mamluk Sultanate 1249-1260”, **The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517**, London, Longman, 1986, s. 82-89.
- Holt, P. M.: **Early Mamluk Diplomacy (1260-1290): Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers**, Leiden, Brill, 1995.
- Holt, P. M.: **The Age of the Crusades: The Near East from the Eleventh Century to 1517**, New York, Longman, 1989.
- Horden, Peregrine
Purcell, Nicholas: **The Corrupting Sea: A Study of Mediterranean History**, Oxford, Blackwell, 2000.
- Hrbek, Ivan: “Egypt, Nubia and the Eastern Desert”, **The Cambridge History of Africa: From c. 1050 to c. 1600**, Ed. Roland Oliver, C.III, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, s. 10-97.
- Ibn al-Farrâ: **Diplomacy in the Early Islamic World: A Tenth-Century Treatise on Arab-Byzantine Relations**, Çev. Maria Vaiou, London, I.B. Tauris, 2015.
- Ibn al-Furat: **Tarikh al-duwal wa'l-muluk: Ayyubids, Mamlukes and Crusaders**, C.I, Çev. U and M.C. Lyons and J.S.C. Riley-Smith, Cambridge, W. Heffer and Sons, 1971.
- Irwin, Robert: “The Supply of Money and the Direction of Trade in Thirteenth-Century Syria”, **Mamluks and Crusaders: Men of the Sword and Men of the Pen**, II, England, Ashgate Variorum, 2010, s. 73-104.
- Irwin, Robert: **The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250-1382**, Carbondale, Southern Illinois University Press, 1986.

- Issawi, Charles: “Economic History of the Middle East to 1914”, **Middle East Studies Association Bulletin**, 2/2, 1968, s. 1-14.
- Izeddin, Mehmed: “Un Texte Arabe Inédit sur Constantinople Byzantine”, **Journal Asiatique**, 1958, s. 453-457.
- İbn Abdüzzâhir: **er-Ravzü'z-zâhir fî sîreti'l-Meliki'z-Zâhir**, Thk. Abdülazîz el-Huveytır, Riyad, 1986.
- İbn Abdüzzâhir: **Teşrîfü'l-eyyâm ve'l-'usûr fî sîreti'l-Meliki'l-Mansûr**, Thk. Murad Kamil, Vizaretü's-Sekâfe ve'l-İrşad, 1961.
- İbn Haldûn: **Târîhu İbn Haldûn: Kitâbü'l-iber ve Divanü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Asarahum min Zevî's-Sultani'l-Ekber**, C.III, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2011.
- İbn Şeddâd: **Baypars Tarihi: Al-Melik-Al-Zahir (Baypars) Hakkındaki Tarihin İkinci Cildi**, Çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, Ankara, TTK, 2000.
- İbn Tağrıberdî: **en-Nücûmü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kahire**, Thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, VII, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Furât: **Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk**, Thk. Kostantin Züreyk, C.VII, Beyrut, Beyrut Amerikan Üniversitesi, t.y..
- İbnü'l-Fuâtî: **el-Havâdisü'l-câmi'a ve't-tecâribü'n-nâfi'a fî'l-mi'eti's-sâbi'a**, Thk. Mehdi en-Necm, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-İbrî: **Târîhu Muhtasari'd-düvel**, Thk. Antuvan Sâlihânî el-Yesûî, Beyrut, 1890.
- İpşirli, Mehmet: “Kalkaşendî”, **DİA**, C.XXIV, 2001, s. 263-265.
- Jacoby, David: “A Venetian Manual of Commercial Practice from Crusader Acre”, **Studies on the Crusader States and on Venetian Expansion**, Ed. David Jacoby, VII, Northampton, Variorum, 1989, s. 403-428.
- Jacoby, David: “Byzantine Trade with Egypt from the Mid-Tenth Century to the Fourth Crusade”, **Commercial Exchange**

- Across the Mediterranean: Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy**, I, Aldershot, Ashgate Variorum, 2005, s. 25-77.
- Jacoby, David: “Byzantine Traders in Mamluk Egypt”, **Latins, Greeks and Muslims: Encounters in the Eastern Mediterranean, 10th-15th Centuries**, XI, England, Ashgate, 2009, s. 249-267.
- Jacoby, David: “Byzantium, the Italian Maritime Powers and the Black Sea before 1204”, **Byzantinische Zeitschrift**, 100, 2008, s. 677-699.
- Jacoby, David: “Diplomacy, Trade, Shipping and Espionage between Byzantium and Egypt in the Twelfth Century”, **Latins, Greeks and Muslims: Encounters in the Eastern Mediterranean 10th-15th Centuries**, II, England, Ashgate, 2009, s. 83-102.
- Jacoby, David: “Pisan Presence and Trade in Later Byzantium”, **Koinotaton Doron. Das späte Byzanz zwischen Machtlosigkeit und kultureller Blüte**, 2016, s. 47-59.
- Jacoby, David: “Western Merchants, Pilgrims, and Travelers in Alexandria in the Time of Philippe de Mézières (ca. 1327–1405)”, **Philippe de Mézières and His Age: Piety and Politics in the Fourteenth Century**, Leiden, Brill, 2012, s. 403-425.
- Jacoby, David: “The Economy of the Armenian Kingdom of Cilicia: Some Neglected and Overlooked Aspects”, **La Mediterranee des Armeniens XIIe-XVe Siecle**, Ed. Claude Mutafian, Paris, Geuther, 2014, s. 261-291.
- Jacoby, David: “The Supply of War Materials to Egypt in the Crusader Period”, **Commercial Exchange Across the Mediterranean: Byzantium, the Crusader Levant, Egypt and Italy**, II, Ashgate, 2005, s. 102-132.
- Jomier, J.: “al-Kahira”, **EI²**, C.IV, Leiden, Brill, 1997, s. 424-444.
- Kafalı, Mustafa: “Batu Han”, **DİA**, C.V, 1992, s. 208-210.

- Kafalı, Mustafa: “Cengiz Han”, **DİA**, C.VII, 1993, s. 367-369.
- Kaldellis, Anthony: **Ethnography After Antiquity: Foreign Lands and Peoples in Byzantine Literature**, Philadelphia, University of Pennsylvania, 2013.
- Kalkaşendî: **Subhu'l-a'sâ fî sinâ'ati'l-inşâ**, C.XIV, Kahire, el-Müessesetü'l-Mısriyyeti'l-Amme, 1963.
- Kanat, Cüneyt: “Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri (1260-1277)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 16/1, 2001, s. 31-45.
- Kanat, Cüneyt: “Kârimî”, **DİA**, EK-II, 2016, s. 26-28.
- Kayapınar, Levent: “Pachymeres, Georgios”, **DİA**, C.XXXIV, 2007, s. 139-140.
- Kedar, Benjamin Z.: “In Memoriam Eliyahu Ashtor, 1914-1984”, **Asian and African Studies**, 19, The Institute of Middle Eastern Studies, 1985, s. 119-121.
- Kedar, Benjamin Z.: “Joshua Prawer (1917–1990), Historian of the Crusading Kingdom of Jerusalem”, **Mediterranean Historical Review**, 5/2, 1990, s. 107-116.
- Keleş, Bahattin: “Bahrî Memlûkler'de İktisadi ve Ticarî Hayat 1250-1382”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Kayseri, 1998.
- Keleş, Bahattin: “Memlûklerde Ticaret”, **Türkler**, C.V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 431-445.
- Keleş, Bahattin: **Bahrî Memlûkler: İktisadi ve Ticarî Hayat (1250-1382)**, İstanbul, Siyer, 2018.
- Khalilieh, Hassan S.: **Admirary and Maritime Laws in the Mediterranean Sea**, Leiden, Brill, 2006.
- Howaiter, Abdul-aziz: **Baibars the First: His Endeavours and Achievements**, London, The Great Mountain Press, 1978.
- Kiel Directory of Scholars: “Subhi Yanni Labib,” **Kiel Directory of Scholars**, Christian Albrechts University, Kiel, (Çevrimiçi)

<https://cau.gelehrtenverzeichnis.de/person/94eca160-ccde-a6a8-f4ab-51f8c16ddddd7?lang=en>, 10.10.2019.

- Koçuk, İsmail: “İznik Bizans Devleti Tarihi. Kuruluş Devri (1204-1214)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.
- Konukçu, Enver: “Berke Han”, **DİA**, C.V, 1992, s. 506-507.
- Kool, Robert
Schultz, Warren C.: “The Copper Coins of the Mamluk Sultan al-Malik al-Mansur Lajin (r. AH 696-698/1297-1299)”, **Israel Numismatic Research**, IV, Israel Numismatic Society, 2009, s. 135-144.
- Koprman, Kazım
Yaşar: “Mısır Memlûkleri”, **Türkler**, C.V, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 99-126.
- Korobeinikov, Dimitri
A.: “Diplomatic Correspondence between Byzantium and the Mamluk Sultanate in the Fourteenth Century”, **Al-Masaq**, 16/1, 2004, s. 53-74.
- Köroğlu, Gülgün: “Yumuktepe Höyüğü Kazılarında Gün Işığına Çıkarılan Ortaçağ Camlarıyla İlgili Değerlendirmeler”, **ANMED**, 10, İstanbul, Koç Üniversitesi, 2012, s. 233-238.
- Labib, Subhi Y.: “al-İskandariyya”, **EI²**, C.IV, Leiden, Brill, 1997, s. 132-137.
- Labib, Subhi Y.: “Capitalism in Medieval Islam”, **The Journal of Economic History**, 29/1, 1969, s. 79-96.
- Labib, Subhi Y.: “Egyptian Commercial Policy in the Middle Ages”, **Studies in the Economic History of the Middle East**, Ed. M. A. Cook, London, Oxford University Press, 1970, s. 63-77.
- Labib, Subhi Y.: “Kârimî”, **EI²**, C.IV, Brill, 1997, s. 640-643.
- Labib, Subhi Y.: **Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171–1517)**, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GmbH, 1965.

- Laiou, Angeliki E.: “Byzantine Trade with Christian and Muslims and the Crusades”, **The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World**, Ed. Angeliki E. Laiou, Roy Parviz Mottahedeh, Washington, Dumbarton Oaks, 2001, s. 157-192.
- Laiou, Angeliki E. Morisson, Cecile: **The Byzantine Economy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Laiou-Thomadakis, Angeliki E.: “The Byzantine Economy in the Mediterranean Trade System; Thirteenth-Fifteenth Centuries”, **Dumbarton Oaks Papers**, 34/35, 1980/1981, s. 177-222.
- Lamberto di Sambuceto: **Actes des Notaires Génois de Pera et de Caffa de la fin du Treizieme Siecle (1281-1290)**, Ed. G. I. Bratianu, Bucarest, Cultura Nationala, 1927.
- Lamberto di Sambuceto: **Actes Passes a Famagouste de 1299-1301 par devant le Notaire Genoio Lamberto di Sambuceto**, Ed. Cornelio Desimoni, Genes, Imprimerie de L’institut Royal des Ses Sourds-Muets, 1883.
- Lamberto di Sambuceto: **Gênes et l’Outre-Mer, Tome I: Les actes de Caffa du notaire Lamberto di Sambuceto 1289-1290**, Ed. M. Balard, Paris, , Mouton & Co., 1973.
- Lamberto di Sambuceto: **Notai Genovesi in Oltremare: Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (6 Luglio–27 Ottobre 1301)**, Ed. Romeo Pavoni, [CSFS 32], Genova, Università di Genova, 1982.
- Lamberto di Sambuceto: **Notai Genovesi in Oltremare: Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (11 Ottobre 1296 – 23 Giugno 1299)**, Ed. Michel Balard, Genoa, 1983.
- Lamberto di Sambuceto: **Notai Genovesi in Oltremare: Atti rogati a Cipro da Lamberto di Sambuceto (31 Marzo 1304-19 Luglio 1305, 4 Gennaio-12 Luglio 1307): Giovanni de Rocha (3 Agosto 1308–14 Marzo 1310)**, Ed. M. Malard, [CSFS 43], Genova, Università di Genova, 1984.
- Lang, W.: “Heyd, Wilhelm”, **Biographisches Jahrbuch und Deutscher Nekrolog**, Ed. Anton Bettelheim, C.XI,

- Berlin, Druck und Verlag Von Georg Reimer, 1908, s. 42-45.
- Lapidus, Ira M.: “Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171-1517), Subhi Y. Labib”, **Speculum: A Journal of Medieval Studies**, 42/2, The University of Chicago Press, 1967, s. 384-386.
- Laurent, Vitalien: “G. I. Bratianu, Actes des Notaires Génois de Péra et de Caffa de la fin du XIIIe Siècle (1281-1290)”, **Revue des Études Byzantines**, 153, 1929, s. 104-106.
- Lemerle, Paul: “Les études d'histoire de Byzance et du Moyen Age Oriental”, **Annales. Histoire, Sciences Sociales**, 10/4, 1955, s. 543-546.
- Lemerle, Paul: “Sur le Moyen Age Oriental”, **Annales. Histoire, Sciences Sociales**, 12/4, 1957, s. 639-641.
- Leonardo Marcello: **Notaio in Candia (1278-1281)**, Ed. Mario Chiaudano, Antonino Lombardo, Venezia, Il Comitato, 1960.
- Lev, Yaacov: “A Mediterranean Encounter: The Fatimids and Europe, Tenth to Twelfth Centuries”, **Shipping, Trade and Crusade in the Medieval Mediterranean**, Ed. Ruthy Gertwagen ve Elizabeth Jeffreys, England, Ashgate, 2012, s. 131-155.
- Lev, Yaacov: “Eliyahu Ashtor (1914-1984) and the History of the Mamluk Sultanate”, **Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras**, Ed. U. Vermeulen, J. Van Steenbergen, C.VII, Paris, Uitgeverij Peeters, 2013, s. 469-494.
- Lev, Yaacov: **State and Society in Fatimid Egypt**, Leiden, Brill, 1991.
- Lewis, Edward: “Responsibility for Piracy in the Middle Ages”, **Journal of Comparative Legislation and International Law**, 19/1, 1937, s. 77-89.

- Lopez, Robert S.
Raymond, Irving W.
Constable, Olivia R.: **Medieval Trade in the Mediterranean World: Illustrative Documents**, New York, Columbia University Press, 2001.
- Luzzatto, Gino: **An Economic History of Italy: From The Fall of the Roman Empire to the Beginning of the 16th Century**, London, Routledge, 2006.
- Magdalino, Paul: **Ortaçağda İstanbul**, Çev. Barış Cezar, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Makrîzî: **el-Mevâiz ve'l-itibâr fî zikri'l-hitat ve'l-âsâr**, Thk. Eymen Fuâd Seyyid, C.III, Londra, El-Furkân, 2013.
- Makrîzî: **es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk**, C.I-VII, Thk. Muhammed Abdülkadir Ata, Beyrut, Darü'l-kütübü'l-ilmîye, 1997.
- Malekandathil, Pius: "Winds of Change and Links of Continuity: A study on the Merchants Groups of Kerala and the Channels of their Trade, 1000-1800", **Journal of the Economic and Social History of the Orient**, 50-2/3, 2007, s. 259-286.
- Mansi, J. D. (Ed.): **Sacrorum Conciliorum Nova Amplissima Collectio**, C.XXVI, Venezia, 1784.
- Mansouri, Mohamed Tahar: **Recherches sur les Relations entre Byzance et l'Egypte, (1259-1453) d'apres les Sources Arabes**, Universite de Tunis I, Faculte des lettres de la Manouba, 1992.
- Menache, Sophia: "Papal Attempts at a Commercial Boycott of the Muslims in the Crusader Period", **The Journal of Ecclesiastical History**, 63, 2012, s. 236-259.
- Moukarzel, Pierre: "Venetian Merchants in Thirteenth-Century Alexandria and the Sultans of Egypt: an Analysis of Treaties, Privileges and Intercultural Relations", **Al-Masâq: Journal of the Medieval Mediterranean**, 28/2, Routledge, 2016, s. 187-205.
- Murray, Alan V. (Ed.): **The Crusades: An Encyclopedia**, C.I-IV, California, Abc-Clio, 2006.

- Naura, R.: “Handelsgeschichte Ägyptens im Spätmittelalter (1171-1517), Subhi Y. Labib”, **Revue Historique**, 237/2, 1967, s. 438-440.
- Nercessian, Y. T.: “Armenian Coins Excavated at Kinet (Part II)”, **Armenian Numismatic Journal**, 10/40, 2014, s. 77-88.
- Nicol, Donald M.: **Bizans ve Venedik: Diplomatik ve Kültürel ilişkiler Üzerine**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Sabancı Üniversitesi, 2000.
- Nicolle, David: **The Fourth Crusade 1202–04: The Betrayal of Byzantium**, Oxford, Osprey Publishing, 2011.
- Nicolo Beltrame, Domenico da Carignano, Oberto Grassi da Voltri: **Notai Genovesi in Oltremare: Atti Rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV)**, Ed. Giovanna Balbi, Silvana Raiteri, Genova, 1973.
- Northrup, Linda S.: “The Bahri Mamluk Sultanate, 1250-1390”, **The Cambridge History of Egypt: Islamic Egypt, 640-1517**, Ed. Carl F. Petry, C.I, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 242-289.
- Northrup, Linda S.: **From Slave to Sultan: The Career of Al-Mansur Qalawun and the Consolidation of Mamluk Rule in Egypt and Syria (678-689 A.H./1279-1290 A.D.)**, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1998.
- Norwich, John. J.: **Bizans**, Çev. Selen Hırçın Riegel, C.III, İstanbul, Kabalcı, 2013.
- Norwich, John J.: **The Middle Sea**, London, Vintage, 2007.
- Oikonomides, Nicolas: “Byzantine Diplomacy, A.D. 1204-1453: Means and Ends”, **Society, Culture and Politics in Byzantium**, Ed. Elizabeth Zachariadou, XXIII, Hampshire, Ashgate, 2005, s. 73-88.
- Ortalli, Gherardo: “Venice and Papal Bans on Trade with the Levant: The Role of the Jurist”, **Intercultural Contacts in the Medieval Mediterranean**, Ed. Benjamin Arbel, Portland, Frank Cass, 1996, 242-258.

- Otten-Froux, Catherine: “*L'Aïas dans le Dernier Tiers du XIIIe Siècle d'Après les Notaires Génois*”, **Asian and African Studies**, 22, 1988, s. 147-171.
- Otten-Froux, Catherine: “Les Relations Économiques entre Chypre et le Royaume Arménien de Cilicie d’après les Actes Notariés (1270-1320)”, **L’Arménie et Byzance: Histoire et Culture**, Paris, Publications de la Sorbonne, 1996, s. 157-179.
- Özaydın, Abdülkerim: “Aynicâlût Savaşı”, **DİA**, C.IV, 1991, s. 275-276.
- Özaydın, Abdülkerim: “İbnü’l-İbrî”, **DİA**, C.XXI, 2000, s. 92-94.
- Özkan, Selim Hilmi: “el-Melik el-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi: Hayatı ve Faaliyetleri (678-689/ 1280-1290)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1999.
- Özbek, Süleyman: “el-Melikü’z-Zâhir Rükne’ d-din Baybars el-Bundukdârî (?-1277): Hayatı ve Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1988.
- Panossian, Razmik: **The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars**, London, Hurts & Company, 2006.
- Pedani, Maria P.: “Bahr-i Mamluk-Venetian Commercial Agreements”, **Türkler**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 298-305.
- Pedani, Maria P.: “Mamluk Lions and Venetian Lions 1260-1261”, **EJOS**, No: 21, 2004, s. 1-17.
- Phillips, Jonathan: **The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople**, New York, Penguin, 2004
- Pietro Pizolo: **Notaio in Candia (1300)**, Ed. S. Carbone, C.I, Venice, 1978.
- Pletnyov, Valentin
Manolova-Voikova,
Maria: “Kastritsi Fortress”, **Fasti Online**, (Çevrimiçi)
http://www.fastionline.org/excavation/micro_view.php?fst_cd=AIAC_1009&curcol=main_column, 10.10.2019.

- Pryor, John: **Geography, Technology and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean 649-1571**, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
- Recoeur, Paul: **Zaman ve Anlatı I: Zaman, Olayörgüsü, Üçlü Mimesis**, Çev. Mehmet Rifat, Sema Rifat, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Redford, Scott: "Trade and Economy in Antioch and Cilicia in the Twelfth and Thirteenth Century", **Trade and Markets in Byzantium**, Ed. Cecile Morrisson, Washington, Dumbarton Oaks, 2012, s. 297-309.
- Reinert, Stephen W.: "Fragmentation (1204-1453)", **The Oxford History of Byzantium**, Ed. Cyril Mango, New York, Oxford University Press, 2002, s. 248-283.
- Reinert, Stephen W.: "Muslim Presence in Constantinople, 9th-15th Centuries: Some Preliminary Observations", **Studies on the Internal Diaspora of the Byzantine Empire**, Ed. Helene Ahrweiler ve Angeliki E. Laiou, Washington, Dumbarton Oaks, 1998, s. 125-150.
- Richard, J.: "Adam, Guillaume", **Encyclopædia Iranica**, Ed. Ehsan Yarshater, C.I/IV, London, Routledge, 1985, s. 447-448.
- Rosenthal, F.: "Al-Makrizi", **EI²**, C.VI, Leiden, Brill, 1991, s. 193-194.
- Sadeque, Syedah Fatima: **Baybars I of Egypt**, Pakistan, Oxford University Press, 1956.
- Safedî: **A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr**, Thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed vd., C.I, Dımaşk, Dârü'l-Fikr, 1998.
- Saray, Mehmet: "Altın Orda Hanlığı", **DİA**, C.II, 1989, s. 538-540.
- Saunders, J. J.: "The Mongol Defeat at Ain Jalut and the Restoration of the Greek Empire", **Muslim and Mongols: Essays on Medieval Asia**, Ed. G. W. Rice, Canterbury, University of Canterbury, 1977, s. 67-76.
- Schutz, Warren C.: "The Circulation of Dirhams in the Bahri Period", **The Mamluks in Egyptian and Syrian Politics and Society**,

- Ed. Michael Winter, Amalia Levanoni, Leiden, Brill, 2004, s. 221-244.
- Schutz, Warren C.: "The Monetary History of Egypt, 642-1517", **The Cambridge History of Egypt: Islamic Egypt, 640-1517**, Ed. Carl F. Petry, C.I, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 318-338.
- Scott, Richard J.: "Mamlûk-Armenian Relations during the Bahrî Period: To the Fall of Sis (1250-1375)", **McGill Üniversitesi**, Yayınlanmamış Master Tezi, Montreal, 1981.
- Servodio Peccator: **Notaio in Venezia e Alessandria d'Egitto (1444-1449)**, Ed. Franco Rossi, Venezia, Comitato per la Pubblicazione delle fonti Relative alla Storia di Venezia, 1983.
- Setton, Kenneth M.: **The Papacy and the Levant (1204-1571)**, C.II, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1978.
- Sevcenko, Ihor: "Byzantium and the Eastern Slavs After 1453", **Harvard Ukrainian Studies**, 2/1, 1978, s. 5-25.
- Sevim, Ali: "Keyhusrev II", **DİA**, C.XXV, 2002, s. 349-350.
- Seyyid, Eymen Fuâd: "Fâtîmîler", **DİA**, C.XII, 1995, s. 228-237.
- Seyyid, Eymen Fuâd: "İskenderiye", **DİA**, C.XXII, 2000, s. 574-576.
- Seyyid, Eymen Fuâd: "Kahire: Kuruluşu ve Osmanlı Öncesi", **DİA**, C.XXIV, 2001, s. 173-175.
- Seyyid, Eymen Fuâd: "Makrîzî", **DİA**, C.XXVII, 2003, s. 458-451.
- Schabel, Christopher (Çev.): **The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus 1196-1373**, Nicosia, Cyprus Research Centre, 2001.
- Sistema Archivistico Nazionale: "Archivio di Stato di Palermo, Diplomatico, Tabulario dei monasteri di Santa Maria Maddalena di Valle Giosafat e di San Placido di Calonerò, Pergamena TSMG 0322", **SAN: Sistema Archivistico Nazionale**, (Çevrimiçi), <http://san.beniculturali.it/web/san/dettaglio->

oggetto-digitale?pid=san.dl.SIAS:IMG-00443818,
03.11.2020.

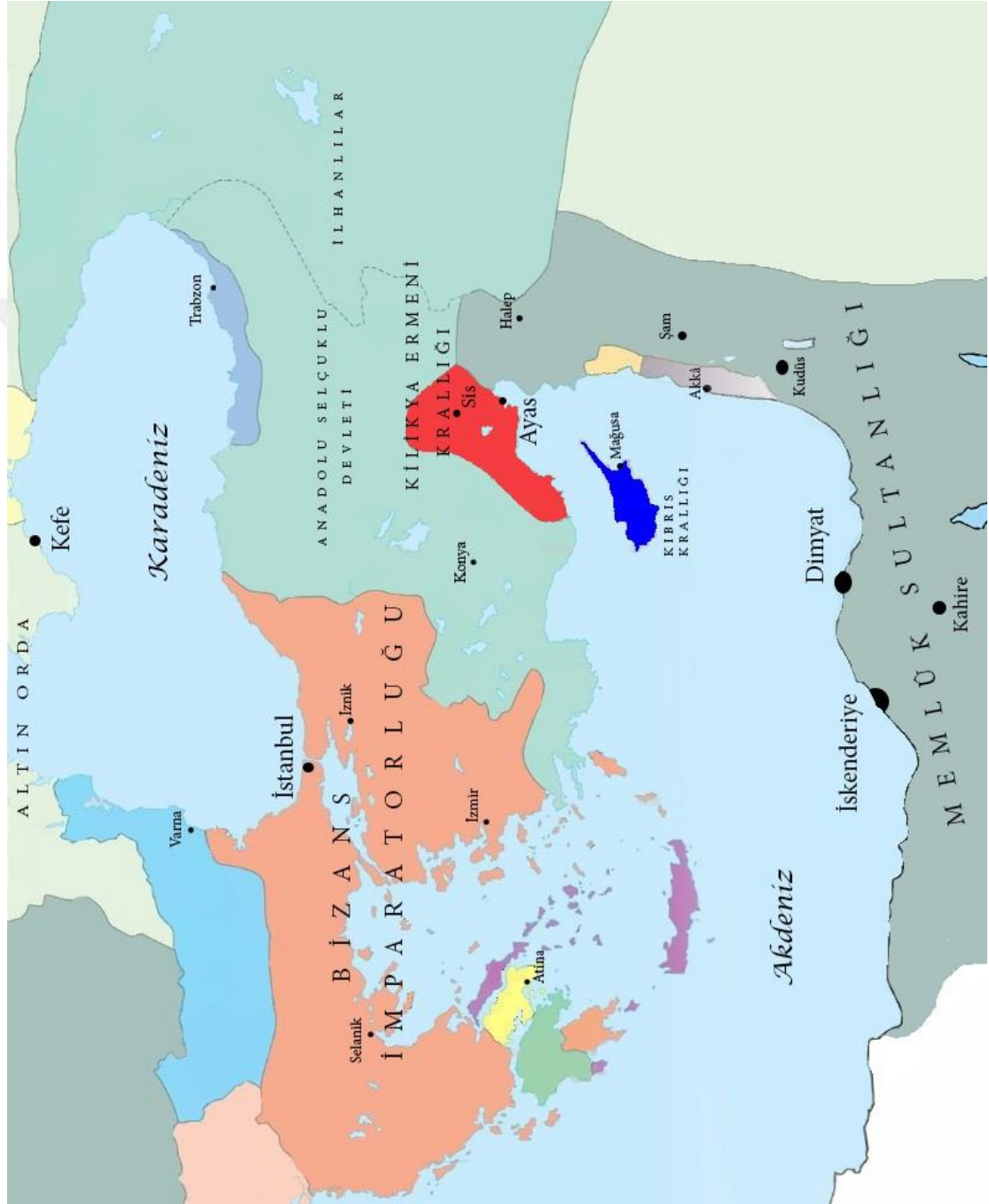
- Spuler, Bertold: “Subhi Yanni Labib (1924-1987)”, **Der Islam: Zeitschrift für Geschichte und Kultur des Islamischen Orients**, 65, 1988, s. 1-4.
- Sreedharan, E.: **A Textbook of Historiography: 500 BC to AD 2000**, New Delhi, Orient Longman, 2004.
- Staffa, Susan J.: **Conquest and Fusion: The Social Evolution of Cairo A.D. 642-1850**, Leiden, Brill, 1977.
- Stahl, Alan: “Italian Sources for the Coinage of Cilician Armenia”, **Armenian Numismatic Journal**, XV, 1989, s. 59-66.
- Stantchev, Stefan K.: “Embargo: the Origins of an Idea and the Implications of a Policy in Europe and the Mediterranean, ca. 1100 - ca. 1500”, **Michigan Üniversitesi Doktora Tezi**, 2009.
- Stantchev, Stefan K.: **Spiritual Rationality: Papal Embargo as Cultural Practice**, Oxford, Oxford University Press, 2014.
- Stern, S. M.: “An Original Document from the Fatimid Chancery Concerning Italian Merchants”, **Studi Orientalistici in Onore di Giorgio Levi della Vida**, 2, Roma, Istituto per L'Oriente, 1956, s. 529-538.
- Stewart, Angus D.: “Reframing the Mongols in 1260: The Armenians, the Mongols and the Magi”, **Journal of the Royal Asiatic Society**, 3/28(01), 2018, s. 55-76.
- Stewart, Angus D.: “The Armenian Kingdom and the Near East: Het'um of Korykos and the Flor des Estoires de la Terre d'Orient”, **Egypt and Syria in the Fatimid, Ayyubid and Mamluk Eras**, Ed. Urbain Vermeulen, Kristof d'Hulster, Jo Van Steenberghe, VII, Leuven, Peeters, 2013, 525-548.
- Stewart, Angus D.: **The Armenian Kingdom and the Mamluks: War and Diplomacy during the Reigns of Het'um II (1289-1307)**, Leiden, Brill, 2001.

- Şeşen, Ramazan: “Eyyûbîler”, **DİA**, C.XII, 1995, s. 20-31.
- Şeşen, Ramazan: **Sultan Baybars ve Devri (1260-1277)**, İstanbul, İSAR Vakfı Yayınları, 2009.
- Talbot, Alice-Mary: “Metochites, Theodore,”, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, C.II, New York, Oxford University Press, 1991, s. 1357-1358.
- Talbot, Alice-Mary: “Michael VIII Palaiologos”, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, C.II, New York, Oxford University Press, 1991, s. 1367.
- Talbot, Alice-Mary: “Pachymeres, George”, **The Oxford Dictionary of Byzantium**, C.III, New York, Oxford University Press, 1991, s. 1550.
- Talbot, Alice-Mary: “The Restoration of Constantinople under Michael VIII”, **Dumbarton Oaks Papers**, 47, 1993, s. 243-261.
- Theodorus Metochites: “De S. Michael: Martyre Alexandriae”, **Acta Sanctorum Novembris**, C.IV, Ed. Hippolyto Delehaye, Paulo Peeters, Bruxellis, Apud Socios Bollandianos, 1925.
- Thomson, K. E. F.: “Relations between the Fatimid and Byzantine Empires during the Reign of the Caliph al-Mustansir bi’llah, 1036–1094/427–487”, **Byzantine and Modern Greek Studies**, 32/1, 2008, s. 50-62.
- Thorau, Peter: **The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century**, Çev. P. M. Holt, New York, Longman, 1992.
- Tomar, Cengiz: “Memlük Devleti’nde Askeri Kölelik Sistemi 1250-1517”, **Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2006.
- Tomar, Cengiz: “Mısır”, **DİA**, C.XXIX, 2004, s. 575-577.
- Torky, Tarek: “Centre of the Spice Trade Between East and West”, **Mamluk Art: The Splendour and Magic of the**

- Sultans**, Spain, Museum with No Frontiers, 2001, s. 49-63.
- Tsugitaka, Sato: “Slave Traders and Kârimî Merchants during the Mamluk Period: A Comparative Study”, **Mamluk Studies Review**, 10, 2006, s. 141-156.
- Tudelalı Benjamin Ratisbonlu Petachia: **Ortaçağ’da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, Çev. Nuh Aslantaş, İstanbul, Kaknüs, 2001.
- Udovitch, Abraham L.: “Shelomo Dov Goitein 1900–1985”, **Middle East Studies Association Bulletin**, 19/2, 1985, s. 306-309.
- Usta, Ahmet: **Slavery in Fourteenth Century Famagusta: The Evidence of the Genoese and Venetian Notarial Acts**, Saarbrücken, Lambert, 2012.
- Utku, Nihal Şahin: “Orta Çağ’da Hint Okyanusu’nda Doğu-Batı Etkileşiminde Müslüman Tüccarların Rolü”, **Doğu-Batı Medeniyetlerinin İnşasında Tarih, Kültür, Sanat, Felsefe ve Din**, Ed. Ertan Özensel, Muhiddin Okumuşlar, y.y., Timav, t.y., s. 307-326.
- Utku, Nihal Şahin: **Çöl, Gemi ve Tacir: Kızıldeniz**, İstanbul, Klasik, 2012.
- Vahram: **The Chronicle of the Armenian Kingdom in Cilicia, during the Time of the Crusades**, Çev. Charles F. Neumann, London, The Oriental Translation Fund, 1831.
- Van der Vin, J.P.A.: **Travellers to Greece and Constantinople: Ancient Monuments and Old Traditions in Medieval Travellers' Tales**, Belgium, Nederlands Historisch-Archeologisch Instituut, 1980.
- Van Steenberg, J.: “The Alexandrian Crusade (1365) and the Mamluk Sources: Reassessment of the Kitab al-ilmam of an-Nuwayri al-Iskandarani”, **Orientalia Lovaniensia Analecta: East and West in the Crusader States, Context-Contacts-Confrontations**, Ed. K. Cigaar and H. Teule, Peeters, 2003, s. 123-137.

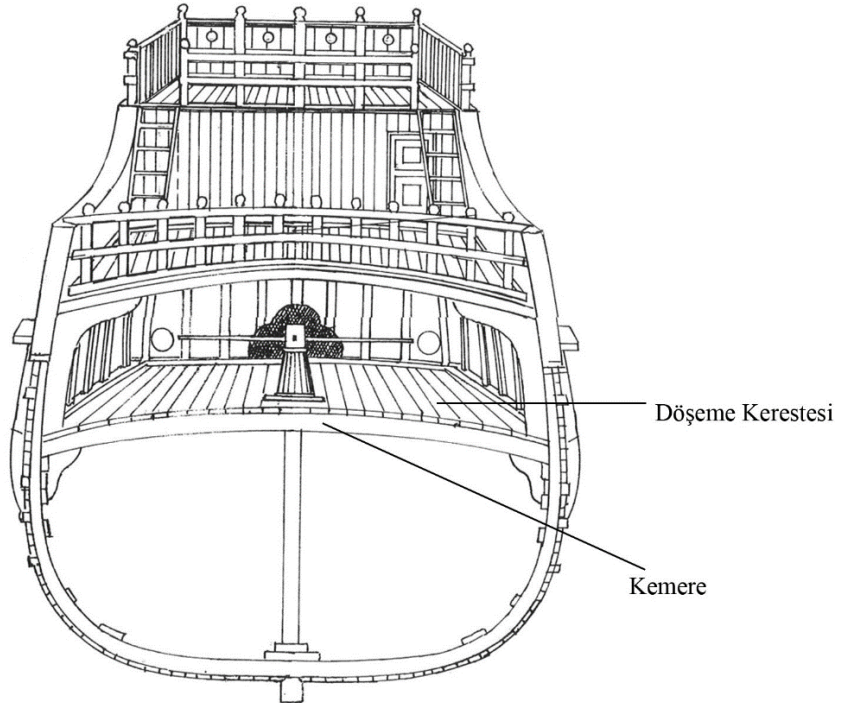
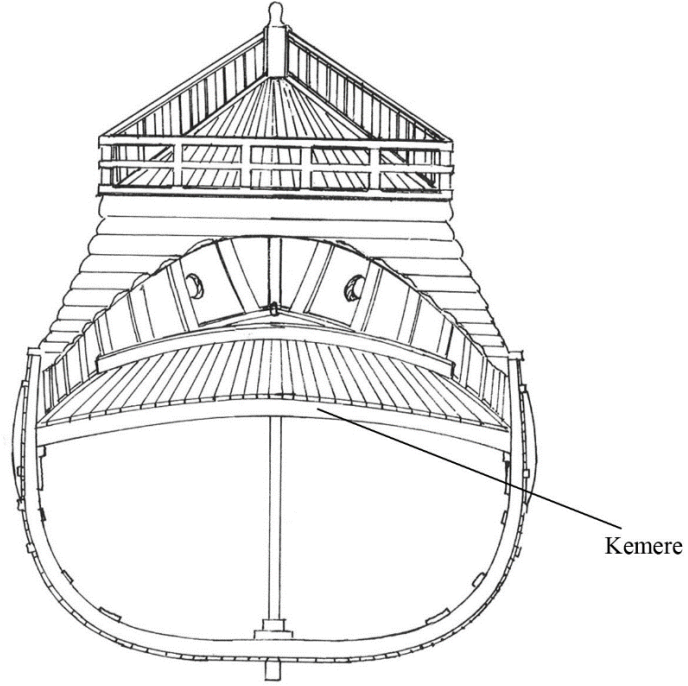
- Von Hammer, Joseph: **Geschichte des Osmanischen Reiches: Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven**, C.II, Wien, Hartleben's Verlage, 1828.
- Wiet, Gaston: **Cairo: City of Art and Commerce**, Çev. Seymour Feiler, USA, Greenwood Press, 1983.
- Yıldız, Hakkı Dursun: "Abbâsîler", **DİA**, C.I, 1988, s. 31-48.
- Yıldız, Hakkı Dursun: "Abdûlmelik b. Mervân", **DİA**, C.I, 1988, s. 266-270.
- Yiğit, İsmail: "Emevîler Zamanında Gerçekleşen İstanbul Seferleri", **II. Uluslararası İstanbul'un Fethi Konferansı: 30-31 Mayıs, 1 Haziran 1997**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997, s. 45-61.
- Yiğit, İsmail: "Memlûkler", **DİA**, C.XXIX, 2004, s. 90-97.
- Yiğit, İsmail: "Müstansır-Billâh (Ahmed b. Muhammed)", **DİA**, C.XXXII, 2006, s. 119.
- Yiğit, İsmail: **Memlûkler 648-923/1250-1517**, İstanbul, Kayıhan, 2008.
- Yousey-Hindes, John Benjamin: "Living the Middle Life: Secular Priests and their Communities in Thirteenth-Century Genoa", **Standford Üniversitesi Tarih Bölümü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2010.
- Yûnînî: **Zeylû mir'âti'z-zamân**, C. I, Kahire, Darü'l-Kitabü'l-İslami, 1992.
- Yuvalı, Abdülkadir: "Hülagü", **DİA**, C.XVIII, 1998, s. 473-475.
- Yuvalı, Abdülkadir: "Mengü Timur", **DİA**, C.XXIX, 2004, s. 138.
- Zaccaria de Fredo: **Notaio in Candia 1352-1357**, Ed. Antonino Lombardo, Venezia, 1968.
- Zavagno, Luca: "Two Hegemonies, one Island: Cyprus as a 'Middle Ground' between the Byzantines and Arabs (650-850 A.D.)", **Reti Medievali Rivista**, 14, 2, Firenze University Press, 2013, s. 1-30.

EKLER

(Çevrimiçi: <https://www.themaparchive.com/byzantine-empire-1278.html>)

EK A Fig. 1. 1270'lerin Sonunda Doğu Akdeniz ve Karadeniz Bölgesi

(Kaynak: Xavier pastor, **The Ships of Christopher Columbus: Santa Maria, Nina, Pinta**, London, Conway Maritime Press, 1992, s. 67.)

EK A Fig. 2. Kemere ve Döşeme Kerestelerinin Kullanım Alanına Dair Örnekler

Yeni Ermeni Daremi (Kral II. Leon)

Darp Edildiği Yer: Sis / Ağırlık: 2.54 g. / Ölçü: 20.7 mm.

(Çevrimiçi: <http://www.forumancientcoins.com/armeniannumismatics/levon2d3.htm> 13.02.2020)

Yeni Ermeni Daremi (Kral II. Leon)

Darp Edildiği Yer: Ayas / Ağırlık: 2,05 g. / Ölçü: 24 mm.

(Çevrimiçi: <http://www.forumancientcoins.com/armeniannumismatics/levon2d1.htm> 13 Şubat 2020)

EK A Fig. 3. Kilikya Ermeni Krallığı'nda Ait Yeni Ermeni Daremi Örnekleri

Memlûk Dinarı, (Sultan Baybars)

Darp Edildiği Yer: Kahire / Ağırlık: 4,96 g. / Ölçü: 22,5 mm.

(Çevrimiçi:<https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/mamluks/coins/c50?show=faq>

13 Şubat 2020)

Memlûk Dinarı, (Sultan Kalavun)

Darp Edildiği Yer: Kahire / Ağırlık: 5,32 g. / Ölçü: 23,0 mm.

(Çevrimiçi:<https://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/dynasties/mamluks/coins/c141?back=1&show=faq>

13 Şubat 2020)

EK A Fig. 4. Memlûk Sultanlığı'na ait Dinar Örnekleri

EK B: Çalışmada Kullanılan, 1274-1289 Tarihlerini Kapsayan, Noter Belgelerinin Yer Aldığı Detaylı Liste

Belge Tarihi	Belge No.	Belge Şekli	Borç Alan	Borç Veren	Alınan Miktar	Ödenecek Miktar	Ticareti Yapılan Ürün	Mal Sahibi	Tüccar	Malın Taşındığı Gemi	Ürünün Taşınacağı Yer
16.01.1274	FdP 3	Ticarî Ortaklık					100 Kereste		Cenovalı Iohannes de Moniardino - Pisalı Iohannes Sardus	Petrus Baverie (G.S.)	Belirtilmemiş
24.01.1274	FdP 11	Ticaret için Alınan Borç	Iacobus Scorgia	Pisalı Pugius Scandelionus	Bir Miktar Y.E.D.		Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Iacobus Scorgia	Iacobus Scorgia (G.S.)	Dimyat / Tinnis
31.01.1274	FdP 13	Köle Âzat				300 Y.E.D.	Theodorus - Erkek Köle	Pascalis Manegueta	Falcadinus Ortacho de Baudacha, Sarracenus (Âzat İşlemi için Ödeme Yapan)		

01.02.1274	FdP 15	Köle Âzat				300 Y.E.D.	Iohanninus - Erkek Köle	Nicolosus de Albario	Falcadinus Ortacho de Baudacha, Sarracenus (Âzat İşlemi için Ödeme Yapan)		
17.02.1274	FdP 21	Ticarî Ortaklık	Pisalı Iohannes de Sala	Valentinus Pissannus	2400 Y.E.D.	Kazancın Dörtte Biri	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Iohannes de Sala - Valentinus Pissannus		Suriye - Mısır
21.02.1274	FdP 27	Ticaret için Alınan Borç	Pisalı Lambertus de Castello	Obertinus de Aricio	Bir Miktar Y.E.D.	200 M.D.	200 Kemere		Lambertus de Castello	Santus Antonius	Mısır
22.02.1274	FdP 28	Ticaret için Alınan Borç	Pisalı Bonacorsus Bindetus	Iohannes de Sala	Bir Miktar Y.E.D.	25 M.D.	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Bonacorsus Bindetus	Lambertus de Castello (G.S.)	Mısır
22.02.1274	FdP 29	Ticaret için Alınan Borç	Pisalı Ricomanus	Iohannes de Sala	Bir Miktar Y.E.D.	45 M.D.	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Ricomanus		Mısır

25.02.1274	FdP 32	Ticaret için Alınan Borç	Pagannus de Barcha	Gregorius Ordemannus	Bir Miktar Y.E.D.	140 M.D.	300 Döşeme Kerestesi		Pagannus de Barcha	Sanctus Iulianus	Dimyat
27.02.1274	FdP 33	Ticaret için Alınan Borç	Pisalı Ricomanus	Pisalı, Bandenacus	Bir Miktar Y.E.D.	300 M.D.	420 Kasa Demir		Ricomanus	Sanctus Nicolosus	Dimyat
16.03.1274	FdP 49	Ticaret için Alınan Borç	Opizo de Campo	Ranugius	Bir Miktar Y.E.D.	100 M.D.	100 Kemere		Opizo de Campo ve Ortakları	Salvatica	Dimyat
21.03.1274	FdP 50	Ticaret için Alınan Borç	Pisalı Lambertus de Castello	Baudinachus de Cassa Orlando	Bir Miktar Y.E.D.	143 M.D.	100 Kemere		Lambertus de Castello	Sanctus Antonius	Dimyat
04.04.1274	FdP 58	Ticaret için Alınan Borç	Iohannes Corbulus	Obertinus de Arizio	Bir Miktar Y.E.D.	200 M.D.	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Iohannes Corbulus	Cenovalı Ansaldus (G.S.)	Dimyat
04.04.1274	FdP 59	Ticaret için Alınan Borç	Thedisius	Nicola de Ancona	Bir Miktar Y.E.D.	10 M.D.	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Thedisius	Iohannis de Gueris (G.S.)	Dimyat

04.04.1274	FdP 60-61	Ticaret Amaçlı Gemi Kiralama					600 Kemere - Ürünün Taşınması için Kaptana 3000 Y.E.D. ödenmiş		Baconus - Iohannus Corbulus	Sancta Fides - Ansaldus Garsia de Sagona (K.)	Dimyat - İskenderiye
05.04.1274	FdP 63	Ticarî Ortaklık	Iohannes Corbulus	Obertino de Arizio	1200 Y.E.D.	Kazancın Dörtte Biri	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Iohannes Corbulus		Dimyat / İskenderiye
06.04.1274	FdP 65	Ticarî Vekâlet Belgesi							Ricomanus, Guillelmus de Petra'ya Vekâlet Vermektedir		Mısır
14.04.1274	FdP 80	Köle Ticareti				200 Y.E.D.	Guirardus - Erkek Köle	Guidetus Rubeus	Pascalis Manegueta (Kölenin Yeni Sahibi)		

14.05.1274	FdP 88	Ticarî Ortaklık	Pisalı Bonusdies Carçanni	Pisalı, Baudenacus de Cassa Orlandus	2101,5 Y.E.D.	Kazancın Dörtte Biri	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Bonusdies Carçanni		Mısır - Suriye
19.05.1274	FdP 91	Ticaret Amaçlı Gemi Kiralama					470 Kemere - Ürünün taşınması için 235 Memlûk dinarı ödenmiş		Baconus - Iohannus Corbulus	Sancta Fides - Ansaldus Garsia de Sagona (K. ve G.S.)	Dimyat
19.05.1274	FdP 92	Ticaret için Alınan Borç	Ansaldus Garsie de Sagona	Baconus Muxirifus - Iohannes	Bir Miktar Y.E.D.	300 M.D.	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Ansaldus Garsie de Sagona	Sancta Fides	Dimyat
20.05.1274	FdP 93	Ticarî Ortaklık	Baconus	Iohannes Muxirifus	2500 Y.E.D.	Kazancın Dörtte Biri	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Baconus		Dimyat / İskenderiye - Suriye
23.05.1274	FdP 94	Ticarî Ortaklık				Kazancın Üçte Biri	260 Döşeme Kerestesi	Salvanus	Iohannes Pissanus		Mısır

06.06.1274	FdP 99	Ticaret için Alınan Borç	Nicolosus Bucucius	Petrus de Bonifacius de Ancona	Bir Miktar Y.E.D.	27 M.D.	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Nicolosus Bucucius		Dimyat
07.06.1274	FdP 100	Ticaret için Alınan Borç	Stephanus Trecus	Ianuino de Vignolo	Bir Miktar Y.E.D.	15 M.D.	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Stephanus Trecus	Nicolosus Bucucius (G.S.)	Dimyat
11.06.1274	FdP 104	Ticaret için Alınan Borç	Stephanus Trecus - Noter Iohannus Pissanus	Nicolosus Bucucius	Bir Miktar Y.E.D.	18 M.D.	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Stephanus Trecus - Noter Iohannus Pissanus	Nicolosus (G.S.)	Dimyat
06.06.1274	FdP 106	Ticaret için Alınan Borç	Pisalı Donatus	Nicola	Bir Miktar Y.E.D.	243 M.D.	35 Kemere - 27 Kemere - 300 Kemere		Donatus	Antonius de Stupa (G.S.) - Nicola Pasche (G.S.) - Bandinus de Stupa ve Kardeşi (G.S.)	Dimyat

11.06.1274	FdP 107	Ticaret için Alınan Borç	Nicolosus Bucucius	Enricus Rubeus de Lavania	Bir Miktar Y.E.D.	13 M.D.	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Nicolosus Bucucius	Nicolosus (G.S.)	Dimyat
11.06.1274	FdP 108	Ticarî Ortaklık	Ianuinus de Vignolo	Gregorius Occellus	800 Y.E.D.	Kazancın Dörtte Biri	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Ianuinus de Vignolo		Dimyat
21.09.1277	PdB 20	Ticaret için Alınan Borç	Grimaldus Bestagnus	Botericus Lercarius ve Arkadaşları	Bir Miktar Y.E.D.		Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Grimaldus Bestagnus		Suriye - İskenderiye
22-24.10.1277	PdB 35	Ticaret Amaçlı Gemi Kiralama				23 M.D. (Her 100 Kemere ve 9 kantar demir için)	250 Kemere 40 Kantar Demir		Cenovalı Vassallinus Longus	Pisalı Torsellus (G.S.)	Suriye
01.11.1277	PdB 39	Ticaret					400 Kemere	Benedictus Malocellus	Vassallinus Longus		Belirtilmemiş

11.11.1277	PdB 46	Ticaret				29,5 Kıbrıs Bezantı, 80 Y.E.D. (Her Bir Kantar İçin)	35-40 Kantar Demir - 10 Kasa At Nalı	Ricius de Naulo	Iohannes Camarlengus		Kıbrıs - Daha Sonra Nereye Gönderildiği Belirtilmemiş
11.02.1279	PdB 64	Ticaret			442 Y.E.D. ve 1 Yeni Ermeni Dinarı		25 Kemere	Provanslı Guillelmus Raymondus	Andrea Rasperio		Belirtilmemiş
24.02.1279	PdB 70	Ticaret için Alınan Borç	Obertus Turdus	Iacobus Turdus	2500 Y.E.D.		Demir		Obertus Turdus		Her Neresi Olursa
14.03.1279	PdB 87	Ticaret için Alınan Borç	Pietro di Bargone	Vivencius de Sancto Donato	1325 Y.E.D.	Kazancın Dörtte Biri	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Pietro di Bargone		Dimyat - Suriye

14.03.1279	PdB 88	Ticaret için Alınan Borç	Pietro di Bargone	Iohannes de Rapallo de Risecho	2825 Y.E.D.	Kazancın Dörtte Biri	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Pietro di Bargone		Dimyat - Suriye
24.11.1279	PdB 133	Ticaret için Alınan Borç ve Ortaklık	Pisalı Vicus	Pisalı Bonacorsus Bindoco	1100 Y.E.D.	Kazancın Dörtte Biri	Belgede Ürünler Belirtilmemiş		Vicus		Suriye
03.05.1289	Bratianu 168	Ticaret				14.000 İskenderiye Dirhemi	Belgede Ürünler Belirtilmemiş	Obervali	Guillelmus Lercarius		İskenderiye
05.05.1289	Bratianu 170	Ticaret				Kazancın Dörtte Biri	112 İpek Halı	Obertus de Bartholomeo	Simon de Lucolo		İskenderiye

ÖZGEÇMİŞ

Doğu Akdeniz Üniversitesi Tarih Bölümü'nden 2009 yılında bölüm birincisi olarak, yüksek şeref derecesi ile mezun olan Ahmet Usta, aynı üniversitenin Doğu Akdeniz Araştırmaları programında yüksek lisansına başladı. Luca Zavagno ve Michael J.K. Walsh danışmanlığında hazırladığı, *Evidence of the Nature, Impact and Diversity of Slavery in 14th Century Famagusta* başlıklı, tezi ile 2011 yılında bu programı tamamladı. Aynı yıl, İstanbul Üniversitesi Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başlayan Usta, 2013-2017 tarihleri arasında TDV İslam Araştırmaları Merkezi'nden (İSAM), AYP – Araştırmacı Yetiştirme Projesi kapsamında destek aldı. 2015 yılı Kasım ayından itibaren Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Ortaçağ Akdeniz Tarihi, İslâm Tarihi (XII-XV. Yüzyıllar), Ortaçağda Ticaret ve Diplomasi, Memlûk, Bizans ve Kilikya Ermeni Krallığı İlişkileri, Ortaçağ Noter Sistemi ve Kayıtları, Kölelik ve Köle Ticareti, Ortaçağ Kıbrıs Tarihi, Ortaçağ Avrupa Tarihi ve Kilise Tarihi çalışma alanları arasında yer almaktadır.